

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

METRAŠTIS XXIX

Vilnius • 2006

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS XXIX

KATALIKŲ AKADEMIJA
Vilnius • 2006

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

LKMA akad. prof. habil. dr. Vanda Aramavičiūtė (Vilniaus universitetas, *edukologija*)

Prof. habil. dr. Grzegorz Błaszczyk
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań, Lenkija, *istorija*)

LKMA akad. doc. dr. vysk. Jonas Boruta SJ
(Vilniaus universitetas, *istorija*) – redakcinės kolegijos pirmininkas

Prof. habil. dr. Danutė Gailienė (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. dr. Kęstutis Girnius (*filosofija*)

Dr. Liudas Jovaiša (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Dr. kun. Algirdas Jurevičius (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. Sofija Kanopkaitė (*biochemija*)

Dr. Gediminas Karoblis (Vytauto Didžiojo universitetas, *filosofija*)

Prof. dr. kun. Tadeusz Krahel (Wyższe Seminarium Duchowne w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. Rasa Mažeika (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. Irena Regina Merkienė (Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

Doc. dr. kun. Arvydas Ramonas (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

Doc. dr. kun. Petras Smilgys (Vytauto Didžiojo universitetas, *Kanonų teisė*)

Doc. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas, *istorija*)

LKMA akad. doc. dr. Paulius V. Subačius (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. Antanas Tyla (Lietuvos istorijos institutas, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. Giedrius Uždavinys (Vilniaus universitetas, *medicina*)

Prof. dr. Andrius Valevičius (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. Zigmąs Zinkevičius (*lingvistika*)

Algimantas Katilius (atsakingasis sekretorius)

Redkolegijos adresas: Pilies g. 8, Vilnius, LT-01123,
contacts@lkma.lt

PRATARMĖ

LKMA Metraščio XXIX tomo medžiaga buvo pradėta rinkti pirmoje 2006 m. pusėje, dar prieš jubiliejinį XX Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimą. Taigi suvažiavimo išvakarėse perrinkta Akademijos Centro valdyba ir tų pačių metų rudenį atnaujinta Metraščio Redakcinė kolegija tik iš dalies prisidėjo prie šio tomo tekstų korpuso suformavimo. Žinoma, Redakcinė kolegija prisiima visą atsakomybę dėl galutinio straipsnių bei publikacijų aprobavimo.

Nemaža tome spausdinamų tekstų dalis yra skirta Bažnyčios, krikščionybės Lietuvoje istorijos problematikai. Tai teminis laukas, kuris ne pirmus metus vyrauja Metraštyje; jo vaidmuo ateityje turėtų dar labiau didėti. LDK valdovų santykių su Apaštalų Sostu tyrimus gilina Mečislovas Jučas. Lietuvos katalikiškųjų draugijų reikšimosi pradžia apžvelgia Vida Pukienė. Regina Laukaitytė analizuoja, kaip krikščionių Bažnyčios stengėsi teikti humanitarinę pagalbą Antrojo pasaulinio karo metais. Šių straipsnių chronologinės ribos yra labai skirtingos, tačiau juos sieja dėmesys politinės, socialinės ir Bažnyčios istorijos sąsajoms. Prie šios temos prisilieja ir Algimanto Katiliaus parengta publikacija – vienuolynų uždarymu susirūpinusio Seinų vyskupo Lubensko raštas Pijui IX, taip pat Aldonos Prašmantaitės recenzija Olštyne pasirodžiusiai monografijai apie XVII a. Kijevo vyskupą Tomaszą Ujejski.

Etnokultūrinius klausimus gvildinantys Petro Kalniaus ir Rasos Paukštytės-Šaknienės straipsniai, kurių sakininius variantus girdėjo LKMA XX suvažiavimo dalyviai, reprezentuoja mūsų dienomis ypač aktualią tapatybės, tradicijų pastovumo ir kaitos problematiką. Sofijos Kanopkaitės apžvalginis tyrimas iš mokslo istorijos srities nusako ir imanentinę biochemijos Lietuvoje raidą, ir išorinius jos veiksnius.

Tautinį orumą ir pilietinę savivoką puoselėjantys Lietuvos žmonės 1941 m. Birželio sukilimą prieš sovietinius okupantus ir sukilėlių keltą Nepriklausomos Respublikos atkūrimo siekį suvokia kaip šviesų ir garbingą mūsų praeities įvykį. Tačiau jo gilesnis apmąstymas ir visapusiškas tyrimas tebėra ypač svarbus tiek įveikiant istoriografijoje bei publicistikoje prasismelkiančias neigiamas sovietinio vertinimo nuosėdas, tiek naujai keliamus „politiškai korektiškus“ motyvus Sukilimo atminimą ignoruoti ar jo idealus bei praktiką kvestionuoti. Todėl LKMA noriai prisidėjo prie Lietuvos 1941 m. birželio 22–28 d. sukilėlių sąjungos iniciatyvos mokslinė konferencija paminėti Sukilimo 65-ąsias metines. Čia spausdinami keturi – Mindaugo Bloznelio, Arūno Bubnio, Sigitos Jelelevičiaus ir Jono Algirdo Antanaičio – straipsniai, parengti Vilniaus karininkų ramovėje 2006 m. birželio 22 d. perskaitytų pranešimų pagrindu.

Dėl tekstus išstinkančių „nuotykių“, kurie puikiai žinomi Jubiliatui, kiek vėluodami pažymime garbingą t. Vaclovo Aliulio, MIC, sukaktį. Paminime Amžinybėn iškeliauvusius Akademijos kolegas. Tomas baigiamas įprastiniu „Kronikos“ skyreliu.

REDAKcinė KOLEGIJA

PREFACE

Material for the XXIX volume of "The Chronicle of the LKMA" began to be collected in the first half of 2006, even before the XX Congress of the LKMA. Thus, the new Central Committee of the Academy elected on the eve of the Congress and the Editorial board of the "Chronicle" renewed in the fall of the year contributed only in part to the collection of the articles in this volume. Of course, the Editorial board assumes full responsibility for approving the final articles and publications.

A large part of the texts published in this volume are devoted to questions of the history of the Catholic Church and Christianity in Lithuania. This is a topic that has received particular attention in the "Chronicle" for more than one year; its role should increase even more in the future. Mečislovas Jučas continues his investigations on the relations of the Grand Duchy of Lithuania rulers with the Holy See. Vida Pukienė reviews the beginning of the activities of Lithuanian Catholic societies. Regina Laukaitytė analyzes the efforts of the Christian churches in Lithuania to provide humanitarian assistance during World War II. These articles deal with matters in different periods, but they are united by the attention to political, social and Church history. The publication prepared by Algimantas Katilius – the report to Pope Pius IX by Bishop of Seinai Konstanty Ireneusz Lubienski concerning the closure of monasteries – as well as the book review by Aldona Prašmantaitė of the monograph published in Olsztyn about 17th c. Bishop of Kiev Tomasz Ujejski also touch upon this topic.

The articles of Petras Kalnias and Rasa Paukštytė-Šaknienė dealing with ethno-cultural questions, presented at the LKMA XX Congress, treat the currently especially relevant problems of identity and of the stability and changes in traditions. The review research of Sofija Kanopkaitė from the field of the history of science deals with the development of biochemistry in Lithuania.

The people of Lithuania who espouse national pride and civil consciousness regard the uprising of June 1941 against the Soviet occupiers with its goal of restoring an Independent Republic as a bright and honorable historical event. However, deeper reflections and more complete research about it still remain very important today in overcoming both its negative Soviet evaluation in historiography and popular articles and the newly arising "politically correct" motives to ignore the commemoration of the uprising or to question its ideals and practice. For this reason the LKMA cooperated with the initiative of the Union of Lithuania's June 22–28, 1941 Uprising to commemorate its 65th anniversary with a scholarly conference. We are publishing articles by Mindaugas Bloznelis, Arūnas Bubnys, Sigitas Jegelevičius, and Jonas Algirdas Antanaitis prepared on the basis of the reports they presented at the Vilnius Military Officers Club on June 22, 2006.

With some delay due to the "adventures" occurring with texts with which he is familiar we mark the honorable anniversary of Father Vaclovas Aliulis, MIC. We note the passing to eternity of Academy colleagues. The volume concludes with the usual "Chronicle" section.

EDITORIAL BOARD

TURINYS

Pratarmė.....	3
Preface.....	4
 Moksliniai straipsniai.....	 7
 MEČISLOVAS JUČAS	
Vytauto santykiai su Apaštalų Sostu	9
The Relations of Vytautas with the Holy See (<i>Summary</i>)	29
 VIDA PUKIENĖ	
Katalikų socialinis veikimas Kaune XX a. pradžioje: katalikiškoms draugijoms – 100 metų	31
Catholic Social Activities in Kaunas at the Beginning of the 20 th c.: the 100 th Anniversary for Catholic Societies (<i>Summary</i>)	42
 REGINA LAUKAITYTĖ	
Lietuvos bažnyčių humanitarinė pagalba 1941–1944 m.	43
The Humanitarian Activities of Lithuania's Churches in 1941–1944 (<i>Summary</i>)	54
 PETRAS KALNIUS	
Etnokultūrinė laikysena kaip tapatumo saugos būdas: Punsko ir Seinų krašto lietuviai	57
Ethno-Cultural Attitude as a Method of Preserving Identity: the Lithuanians of the Punskas and Seinai Region (<i>Summary</i>)	69
 RASA PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ	
Sauga ar simbolis: liaudiškasis krikšto marškinėlių suvokimas moderniojoje visuomenėje	71
Security or Symbol: the Popular Understanding of the Baptism Shirt in a Modern Society (<i>Summary</i>)	82
 SOFIJA KANOPKAITĖ	
Lietuvos biochemija: istorinis kontekstas	83
Lithuania's Biochemistry from a Historical Perspective (<i>Summary</i>)	105
 MOKSLINĖ KONFERENCIJA, SKIRTA 1941 m. BIRŽELIO SUKILIMO 65-OSIOMS METINĖMS	 106
Programa	106

MINDAUGAS BLOZNELIS

Jaunimas 1941 m. Birželio sukilime	107
Youth in the June 1941 Uprising (<i>Summary</i>)	120

SIGITAS JEGELEVIČIUS

Birželio sukilimo varomųjų jėgų klausimu	121
On the Question of the Driving Forces of the June Uprising (<i>Summary</i>)	138

ARŪNAS BUBNYS

1941 m. Birželio sukilimas Šiaurės rytų Lietuvoje	142
The Uprising of June 1941 in Northeast Lithuania (<i>Summary</i>)	168

JONAS ALGIRDAS ANTANAITIS

1941 m. Birželio sukilimas ir jo reikšmė Lietuvos valstybingumo raidai	171
The Uprising of June 1941 and Its Importance for the Development of Lithuania's State Identity (<i>Summary</i>)	183

Publikacijos..... 185

SEINŲ VYSKUPO KONSTANTO IRENĖJAUS LUBENSKIO NEIŠSIŪSTAS RAŠTAS

POPIEŽIUI PIJUI IX DĖL VIENUOLYNŲ UŽDARYMO (<i>Parengė Algimantas Katilius</i>).....	187
--	-----

Recenzijos..... 211

Irena Makarczyk. Tomasz Ujejski (1612–1689) biskup kijowski, prepozyt warmiński, jezuita, Rozprawy i Materiały Ośrodku Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie (<i>Habil. dr. Aldona Prašmantaitė</i>).....	213
---	-----

MŪSŲ JUBILIATAI 219

KUNIGUI VACLOVUI ALIULIUI, MIC – 85-ERI.....	219
--	-----

NEKROLOGAI 223

PROFESORĖ ANGELĖ VYŠNIAUSKAITĖ (1919–2006).....	223
HABIL. DR. KAZYS ĖRINGIS (1921–2006)	227

KRONIKA 231

PASAULINĖS GYDYTOJŲ KATALIKŲ FEDERACIJOS (FIAMC) XXII KONGRESAS (<i>Prof. habil. dr. Leonas Laimutis Mačiūnas</i>).....	231
--	-----

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ..... 237

Atmena autoriams..... 244

Moksliniai straipsniai

MEČISLOVAS JUČAS

VYTAUTO SANTYKIAI SU APAŠTALŲ SOSTU

Straipsnyje keliama keli tarpusavyje susiję klausimai: pontifikato požiūris į atsivertusius lietuvius, naujakrikščių lietuvių santykis su Vokiečių ordinu ir požiūris į jį Romoje, Ordino privilegijų lietuvių žemėms panaikinimas, Žemaičių dvasinės ir politinės priklausomybės likimas, asmeniniai Vytauto ryšiai su Romos Kurija. Visi šie klausimai buvo susiję su europinio masto įvykiais, kaip antai: čekų husitų sukilimas, turkų įsiveržimas į Europą, Šventosios Romos imperijos politika ir jos santykis su Roma. Lenkijos karalius Jogaila Vladislovas ir Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas Aleksandras ne kartą kreipėsi į popiežius Urboną VI, Bonifacą IX, Joną XXIII ir Martyną V. Popiežiai siūsdavo geranoriškus ir palankius Lietuvai atsakymus bei sprendimus. Lietuvos santykiai su Apaštalų Sostu buvo sutrikę 1422 m., kai Vytautas parėmė čekų husitus, santykiai sunormalėjo 1423–1429 m., bet vėl sutriko dėl 1430 m. Vytauto karūnacijos bylos.

Jogaila ir Vytautas siekė įtvirtinti Romos katalikų tikėjimą Lietuvoje ir atversti į šį tikėjimą rusus schizmatikus, kad galėtų atskirti juos nuo priklausomybės Maskvos metropolijai ir paskelbti separatinę Bažnyčios uniją Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje.

Vakarai – pontifikatas ir Šventoji Romos imperija – Lietuvos pradėtą misiją veiklą rusų žemėse ir Lenkijos–Lietuvos valstybės karinę galią ketino panaudoti prieš besiveržiančius turkus ir čekų husitus.

Vytautas, kovodamas dėl Žemaičių, ne kartą darė sunkiai suprantamus posūkius, – čia paremdavo čekų husitų sukilimą (1422 m.), čia paskelbdavo husitams karą (1424 m.). Tokie jo politikos vingiai nesutrukdė 1403 m. gauti popiežiaus Bonifaco IX bulę, draudžiančią Ordinui kariauti Lietuvoje, taip pat popiežiaus Jono XXIII 1415 m. bulę, panaikinusią Ordino privilegijas į lietuvių ir rusų žemes, pagaliau 1423 m. imperatoriaus Zigmanto ir popiežiaus Martyno V pripažinimą Žemaitijos Lietuvai. Tik bažnytinės schizmos klausimas dar buvo atidėtas.

Ryšiai su Apaštalų Sostu po Lietuvos krikšto. Jogaila išsiuntė į Romą savo artimą kunigą Mikalojų Trombą (Trąba) pranešti popiežiui Urbonui VI apie naujakrikščius lietuvius¹. Bet pasiuntinys buvo sulaikytas Vienoje

¹ Plačiau žr.: P.Rabikauskas, Lietuvos krikštas, – *Krikščionybė Lietuvoje*, Čikaga, 1997, p. 111–136; Lietuvos krikšto aplinkybės, – *LKMA Suvažiavimo darbai*, t. 13, 1990, p. 89–107.

ir net suimtas. Antrasis Jogailos pasiuntinys buvo Poznanės vyskupas Dobrogostas. Jo pasiuntinybės raštų neišliko. Matyt, informacija buvo žodžiu. Popiežius Urbonas VI Perudžioje išleido dvi bules: „Romanus pontifex“ ir „Gaudeamus in Domino“².

Pirmojoje bulėje minimas Vilniaus miestas (*civitas*), kuriame buvusi pagonių šventovė, o dabar ten pastatyta Šv. Stanislovo bažnyčia. Popiežius įpareigojo Dobrogostą paversti tą bažnyčią katedra, jei jos išlaikymui bus pakankamai pajamų. Vyskupu reikia skirti Jogailos pasirinktą Andrių ir priimti iš jo priesaiką. Prie katedros numatyta kapitula iš 10 vyskupo pasirinktų kanauninkų ir vieno prelato. Visi jie bus išlaikomi iš vyskupo pajamų.

Antrojoje Jogailai skirtoje bulėje popiežius džiaugiasi dėl krikšto, pareikšto paklusnumo Apaštaloj Sostui, palankumo dvasininkams ir bažnyčioms. Popiežius giria Jogailą, kad jis naikina pagonių šventoves ir jų vietoje stato bažnyčias. Jis ragina Jogailą ir toliau gerbti dvasininkus, statyti bažnyčias, o savo brolius vesti į katalikų tikėjimą.

Kada galėjo įvykti kanoniškas Vilniaus vyskupijos įteisinimas, tiksliai nežinoma. Vyskupas Dobrogostas realizavo popiežiaus pavedimą atskiru aktu. Šis aktas yra paskelbtas minėtame kodekse Nr. 13, p. 26. Bet vyskupas Dobrogostas neišrašė jame datos. Spręsdamas pagal Jogailos itinerariją, Paulius Rabikauskas šį aktą datavo 1388 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais. Ar buvo popiežiaus atsakymas į šį aktą, taip pat nežinoma.

Žemaičių (Medininkų) vyskupijos steigimas įvyko 1417 m. vasarą. Čia dalyvavo Lvovo arkivyskupas Jonas ir Vilniaus vyskupas Petras. Jie atvyko pas žemaičius Konstancos bažnytinio Susirinkimo pavedimu. Popiežius Martynas V atsiliepė į tai vėliau – 1421 m. rugsėjo 11 d. bule žemaičiams. „Motina Bažnyčia, – rašė popiežius, – pripažįsta jus krikščioniška tauta“. Toliau jis rašė, kad krikščionimis žemaičiai tapo Jogailos ir Vytauto pastangomis. Popiežius paragino žemaičius būti katalikais. Medininkų vyskupą jis pavadino „jūsų sielų tėvu“. Popiežius neatidavė vyskupijos Rygos arkivyskupijai, o paėmė žemaičius Apaštaloj Sosto globon – „mūsų ir Apaštaloj Sosto globoje jus visus turėti siekiame“ (sub nostra et apostolice sedis protectione vos omnes habere intendimus)³.

² Abi bulės yra paskelbtos „Codex diplomaticus Ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilnensis (toliau – Codex diplomaticus); naudotasi 1948 m. pakartotu leidiniu, Nr. 10, p. 20–22, 1388 m. kovo 12 d. bulė ir Nr. 23, p. 23–24, 1388 m. balandžio 17 d. bulė.

³ Codex epistolaris Vitoldi (toliau – CEV), ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, Nr. 965, p. 530–531.

Vytautas norėjo sukurti savo bažnytinę provinciją. 1418 m. vasario 3 d. jis paprašė popiežių Martyną V neleisti įsteigtą Vladimiro (Volynės) vyskupiją prijungti prie Lvovo arkivyskupijos. Jis norįs turėti savo bažnytinę metropoliją⁴. Unijiniai ryšiai su Lenkija sutrukdė jam tai padaryti.

XIV a. viduryje, vykstant Lietuvos valdovų deryboms su popiežiumi Klemensu VI (tarpininkavo Lenkijos karalius Kazimieras), Romos Kurija perspėjo Gniezno arkivyskupą būti pasiruošusį Lietuvos krikštui. Taigi popiežius veikė jau ne per Rygą, o per Gniezną. Klemensas VI paragino Gniezno arkivyskupą siųsti į Lietuvą gerai pasirengusius misionierius. 1357 m. gruodžio 17 d. karalius Kazimieras kreipėsi į Gniezno arkivyskupą teigdamas, kad „visos bažnyčios... minėtų netikinčiųjų žemėse po atsivertimo amžinai Gniezno provincijai priklausytų“ (omnes ecclesie... in terris dictorum infidelium post conversionem perpetuo ad provinciam Gnez. pertineant)⁵.

Paulius Rabikauskas manė, kad Vilniaus vyskupija nuo pat jos įsteigimo priklausė Gniezno bažnytinei provincijai, nes Vilniaus vyskupai dalyvavo Gniezno provincijos sinoduose, o popiežiai nuo 1415 m. pranešdavo Gniezno arkivyskupui apie Vilniaus vyskupų nominavimus⁶. 1422 m. gegužės 4 d. popiežius Martynas V bule nominuotą Vilniaus vyskupą Motiejų skyrė Gniezno arkivyskupo globai – „tavo sufraganatą turėdamas dėl mūsų ir Apaštalų Sosto pagarbos“ (sufraganeam tuam habens pro nostra et Apostolice Sedis reverentia)⁷. 1421 m. bule popiežius Martynas V paskelbė Žemaičių vyskupiją pavaldžią tiesiogiai Apaštalų Sostui, o 1427 m. ji jau buvo priskirta Gniezno metropolijai⁸.

Su Lietuvos krikštu turėjo baigtis beveik du šimtus metų trukęs lietuvių karas su Vokiečių ordinu ir jam talkinusiems Vakarais. 1373 m. popiežius Grigalius XI buvo pažadėjęs lietuviams, jei apsikrikštys, baigti kryžiaus karą⁹. Tačiau prireikė Romos Kurijos išstarto žodžio, kad būtų nutraukti kryžiaus žygiai į Lietuvą.

⁴ Codex epistolaris saeculi decimi quinti (toliau – Cep.XV), ed. A.Lewicki, Kraków, 1891, t. 2, Nr. 89, p. 109–110.

⁵ Bullarium Poloniae, ed. Irena Sulkowska-Kuraś, Stanisław Kuraś, Romae, 1982–1985, t. 2, Nr. 845, p. 138.

⁶ P.Rabikauskas, Krikščioniškoji Lietuva, Vilnius, 2002, p. 78–79; Codex diplomaticus, Nr. 61, 62.

⁷ Codex diplomaticus., Nr. 79, p. 111.

⁸ P.Rabikauskas, min. veik., p. 74.

⁹ Vetera monumenta Poloniae et Lituaniae, ed. A.Theiner, Romae, 1861, t. 1, Nr. 934, p. 965; Bullarium Poloniae, t. 2, Nr. 1002, p. 161.

Neliko pamato nuolatiniam Ordino karo žygiams į Lietuvą. Jos pusėn stojo stipri krikščioniška Lenkija. Ordino politikai siekė sugriauti lenkų–lietuvių sąjungą. Jie siūlė taiką Lenkijai, jei ji nerems lietuvių ir rusų. Bet Jogaila dar 1388 m. balandžio pradžioje buvo susitikęs su magistru Konradu Ciolneriu (Zöllner) ir atsisakęs nuo sąjungos su Ordinui¹⁰. Vytautas tuomet dar veikė išvien su Jogaila. Tai rodo bendras lietuvių–lenkų žygis į Ordino teritoriją. Magistras iš karto kreipėsi į popiežių – lenkai nepatikimi ir draugystė su jais, kaip reikalauja popiežius, yra pavojinga¹¹. Kitame 1388 m. magistro laiške popiežiui sakoma, kad su Lenkija negali būti taikos, nes Jogaila yra priešiškas Ordinui, nepripažįsta Ordino teisių ir privilegijų, remia lietuvius ir rusus¹².

Magistras Konradas Ciolneris darė lemiamą klaidą. Po Lenkijos ir Lietuvos unijos jis vis dar tikėjosi išsaugoti Ordino privilegijas, tarp jų ir Žemaičių žemės užrašymus. Jis net vardijo Mindaugo 1253 m. užrašymus. Magistras bandė pasitelkti Šventosios Romos imperatorių Vaclovą IV, kuris 1389 m. birželio 21 d. kreipėsi į Jogailą reikalaudamas išpildyti Ordino reikalavimus. Pasak imperatoriaus, lietuviai išsižada krikščionybės, kenkia Ordinui ir paverčia brolių namus pelenais¹³. Magistras tuoju pasiuntė pasiuntinius pas Jogailą ir pareiškė jam „meilę ir gerovę“ (lieb und gut) bei paprašė naujo atsakymo¹⁴. Į tuos pokalbius įsiterpė ir popiežius Bonifacas IX. 1390 m. gegužės 23 d. jis paragino magistrą susitaikinti ir su atsivertusiais lietuviais, nes turi tikros informacijos, kad Lenkijos karaliaus pastangomis lietuviams statomos bažnyčios, įsteigta Vilniaus vyskupija ir pats karalius prašo skelbti lietuviams taiką¹⁵. Popiežius perspėjo magistrą: „kad būtų išvengta skandalų, kurie gali kilti..., taiką ir santarvę sudarykite“ (ad evitandum scandala, que evenire possent... pacem et concordiam faciat). Magistras vėl atsakė popiežiui negalįs palaikyti taikos su Lietuva ir, be ankstesnių argumentų, dar pridėjo, kad lietuviai pereina į schizmatikų tikėjimą, vienijasi su jais. Tegu imperatorius pirma užtikrina Ordino žemių saugumą ir Ordino gautos „mūsų privilegijos tegul lieka nepaliestos“ (privilegia nostra manerent illibata).

¹⁰ *Scriptores rerum Prussicarum*, t. 2, p. 714.

¹¹ *Codex diplomaticus Prussicus* (toliau – CDP), ed. J. Voigt, Königsberg, 1853, t. 4, Nr. 50, p. 66–67.

¹² CDP, Nr. 52, p. 68–69.

¹³ CDP, Nr. 65, 66.

¹⁴ CDP, Nr. 72, p. 104.

¹⁵ CEV, Nr. 65, p. 21–23, instrukcijos §5, p. 22.

Jogailai pasiskundus, popiežius Bonifacas IX 1403 m. rugsėjo 9 d. bule uždraudė Ordinui kariauti prieš lietuvius¹⁶. Matyt, suveikė Lenkijos diplomatija Romoje¹⁷. Bulėje sakoma, kad iš pagarbos Apaštallų Sostui „nedrįstumėt jokių pretekstu daryti skriaudų, nemalonumų karaliui, Lietuvos miestams, žmonėms, vietovėms ir minėtų žemių naujakrikščiams“ (contra regem, civites, terras, loca Lithvanie et Neophitos). Magistras Konradas Jungingenas 1403 m. gruodžio 10 d. iš Marienburgo parašė popiežiui, jog „negali nekariauti prieš lietuvius, nes Jogaila ir Vytautas nesilaiko sutarčių, yra palankūs rusams, tad krikščionys yra nesaugūs“¹⁸. Rašte pabrėžiama rusų grėsmė, nes jie užima didesnę Lietuvos žemių plotą, yra eretikai: „Šventąją Dvasią iš Tėvo ir Sūnaus atkakliai neigia veikiant“ (Spiritus Sanctum a patre et filio procedere pertinaciter negant), nepriklauso Romos Bažnyčiai, „mūsų sakramentus neigia“, daro „kitų klaidų“, o jų žmonės yra „nuožmiai pavergti“ ir „nesuvaldomi“.

Jogaila ir Vytautas prašė popiežių Joną XXIII panaikinti Vokiečių ordino gautas privilegijas valdyti lietuvių ir rusų žemes. 1415 m. sausio 17 d. popiežius atsakė jiems bule¹⁹. Joje sakoma, kad popiežius gali keisti ankstesnius sprendimus, juos panaikinti ar pataisyti. Romos imperatoriai ir „mūsų pirmtakai“, sakoma bulėje, leido okupuoti pagonių lietuvių ir schizmatikų rusų žemes. Bet „rex et dux“ (karalius ir kunigaikštis) jau „conversi fuerunt“ (buvo atsivertę). Jie dar ir „tikrojo tikėjimo teisinga šviesa nušviesti teikėsi būti“ (fidei orthodoxi vero lumine illustrati dinoscitur existere). Dėl to popiežius panaikina visus tuos pagonių ir schizmatikų žemių dovanojimus. Tai jis nusakė daugeliu sinonimų: „atšaukiame, panaikiname, skelbiame negaliojančiais ir anuliuojame“ (revocamus, cassamus, irritimus et annullamus).

Ordino prokuratorius ir toliau įrodinėjo savo teises į Žemaičių žemę. Ir Kuršo vyskupas 1420 m. kovo 27 d. pagrindė savo pretenzijas į dvasinį vadovavimą Žemaitijoje. Vytautas be Ordino žinios negalės kurti ten vyskupijos²⁰. Bet popiežius Martynas V 1421 m. gegužės 21 d. paragino (gavęs Vytauto skundą) Rygos arkivyskupą ir jo sufraganus (vyskopus) Livonijoje ir Prūsijoje neskriausti žemaičių ir lietuvių²¹, nes „mes [esame]... aniems

¹⁶ CEV, Nr. 273, p. 93.

¹⁷ J. Drabina, *Kontakty papieństwa z Polską, 1378–1417*, Kraków, 1993, p. 35.

¹⁸ CDP, t. 5, Nr. 137, p. 186–192.

¹⁹ Cep. XV, 2, Nr. 57, p. 67–69.

²⁰ *Liv–Esth–und Curländisches Urkundenbuch (toliau – LUB)*, ed. Fr. G. von Bunge, Riga, 1867, t. 5, p. 623.

²¹ CEV, Nr. 942, p. 518.

apaštališkosios globos deramas skydas“ (nos... illis, apostolice proteccionis clipeo et oportuno). Lvovo arkivyskupą ir Vilniaus vyskupą popiežius skyrė Žemaičių globėjais ir teisėjais, leido jiems bausti užpuolikus bažnytinėmis bausmėmis. Tačiau visos popiežių pastangos negalėjo sudrausminti Ordino veiksmų ir jo politinių siekių. Liko vienintelis kelias – pasinaudoti Lenkijos ir Lietuvos karine galia, su kuria turėjo skaitytis ne tik Ordinas, bet ir imperija.

Dėl Vytauto asmeninių reikalų Romos Kurijoje Paulius Jatulis yra paskelbęs „Rotulus diversarum supplicationum Vitoldi ducis Litwanae“²². Ko Vytautas prašo iš popiežiaus Martyno V? Pirma, sau ir žmonai Onai leisti pasirinkti nuodėmklausį, kuris jiems suteiktų nuodėmių atleidimą. Popiežius atsako teigiamai – kartą metuose ir mirties valandą. Antra, Vytautas prašo leisti jo tautiečiams netikintiems ir rusams schizmatikams kartu su juo dalyvauti šv. Mišių aukoje ir kitose religinėse apeigose, kad jie „didesnio pamaldumo ženklus iš paties kunigaikščio matytų“ ir greičiau atsiverstų. Atsakymas – *Fiat* (taip). Trečia, Vytautas prašo popiežių leisti švęsti šv. Mišias ir kitas religines apeigas po vidurnakčio ir dar prieš auštant (parašėte – „draudžiamose vietose“). Sutinka. Ketvirta, sau ir savo žmonai Onai prašo klausyklos ir nešiojamojo altoriaus. Sutinka. Penkta, Vytautas prašo Gavėnios ir pasninko dienomis leisti jam ir vaišėse dalyvaujantiems asmenims pagal paprotį vaišintis mėsiskais valgiais. Sutinka. Šešta, Vytautas prašo sau dėl sveikatos sekmadieniais ir švenčių metu leisti maudytis. Sutinka. Septinta, kadangi jo žmona Ona yra glėžno sudėjimo ir nuo žuvies bei kitų valgių patiria silpnumą, leisti jai pasninko dienomis maitintis mėsiskais valgiais. Sutinka. Aštunta, Vytautas prašo visiems tikintiesiems ir atgailaujantiems, kurie apaštalų Petro ir Pauliaus oktavoje maloningai aplankys Medininkų bažnyčią ir koku nors būdu prisidės prie jos statymo bei išlaikymo, suteikti indulgenciją. Sutinka.

1427 m. gegužės 13 d. Romoje popiežius Martynas V suteikia atlaidus atgailaujantiems, kurie atlikę išpažintį šv. Stanislovo dieną aplankys Vilniaus katedrą ir duos auką jos taisymui²³. Jogaila ir Vytautas prašo popiežių Martyną V leisti Žemaičių vyskupui teikti dispensą bajorams ir varguomenei, susituokusiems iki atsivertimo. Popiežiaus kanceliarijoje yra atpasakotas prašytojų rašto turinys. Čia teigiama, kad žemaičiai „santuokas

²² Codex Mednicensis seu Samogitiae dioecesis, I, ed. P.Jatulis, Roma, 1984, Nr. 25, p. 58–59; prieš tai Vilniaus katedros kodekse buvo paskelbtas tik paskutinis Vytauto prašymas dėl Medininkų katedros.

²³ Codex diplomaticus, Nr. 97, 98, p. 124–126.

pagal savo papročius sudarė ir vėliau palikuonis pagimdė“, bet „tarp jų būna skyrų, dėl to kyla daugybė nesutarimų“. Žemaičiai „dar nėra tvirto tikėjimo ir kaip šunys, grįžtantys prie vėmalų, paniekinę tikėjimą, gali linkti prie ankstesnės neištikimybės“ (ut canes ad vomitum redeuntēs spreta fide predicta ad pristinam perfidiam diverterentur). Todėl Jogaila ir Vytautas raštu ir kreipėsi į popiežių – prašė: „tegu bažnyčioje būna prisaikdinti ir tuo pavyzdžiu bus patraukti kiti“. Popiežius 1428 m. birželio 27 d. Romoje sutiko patenkinti šį prašymą²⁴. 1418 m. Vytautas, kaip rašė P.Rabikauskas, prašė popiežių Martyną V paskelbti Jono Butrimo moterystę su ruse stačiatike negaliojančia, nes moteris atsisakė pereiti į katalikų tikėjimą. Popiežius pavedė Lvovo arkivyskupui ištirti reikalą ir pranešti popiežiui²⁵. Neaišku, ar buvo gautas popiežiaus sutikimas nutraukti šią santuoką.

1427 m. pabaigoje Vytautas prašė popiežių Martyną V atleisti nuo santuokos Trakų vaivada Jaunių dėl žmonos pasikėsimo į jo gyvybę ir leisti jam paimti kitą žmoną²⁶. Kiti Vytauto prašymai buvo skirti vyskupų nominavimui ar atleidimui nuo vyskupo vizito į Romą, nes jis šalyje yra jam reikalingas. 1424 m. lapkričio 1 d. Jogaila pranešė popiežiui apie gimusį sūnų. Popiežius gruodžio 25 d. paprašė Gniezno ir Poznanės vyskopus jį pakrikštyti ir pasveikino Jogailos žmoną ir sūnų²⁷. 1418 m. gegužės 13 d. popiežius paskelbė Vytautą savo žemėse žemiškuoju generaliniu vikaru²⁸. Prieš tai, 1415 m. vasario 26 d., popiežius Jonas XXIII buvo paskelbęs Vytautą generaliniu vikaru kaimynų rusų schizmatikų žemėse²⁹.

Geri Vytauto santykiai su Romos Kurija išliko iki 1420 m., kai iškilo čekų husitų klausimas.

Imperatoriaus Zigmanto Vroclavo sprendimas ir popiežiaus reakcija.

Konstancos bažnytinis Susirinkimas 1417 m. žemaičių dvasinį gyvenimą pavedė tvarkyti jų vyskupui, o politinį paliko spręsti imperatoriui. 1411 m. Torunės taika Žemaitija buvo pripažinta Lietuvai, bet tik iki Jogailos ir Vytauto gyvos galvos. Ordinas gynė šią poziciją, o Lenkijos–Lietuvos valstybė siekė ją revizuoti. Dėl to kilo 1414 ir 1419 m. karai. 1414 m. karas buvo nutrauktas ir ginčas perkeltas į Konstancos Susirinkimą, o 1419 m.

²⁴ Ten pat, Nr. 104, p. 129–130.

²⁵ P.Rabikauskas, Krikščioniškoji Lietuva, p. 64.

²⁶ Codex diplomaticus, Nr. 105, p. 130.

²⁷ CEV, Nr. 1169, p. 679; Nr. 1176, p. 685; Nr. 1177, p. 686.

²⁸ Codex diplomaticus, Nr. 75.

²⁹ Ten pat, Nr. 64.

atiduotas spręsti imperatoriaus arbitražui. Jogaila turėjo žinoti, kad naujai išrinktas (1417 m. lapkričio 11 d.) popiežius Martynas V simpatizuoja Ordinui. 1419 m. birželio mėn. Jogaila pasiskundė popiežiui dėl jo atsiųstų legatų – vyskupų Jokūbo ir Ferdinando šališkumo ir paprašė juos atšaukti. „Kryžiuočių ordinui palankūs ir prieš mane, mano brolių, minėtą Lietuvos didįjį kunigaikštį, mūsų gero vardo ir mūsų teisių pažeidimus nesiliauja darė“ (in favorem ordinis Cruciferorum et contra me, fratrem meum praedictum ducem magnum Lytwanie fame nostre et iurium nostrorum offensivas concesserunt)³⁰.

Didysis magistras 1419 m. liepos 19 d. pranešė Livonijos magistrui, kad minėtieji popiežiaus legatai pratęsė paliaubas su Lenkija ir Lietuva metams³¹. Sąjungininkai pakluso šiam sprendimui ir atitraukė savo kariuomenę. Galbūt jie pasitikėjo imperatoriumi, kuris galėjo padaryti jiems palankų sprendimą. Nuo 1419 m. rugpjūčio vidurio padėtis pakito: 1419 m. liepos 30 d. Prahoje prasidėjo husitų sukilimas, o įvykių nepakėlęs 1419 m. rugpjūčio 19 d. mirė Čekijos karalius imperatoriaus Zigmanto brolis Vaclovas IV. Naujasis imperatorius turėjo atsižvelgti į imperijos vokiečių kunigaikščių norus, siekdamas gauti ir jų paramą prieš čekus, atsisakiusius priimti jį į Čekijos sostą. Todėl jis ir parėmė Ordino siekius savo 1420 m. sausio 6 d. Vroclavo (Breslau) sprendimu³². Pagal šį sprendimą Ordinui liko Pamarys ir Lietuvos Žemaitija, t.y. buvo pakartota 1411 m. Torunės taikos sutartis. Imperatoriaus sprendimo 8§ sakoma: „Dėl Prūsijos ir Žemaičių žemių taika anksčiau Torunėje sudaryta turi palikti galioje [galioti]“ (De terris Prussie et Samaytarum dispositio concordie ante Thorun facta debet remanere in suo robore). Žemės ruožas nuo Nemuno iki Klaipėdos iš karto palikta Ordinui, o Vytautas įpareigotas: „Privalo valdyti visą Žemaičių žemę, bet iki minėtų karaliaus ir kunigaikščio gyvenimo [galo]“ (Debet possidere totam terram Samaytarum usque ad vitam dictorum regis et ducis). 9§ draudžiama statyti ar atnaujinti pilis minėtose žemėse iki Jogailos ir Vytauto mirties. Ordinas ir toliau liko misijų vykdytojas, nors žemaičiai Vytauto pastangomis 1417 m. jau buvo pakrikštyti. Imperatoriaus sprendimas buvo netikėtas tuo labiau, kad Ordinas derybose jau buvo sutikęs atsisakyti Žemaitijos su sąlyga, kad jam liktų Klaipėda ir ruožas prie jūros iki pat Livonijos įlankos³³. Bet be Klai-

³⁰ CEV, Nr. 843, p. 452–454.

³¹ LUB, t. 5, p. 491; CEV, Nr. 846, p. 458.

³² Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert, I. (1398–1437), von Erich Weise, Königsberg, 1939, p. 140–144.

³³ CEV, p. 494.

pėdos Ordinas būtų patyręs galutinę pražūtį: „Į tų ribų plotą įeina tvirtovė, vadinama Memeliu [Klaipėda], ir taip išlaikomas Livonijos ir Prūsijos žemių tęstinumas“ (In quorum limitum spacio castrum dictum Memel includitur, et eo modo fieret discontinuatio terrarum Lyvoniae et Prussie)³⁴.

1420 m. kovo 11 d. Breste Vytautas įspūdingais tautiniais argumentais įrodinėjo imperatoriui, kad lietuviai ir žemaičiai yra ta pati tauta, o skiriasi tik geografiniu požiūriu³⁵. Vytautas pareiškė, kad nepriima imperatoriaus sprendimo. Argumentuodamas, be kita ko, ir tuo, kad Žemaitija yra teisėtai paveldėta iš tėvų ir protėvių jo tėvonija³⁶. 1420 m. gegužės 10 d. imperatorius atsakė Vytautui: „Iš tikrųjų, kaip galėtume Žemaičių žemę amžinai jums priteisti, kad tatai jūsų sutikimu pagal amžinosios taikos, pradėtos kitados Torunėje, turinį anoji privalėtų po jūsų mirties kryžiuočiams pereiti“ (Quomodo enim potuissimus terram Samaytarum in perpetuum vobis adiudicare, cum tamen vestro consensu ex tenore pacis perpetue inite ante Thorun, illa debeat post mortem vestram ad Cruciferos pervenire)³⁷. Toliau dar pridūrė: „Sakai, kad Žemaitija tavo tėvonija ir nuosavybė, tad kodėl ją jiems atidavei?“

Bronius Dundulis, gerai išstudijavęs tuos įvykius, pateikia prielaidą, kad Jogaila, davęs sutikimą imperatoriaus arkivyskupui, oficialiai pripažino jo sprendimą³⁸. Tai yra netiesa.

Jogaila iš pradžių taip pat protestavo prieš imperatoriaus Vroclavo sprendimą. 1420 m. lapkričio 23 d. jis per pasiuntinius kreipėsi „ad arbitrum summum“, t.y. į popiežiaus superarbitrą, ir paprašė jį: „atšaukti, anuliuoti ir panaikinti tą imperatoriaus sprendimą“³⁹. Jogaila ir Vytautas kartu kreipėsi ir į imperatorių⁴⁰. 1420 m. pabaigoje Jogaila džiaugėsi dėl popiežiaus požiūrio ir dar kartą paprašė atšaukti imperatoriaus sprendimą⁴¹. Lenkijos pakanclerio Jano Šafraneco iniciatyva Romoje imta veikti prieš imperatorių. Net Ordino magistras 1420 m. gruodžio 4 d. apkaltino Jogailą ir Vytautą už tai, kad jiedu siekia gauti popiežiaus bulę, nukreiptą prieš Vroclavo sprendimą⁴². Vis dėlto Roma tylėjo ir atidėliojo šį reikalą.

³⁴ CEV, p. 464.

³⁵ CEV, p. 467–469.

³⁶ CEV, Nr. 861, p. 467.

³⁷ CEV, Nr. 869, p. 473–474.

³⁸ B.Dundulis, Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV amžiuje, Vilnius, 1993, p. 50.

³⁹ Codex diplomaticus Lituaniae, ed. E.Raczyński, Wrocław, 1845, p. 267–268.

⁴⁰ Ten pat, p. 269.

⁴¹ CEV, Nr. 923, p. 509.

⁴² CEV, Nr. 919, p. 506.

Čia vyko karšti disputai, kuriuose dalyvavo abiejų šalių (Lenkijos ir Ordino) prokuratoriai ir juos remiantys kardinolai. 1421 m. pradžioje Jogailą apėmė nusivylimas. 1421 m. vasario mėn. jis skundėsi popiežiui, kad iš Romos gauna žinių, jog jo pasiuntiniai grįš be nieko⁴³.

O kaip popiežius stengėsi išbristi iš šios sunkios padėties? Jis paragino Jogailą ir Vytautą nesukelti naujo karo prieš Ordiną⁴⁴. 1420 m. rugsėjo 1 d. bule popiežius pareikalavo, kad konfliktuojančios šalys laikytųsi paliaubų metus ir pakvietė abi šalis tirti konflikto priežastis⁴⁵. Į pagalbą 1421 m. lapkričio 21 d. jis iš Romos pasiuntė ir savo legatą Antonijų Zeno. Deja, popiežius nei patvirtino, nei atšaukė Vroclavo sprendimą. Priešingai, po imperatoriaus intervencijos 1422 m. rugsėjo 8 d. popiežius atšaukė legatą A.Zeno, esą veikiantį prieš Vroclavo sprendimą. Popiežius įspėjo savo legatą, kad šis nestotų prieš imperatoriaus valią ir atšauktų, jei ką nors prieš ją yra paskelbęs⁴⁶. (Nežinia, kokius dokumentus A.Zeno buvo surinkęs, nes jo archyvas nežinomas.)

Popiežius Martynas V dar 1420 m. kovo 1 d. buvo paraginęs vokiečių kunigaikščius paremti imperatorių, kovojantį prieš husitus⁴⁷. Jam rūpėjo išvengti karo tarp Ordino ir Lenkijos–Lietuvos. Jis ne kartą skelbė paliaubas: nuo 1418 m. gegužės 13 d. iki 1419 m. liepos 13 d., nuo 1419 m. liepos 19 d. iki 1420 m. liepos 13 d., nuo 1420 m. rugsėjo 1 d. iki 1421 m. liepos 13 d., paskui pratęsė jas iki 1422 m. liepos 13 d. Bet karo išvengti nepavyko. Ordino magistras Paulius Rusdorfas veržėsi į karą, nes manė, kad popiežius paskelbs kryžiaus žygį. Lenkų istorikas Janas Drabina rašė, kad popiežius Martynas V pirmenybę teikė kovai su čekų husitais, todėl stengėsi išvengti Lenkijos konflikto su Ordinu. Dėmesį į Lenkiją jis atkreipė tik sužinojęs apie jos paramą husitams⁴⁸.

Husitai ir Lietuva. Čekų husitai sukėlė religinį ir tautinį sąjūdį, kuris apėmė didelę pietų Europos dalį. Tas reiškinys jau yra gausiai aprašytas, tad čia aptarsiu tik jo įtaką Vytautui ir jo santykiams su Apaštalų Sostu⁴⁹.

⁴³ CEV, Nr. 926, p. 512.

⁴⁴ Codex diplomaticus Lituaniae., p. 271–274.

⁴⁵ Vetera monumenta, Nr. 30, p. 24–25.

⁴⁶ Cep XV, 2, Nr. 105, p. 141.

⁴⁷ Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Husitenkrieges (toliau – UB), ed. F.Palacky, Prag, 1873, t. 1, Nr. 12, p. 17–20.

⁴⁸ J.Drabina, Papiestwo–Polska w latach 1384–1434, Kraków, 2003, p. 74.

⁴⁹ Apie tai esu rašęs straipsnyje „Vytautas ir čekų husitai“, – žr. Vytautas Didysis ir Lietuva, Vilnius, 1996, p. 43–53.

Husitų iniciatyva siekti sąjungos su Lenkija ir Lietuva kilo po pirmojo kryžiaus žygio prieš juos 1420 m. liepos 14 d., kai jie įveikė šimtatūkstančinę imperatoriaus kariuomenę. Imperatorius Zigmantas buvo prašęs Jogailos paramos prieš husitus 1420 m. liepos 5 d., t.y. dar iki kryžiaus žygio. Prašymą pakartojo ir 1420 m. lapkričio 1 d., t.y. jau po pralaimėjimo⁵⁰. Bet ir čekai pasiūlė Jogailai Čekijos karaliaus karūną. Jogaila atsiskė (bent taip rašo J.Dlugošas). 1421 m. rugsėjo 1 d. popiežius pagyrė Jogailą „už [Viklifo sekėjų] paklydėlių sugražinimą į Romos Bažnyčios paklusnumą“ (pro reductione Wyclefistarum ad obedienciem Romane ecclesie)⁵¹. Toliau jis rašė: „ir kad kokių nors paliaubų su minėtais eretikais nepradėtų, kad ir kaip norėtų su tavimi sudaryti, nebent pirmiau į katalikų tikėjimą jie atsiverstų“ (nec aliqua pacta ineat cum dictis hereticis, si qua forsā velint tecum facere, nisi prius ad fidem catholicam convertantur). Čekijos karūnos siūlymo ar atsisakymo nuo jos nėra. Tėra tik užuomina ir perspėjimas Jogailai.

Jogaila čekams nei oficialiai pritarė, nei sutiko siųsti savo vietininką. Matyt, tam pasipriešino aukštieji lenkų dvasininkai. Bet jis neišvengė atsakomybės prieš popiežių dėl to, kad perleido šį reikalą Vytautui ir jo vietininkui Jogailos brolio Kaributo sūnui Žygimantui. Lenkijos parama husitams buvo tučtuojau pagarsinta Europoje. 1421 m. vasario 28 d. imperatorius rašė Brandenburgo markgrafui Fridrichui ir perspėjo jį išvengti giminytės su Lenkijos karaliui. Esą karalius ragina Vytautą ginti čekų eretikus: „Ir, kaip visur šnekama, Vytautas ketina jiems padėti ir su jėga veikti prieš mus, galvoja prieš Dievą ir krikščionybę ir mus siekia išstumti iš Čekijos karalystės“ (Und als die gemeyn red ist, der Witold meynet in hulffe zu tun und sich myt macht wider uns zusetzen, und in beylegen, wider got und Cristen glawben, und uns als eynen kunig der cron Bohem zudrucken)⁵². 1421 m. rudenį ir Romą pasiekė žinios apie Jogailos ir Vytauto pasitarimus su husitais. Įvykiai klostėsi greit. 1422 m. pradžioje Žygimantas Kaributaitis dar buvo kažkur Lietuvos gilumoje, o balandžio 21 d., pasiskelbęs Čekijos ir Mozūrijos vietininku Vytauto vardu, iš Krokvos su 5 tūkst. samdinių ir savanorių nužygiavo į Čekiją ir paskelbė imperatoriui karą⁵³. Vytautas įsakė Lenkijos kariuomenei būti pasiruošusiai paremti Žygimantą jo žygio metu⁵⁴.

⁵⁰ CEV, Nr. 882, p. 482–483 ir Nr. 905, p. 499.

⁵¹ Cep XV, 2, Nr. 98, p. 127.

⁵² UB, I, Nr. 66, p. 64.

⁵³ CEV, Nr. 998, p. 547.

⁵⁴ CEV, Nr. 988, p. 545.

1422 m. kovo 5 d. Vytautas iš Trakų pasiuntė popiežiui laišką ir išdėstė savo poelgio priežastis⁵⁵. Griežti veiksmai prieš husitus, pasak jo, neduos rezultatų – „nei kalavijas, nei persekiojimas atgrasinti negalės“ (nec gladius neque persecutio terrere poterant). Husitai raštu ir per legatus jam pranešė, kad nori paklusti Apaštalų Sostui. Todėl jis rašė: „mano galioje šviesųjį Žygimantą kunigaikštį, mano brangiausią vaikaitį, žodžiais įpareigojau pabaigti šį reikalą ir ta intencija kaip tik Jo Šventenybės nuncijus Antonijus Zeno savo laišku Jo Šventenybę visapusiškiau informavo“ (sub potentia mea illustrem Sigismundum ducem, nepotem meum carissimum, illorsam decrevi transmittere in hunc finem et ea intentione prout Antonius Zeno nuntius S.V. per literas suas S.V. latius informavit). Vytautas, matyt, buvo prikalbėjęs A.Zeno veikti kartu ir gavęs jo pritarimą.

1422 m. liepos 10 d., būdamas Drohičine, Vytautas parašė laišką vokiečių kunigaikščiams. Jis pakartojo, kad siekiąs atversti čekus į tikėjimą. Karo su Ordinu išvakarėse jis rašė, kad imperatorius nori atimti iš jo tėvų paveldėtas žemes: „mūsų paveldėtas žemes ir dominijas prieš Dievą ir teisingumą stengėsi nuo mūsų atitolinti [atimti]“ (terras hereditarias nostras et dominia contra deum et iusticiam nisus est a nobis alienare)⁵⁶. Taigi Vytautas jau atviriau išdėstė kovos prieš imperatorių ir jo globojamą Ordiną tikslus.

Kaip Vytauto poelgi ir jo pasiaiškinimus įvertino popiežius? Martynas V iš Romos Kurijos į iškilią husitų problemą žvelgė viduramžių dvasia: husitai privalo arba besąlygiškai paklusti Romos Katalikų Bažnyčiai, arba jie karine jėga turi būti sunaikinti. Bet popiežius jau žinojo apie kryžiaus žygio prieš husitus nesėkmę ir imperijos galios silpnumą. Tad jis kreipėsi į Vytautą. Pirmas jo laiškas – brevė – datuotas 1422 m. balandžio 13 d. „Ponui Aleksandrui, Lietuvos kunigaikščiui“ (viro Alexandro duci Lituanie)⁵⁷. Popiežius perspėjo Vytautą dėl jo ryšio su čekų eretikais: „ne tik patari čekų eretikams, bet ir paėmei juos į savo globą“. Popiežius rašo, kad neįtikėtina kataliko kunigaikščio tokia klaida. Jis ragina Vytautą saugoti krikščionių religiją ir nesiderėti su Konstancos bažnytinio Susirinkimo pasmerktais eretikais, kitaip galys sulaukti kryžiaus žygio. Tą pačią dieną popiežius parašė ir imperatoriui; jį taip pat ragina ginti tikėjimą ir praneša, kad siunčia pas jį kardinolą Brandą organizuoti tikinčiųjų į kovą ne tik prieš eretikus, bet ir prieš „jų užtarėjus bei gynėjus“ (fautores et defensores eorum) ir

⁵⁵ UB, I Nr. 172, p. 187.

⁵⁶ CEV, p. 1068.

⁵⁷ Cep XV, 2, Nr. 108, p. 143–144.

„dvasiniu bei pasaulietiniu kalaviju sujungti“ (spirituali et temporalis gladio confundare). Jogaila ir Vytautas laiške nepaminėti, bet ir taip aišku, kas tie eretikų gynėjai⁵⁸. 1422 m. gegužės 21 d. rašte Jogailai popiežius jau rėmėsi faktais: Vytautas priėmė savo globon čekų eretikus, daro krikščionybei didelę gėdą, kelia naujo karo grėsmę ir žemina savo vardą⁵⁹. Rašte Vytautui popiežius buvo dar griežtesnis⁶⁰. Matyt, jis jau turėjo Vytauto 1422 m. kovo 5 d. pasiaiškinimą. Tos pačios dienos laiške kardinolui Brandui jis rašo, kad Vytauto pasiaiškinimo jis nelaiko teisingu⁶¹.

Antrasis popiežiaus laiškas Vytautui rašytas Romoje 1422 m. birželio 20 d.⁶² Jame teigiama: „iš tavo laiško ir pasiuntinio neabejotinai supratę tavo norus ir sumanymus juos priimti į savo globą ir teikti jiems pagalbą dar labiau nustebome ir nuliūdome, nes tuo žingsniu <...> didelę ir baisią naujieną neši krikščionijai ir žymiai didesnę kraujo praliejimą“. Popiežius toliau rašo, kad be Vytauto paramos čekai būtų greičiau priversti grįžti į Bažnyčią. „Neįtikina mūsų tavo teiginys, jog nori juos ginti dėl to, kad jie išsizadėtų klaidų ir grįžtų į Bažnyčią, nes jie pasirengę viską pažadėti ir įsipareigoti, kad gavę tavo paramą plėstų tarp valdovų nesantaiką, sumaištį“. Popiežius, įtaręs tikrąjį Vytauto siekį, perspėja: „Nemanyk, kad Romos [imperijos] elektoriai ir vokiečių kunigaikščiai leis tau užvaldyti čekų karalystę, nors [jų] karalius Zigmantas ir tylėtų. Sumanaus kunigaikščio akyse čekų karūna neturi turėti tiek patrauklumo, kad dėl jos remtum eretikus, užgrobtum svetimą valdžią ir sukeltum karą krikščionijoje“. Ir toliau abejoja Vytauto argumentais: „Veltui įrodinėji, kad nenori plėsti savo valdų, teikdamas jiems pagalbą, kad nori juos atvesti į tiesos kelią“. Popiežius klausia Vytautą, kodėl tokiu atveju jis neina išvien su legatu ir krikščionių kunigaikščiais, o traukiasi nuo jų. Pagaliau popiežius jau įsakmiai perspėja Vytautą: „Mes, kaip Kristaus vietininkai žemėje, gindami tikėjimą nuo eretikų, skelbsime tau kryžiaus žygį“. Vis dėlto susipratęs švelnina grasinimą: „Nemanome, kad, padaręs krikščionijai tiek daug gerų darbų, panorėtum sutepti ir paniekinti [juos] savo ambicija“.

⁵⁸ Cep XV, 2, Nr. 107, p. 143.

⁵⁹ UB, I, Nr. 187, p. 205.

⁶⁰ UB, I, Nr. 188, p. 206.

⁶¹ Cep XV, 2, Nr. 111, p. 147.

⁶² Fr. Palacky „Urkundliche Beiträge“, t. 1, Nr. 188, tą laišką įdėjo prie 1422 m. gegužės 21 d. datos, nors jo skelbiamame dokumente iš Karaliaučiaus archyvo data „apud sanctum Petrum, XII Kalendas mensis Junii“. I. Danilovičius „Skarbiec dyplomatów“, Nr. 1344, pateikė dokumento vertimą į lenkų kalbą iš kito šaltinio publikacijos ir jį pažymėjo 1422 m. birželio 20 d. data.

Galiausiai popiežius parodo savo luomo kategoriškumą: „pažadai eretikams yra nuodėmės“. Dėl paskutinio Vytauto rašto punkto – prašymo atšaukti popiežiaus skelbtus procesus ir laiškus prieš husitus – popiežius atsako taip: „tai jokių būdu negali būti taikoma atviriems eretikams, pasmerktiems Konstancos sinodo; žinau, kad vokiečių kunigaikščiai siekia juos ginkluota jėga sunaikinti“; „tegu jie visiškai pasiduoda mūsų legato sprendimui“. Baigiamas laiškas tokiu įsakmiu reikalavimu: „Paskutinį kartą tave įpareigojame ir primename, kad remdamas eretikus nesiektum visos krikščionijos pražūties“.

1422 m. lapkričio 19 d. popiežius rašo Vytautui dar vieną laišką⁶³. Jame vėl kartojama, kad sunku suprasti kataliko kunigaikščio elgesį, kai ėmęs globoti ir gelbėti čekus. „Mes, – rašo popiežius, – iškėlėme švento kryžiaus vėliavą ir pakvietėme krikščionių tautas į pagalbą. Tuo tarpu tavo giminaitis Žygimantas žygiuoja į čekų miestus ir pilis ir vienijasi su eretikais, o tai yra ne kas kita, kaip kova prieš Dievą“. Popiežius reikalauja, kad Vytautas per 2 mėnesius atšauktų iš Čekijos Žygimantą, kitaip „daugiau toleruoti negalime“ (amplius tollerare non possumus), – pagrasina Martynas V. Apie tai 1422 m. lapkričio 25 d. popiežius praneša ir imperatoriui, kurio prašymu ir buvo pateiktas šis popiežiaus reikalavimas⁶⁴.

Taigi Martynas V plačiai išplėtė akciją prieš Jogailos ir Vytauto ryšius su husitais. Jo rūpestis dėl husitams teikiamos paramos išreikštas ir 1422 m. rugsėjo 8 d. laiške Gniezno arkivyskupui Mikalojui Trombai bei jam pavaldiems vyskupams: „Eretikų globa yra įžeidimas ir skatina naujus ginčus tarp krikščionių valdovų. Bažnyčia nieko negaus iš tos paramos husitams. Kristus įsakė būti su juo iki pasaulio pabaigos. Motinos žmogžudystę vykdo tie jos sūnūs, kurie gudriai apsimesdami jai kenkia⁶⁵“.

Popiežiaus ryšiai su kardinolu Brandu rodo ypatingą Kurijos dėmesį ne tik Čekijos, bet ir Lenkijos–Lietuvos valstybės įvykiams. 1422 m. gegužės 21 d. popiežius praneša kardinolui, jog perspėjęs Vytautą „nenuėiti į jokią draugystę“ (ut nullam faceret amicitiam) su eretikais⁶⁶. 1422 m. birželio 6 d. popiežius rašo kardinolui paneigdamas Vytauto ir jo šalininkų teiginį, kad Vytautas Čekijoje veikęs su popiežiaus žinia ir valia⁶⁷. Laiške imperatoriui popiežius rašė, jog iš kardinolo Brando sužinojęs, kad impe-

⁶³ Cep XV, 2, Nr. 119, p. 157.

⁶⁴ Cep XV, 2, Nr. 121, p. 159.

⁶⁵ UB, I, Nr. 184, p. 199–202.

⁶⁶ Cep XV, 2, Nr. 111, p. 147.

⁶⁷ Cep XV, 2, Nr. 113, p. 150; Nr. 114, p. 151.

ratorius pageidavęs iš jo „apibrėžtu laiku“ ir ultimatyviai pareikalauti iš Vytauto nustoti globoti husitus⁶⁸. Tatai popiežius ir padarė. Tapo akivaizdu, rašė Eva Malečinska, kad Vytauto parama husitams baigsis susirėmimu ne tik su imperatoriumi, bet ir su popiežiumi⁶⁹. Vytautas, pasak šios autorės, husitų programai ir planams nepritarė. Jis parėmęs husitus tik dėl politinių motyvų. Zenonas Ivinskis šiuos motyvus išreiškė aiškiau: Vytauto parama husitams buvo kerštas imperatoriui už Vroclavo sprendimą⁷⁰. Bronius Dundulis Vytauto pareiškimą apibūdino kaip norą sutaikinti husitus su Bažnyčia tik išoriniu motyvavimu arba politinių tikslų, nukreiptų prieš imperatorių, priedanga⁷¹. Martynas V „buvo griežtai priešiškas Vytauto planams ir idėjoms“.

1897 m. Lvovo universiteto profesorius Antonis Prochaska rašė, kad Lietuva atsidūrė tarp lenkų siekimo legaliai pacifikuoti čekus ir Vytauto keršto politikos, kurios siekdamas jis norėjo pasinaudoti čekais⁷².

Ježis Grygielis rašė, kad popiežius Martynas V suprato imperijos karinės galios silpnumą, todėl darė nuolaidų Lenkijai ir Lietuvai jų santykiuose su Ordinui. Bet visai neatsižvelgti į imperijos poziciją jis negalėjo. Todėl jis dvejojo ir stengėsi nuraminti imperatorių, kad neremsiąs Jogailos ir Vytauto akcijos, nukreiptos prieš jį⁷³.

1422 m. liepos 14 d. Volbože Jogaila paskelbė karą Ordinui⁷⁴. Karas su Ordinui truko du mėnesius – nuo 1422 m. liepos 14 d. iki 1422 m. rugsėjo 27 d. Naujausios studijos apie šį karą, paremtos vokiečių archyvų medžiaga, yra S.Ekdahlis „Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Polen–Litauen im Jahre 1422“, išspausdinta knygoje „Zeitschrift für Ostforschung“, t. 13, 1964, p. 4, ir K.Neitmanno „Politik und Kriegsführung des Hochmeisters Paul von Rusdorf 1422/23“, išspausdinta šio leidinio t. 34, 1985, p. 3. Be to, Erichas Veizė yra paskelbęs Melno taikos 1422 m. rugpjūčio 27 d. dokumentą⁷⁵.

⁶⁸ Cep XV, 2, Nr. 121.

⁶⁹ E.Maleczyńska, Ruch husycki w czechach i w Polsce, Warszawa, 1959.

⁷⁰ Z.Ivinskis, Raštai, t. 5, p. 162.

⁷¹ B.Dundulis, Lietuvių sąjunga su husitais kovoje prieš vokiečius 1420–1422 m., – Vilniaus valstybinio V.Kapsuko v. universiteto IFF mokslo darbai, t. 3, 1955, p. 71, 73, 79.

⁷² A.Prochaska, W czasach husyckich, Kraków, 1897, p. 25.

⁷³ J.Grygiel, Życie i działalność Zygmunta Korybutowicza, Warszawa, 1988, p. 53.

⁷⁴ LUB, V, p. 850–853.

⁷⁵ Die Staats Verträge des Deutschen Ordens in Preussen, t. 1, ed. E.Weise, 1939, p. 150–156.

Melno taikos ratifikavimas įvyko 1423 m. kovo 31 d. Kezmarke. Susitikime dalyvavo imperatorius Zigmantas ir Lenkijos karalius Jogaila⁷⁶. Vytauto ten nebuvo. Bet taikos sutarties akte šalia lenkų ponų Lietuvai atstovavo Podolės vaivada Jurgis Gedygaudas ir Lietuvos kancleris Mikalojus Sapienskis. Jogaila kalbėjo ir Vytauto vardu. 1423 m. liepos 10 d. popiežius jau džiaugėsi įvykusia taika⁷⁷. Dar prieš šį susitikimą – 1423 m. vasario 18 d. popiežius buvo įpareigojęs legatą Ferdinandą pasistengti, kad imperatorius ir Jogaila priimtų palankią Ordinui taiką (*bonam equam et rationabilem pacem prefatis magistro fratribus ordini suo procures*)⁷⁸. Tą patį jis rašė ir imperatoriui⁷⁹.

Po šio akto Jogaila ir Vytautas labai greit atsiribojo nuo husitų. Jau 1423 m. kovo mėn. Vytautas aiškino čekams, kad jie prašę jo globos, bet jis norėjęs ne pats tai padaryti, o savo vardu – „ad vos vice nostri mitteremus“. Vytautas teigė, kad jie „iš pačių valkatų ir visai krikščionybei prieštaraujančių narių privalo laisva valia pasitraukti ir liautis veikę“ (*ab istis erroneis et toti christianitati contrariis articulis sponte debuissetis dessistere et cessare*)⁸⁰. Vytautas paneigė jiems duotą pažadą, jei jie nenorėsią paklusti imperatoriui. 1424 m. balandžio 24 d. Gardine jis paskelbė husitams karą⁸¹.

Antra vertus, 1423 m. rugpjūčio 28 d. popiežius atleido Vytautui ir jo kariams už kaltes kare prieš Ordiną⁸². 1423 m. gruodžio 1 d. popiežius suteikė indulgenciją Vytautui ir jo 15-kai patarėjų⁸³, o 1424 m. vasario 14 d. ir 1425 m. sausio 28 d. pakvietė Vytautą į karą prieš husitus⁸⁴. 1423 m. kovo 30 d. imperatorius atšaukė visus savo raštus, kuriuose jis kaltino Jogailą⁸⁵.

1424 m. kovo 17 d. iš Romos popiežius rašė imperatoriui, kad jo pageidavimu vėl paskelbė kryžiaus žygį prieš husitus. Prie vokiečių esą jungiasi Danija, Austrija, Moravija. Bet kryžiaus žygio dalyviai vėl laiku nesusirinko. 1425 m. popiežius rašė Vytautui, jog jis tikįs, kad padės užbaigti karą

⁷⁶ Codex diplomaticus Lituaniae, p. 300–303.

⁷⁷ Cep XV, 2, Nr. 132, p. 168.

⁷⁸ Cep XV, 2, Nr. 124, p. 161.

⁷⁹ Cep XV, 2, Nr. 125, p. 162.

⁸⁰ UB, I, Nr. 262, p. 286–287.

⁸¹ CEV, Nr. 1140, p. 632.

⁸² CEV, Nr. 1100, p. 603.

⁸³ CEV, Nr. 1117, p. 612.

⁸⁴ CEV, Nr. 1125, p. 618 ir Nr. 1183, p. 689.

⁸⁵ CEV, Nr. 1074, p. 583.

prieš husitus, pašaipiai primindamas: „Nenorėk, kad apie tave kalbėtų, jog esi greitesnis kariauti su krikščionių vienuoliais, negu su netikėliais eretikais“⁸⁶. 1426 m. vasario 25 d. popiežius paprašė Jogailą, kad jis pats asmeniškai dalyvautų žygyje prieš husitus⁸⁷. Tą pačią dieną popiežius rašė ir Vytautui – „Kristuje mylimam sūnui“ ir „įžymiam katalikų tikėjimo gynėjui“ kviesdamas prisidėti prie pražūtingos eretikų sektos sunaikinimo; atsakymą paprašė parašyti nuncijui Jokūbui de Rubeis⁸⁸. Iš tos 1425–1426 m. popiežiaus iniciatyvos galima manyti, kad jis perkėlė kovos su čekais našta nuo imperijos Lenkijos ir Lietuvos valstybei. Tačiau nėra duomenų, kad Jogaila ir Vytautas būtų dalyvavę karuose su husitais.

Vytauto karūnavimo byla Romoje. Iki 1428 m. čekų husitų klausimas buvo kiek aprimęs. 1428 m. birželio 3 d. imperatorius kreipėsi į popiežių dėl pralaimėjimo kare su turkais ir prasidėjusį husitų puolimą. Imperatorius prašė popiežių paraginti Jogailą atnaujinti karą su husitais. 1428 m. liepos 25 d. laišku popiežius kreipėsi į Jogailą ir prašė padėti imperatoriui⁸⁹. Jogaila atsakė teigiamai⁹⁰. 1428 m. spalio mėn. Jogaila paskelbė karą husitams šiais žodžiais: „nes jūs – ne žmonės esate, bet šunys neišmanėliai, prieš krikščionių tikėjimo teisingumą lojantys“ (nam vos non homines sed canes estis inprudici contra christiane religionis veritatem latrantes). Jogaila pagrasino čekams, kad Prahą „pelenais paversime ir tavo tvirtoves sutrupinsime į dulkes“ (in cinerem reddiemus et in favillam et muros tuos destruimus)⁹¹.

1429 m. sausio mėn. Lucko suvažiavime ir turėjo būti aptartas karo prieš husitus klausimas. Bet imperatorius iš karto įnešė sumaištį pasiūlęs karaliaus karūną suvažiavimo šeimininkui Vytautui.

Lenkų istorikas Oskaras Haleckis dar 1933 m. rašė, kad Lenkija buvo prieš J.Huso doktriną, nes ją pasmerkė Bažnyčia. Bet slavų lenkų ir čekų tautos palaikė nuolatinį ryšius. Popiežius norėjęs patikėti Lenkijos karaliui čekų pacifikaciją. Tačiau imperatorius nenorėjęs atiduoti iniciatyvos Lenkijai ir, rodydamas solidarumą Lietuvai, siekė sukelti sumaištį Lenkijos

⁸⁶ Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęckich.... Litwy, Rusi litewskiej, ed. I.Daniłowicz, Wilno, 1862, t. 2, Nr. 1405.

⁸⁷ Ten pat, Nr. 1415.

⁸⁸ Ten pat, Nr. 1416.

⁸⁹ Cep XV, 2, Nr. 164, p. 213 ir Nr. 165, p. 171.

⁹⁰ Cep XV, 2, Nr. 168, p. 217–218.

⁹¹ Cep XV, 2, Nr. 172, p. 222.

ir Lietuvos valstybėje. Todėl jis ir paskelbęs 1429 m. Lucko suvažiavime apie Vytauto karūnavimą. Padėtį dar komplikavo Jogailos vaikai ir iškilęs jų sosto klausimas⁹². Imperatorius Zigmantas norėjo būti Lucko suvažiavimo centre ir vengė aptarti ten iškilusius kitus klausimus⁹³.

Atsiribosime nuo visos karūnavimo eigos⁹⁴. Aptarsime tik imperatoriaus ir popiežiaus poziciją tuo klausimu. Jogaila 1429 m. pradžioje Lucko suvažiavime neprieštaravo, net pritarė Vytauto karūnavimui. Bet jau 1429 m. sausio pabaigoje, pasitaręs Krokuvoje su savo patarėjais, nusprendė, kad „karūnavimas nieko gero negalės suteikti“ (coronacio nihil boni posset conferre). Vytautas, anot jo, turi „mūsų paveldėtas žemes“ tik iki gyvos galvos. Būdamas Lietuvos karaliumi gali „iš mūsų ir Lenkijos karalystės“ tas žemes pasisavinti⁹⁵. Imperatorius nesuprato tokio staigaus Jogailos elgesio pasikeitimo⁹⁶.

1430 m. kovo 4 d. Jogailos duotoje lenkų ponams Jedlnės privilegijoje, be luominių pažadų, yra išdėstyti ir unijos reikalai⁹⁷. Jogailos prokuratorius aiškino, kad Jogaila ir jo palikuonys yra Lietuvos žemių savininkai ir tą teisę jie yra gavę pagal Jogailos tėvo palikimą. Jogaila savo palikimą „aneksavo ir pasisavino, prijungė“ (annexit et appropriavit, adiunxit) prie Lenkijos. Tik esant dideliems nuotoliams tarp Lenkijos ir Lietuvos Jogaila skyrė Vytautą valdyti Lietuvą, t.y. „patvirtino, suteikė, davė, perleido iki savo gyvenimo pabaigos“ (constituit, concessit, dedit, contulit ad tempora vitae ipsius). Po Vytauto mirties Lietuvos žemės turi grįžti Lenkijai, išskyrus tas, kurias turi Vytauto brolis Žygimantas⁹⁸.

Imperatorius paskleidė žinias apie Jogailos ir Vytauto nesutarimus Vytauto karūnavimo klausimu⁹⁹. 1429 m. birželio pradžioje popiežius pareikalavo iš Jogailos ir Vytauto susitaikinti¹⁰⁰. Jogaila pasiuntė į Romą savo sekretorių M.Lasockį ir siekė sutrukdyti Vytauto karūnavimą. Vytautas

⁹² O.Halecki, *La Pologne de 963 a 1914*, Paris, 1933, p. 106; O.Halecki, *Historia Polski*, Lublin–Londyn, 1992, p. 82–83.

⁹³ CEV, p. 910.

⁹⁴ Apie tai žr. M.Jučas, Lietuvos didžiųjų kunigaikščių metraštis, – *LTSR MA darbai*, ser. A, t. 2, 1957, p. 111–121; M.Jučas, Neįvykęs Vytauto vainikavimas, – *Vytautas Didysis ir Lietuva*, 1996, p. 54–65.

⁹⁵ CEV, Nr. 1341, p. 810.

⁹⁶ CEV, Nr. 1342, p. 811.

⁹⁷ Cep XV, 2, Nr. 177, p. 229.

⁹⁸ Cep XV, 2, Nr. 179.

⁹⁹ CEV, Nr. 1354, p. 832.

¹⁰⁰ Cep XV, 2, Nr. 173, p. 223–225.

neturėjo Romoje savo užtarėjų. Ir Ordino prokuratorius Romoje rašė: „Taip pat lenkai kalbėjo, kad kunigaikštis Vytautas yra Lietuvos vietininkas, o ne krašto valdovas“ (Ouch sprechen di Polen, das herczog Witold sei ein houbtman des reiches czu Littowen und nicht ein herre der lant)¹⁰¹.

Iš to karūnavimo konflikto yra išlikę dar du svarbūs dokumentai: imperatoriaus Zigmanto 1430 m. liepos 7 d. Vienoje sudarytas Vytauto karūnavimo akto projektas¹⁰² ir 1430 m. rugpjūčio 5 d. Romoje popiežiaus Martyno V bulė, sustabdžiusi ir atidėjusi imperatoriaus sumanymą¹⁰³. Minėtini ir imperatoriaus 1430 m. liepos 4 d. Vienoje surašyti atsakymai į Vytauto laiškus apie tai, kad imperatorius, sukvietęs Vienos universiteto daktarus, patyręs, jog galima karūnuoti be konsekracijos ir popiežiaus sutikimo¹⁰⁴.

Imperatorius 1430 m. liepos 7 d. Vienoje pasiuntė su Vytauto karūnavimo regalijomis ir raštą. Karūnavimo projektas – Vytautas valdęs Lietuvos valstybę ir „barbarų tautas“, ypač lietuvių ir žemaičių, tarytum Viešpaties apaštalas sumanumu atvedė jas į tikėjimą, pastatė ir fundavo katedrą, dotavo bažnyčias, pašaukė į katalikų tikėjimą ir kaimynus. Todėl jo žemę ir iki tol buvusią kunigaikštystę „į karalystę paskyrėme, nutarėme, pakėlėme“ (in regnum creavimus, insignivimus, elevamus). Vytautą ir jo palikuonis privalės visi vadinti, rašyti karaliais: „teisingi, garbingi ir laisvi karaliai per visą pasaulį [jus] turės tituluoti, rašyti, skelbti ir vadinti“ (veri, gloriosi et liberi reges per orbem universam antitulari, scribi, appellari et nominari debeatis et debeant).

1430 m. rugpjūčio 5 d. popiežiaus Martyno V bulėje imperatoriui sakoma: sugalvojai papuošti karaliaus karūna (diadema) Lietuvos didįjį kunigaikštį Aleksandrą už jo didelius nuopelnus krikščionijai – „daug ir didelių nuopelnų krikščionių valstybei“ (multa et magna merita in rem publicam christianam). Vytautas skleidęs krikščionių religiją į tolimus pakraščius. Ir visa tai krikščionims yra žinoma. Bet čia pat popiežius perspėja imperatorių, jog reikia atsižvelgti ir „į daugelio tautų ramybę ir taiką“. Norint išvengti pavojaus, rašė popiežius, tegu karalius Vladislovas ir kunigaikštis Aleksandras atsiunčia į Romą pasiuntinius, su kuriais popiežius ir kardinolai aptars šį reikalą. Popiežius, sužinojęs iš lenkų apie karūnavimo aplinkybes, buvo atsargus. Jis rašė imperatoriui, kad iš to gali kilti „scandala maxima“, net karo pavojus, žus tikintieji, bus niokojamos žemės.

¹⁰¹ CEV, Nr. 1455, p. 941–944.

¹⁰² Cep XV, 2, Nr. 182, p. 245.

¹⁰³ CEV, p. 1061.

¹⁰⁴ CEV, Nr. 1424, p. 912–916.

Karūnavimo byla pralaimėjo abu lietuviai ir Lenkijos monarchija. Ją laimėjo lenkų didikų luomai, – jie gavo 1430 m. Jedlnės privilegiją. Ji patvirtino ir unijos ryšius.

Išvados. 1. Lietuvos santykiai su Romos Kurija nuo 1388 iki 1420 m. buvo iš abiejų pusių geranoriški. Tuo metu pontifikate buvo popiežiai Urbonas VI (1378–1389), Bonifacas IX (1389–1404), antipopiežius Jonas XXIII (1410–1415) ir Martynas V (1417–1431). Tuomet, ypač 1418–1419 ir 1423–1429 m., buvo sprendžiami Lietuvos krikšto, misijų veiklos rusų žemėse, kryžiaus žygių prieš lietuvius nutraukimo, žemaičių dvasinės ir politinės priklausomybės, Lietuvos Bažnyčios organizavimo klausimai. Vytauto santykiai su Apaštalų Sostu sutriko 1420–1423 m., kai nebuvo sulaukta popiežiaus superarbitrinio sprendimo dėl imperatoriaus 1420 m. Vroclavo sprendimo. Geri santykiai grįžo 1423–1429 m., užbaigus šimtmetinį ginčą dėl Žemaičių, ir vėl sutriko iškilus 1430 m. Vytauto karūnavimo bylai.

2. Romos popiežiai ir Šventosios Romos (Vokietijos) vokiečių kunigaikščių renkami imperatoriai rėmė vokiečių vienuolių riterių Ordiną prieš neseniai buvusius pagonis ir net naujakrikščius lietuvius, prieš jų valdžioje buvusius rusus schizmatikus. Tokia Vakarų politika klostėsi šimtmečiais. Ją pakeitė 1386 m. krikščioniškosios Lenkijos ir Lietuvos unija ir 1387 m. įvykęs Lietuvos krikštas. Nuo tol Vakarus veikė du momentai: Lenkijos ir Lietuvos sustiprėjusi karinė galia, pademonstruota prieš Ordiną. Tą galią tikėtasi panaudoti prieš gresiantį Europai turkų pavojų ir čekų husitus. Vakarus veikė ir daug žadanti katalikiškos Lietuvos misijų veikla rusų žemėse bei jos keliama bažnytinės unijos idėja.

3. Popiežius Martynas V rėmė Šventosios Romos imperijos ir Vokiečių ordino interesus, bet, karo prieš husitus veikiamas, siekė išvengti karinio konflikto tarp Ordino ir Lenkijos–Lietuvos valstybės. Jis darė tai atsargiai, dvejodamas – nei ratifikuodamas, nei anuliudamas imperatoriaus Vroclavo sprendimą. Todėl karo jam nepavyko išvengti.

4. Jogaila ir Vytautas veikė vieningai ir, turėdami karinės jėgos persvarą, privertė Ordiną pripažinti Žemaičius visiems laikams Lietuvai. Tai pripažino imperatorius bei popiežius. Jogaila, būdamas katalikiškos Lenkijos karalius, rėmė naujakrikščius lietuvius ir Vytautą.

5. Lietuva Jogailos ir Vytauto pastangomis pasiekė, kad 1403 m. popiežius Bonifacas IX uždraudė Ordinui kariauti Lietuvoje, o 1415 m. popiežius Jonas XXIII panaikino visas popiežių ir imperatorių duotas privilegijas

Ordinui okupuoti lietuvių ir rusų žemes. Imperatorius Zigmantas ir popiežius Martynas V 1423 m. patvirtino Melno sutartį ir galutinį Lietuvos sienų su Ordinu sureguliovimą. Tik bažnytinė unija Lietuvos žemėse buvo dar atidėta.

6. Popiežius Martynas V antihusitinėje kovoje rėmėsi imperijos karine galia, bet, matydamas jos silpnumą, siekė patraukti Lenkijos ir Lietuvos valstybę. Vytautas ir jį slapta remiantis Jogaila pasinaudojo husitais ne tik kerštui prieš imperatorių, bet ir torpeduodami imperatoriaus paramą Ordinui lemiamu su juo konflikto metu. Nėra duomenų, kad Jogaila ir Vytautas būtų pripažinę čekų doktriną, bet jų nėra ir apie tai, kad būtų buvusi panaudota karinė jėga prieš husitus.

7. Lenkijos diplomatija Romoje turėjo pirmenybę palyginti su Lietuva. Ten nuolat veikė Lenkijos prokuratorius ir pasiuntiniai; jiems ir pavyko įtikinti popiežių dėl Vytauto karūnavimo neteisėtumo. Popiežius Martynas V sustabdė imperatoriaus pradėtą Vytauto karūnavimo reikalą, o Vytauto mirtis (1430 m. spalio 27 d.) visai nutraukė šią bylą.

Įteikta 2006 m.rugpjūčio mėn.

THE RELATIONS OF VYTAUTAS WITH THE HOLY SEE

Mečislovas Jučas

Summary

The article deals with several interrelated questions: the attitude of the Papacy toward the newly Baptized Lithuanians and their relations with the Teutonic Orders, the abolition of the Orders' privileges in Lithuanian lands, the fate of the spiritual and political dependence of the Samogitians, the personal relations of Vytautas with the Roman Curia. All these questions were connected with other important European events, such as the revolt of the Czech Hussites, the Turkish invasion of Europe, the policies of the Holy Roman Empire and its relations with Rome. Polish King Jogaila Vladislav and Lithuania's Grand Duke Vytautas Alexander repeatedly appealed to Popes Urban VI, Boniface IX, John XXIII, and Martin V. The popes sent responses and decisions that were friendly and favorable to Lithuania. Lithuania's relations with the Holy See that had deteriorated in 1422 when Vytautas supported the Czech Hussites became normal in 1423–1429, but broke down again in 1430 due to the planned coronation of Vytautas.

Jogaila and Vytautas sought to establish the Roman Catholic faith in Lithuania and to convert to this faith their Russian Orthodox subjects who would be thus separated from dependence on the Moscow Metropolis. This would have resulted in the declaration of a separate Church union in the Grand Duchy of Lithuania.

The West – the Pope and the Holy Roman Empire – intended to use the started missionary activities of Lithuania in the Russian lands and the military power of the Polish-Lithuanian state against the invading Turks and Czech Hussites.

In his fight for the Samogitians, Vytautas repeatedly made difficult to understand actions – here backing the uprising of the Czech Hussites (1422), here declaring war on the Hussites (1424). These political moves did not prevent him from obtaining the bull of Pope Boniface IX in 1403 prohibiting the Teutonic Orders from fighting in Lithuania as well as the bull of Pope John XXIII in 1415, abolishing the privileges of the Teutonic Orders in Lithuanian and Russian lands, and finally the recognition of Samogitia as belonging to Lithuania in 1423 by Emperor Sigismund and Pope Martin V. Only the question of the Church schism remained postponed.

Mečislovas Jučas – profesorius, humanitarinių mokslų habilituotas daktaras.
Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Universiteto g. 7, Vilnius, LT-01513.

VIDA PUKIENĖ

KATALIKŲ SOCIALINIS VEIKIMAS KAUNE XX A. PRADŽIOJE: KATALIKIŠKOMS DRAUGIJOMS – 100 METŲ*

Straipsnyje analizuojamos katalikų socialinio veikimo Kaune pradininko prelato Konstantino Olšausko iniciatyvos steigiant katalikiškas darbininkų ir švietimo draugijas. Pagrindinis dėmesys skiriamas Šv. Juozapo darbininkų ir „Saulės“ švietimo draugijoms, 2006 m. švenčiančioms 100 metų jubiliejų. Katalikų dvasininkija, bendradarbiaudama su pasaulietine inteligentija, steigė mokyklas lietuvių ir lenkų darbininkų vaikams, teikė materialinę paramą, organizavo kultūrinius renginius. Taip buvo siekiama atitraukti darbininkus nuo sklindančių revoliucinių idėjų.

Aptariamos kliūtys, kurios iškilo įgyvendinant pagrindinę popiežiaus Leono XIII enciklikos „Rerum novarum“ idėją dėl bendro Bažnyčios, valstybės ir pačių darbininkų veikimo. Aktyvėjančią socialinę katalikų dvasininkijos veiklą nepalankiai sutiko caro valdžia ir ideologiniai priešai – socialistai. Pastarieji, katalikų dvasininkiją laikydami konkurentu dėl įtakos darbininkams, nevengė piktų žodžių ir nepagrįstų kaltinimų. K.Olšausko pragmatizmą vertino kaip susitaikėlišką elgesį su caro valdžios valdininkais ir vadino jį tiesiog caro valdžios tarnu.

Ivadas. XIX a. Vakarų Europoje vyko esminiai politiniai ir socialiniai pokyčiai, kuriuos lėmė kapitalizmo įsigalėjimas. Tai vertė Katalikų Bažnyčią imtis naujų veiklos formų. Svarbiausias dokumentas, paskatinęs pradėti socialinę dvasininkijos veiklą, buvo popiežiaus Leono XIII enciklika „Rerum novarum“ (Darbininkų klausimu). Ji buvo paskelbta 1891 m., tačiau Rusijos imperijai priklausiusioje Lietuvos teritorijoje Katalikų Bažnyčios veikėjai ją sutiko atsargiai. „Tam jie nebuvo pasirengę nei psichologiškai, nei praktiškai“¹. Reikėjo laiko, kad socialinės problemos būtų pripažintos ir kad būtų pradėta jas spręsti. Lietuvos teritorijoje katalikų socialinę mintį diegti pradėta tik XX a. pradžioje, kai buvo panaikintas

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą LKMA XX suvažiavime (2006 06 30–07 02).

¹ V.Pruskus, Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė–XX a. pradžia), Vilnius, 1995, p. 71.

spaudos draudimas, be to, kai dėl revoliucinių įvykių caro valdžia buvo priversta imtis imperijos politinės ir socialinės santvarkos pertvarkymų.

XX a. pradžioje palankesnės sąlygos katalikų socialinei minčiai ir jai diegti buvo Kauno gubernijoje. Ji buvo lietuviškiausia, čia telkėsi katalikų inteligentija. 1905 m. į Kauno Karmelitų (Šv. Kryžiaus) bažnyčią paskirtas jaunas, energingas kunigas (vėliau prelatas) Konstantinas Olšauskas. Kunigas, poetas, rašytojas Mykolas Vaitkus šį paskyrimą įvertino kaip svarbų vyskupo Mečislovo Paliulionio sprendimą „būsimajai lietuviškos kultūros raidai“ (Vaitkus, 1957, p. 186). Jis rašė: „Tas K.Olšauskas, <...> gabus, akiplėšiškai drąsus, ryžtingas praktikas <...> ūmai pasireiškė kaip griežtas ir uolus lietuvis patriotas“². To meto Lietuvoje socialinis ir tautinis klausimai buvo glaudžiai susipynę, ir daugelis socialinius reikalus laikė tiesiog tautiniais³. Katalikiška spauda, švietimo draugijos – tai socialinio veikimo rezultatas.

Straipsnyje nagrinėjamos katalikų socialinio veikimo Kaune pradininko kun. Konstantino Olšausko iniciatyvos socialinėje srityje ir iškilusios kliūtys jas realizuojant. Pagrindinis dėmesys čia skiriamas dviem K.Olšausko iniciatyva įsteigtoms draugijoms, kurios 2006 m. švenčia 100 metų jubiliejų – tai „Saulės“ švietimo draugija ir Šv. Juozapo darbininkų draugija.

Istorinėje literatūroje daugiau dėmesio skiriama katalikų socialinės minties sklaidai ir kur kas mažiau jos įdiegimui. Istorikė V.Žaltauskaitė daktaro disertacijoje⁴ bei straipsniuose, išanalizavusi nelegalią lietuvišką spaudą, daro išvadą, kad socialinis aktyvumas, pagrįstas Katalikų Bažnyčios naujuoju socialiniu mokymu, būdingas jaunajai dvasininkijos kartai. Šios kartos atstovas buvo ir K.Olšauskas. Socialinio mokymo teiginius jaunieji kunigai interpretuodavo lietuvių tautiškumo naudai ir su juo derino savo pastoracinį darbą. Plačiau socialinės katalikų dvasininkų praktikos autorė netyrinėja. Katalikų socialinės minties realizavimą išsamiai nagrinėja V.Pruskus savo mokslinėje monografijoje „Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė–XX a. pradžia)“⁵. Čia atskleidžiami katalikų socialinės minties ir jos įgyvendinimo sunkumai Lietuvoje. Autorius ap-

² M.Vaitkus, *Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune, 1903–1906: atsiminimai*, Putnam (Conn): Imaculata, 1957, p. 186

³ V.Žaltauskaitė, *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje XIX amžiaus pabaigoje, – Istorijos akiračiai*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 420.

⁴ V.Žaltauskaitė, *Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pabaigoje–XX amžiaus pradžioje: sociopolitinis aspektas (rankraštis)*, daktaro disertacija; Vilnius 2000,

⁵ V.Pruskus, *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje...*

taria įvairių idėjinių srovių ideologinius skirtumus, jų polemiką spaudoje ir caro valdžios reakciją į naująjį katalikų mokymą. Monografijoje apžvelgiamas pirmųjų lietuvių katalikų sociologų (J. Matulaičio, P. Būčio, K. Šaulio ir kt.) teorinis pasirengimas. K. Olšauskas vadinamas katalikų socialinės praktikos pradininku, tačiau jo veikla plačiau nenagrinėjama.

Apskritai K. Olšausko asmeniui istorinėje literatūroje skirta nemažai dėmesio, tačiau dažniausiai jis minimas kaip tautinio švietimo platintojas, o jo veiklos socialinis aspektas mažai akcentuojamas. Istorikas A. Grigaravičius, aptardamas K. Olšausko nuveiktus darbus, atkreipė dėmesį ir į socialinį jo veiklos aspektą, pavadindamas kunigą „vienu iš moderniosios katalikybės pionierių praktikų“⁶. Istorikas A. Gaidys savo straipsnyje analizuoja Šv. Juozapo darbininkų draugijos įsteigimą ir veiklą, pagrindinį dėmesį skirdamas ideologiniams katalikų ir socialistų nesutarimams ir lietuvių bei lenkų tautiniams prieštaravimams⁷.

Rengiant šį straipsnį naudotasi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomais Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentais, kurie atspindi didelį caro valdžios dėmesį dvasininkijos veiklai visuomenėje, taip pat išleistas Kauno gubernijos valdybos dokumentais: Kauno gubernijos gubernatoriaus P. Veriovkino ir kun. K. Olšausko susirašinėjimo raštais. Katalikų socialinei minčiai įvertinti pravertė ir popiežiaus Leono XIII enciklika „Rerum novarum“, paskelbta 1891 m. gegužės 15 d. (po šimto metų – 1991 – ji pakartota leidinyje „Logos“). Informacijos nagrinėjamam klausimui nemažai rasta ir to meto periodinėje spaudoje bei amžininkų atsiminimuose.

Kun. K. Olšauskas – katalikų socialinės praktikos Kaune iniciatorius.

Atvykęs į Kauną, K. Olšauskas tiesiogiai susidūrė su kapitalizmui būdingais reiškiniais. Proletarizacija, nedarbas, skurdas darė nesaugų be paliovos gausėjančios žmonių grupės – darbininkų gyvenimą. Stambiausiuose to meto įmonėse – M. Rekošo ketaus ir vario liejykloje „Minerva“, J. Šuvalo ketaus liejykloje „Mars“, brolių Šmidtų metalo dirbtuvių įmonėje „Vestfalija“ ir brolių Tilmansų metalo fabrike dirbo keli tūkstančiai darbininkų. Todėl neatsitiktinai Kauno Karmelitų pramoniniame rajone esančios baž-

⁶ A. Grigaravičius, Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas, – *Kultūros barai*, Nr. 11, 2000, p. 67–71; Kaunas, – *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 65, 1906, p. 2.

⁷ A. Gaidys, Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907, – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, t. 7, 1994, Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas – studija „Sietynas“.

nyčios parapijiečių dauguma buvo skurdžiai gyvenantys, mažai raštingi darbininkai ir jų šeimų nariai.

Vienuolių karmelitų pastatyta Šv. Kryžiaus bažnyčia iki 1881 m. buvo uždaryta. XIX a. pabaigoje Karmelitų rajone sparčiai augo pramonė, buvo pastatytas brolių Tilmansų metalo fabrikas, kuriame dirbo daug darbininkų katalikų. Todėl pamaldos bažnyčioje buvo atnaujintos.

K.Olšausko veikla rėmėsi socialine katalikų mintimi. Jai realizuoti, kai jis atvyko į Kauną, susidarė palankios aplinkybės. 1904–1905 m. vyko svarbūs pokyčiai Rusijos valdžios nacionalinėje politikoje lietuvių tautos atžvilgiu. Revoliucinių įvykių įkarštyje 1905 m. spalio 30 d. caras Nikolajus II paskelbė manifestą, suteikiantį asmens neliečiamumo, sąžinės, žodžio, spaudos, sąjungų laisvę. Kiek vėliau išleistas rinkimų į Valstybės dūmą įstatymas. 1906 m. kovo 4 d. buvo paskelbtos „Laikinosios taisyklės dėl draugijų ir sąjungų“, kurios sudarė galimybę kurtis profesinėms sąjungoms, kultūros ir švietimo draugijoms. Šie istorinės situacijos pokyčiai leido ir lietuviams legaliai puoselėti visuomeninę kultūrinę bei socialinę veiklą.

Revoliucinių įvykių laikotarpiu tarp darbininkų plito socialistinės idėjos, skatinusios jėga iškovoti permainų. Viešosios organizacijos, jungiančios įvairiose pramonės įmonėse dirbančius darbininkus, nebuvo. Iniciatyvos vienyti darbininkus ėmėsi Karmelitų parapijos klebonas K.Olšauskas. Jis su keliais aktyviais darbininkais 1906 m. birželio mėn. įsteigė Šv. Juozapo darbininkų draugiją. Ši katalikiška darbininkų organizacija turėjo būti tarpininkė tarp darbdavių ir darbininkų. Enciklikoje „*Rerum novarum*“ apie darbdavių ir darbininkų draugijų reikšmę darbininkų gerovei kelti sakoma, kad „daug gali padaryti darbdaviai ir patys darbininkai per tokias įstaigas, kurios stengtųsi tinkamai padėti vargstantiems ir abu sluoksniu labiau suartinti“⁸. Draugijos tikslas buvo „darbo žmonių gyvenimo sąlygų pagerinimas, religinis, mokslinis, tautinis ir visuomeninis draugijos narių švietimas, materialinis jų rėmimas ir naudingi pasilinksminimai“⁹. Katalikišką draugijos pobūdį apibrėžė Įstatai. Juose skelbiama, jog draugijos nariai yra katalikai, o draugijos pirmininku gali būti tik kunigas, patvirtintas vietinio vyskupo¹⁰. Tautiškumas nebuvo apibrėžtas. Darbininkų daugumą sudarė lietuviai ir lenkai. Tautinio susipratimo procesas buvo tik prasidėjęs. Draugijos narių skaičių pagal tautybę buvo sunku nustatyti, nes

⁸ Jo Šventenybės Popiežiaus Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (*Rerum novarum*), – *Logos*, Nr. 3, 1991, p.74–81.

⁹ A.Gaidys, *Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907..*, p. 285–286.

¹⁰ Ten pat, p. 286.

„pagal kilmę visi lietuviai, o pagal tautinį susipratimą – lietuvių mažuma“¹¹. Darbo pradžioje plačiausiai vartota, visų mokama, pasak kun. Pranciškaus Turausko, buvo lenkų kalba¹². Į draugiją įsirašė daugiau kaip 1000 darbininkų katalikų iš Tilmanso, Šmidto, Rekošo, Šuvalo fabriku. Draugijos nariai rengė spektaklius, šeimyninius vakarus, veikė biblioteka-skaitykla, buvo skaitomos viešos paskaitos, suburtas 20 žmonių pučiamųjų orkestras. Ištikus nelaimei, draugijos nario šeimai buvo skiriama 50 rub. pašalpa¹³. Katalikišką dorovę ir religingumą palaikė kun. K.Olšausko rengiamos iškilmingos pamaldos. „Be galo buvo garsūs ir mielai lankomi Karmelitų „rarotai“ (Advento Mišios nuo paskutinio lapkričio sekmadienio iki Kūčių) kas savaitę keičiamomis dekoracijomis <...> kunigas gavo Kauno gubernatoriaus leidimą Dievo Kūno šventėje daryti iškilmingas procesijas Kauno gatvėmis<...>“¹⁴. Tai buvo didelis įvykis, nes Katalikų Bažnyčios teises ir dvasininkų iniciatyvas varžė Rusijos imperijos įstatymai.

K.Olšauskas rašte Kauno gubernatoriui Piotriui Veriovinui, be jau minėtų tikslų, nurodė, kad draugija „sieks darbininkus vesti tiesos keliu ir saugos nuo socialistų ir revoliucionierių įtakos“¹⁵. Fabrikantas M.Rekošas, priimdamas į darbą darbininkus, reikalavo K.Olšausko rekomendacijos. Ją darbininkas galėjo gauti tik tuomet, kai pasižadėdavo, kad nekels streikų, nesipriešins darbdaviui ir neprisidės prie socialistų partijos¹⁶. Taigi katalikiškos darbininkų draugijos įsteigimas buvo enciklikos „Rerum novarum“, prieš socializmą nukreipto mokymo, idėjų įgyvendinimas, revoliucinių įvykių įkarštyje siekiant atitraukti darbininkus nuo socialistinių idėjų.

Kapitalizmo plėtra traukė vis daugiau kaimo merginų į miestą. Čia jos dažniausiai įsidarbindavo tarnaitėmis. Prisitaikymas naujoje socialinėje aplinkoje buvo nelengvas, galėjęs neigiamai paveikti jaunų merginų dorovę ir moralę. Popiežiaus Leono XIII enciklikoje „Rerum novarum“ neatsitiktinai akcentuojamas svarbiausias draugijų tikslas – „pareigingumo jausmo ir dorovės ugdymas“¹⁷. Kauno katalikų dvasininkija irgi susirūpino jaunų lietuvačių, atvykusių į miestą, likimu. K.Olšauskas buvo vienas iš

¹¹ Ten pat, p. 287.

¹² P.Turauskas, Apie Kauno darbininkus, – *Vadovas*, t. 11, Nr. 44, 1912, p. 385.

¹³ Ten pat.

¹⁴ J.Šalčius, Birštono-Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje, 1983. Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius, p. 132.

¹⁵ V.Severinas (Biržiška), Kunigas Kanstantinas Alšauskis (Iš Kauno gubernijos archyvų), Voronežas, 1918, p. 19.

¹⁶ Ten pat, p. 27.

¹⁷ Leono XIII enciklika, 1991, p. 77.

iniciatorių 1907 m. steigiant Lietuvių katalikų tarnaičių Šv. Zitos draugiją (profesinę organizaciją). Jis buvo šios draugijos valdybos narys, rėmė ją finansiškai. Draugija numatė rūpintis iš kaimo tarnauti pasiturinčiose šeimose atvykusiomis merginomis, palaikyti jų lietuviybę, tikėjimą, moralę. Draugija išlaikė bendrabutį bedarbėms, turėjo skalbyklą, valgyklą, verpyklą, šelpė netekusias darbo ar ištiktas nelaimės, padėjo susirasti darbą. Draugijos narės buvo tik lietuvės¹⁸.

Revoliuciniai įvykiai privertė caro valdžią vakarinių gubernijų (tarp jų ir Kauno bei Vilniaus) mokyklose leisti dėstyti lietuvių kalbą, mokytojais dirbti vietiniams lietuviams. 1906 m. vasarą K.Olšausko ir pedagogų Tomo Ferdinando Žilinsko ir Mečislovo Vasiliausko iniciatyva neturtingų Kauno darbininkų vaikams mokytis buvo įsteigtos trys lietuviškos pradinės mokyklos – Karmelituose, Šančiuose ir Žaliakalnyje. Mokyklos veikė nelegaliai, o lėšas joms išlaikyti skyrė Šv. Juozapo draugija ir fabrikantas Tilmansas. Faktinis mokyklų globėjas buvo pats kun. K.Olšauskas. Jis rūpinosi, kaip gauti lėšų ir jas paskirstyti. Šalia lietuviškų mokyklų K.Olšauskas steigė ir lenkiškas, lenkų darbininkų vaikams. Tačiau slaptas mokymas carinės valdžios buvo draudžiamas, už tai buvo baudžiama (Rusijos Valstybės dūmos įstatymo projektas dėl bausmių panaikinimo už slaptą vaikų mokymą buvo svarstomas, tačiau nebuvo priimtas), todėl tokioms mokykloms veikti buvo pavojinga.

Kauno katalikų visuomenės veikėjai suprato, kad, siekiant išplėtoti švietimą gimtąja kalba, reikia organizacijos. Ji padėtų įveikti caro valdžios daromas kliūtis. Jaunoji dvasininkijos karta, kuriai atstovavo ir K.Olšauskas, plėtodamas socialinį darbą, bendradarbiavo su vietos inteligentais. 1906 m. birželio 12 d. kunigai K.Olšauskas, P.Januševičius, H.Laumianskis ir keli pasauliečiai inteligentai padavė prašymą Kauno gubernatoriui dėl „Saulės“ švietimo draugijos įregistravimo. Liepos 25 d. tokia draugija buvo įregistruota. Tačiau jos Įstatuose nebuvo katalikiškos dvasios. Draugijos nariais galėjo būti „abiejų lyčių pilnamečiai asmenys nepriklausomai nuo luomo ir religijos“¹⁹. Į tai neigiamai sureagavo Žemaičių vyskupas M.Paliulionis ir kiti vyresniosios kartos dvasininkai. Įstatai buvo pakeisti ir perregistruoti, draugija pavadinta „Katalikiška apšvietimo draugija „Saulė“. Numatyta, kad jos tikslas – platinti tautinį švietimą pagal Romos katalikų tikėjimo mokslą, nariais gali būti tik katalikų tikėjimo asmenys.

¹⁸ M.Kavolis, Zitietės, – *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1966, t. 35, p. 104; P.Dogelis, Apie tarnaičių draugiją, – *Vienybė*, Nr. 15, 1907, p. 3.

¹⁹ V.Pukienė, Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915), Vilnius: A.Varno personalinė įmonė, 1994, p. 22.

1906 m. rugsėjo 25 d. K.Olšauskas buvo išrinktas „Saulės“ draugijos pirmininku. Jo energija, organizaciniai gebėjimai ir pragmatizmas padėjo suburti vieną iš didžiausių švietimo draugijų Lietuvoje, savo švietėjišku darbu daug prisidėjusią prie tautinės švietimo sistemos formavimo.

K.Olšauskas, turėdamas nelegalaus švietimo darbo patirties, pirmiausia ėmėsi organizuoti lietuviškas pradžios mokyklas. Jos dažnai pradėdavo veikti dar nesulaukusios valdžios leidimo. XX a. pradžioje pradinis tautinis švietimas buvo itin aktualus, nes to meto Lietuvoje daugeliui valstiečių ir miesto darbininkų vaikų jos buvo mokymosi pradžia ir pabaiga. Tautinis pradinis švietimas Kauno gubernijoje buvo aktualesnis nei Suvalkų, kur didžioji dalis pradžios mokyklų mokytojų buvo lietuviai.

1906 m. rugsėjo mėn. „Nedėldienio skaityme“ draugija pranešė, kad norintys įsteigti parapinę mokyklą turėtų įsirašyti į „Saulės“ draugiją, kuri padės atlikti visus valdžios numatytus formalumus, reikalingus mokyklai steigti. Pirmajame „Saulės“ draugijos narių susirinkime K.Olšauskas akcentavo, kad svarbiausias draugijos uždavinys – įkurti Kaune privačią lietuvišką mokyklą, nes jos reikalingumas „esą begalinis“²⁰. Praėjus metams, 1907 m. pabaigoje „Viltis“ pranešė, kad buvo pašventinta Šančių dviklasė lietuviška mokykla, esanti labai patogioje vietoje, kone Šančių priemiesčio viduryje, kur gyvena daug lietuvių darbininkų. Netrukus draugija išplėtė savo darbą visoje Kauno gubernijoje ir 1910 m. jau buvo įsteigusi 45 pradinės mokyklas, kurios, neoficialiais duomenimis, sudarė apie 77 proc. visų Kauno gubernijoje veikusių privačių lietuviškų mokyklų²¹.

Draugijai iškilo problema – labai trūko lietuvių mokytojų. Reikėjo pasirūpinti pradinių mokyklų mokytojų rengimu. Rengti lietuvius mokytojus pradėta nelegaliai: fabrikančio Tilmanso įmonės salėje buvo skaitomos paskaitos iš įvairių dalykų ir pedagogikos. 1907 m. rugpjūtį kursai buvo legalizuoti, „Saulės“ draugijos vardu gautas leidimas rengti pedagoginius kursus. Draugija rūpinosi moterų išsilavinimu, sulaužė nusistovėjusią tradiciją, kad mergaitėms mokslas nereikalingas. K.Olšauskas sakė: „bulvių skutėjų užtenka. Lietuvai trūksta inteligentių lietuvių“²². 1907 m. 40 procentų kursų klausytojų buvo merginos, o Pirmojo pasaulinio karo pradžioje – apie 80 proc.

XX a. pradžioje kūrėsi ir kredito, prekybos, įvairios kooperatinės organizacijos, tačiau specialistų labai trūko. Todėl draugija susirūpino spe-

²⁰ Proncé. Pirmasis „Saulės“ sąnarių susirinkimas, – *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 22, 1906, p. 2.

²¹ V.Pukienė, *Lietuvių švietimo draugijos..*, p. 41.

²² Š.K., K.Olšauskas ir jo teismo byla, Čikaga, 1985, p. 22.

cialiuoju mokymu. 1909 m. ji įsteigė buhalterijos kursus, pradėta rengti parduotuvių, kooperatinių įstaigų darbuotojus. Tačiau šios mokyklos trūkumas buvo tas, kad visi dalykai buvo dėstomi rusų kalba.

Visos minėtosios švietimo įstaigos ir pati draugija rūpinosi, kad mokytis galėtų ir skurdžiai gyvenančių kaimo žmonių vaikai. Jie buvo apgyvendinami bendrabutyje, jiems sumažinamas mokestis už mokslą, nemokamai dalijami vadovėliai.

Katalikų socialinis aktyvumas plėtėsi. Antai net Šv. Kazimiero draugija, kuri leido ir platino lietuviškas knygas, žurnalus, laikraščius ir nebuvo konkrečiai susijusi su socialine veikla, 1906 m. svarstė šį klausimą ir sudarė komitetą, kuris turėjo rūpintis „draugijiniiais visuomenės reikalais“²³. Tame pat susirinkime buvo raginama vykti į Vilniuje organizuojamus socialinius kursus. 1909 m. tokie kursai buvo suorganizuoti ir Kaune. Vienas iš jų iniciatorių buvo K.Olšauskas.

Katalikų socialinės minties realizavimo sunkumai. Katalikų socialinė veikla XX a. pradžioje susidūrė su kliūtimis: ideologinių priešų (liberalų ir socialistų) kritika, griežta caro valdžios kontrole. Atslūgus revoliuciniams įvykiams, stipriau ėmė reikštis lietuvių ir lenkų tautiniai prieštaravimai.

XX a. pradžioje Kaune veikė tokios darbininkų organizacijos: Žydų bundas; Lietuvių socialdemokratų partija; Lenkų socialistų partija; jos visos skleidė revoliucines idėjas ir labai kritikavo katalikų dvasininkijos veikimą visuomenėje. Katalikų ir socialistų ideologiniai prieštaravimai reiškėsi to meto spaudoje. 1906 m. laikraštis „Echo“ apie K.Olšausko vadovaujamą darbininkų draugiją taip rašė: „juodašimčių organizacija su kun. K.Olšausku priešakyje <...> pasistengs išvyti iš fabriko socialistus ir sugrąžinti senąją tvarką, <...> pataikavimas fabrikantams, šnipinėjimas ir išdavinėjimas policijai labiau susipratusių darbininkų – tai pirmutinis jų darbas“²⁴.

Spaudoje draugija smarkiai pulta už tai, kad ji pagal katalikų socialinį mokymą mėgino konfliktus tarp darbininkų ir darbdavių spręsti bendru abiejų pusių susitarimu, atitraukti darbininkus nuo revoliucinių idėjų. K.Olšauskas buvo tolerantiškas kitamųjų atžvilgiu. Atsakydamas į priekaištus, jis minėtame laikraštyje rašė: „visoms partijoms pripažįstame laisvę ir socialistams nekliudysime darbininkų ir krašto labai dirbti“²⁵.

²³ Kaunas, – *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 65, 1906, p. 2.

²⁴ V.Severinas (Biržiška), Kunigas Kanstantinas Alšauskis, p. 27.

²⁵ Ten pat, p. 24.

Prieštaravimai tarp skirtingų ideologinių pažiūrų Kauno darbininkų virto skaudžiais konfliktais. Darbininkų užpuolimai, muštynės tapo gan dažnas reiškinys. Kun. P.Turausko teigimu, kai buvo nušauti keli juozapiečiai, K.Olšauskas grasinęs, jog už kiekvieną nušautą saviškį nušaus po socialistą. Ir tikrai, 1907 m. draugijos pirmininkas K.Olšauskas paprašė gubernatorių leisti laikyti ginklus septyniems darbininkams. Tačiau leidimus gavo tik du²⁶.

Įvairios Rusijos imperijos vidaus reikalų ministerijos žinybos rinko medžiagą apie visų draugijų veiklą, jų vadovus. Iš likusių negausių Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentų matyti, kad didelis dėmesys buvo skiriamas „Saulės“ ir Šv. Juozapo draugijoms. 1908 m. kovo mėn. žandarų valdybai buvo pranešta apie susirinkimus Tilmanso fabrike, rinkliavas, minimos pavardės, kas agitavo, kas turi ginklą ir pan.²⁷ Kauno pilies žandarų komanda gavo pranešimą, kad K.Olšauskas yra nepatikimas asmuo, nes 1908 m. Šančiuose įsteigė slaptą mokyklą, už tai jis buvo patrauktas teisminei atsakomybėn.

Žemesnio rango valdininkai dažnai nesuprato caro valdžios daromų nuolaidų, todėl patikrinimų metu už menkiausius nusižengimus siūlė draugijas uždaryti. Didelis pavojus katalikiškoms draugijoms iškilo atslūgus revoliucijai ir prasidėjus caro valdžios reakcijai. 1909 m. Kauno gubernijos valdybos patarėjo P.Reviakino vadovaujama komisija atliko „Saulės“ draugijos patikrinimą ir konstatavo, kad draugijos veikla yra skirta katalikybės ir tautinės lietuvių savimonės stiprinimui, o tai skaldo Rusijos imperijos vienybę. Todėl ją reikia uždaryti. Priešiška katalikiškų draugijų atžvilgiu buvo nusiteikęs ir Kauno gubernatoriaus pavaduotojas Griazėvas, kuris, tapęs gubernatoriumi 1914 m., K.Olšauską kaip politiškai nepatikimą asmenį išsiuntė iš Kauno.

K.Olšauskas, kaip ir daugelis to meto visuomenės veikėjų, pasižymėjo pragmatiškumu. Paramos dažniausiai buvo ieškoma išeivių iš LDK žemių valdininkų kabinetuose. Vienas jų – Kauno gubernatorius (1904–1912 metais) P.Veriovkinas, kilęs iš Utenos apylinkių. Jis geriau suprato vietines sąlygas ir nuolaidas, kurias darė caro vyriausybė lietuvių tautos atžvilgiu. Pasižymėjo tolerancija visų religijų ir tautybių žmonėms. P.Veriovkinas užtarė draugiją, kai ją puolė P.Reviakino komisija. Draugija nebuvo uždaryta.

Didelis pavojus draugijoms iškilo 1910 m., kai valstybės Senatas priėmė sprendimą uždaryti draugijas, siekiančias religinių tikslų. Prie tokių buvo

²⁶ P.Turauskas, *Apie Kauno darbininkus*, – *Vadovas*, t. 11, Nr. 44, 1912, p. 385.

²⁷ Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentai, 1908, l. 24–25.

priskirtos Šv. Juozapo, „Saulės“, „Blaivybės“ ir kt. katalikų dvasininkų vadovaujamos draugijos. Jos turėjo persiregistruoti Vidaus reikalų ministerijoje. Sudaryta delegacija (K.Olšauskas, Kauno kunigų seminarijos rektorius J.Mačiulis-Maironis, Valstybės dūmos narys A.Meištavičius) protekcijos kreipėsi į anksčiau Vilniaus gubernatoriaus kanceliarijos vadovu buvusį Charuziną. Neaišku, kiek šis žmogus padėjo ir kiek buvo palankus lietuviams P.Stolypinas, tik žinoma, kad draugijos buvo perregistruotos ir galėjo toliau veikti.

Socialistai dvasininkiją laikė konkurente darbininkų veikloje, todėl nevengė piktų žodžių savo spaudoje, o K.Olšauską vadino tiesiog „policmeisteriu“, caro valdžios tarnu.

Lietuvių kunigų socialinį darbą sunkino lietuvių ir lenkų tautiniai prieštaravimai. Nuo 1907 m. pradžios, kai revoliuciniai įvykiai atslūgo ir socialistų puolimai aprimo, pradėta rūpintis lietuvių kalbos vartojimu Šv. Juozapo draugijoje. Kun. P.Turauskas rašė, kad tą darbą pradėjo kun. J.Šnapštys, neseniai atvykęs į Kauną ir apsigyvenęs Karmelituose. Tačiau lenkai ėmė reikšti nepasitenkinimą spaudoje, skūsti vyskupui M.Paliulioniui ne kun. J.Šnapštį, bet draugijos pirmininką K.Olšauską. Jis tuo metu jau buvo žinomas kaip tautinio švietimo platintojas Kaune ir draugijos vadovas. Prasidėjus nesutarimams tarp lenkų ir lietuvių, draugija suskilo tautiniu požiūriu. Atsirado net trys draugijos: lenkiška „Św. Juzefa“, lietuviška Šv. Juozapo ir sulenkėjusių darbininkų, simpatizuojančių lietuviams, „Judzenka“. Pastarajai ėmė vadovauti K.Olšauskas, tikėdamasis pažadinti jų tautiškumą.

Išvados. XX a. pradžioje Kaune pradėta realizuoti katalikų socialinė mintis. Katalikų socialiniam veikimui įtakos turėjo caro valdžios nacionalinės politikos pasikeitimai, taip pat Kauno gubernijos ypatumai.

Didžiausios draugijos, įsteigtos realizuojant katalikų socialinę mintį, buvo Šv. Juozapo darbininkų draugija ir „Saulės“ švietimo draugija, 2006 m. švenčiančios 100 metų jubiliejų. Šių draugijų steigimo iniciatorius ir katalikų socialinės praktikos pradininkas Kaune buvo kun. K.Olšauskas.

Kauno dvasininkija, realizuodama katalikų socialinio mokymo idėjas, bendradarbiavo su pasaulietine inteligentija: pedagogais, kultūros ir visuomenės veikėjais, fabrikų savininkais. Revoliucinių įvykių įkarštyje K.Olšausko iniciatyva įsteigtose organizacijose nebuvo akcentuojamas tautiškumas. Pagrindinis dėmesys čia buvo skiriamas lietuvių ir lenkų

darbininkų šeimų katalikiškai moralei ir religingumui stiprinti, jų vaikų švietimui, materialinei padėčiai pagerinti. Katalikų dvasininkija, vykdydama enciklikos „Rerum novarum“ priesakus, rūpinosi materialiai ir socialiai saugesniu darbininkų gyvenimu. Tik revoliuciniams įvykiams atslūgus, daugiau dėmesio pradėta skirti tautiškumo ugdymui. Tuo pat metu pradėjo ryškėti tautiniai prieštaravimai tarp lenkų ir lietuvių.

Katalikų socialinė veikla Kaune sulaukė griežtos ideologinių priešų kritikos. Caro valdžios valdininkai, uoliai saugodami imperijos vientisumą, kontroliavo draugijų veiklą, be to, draugijų darbą sunkino prasidėję tautiniai prieštaravimai.

LITERATŪRA

- Dogelis P., Apie tarnaičių draugiją, – *Vienybė*, Nr. 15, 1907, p. 3.
- Gaidys A., Lietuvių katalikų draugijų bruožai 1905–1907, – *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, t. 7, Vilnius: Kultūros ir teatro susivienijimas-studija „Sietynas“, 1994.
- Grigaravičius A., Ką nuveikė Konstantinas Olšauskas, – *Kultūros barai*, Nr. 11, 2000, p. 67–71.
- Jo Šventenybės Popiežiaus Leono XIII enciklika Darbininkų klausimu (Rerum novarum), – *Logos*, Nr. 3, 1991, p. 74–81.
- Kaunas, – *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 65, 1906, p. 2.
- Kauno gubernijos žandarų valdybos dokumentai, 1908 m., – Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Rankraščių skyrius, F. 73–93, L. 24, 25.
- Kavolis M., Zitietės, – *Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1966, t. 35 p. 412.
- Proncé, Pirmasis „Saulės“ sąnarių susirinkimas, – *Nedėldienio skaitymas*, Nr. 22, 1906, p. 4.
- Pruskus V., Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antra pusė–XX a. pradžia), Vilnius, 1995.
- Pukienė V., Lietuvių švietimo draugijos XX amžiaus pradžioje (1906–1915), Vilnius: A. Varno personalinė įmonė, 1994.
- Severinas (Biržiška) V., Kunigas Kanstantinas Alšauskis (Iš Kauno gubernijos archyvų), Voronežas, 1918.
- Šalčius J., Birštono–Olšausko byla faktų ir tiesos šviesoje, 1983, Vilniaus universiteto biblioteka. Rankraščių skyrius, F. 187–2106.
- Š.K., K. Olšauskas ir jo teismo byla, Čikaga, 1985.
- Turauskas P., Apie Kauno darbininkus, – *Vadovas*, t. 11, Nr. 44, 1912, p. 385–387.
- Vaitkus M., Mistiniame sode. Kunigų seminarija Kaune, 1903–1906: atsiminimai, Putnam (Conn): Imaculata, 1957.

Žaltauskaitė V., Katalikų socialinė mintis Lietuvoje XIX amžiaus pabaigoje, – *Istorijos akiračiai*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000.

Žaltauskaitė V., Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje: sociopolitinis aspektas (rankraštis), Vilnius, 2000.

Įteikta 2006 m. rugsėjo mėn.

CATHOLIC SOCIAL ACTIVITIES IN KAUNAS AT THE BEGINNING OF THE 20th C.: THE 100th ANNIVERSARY FOR CATHOLIC SOCIETIES

Vida Pukienė

Summary

The article analyzes the initiatives of prelate Konstantinas Olšauskas, the founder of Catholic social activities in Kaunas, in establishing Catholic societies for workers and education. Its primary attention is directed at the St. Joseph Society for Workers and the „Saulės“ (Sun) Education Society, which celebrated their 100th anniversaries in 2006. The Catholic clergy in cooperation with lay intellectuals established schools for the children of Lithuanian and Polish workers, provided them with material support, and organized cultural activities. They also sought to separate the workers from the prevailing revolutionary ideas

The article discusses the barriers that arose in implementing the main idea of Pope Leo XIII's encyclical „*Rerum novarum*“ (Of Modern Things) calling for joint activities by the Church, the state, and the workers themselves. Both the tsarist authorities and ideological opponents – the socialists – greeted the more active social work of the Catholic clergy in a negative manner. Viewing the Catholic clergy as rivals for influence among the workers, the latter did not avoid angry words and ungrounded accusations. They evaluated the pragmatism of Olšauskas as collaboration with the officials of the tsarist authorities and even called him their servant.

Vida Pukienė – docentė, humanitarinių mokslų daktarė.

Vilniaus pedagoginis universitetas, Istorijos fakultetas, Visuotinės istorijos katedra. T.Ševčenkos g. 31, Vilnius, LT-03111.

El. paštas: visuotistkat@vpu.lt

REGINA LAUKAITYTĖ

LIETUVOS BAŽNYČIŲ HUMANITARINĖ PAGALBA 1941–1944 m.

Straipsnyje analizuojama Lietuvos Katalikų, Stačiatikių ir Sentikių Bažnyčių humanitarinė veikla 1941–1944 m. Daroma išvada, kad Bažnyčių veikla nebuvo plataus masto. Išimtis – Sentikių Bažnyčios Centro taryba ir sentikių dvasininkai, 1942 m. rudenį Lietuvos parapijose apgyvendinę apie 5 tūkst. sentikių, kuriuos vokiečiai iškraustė iš repatriantams grąžinamų ūkių.

Humanitarine veikla užsiėmė pavieniai įvairių konfesijų dvasininkai, vienuolynai savo parapijose, kai kurie – ir didesniu mastu. Tai nulėmė keletas priežasčių. Visų pirma 1940–1941 m. sovietų valdžia sunaikino Lietuvoje susiklosčiusią socialinės paramos sistemą – likvidavo gausias lietuvių ir tautinių mažumų labdaros draugijas, nacionalizavo jų išlaikomas įstaigas ir nuosavybę. Prasidėjus vokiečių okupacijai, dėl visuomeninio gyvenimo suvaržymų bei suirutės šios draugijos nebeatnaujino veiklos.

Humanitarinės pagalbos organizavimą okupacinė valdžia patikėjo dviem specialiai įsteigtoms visuomeninėms institucijoms. Viena jų rūpinosi nuolatinių gyventojų, kita – dėl karo aplinkybių šalyje atsidūrusių žmonių poreikiais. Nuo 1941 m. lapkričio pagrindinė socialinės pagalbos organizacija Lietuvoje buvo Savitarpinės pagalbos komitetas. Į Savitarpinės pagalbos Garbės komitetą kartu su valdžios, visuomenės atstovais įėjo Katalikų, Evangelikų reformatų bei liuteronų ir Stačiatikių Bažnyčių vadovai. Tačiau atstovavimas religinėms mažumoms šioje organizacijoje liko formalus, tik katalikų dvasininkai aktyviai įsijungė į jos veiklą: dirbo daugelyje Savitarpinės pagalbos apskričių ir valsčių komitetų, kai kuriems jų vadovavo. Sentikių ir stačiatikių dvasininkai dalyvavo Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biuro veikloje. Šis Biuras, okupacinės valdžios įsteigtas 1943 m. kovą, rūpinosi į Lietuvą atvykusiais pabėgėliais iš SSRS, taip pat iš Lenkijos čia perkeltais sentikiais.

Įvadas. 1941 m. birželį vokiečiams be didesnių mūšių okupavus Lietuvą, čia beveik nebuvo be pastogės, pragyvenimo šaltinių likusių gyventojų. Vis dėlto netrukus atsirado dešimtys tūkstančių žmonių, kuriems buvo būtina skubi humanitarinė pagalba. Dauguma jų buvo kitataučiai – getuose izoliuoti žydai, į koncentracijos stovyklas uždaryti Raudonosios armijos belaisviai. Atėjus žiemai dėl kuro stokos, nepakankamo aprūpinimo mais-

to produktais pagal korteles labai pasunkėjo pragyvenimas miestuose, tad šalpos poreikiai didėjo. Šiame straipsnyje aptariama, koku mastu gelbstint karo aukas labdaringoje veikloje dalyvavo Bažnyčios (čia nekalbama apie atskirai tyrinėtiną pagalbą žydams).

Tarpukariu pagrindinė rūpinimosi nepasiturinčiais, neįgaliais našta Lietuvoje teko gausioms labdaros draugijoms, kurias buvo įsteigusios ir tautinės bei religinės mažumos (1938 m. gyvavo 141 labdaros draugija, iš jų 78 – lietuvių¹). Jų atidarytas prieglaudas, ligoninės, vaikų darželius ir pan. biudžeto išmokomis rėmė valstybė, savivaldybės, taip pat savo aukomis – visuomenė. Daugelis labdaros draugijų buvo susijusios su Bažnyčiomis – įvairių konfesijų dvasininkai buvo jų valdybų nariai, įstai-gose dirbo vienuolės. Tačiau per du dešimtmečius Lietuvoje susiklosčiusi socialinės paramos organizavimo sistema 1940–1941 m. buvo visiškai sunaikinta – sovietų valdžia likvidavo visas labdaros draugijas, perėmė jų išlaikomas įstaigas ir nuosavybę savo žinion.

Prasidėjus vokiečių okupacijai, dėl visuomeninio gyvenimo suvaržymų bei suirutės minėtos draugijos nebeatnaujino veiklos. Nei Katalikų, nei kitos Lietuvos Bažnyčios neturėjo galimybių atgaivinti senąsias labdaros draugijas arba steigti naujas. Mat vokiečiai neleido atkurti visuomeninių organizacijų ir negrąžino savininkams sovietų valdžios nacionalizuotos jų nuosavybės.

Katalikų Bažnyčios humanitarinė veikla. Prasidėjus vokiečių okupacijai, Katalikų Bažnyčios vadovai tikėjosi atnaujinti sovietų valdžios nutrauktą socialinę veiklą. Antai pirmajame vyskupų pasitarime 1941 m. vasarą buvo nutarta: „Atkreiptinas taip pat Klero didesnis dėmesys į vadovavimą labdaros ir socialinei akcijai“². Tačiau okupacinė valdžia prioritetą organizuojant socialinę globą teikė ne bažnytinėms organizacijoms. Šias funkcijas kurį laiką vykdė Lietuvos Raudonasis Kryžius, 1941 m. spalio pabaigoje jas perėmė Vyriausiasis žiemos pagalbos komitetas, netrukus reorganizuotas į Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą. Pastarasis buvo vienintelė vokiečių okupacijos metais veikusi labdaros organizacija.

Katalikų Bažnyčia vokiečių okupacijos metais neorganizavo platesnio masto labdaros akcijų, tačiau nuo pirmųjų karo dienų vyskupai ragino

¹ Vidaus reikalų ministro 1938 m. sausio 12 d. labdaringomis pripažintų draugijų sąrašas, – LCVA, f. 377, ap. 10, b. 301, l. 1–3.

² Lietuvos bažnytinės provincijos vyskupų pasitarimo, įvykusio 1941 m. rugpjūčio 6–7 d., protokolas Nr. 4, – LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 63, l. 2.

visuomenę jose dalyvauti, atsiliepę į įvairių organizacijų humanitarinę iniciatyvą. „Praužęs per mūsų šalį karo viesulas duoda mums progos krikščioniškai nuotaikai pasireikšti. Yra sudegusių Dievo namų. Daug žmonių liko be pastogės ir duonos. <...> Reikalaujančius šelpkime kuo kas galime: piniginėmis aukomis, rūbais, maistu, padėdami darbu, paskolindami gyvulių ir padar[gi]ų. Parodykime, kad visi esame broliai Kristuje“³, – pačioje karo pradžioje išleistame Ganytojo laiške rašė Telšių vyskupas Justinas Staugaitis.

1941 m. liepos 10 d. vyskupas V. Brizgys atsiliepė į Lietuvos Raudonojo Kryžiaus kreipimąsi, prašydamas Kaune gyvenančius kunigus pradėti rinkti aukas nukentėjusiems nuo karo. Liepos 17 d. jis per spaudą paragino dvasininkus dėl to kreiptis į tikinčiuosius, „padvigubinti jų dosnumą nelaimingųjų naudai“⁴. Matyt, toks Bažnyčios aktyvumas užtikrino pirmosios okupacijos laikotarpiu Raudonojo Kryžiaus rinkliavos sėkmę – per 3 savaites buvo surinkta beveik 425 tūkst. rublių (daugiausia aukojo įvairios įstaigos, įmonės, tarp jų buvo arkivyskupo Juozapo Skvirecko ir Jėzuitų ordino aukos po 2 tūkst. rub., kelių kunigų surinkti pinigai)⁵.

Artėjant žiemai, vyskupai atsiliepė į Žiemos pagalbos komiteto prašymą paremti jo rengiamas akcijas ir paragino klebonus surengti rinkliavas bažnyčiose⁶.

Matyt, karo suirutėje buvo nemažai pavienių iniciatyvų, kuriamos įvairios organizacijos. Pavyzdžiui, Kaišiadorių vyskupijos kancleris Stanislovas Kiškis vokiečių okupacijos pradžioje ėmė vadovauti apskrities Nukentėjusiems nuo karo šelpti komitetui, kuris ne tik rūpinosi gyventojų aprūpinimu, bet ir organizavo sužeistų raudonarmiečių ligoninę (iki rugsėjo joje gydyta apie 200 karių, kurie vėliau buvo išvežti į Kauno V forte įrengtą koncentracijos stovyklą)⁷.

1941 m. rudenį okupacinei valdžiai įsteigus Savitarpinės pagalbos organizaciją, katalikų dvasininkai aktyviai dalyvavo jos komitetų veikloje. Savitarpinės pagalbos veiklą gana detalai yra tyrę Bronius Vaitkevičius ir

³ Vyskupo J. Staugaičio 1941 m. liepos 12 d. Ganytojo laiškas, – ten pat, l. 16.

⁴ Gerbiamiesiems Kauno arkivyskupijos bažnyčių klebonams ir kuratams, – *Į Laisvę*, 1941, liepos 17, p. 4.

⁵ Visuomenės auka Liet. Raud. Kryžiui, – *Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios*, 1941, Nr. 1, p. 2.

⁶ Generalinio vikaro 1941 m. lapkričio 21 d. raštas dekanams, – LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 162, l. 8; Gerb. Telšių vyskupijos Dvasiškijai, – *Žemaičių žemė*, 1941, Nr. 23, p. 6.

⁷ S. Kiškis, Aš padarysiu jus žmonių žvejais, Kaišiadorys, 1994, p. 22–29.

Grazina Stanionytė-Zujienė⁸. Ši veikla taip pat aptariama šios organizacijos Vyriausiojo komiteto pirmininko prof. Igno Končiaus ir jo sūnaus Algirdo atsiminimuose⁹. Visi minėti autoriai labai pozityviai vertino Savitarpinės pagalbos veiklą: G.Stanionytė-Zujienė nuomone, ji pratęsė Raudonojo Kryžiaus darbą. „Akivaizdu, jog LRK nebuvo sunaikintas, reorganizuotas ar sustabdytas jo veikimas“, – rašė autorė. Ji teigė, kad iki okupacijos pabaigos Raudonasis Kryžius veikė vieno Savitarpinės pagalbos padalinio – Sveikatos globos valdybos skyriaus – pavadinimu¹⁰. Su tokia nuomone vargu ar galima sutikti, nes Savitarpinė pagalba nevykdė pagrindinio tarptautinio Raudonojo Kryžiaus uždavinio – teikti pagalbą „kovojančių kariuomenių sužeistiesiems, sergantiesiems ir belaisviams“¹¹. Būtent Lietuvoje buvusiomis belaisvių stovyklomis, kuriose žuvo apie 170 tūkst. žmonių¹², Savitarpinė pagalba nesidomėjo, nors jos vadovai negalėjo nežinoti apie padėtį jose ir tarptautinio Raudonojo Kryžiaus pastangas nuo 1935 m. inspektuoti koncentracijos stovyklas, siųsti į jas maisto ir medikamentų¹³.

Savitarpinės pagalbos Vyriausiąjį komitetą 1941 m. lapkričio 8 d. įkūrė vokiečių okupacinė valdžia¹⁴. Komitetas buvo pirmojo generalinio tarėjo žinioje, jis paskyrė pirmininku pulkininką leitenantą Motiejų Naujoką. Šis kartu su Algirdu Vokietaičiu – Lietuvos nacionalistų partijos veikėju – parengė šios įstaigos Statuto projektą. Nuo 1942 m. pradžios komitetui vadovavo Kauno VDU chemijos profesorius Ignas Končius, sovietų valdžios kalintas, tik vokiečių okupacijos pradžioje išvaduotas iš kalėjimo.

Komiteto būstinė buvo Kaune, tačiau veikla apėmė ir Vilniaus kraštą. Savitarpinės pagalbos komitetai susikūrė visose apskrityse ir daugelyje valsčių. Skirtingai nuo Raudonojo Kryžiaus skyrių, kuriuos tarpukariu

⁸ B.Vaitkevičius, Prof. Ignas Končius – Savitarpinės Pagalbos vadovas (1942–1944), – *Žemaičių praeitis*, t. 8, Vilnius, 1998, p. 302–307; G.Stanionytė-Zujienė, Dr. Vladas Ingelevičius ir Lietuvos Raudonojo Kryžiaus veikla vokiečių okupacijos metais, – *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 1 (11), p. 130–148.

⁹ I.Končius, Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija 1941–1944, – *Lietuvos istorijos metraštis*, 1998 metai, Vilnius, 1999, p. 325–373; G.Zemlickas, Profesorius Ignas Končius – fizikas, etnologas, žemaitis, – *Mokslo Lietuva*, 2004, Nr. 10, p. 14–15.

¹⁰ G.Stanionytė-Zujienė, Dr. Vladas Ingelevičius., p. 139.

¹¹ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus draugijos įstatymas, – *Lietuvos Raudonasis Kryžius 1938 metai*, Kaunas, 1939, p. 32.

¹² C.Dieckmann, Karo belaisvių žudymas, – C.Dieckmann, V.Toleikis, R.Zizas, Karo belaisvių ir civilių gyventojų žudynės Lietuvoje, Vilnius, 2005, p. 42.

¹³ J.C.Favez, *The Red Cross and the Holocaust*, Cambridge, 1999, p. XIV–XXVII.

¹⁴ G.Stanionytė-Zujienė, Dr. Vladas Ingelevičius., p. 135.

organizavo gydytojai, pagalbos komitetus steigė vietos valdžios atstovai. Juose, be valdininkų, dirbo parapijų klebonai, gimnazijų kapelionai, kiti inteligentai (mokytojai, gydytojai, agronomai ir pan.). Komitetai labai sėkmingai organizavo rinkliavas, mat didžioji dalis aukų būdavo skiriama vietos gyventojams. Vyriausiasis komitetas surinkdavo maždaug 4 mln. markių metinį biudžetą¹⁵.

I 1941 m. lapkritį sudarytą Savitarpinės pagalbos Garbės komitetą kartu su visais generaliniais tarėjais, Lietuvių nacionalistų partijos vadu majoru L. Virbicku, Vilniaus ir Kauno universitetų rektoriais bei kitais žinomais asmenimis įėjo Katalikų, Evangelikų ir Stačiatikių Bažnyčių vadovai: Kauno arkivyskupas metropolitas Juozapas Skvireckas ir arkivyskupas Pranciškus Karevičius, Evangelikų reformatų kolegijos pirmininkas Petras Variakojis, Evangelikų liuteronų konsistorijos prezidentas kunigas Erikas Lejeris, Lietuvos stačiatikių vyskupijos tarybos pirmininkas protojerėjus Eustachijus Kaliskis¹⁶. Garbės komitete nebuvo sentikių atstovo, mat šios Bažnyčios Centro taryba buvo atkurta tik 1942 m. kovo mėn.

Garbės komitetas, matyt, tebuvo reprezentacinis, įtakos Savitarpinės pagalbos veiklai neturėjo. Vis dėlto svarbiausių Lietuvos Bažnyčių atstovų dalyvavimas jame rodo šios organizacijos išipareigojimą rūpintis visų tikybų žmonėmis.

Visus veiklos klausimus sprendė Vyriausiasis savitarpinės pagalbos komitetas, kurį sudarė 9 nariai¹⁷. Jam vadovavo profesorius I. Končius, vicepirmininkas buvo Kauno arkivyskupijos generalvikaras prelatas Kazimieras Šaulys; jis ir tarpukariu buvo Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausiosios valdybos narys. Kaip minėta, daugelio miestų, apskričių, valsčių Savitarpinės pagalbos komitetuose dirbo katalikų dvasininkai (antai Kauno apskrities komiteto pirmininkas nuo 1942 m. buvo Ignas Česaitis, vicepirmininkas – Juozas Dagilis, Vilniaus miesto komiteto narys buvo Pranas Bieliauskas, Švenčionių apskrities komiteto narys – Gimžauskas, Ignalinos valsčiaus – N. Vaišutis, Alytaus apskrities – J. Šalčius, Eišiškių – J. Saulius, Skuodo valsčiaus komiteto pirmininkas buvo gimnazijos kapelionas Jankauskas, Žemaičių Naumiesčio komiteto propagandos skyriui vadovavo kapelionas D. Kenstavičius, Radviliškio miesto komitetui – kapelionas Razminas, Prienų – Juozas Liutkevičius, Ariogalos valsčiaus komiteto reikalų

¹⁵ I. Končius, Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija..., p. 333.

¹⁶ Vyr. sav. pagalbos komiteto atsišaukimas. Tautiečiai!, – *Savitarpio pagalbos žinios*, 1941, Nr. 1, p. 1; tas pats: *Naujosios Biržų žinios*, 1941, Nr. 17, p. 2.

¹⁷ I. Končius, Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija..., p. 353–354.

vedėjas – Pranciškus Bastys, Troškūnų valsčiaus – Antanas Juška, Kurklių valsčiaus – Juozas Katinas, Linkuvos valsčiaus komiteto kasininkas – Jurgis Danys¹⁸ ir t.t.).

Prel. K.Šaulys pareigoms Vyriausiąjame savitarpinės pagalbos komitete, matyt, negalėjo skirti daug laiko, – nepavyko aptikti duomenų, kad jis būtų rašęs šios organizacijos laikraščiui, lankęs skyrius, renginius, kalbėjęs radijo laidose. 1941 m. liepą kartu su kitais tuomet dar Lietuvos Raudonojo Kryžiaus Vyriausiosios valdybos nariais jis lankėsi pas Kauno karo komendantą (susitikime buvo aptariama pagalba į SSRS išvežtiems politiniams kalinams)¹⁹. Vėliau buvo paskelbta pora jo – pirmininko pavaduotojo – pasirašytų potvarkių²⁰.

Prasidėjus antrajai sovietinei okupacijai, darbas Savitarpinės pagalbos komitete, susijusiame su vokiečių administracija, Nacionalistų partija, rėmusiame „antisovietinius elementus“ – sovietų valdžios represuotų asmenų šeimas, „baltuosius sukilėlius“, partizanus ir jų šeimas, – buvo traktuojamas kaip nusikalstamas. Lietuvos SSR VRM Centrinio valstybinio archyvo ir jo Kauno filialo darbuotojai parengė pažymą, kurioje tvirtinama, kad Savitarpinės pagalbos komitetas teikė pagalbą vokiečių kariuomenei ir ypač globojo tuos asmenis, kurie kovojo už vokiečių interesus²¹. Ši pažyma buvo prilyginta daiktiniam įrodymui. Tad daugelio pokario metais represuotų kunigų bylose labdaros darbas tapo antisovietinės veiklos įkalčiu, visiškai ignoruojant pozityvų Savitarpinės pagalbos komitetų vaidmenį.

1943 m. rudenį pradėti kurti Lietuvių karių globos komitetai, turėję tikslą aprūpinti fronte esančius vyrus lietuviškais laikraščiais, knygomis ir šiltais drabužiais, rinkti aukas karių šeimoms sušelpiti, sužeistiesiems gydyti ir pan.²² Šių komitetų veikloje taip pat dalyvavo dvasininkai (pvz., Marijampolės ka-

¹⁸ Žr.: Naujoji Lietuva, 1941, Nr. 128, p. 3; Nr. 146, p. 3; 1942, Nr. 12, p. 4; Nr. 56, p. 2; Žemaičių žemė, 1943, Nr. 4, p. 3; 1944, Nr. 3, p. 3; Tėviškė, 1944, Nr. 1, p. 4; Savitarpinės pagalbos žinios, 1944, Nr. 9, p. 3; Sklandus darbas. Ariogala, – Savitarpinės pagalbos žinios, 1943, Nr. 17/18, p. 5; A.Juškos apklausos protokolas, 1949 m. balandžio 27 d., – LYA, f. K 1, ap. 58, b. P 16972 LI, l. 26; J.Katino apklausos protokolas, 1948 m. spalio 21 d., – ten pat, b. 41112/3, l. 37–38; J.Danio 1949 m. vasario 28 d. apklausos protokolas, – ten pat, b. 41087/3, l. 30.

¹⁹ Lietuvos Raudonojo Kryžiaus delegacija pas Feld-Komendantą, – Lietuvos Raudonojo Kryžiaus žinios, 1941, Nr. 1, p. 1.

²⁰ Žr.: Savitarpinės pagalbos žinios, 1943, Nr. 15/16, p. 4, 6.

²¹ Pažyma apie „Lietuvos generalinės srities Savitarpinės pagalbos“ organizaciją, – LYA, f. K 1, ap. 58, b. P 16972 LI, l. 185–188.

²² V. V., Marijampolės karių globos komitetas ir jo veikla, – Ateitis, 1944 m. kovo 13 d., p. 4.

rių globos komitetui, kuriame dirbo net 17 žmonių, vadovavo kunigas Pijus Dambrauskas²³), dovanas kariams siuntė vienuolijos²⁴.

Nors ir neinicijuodama savarankiškos plataus masto socialinės veiklos, Katalikų Bažnyčia daug prisidėjo prie vargo mažinimo. Pasak Savitarpinės pagalbos vadovo I. Končiaus, daugiausia šiai organizacijai aukojo darbininkai ir tarnautojai, mažiausia – ūkininkai (gauta apie 30 procentų planuotų lėšų)²⁵. Tačiau ūkininkai daug aukojo rinkliavose, kurios nuolat vykdavo Lietuvos bažnyčiose panašiais tikslais. Antai kasmet buvo renkami pinigai politinių kalinių bei tremtinių, žuvusiųjų, nepasiturinčioms šeimoms ir pan. Surinktomis sumomis būdavo sušelpiami savi parapijiečiai, neturtingi moksleiviai, dalis lėšų siunčiama kurijoms. Be to, ūkininkai aukojo vien bažnytiniams poreikiams: maisto produktų ir pinigų dvasinių seminarijų, kurijų išlaikymui, misijoms Rusijoje, katalikų akcijai; 1943–1944 m. rinktos aukos Antrajam eucharistiniam kongresui, įvairiems fondams. Dėl šaltinių stokos sunku pasakyti, kiek parapijose organizuotos šalpos mastas prilygo Savitarpinei pagalbai.

Vokiečių okupacijos pradžioje savo namus atkūrė vyrų ir moterų vienuolijos, jos mėgino atnaujinti prieš metus nutrauktą socialinę veiklą. Daug vienuolių grįžo į savo darbo vietas prieglaudose, mokyklose, darželiuose ir pan. Vyrų vienuolynai, turėję pajamų iš bažnytinių apeigų, nevengė labdaros. Antai Panevėžio marijonų bažnyčia per penkis 1944 m. mėnesius šeimų šalpai išleido beveik 8684 markes²⁶. Kauno saleziečiai, turėję galiybę lankytis bažnytkaimiuose su misijomis, rekolekcijomis ir atsigabenti maisto produktų, jais dalijosi su miesto inteligentais²⁷.

Panašiai didesniu ar mažesniu mastu šalpa rūpinosi daugelis klebonų, kapelionų, vienuolių. Antai Kauno bažnyčių kunigai Vincentas Mieleška, J. Dagilis, Feliksas Kapočius, Sadauskas rinkdavo maisto produktus Kauno kalėjime kalintiems politiniams kaliniams; produktus ten pristatydavo kapelionas Juozas Stankūnas. Viskas patekdavo į „bendrą katilą“, nes asmeniškai ką nors perduoti buvo draudžiama²⁸.

²³ Ten pat.

²⁴ Padėka, – *Žemaičių žemė*, 1944, Nr. 3, p. 6. 254-F bataliono kariai dėkojo už dovanas, sveikinimus, be kitų, ir Pažaislio kazimierietėms.

²⁵ B. Vaitkevičius, Prof. Ignas Končius – Savitarpinės pagalbos vadovas (1942–1944)... p. 303.

²⁶ Vienos bažnyčios socialinė veikla, – *Panevėžio apygardos balsas*, 1944, Nr. 22, p. 4.

²⁷ B. Krištanavičius, T. Stasys Rimkevičius, – *Laiškai lietuviams*, 1976, Nr. 6, p. 191.

²⁸ V. Mieleškos 1947 m. kovo 13 d. apklausos protokolas, – LYA, f. K 1, ap. 58, b. 20234/3, l. 32.

Okupacijos metais atsiradus šiltinės epidemijos židinių, Vyriausioji sveikatos valdyba buvo įtraukusi Katalikų Bažnyčią į sanitarinį švietimą: išsiuntinėjo vyskupijų kurijoms brošiūras, lapelius apie užkrečiamąsias ligas su prašymais išdalyti juos parapijoms, kad kunigai „galėtų liaudyje vesti sveikatos propagandą, kaip iš sakyklų, taip ir sueidami su parapijiečiais“²⁹. Parapijų namuose, bažnyčių šventoriuose prašoma iškabinti plakatus apie dėmėtąją šiltinę³⁰. Metropolijos kurija į prašymus atsiliėpė – paragino kunigus įspėti žmones, kad jie be būtino reikalo nelankytų ligonių, vengtų užkrėstų namų ir pan.³¹

Antrojo pasaulinio karo metais Lietuva sulaukė Vatikano humanitarinės pagalbos. 1942 m. vasarą buvo gauta palyginti nedidelė popiežiaus Pijaus XII auka nukentėjusiems nuo karo Lietuvos tikintiesiems sušelpiti – 24 727 reichsmarkių (panašaus dydžio ji buvo suteikta ir kitų okupuotų kraštų Bažnyčioms). Arkivyskupas ją padalijo visų vyskupijų ordinarams, 2 tūkst. skyrė neturtingiems Kauno tarpdiecezinės seminarijos alumnams, po 1 tūkst. – neturtingiems VDU studentams ir Kauno vidurinių mokyklų moksleiviams, 2227 reichsmarkių – pavargėliams ir našlaičiams³². Įdomu, kad vokiečių okupacijos metais Lietuvos bažnyčiose vėl pradėtas rinkti vadinamasis „švento Petro skatikas“, t. y. aukos Šventajam Sostui. Pavyzdžiui, Panevėžio vyskupijoje ši rinkliava atnaujinta 1942 m. rudenį³³.

Kitų Bažnyčių humanitarinė veikla. Tautinių mažumų labdaros draugijos 1940–1941 m. taip pat buvo likviduotos ir vokiečių okupacijos metais veiklos nebeatnaujino. Būtent jų padėtis, karo metais atsiradę demografiniai pokyčiai kėlė daugiausia problemų. Be žydų, didžiausia paramos reikalaujanti grupė Lietuvoje vokiečių okupacijos metais buvo rusai.

Jau karo pradžioje Lietuvoje atsirado nemažai rusų karo belaisvių stovyklų, ligoninių. Žmonių mirtingumas jose buvo didelis, vokiečiai neskyrė pakankamai lėšų belaisviams išlaikyti. Per pirmuosius okupacijos metus dauguma karo belaisvių buvo išgabenta darbams į Vokietiją arba mirė, ta-

²⁹ Sanitarinio švietimo vedėjo K.Griniaus 1941 m. gruodžio 11 ir 16 d. raštai Kauno metropolitui ir Panevėžio vyskupui, – LVIA, f. 1671, ap. 5, b. 290, l. 2; f. 1650, ap. 1, b. 80, l. 68.

³⁰ K.Griniaus 1942 m. kovo 10 d. raštas Panevėžio vyskupijos kurijai, – LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 80, l. 30.

³¹ Generalinio vikaro K.Šaulio 1941 m. gruodžio 15 d. aplinkraštis dekanams, – ten pat, f. 1671, ap. 5, b. 290, l. 3.

³² K.Šaulio 1942 m. rugpjūčio 19 d. raštas arkivyskupui M.Reiniui, – LVIA, b. 135, l. 7.

³³ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1942 m. spalio 24 d., protokolai; Anykščių, Pasvalio dekanų, Raguvo klebono raštai kurijai 1944 m. kovo 30, vasario 11, 25 d., – LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 9; b. 492, l. 15, 30, 8.

čiau šelptinų rusų skaičius nemažėjo, nes jau nuo 1942 m. į Lietuvą pradėjo plūsti pabėgėliai iš SSRS. Rusų apgyvendinimo Lietuvoje karo bei pokario metais statistinius duomenis, socialinę padėtį tyrė Nastazija Kairiūkštytė³⁴. Jos duomenimis, Lietuvoje rusų pradėjo daugėti 1942 m. pabaigoje, nes traukdamiesi iš SSRS vokiečiai evakavo ne tik karo belaisvius, bet ir civilius gyventojus. Oficialiai vokiečiai juos vadino karo pabėgėliais, tačiau, autorės nuomone, tai buvo iš fronto veiksmų zonos ir kitų vietų prievarta išskeldinti žmonės, daugiausiai šeimos³⁵. Evakuotieji buvo paskirstomi po visas Lietuvos apskritis, apgyvendinami pas ūkininkus, kurie privalėjo aprūpinti juos būstu, maitinti. Dauguma pabėgėlių buvo nedarbingi, bet arbeidsamtas vertė juos įsidarbinti (Lietuvoje jie dirbo žemės ūkyje, durpynuose, miškuose, pramonės įmonėse, taisė kelius ir kt.), siuntė į priverstinius darbus Vokietijoje³⁶.

Kita, daug mažesnė, be teisių ir beveik be pragyvenimo šaltinių šalyje atsidūrusi rusų grupė buvo sentikiai. Naciai vykdydami etninį valymą, apie 9 tūkstančius jų 1941 m. perkėlė iš Lenkijos, Suvalkų ir Seinų apskričių. Lietuvos SSR valdžia apgyvendino juos repatriavusių vokiečių ūkiuose. Tačiau 1942 m. rudenį pradėjus grąžinti repatriantus atgal, sentikius nutarta apgyvendinti pas Lietuvos rusus valstiečius. Anot Arūnės Arbušauskaitės, analizavusios perkėlimo aplinkybes, generalinis komisaras Adrianas Rentelnas stengėsi sentikius perkelti jų pačių rankomis. Svarbus vaidmuo skirtas Sentikių Bažnyčios Centro tarybai, kuri susipažino su visų šeimų padėtimi, sudarė perkėlimo planus, grafikus, rūpinosi maisto kortelėmis ir pašalpomis, įsipareigojo palaikyti rimtį ir drausmę perkėlimo metu ir kt. Tad 1942 m. rugsėjo–spalio mėn. apie 5 tūkst. žmonių antrą kartą buvo iškraustyti, dauguma jų apsistojo sentikių parapijose³⁷. Dvasininkams teko rūpintis, kur atvykusias šeimas apgyvendinti, spręsti konfliktus ir pan.

1943 m. kovą perkeltų sentikių ir pabėgėlių reikalus tvarkyti perėmė vokiečių iniciatyva Kaune įkurtas Patikėtinio rusų gyventojų reikalams Lietuvos generalinėje srityje biuras (analogiški biurai įsteigti Estijoje ir Latvijoje). Apskirtyse, valsčiuose buvo organizuojamas patikėtinių pabėgėlių reikalams („pabėgėlių punktų“) tinklas, 1944 m. įkurdinta keletas iš

³⁴ N.Kairiūkštytė, Vokiečių atvežti rusai Lietuvoje II pasaulinio karo ir pirmaisiais pokario metais, – *Lietuvos istorijos metraštis*. 1992, Vilnius, 1994, p. 145–150.

³⁵ Ten pat, p. 146.

³⁶ Ten pat, p. 149–150.

³⁷ A.Arbušauskaitė, Gyventojų mainai tarp Lietuvos ir Vokietijos pagal 1941 m. sausio 10 d. sutartį, Klaipėda, 2002, p. 166–170.

Rusijos evakuotų rusų vaikų prieglaudų, atidaryta 10 pradinių mokyklų³⁸. Kai kurie stačiatikių ir sentikių dvasininkai buvo įtraukti į Biuro veiklą, ėjo patikėtinių valsčiuose ir kt. pareigas. Bažnyčios buvo išpareigojusios paremti pabėgėlius: pirmojoje Lietuvos rusų konferencijoje, vykusioje 1943 m. lapkričio 17 d., nutarta vieną mėnesio sekmadienį organizuoti parapijose rinkliavas pabėgėlių naudai³⁹.

Sugrįžus sovietų valdžiai, sentikių bei stačiatikių dalyvavimas Biuro veikloje tapo įkalčiu jų baudžiamosiose bylose, panašiai kaip katalikų kunigų darbas Savitarpinėje pagalboje.

Iki Biuro įsteigimo humanitarinę pagalbą Lietuvoje atsidūrusiems rusams mėgino organizuoti ir pavieniai asmenys. Susiklosčius geriems Lietuvos stačiatikių vyskupijos vadovų santykiams su okupacine valdžia, į karo belaisvių lagerius buvo įleidžiami šventikai. Vokiečiai, suprantama, buvo suinteresuoti jų antibolševikine agitacija, tuo tarpu šventikai turėjo galimybę tenkinti ne vien dvasinius, bet ir materialinius belaisvių poreikius. Antai Vilniaus arkangelo Mykolo cerkvės klebonas Antonijus Kerkovičius, lankęsis Vilniaus karo belaisvių ligoninėje ir lageryje (iš viso juose buvo apie 6000 žmonių), 1941 m. rudenį rinko drabužius, avalynę iš savo parapijiečių ir net katalikų. Kadangi miesto gyventojams patiems stigo maisto, jis kreipėsi į stačiatikių ir sentikių šventikus, prašydamas jo atgabenti iš kaimo. Parapijos į šį raginimą atsiliepė, surinko ir atgabeno nemažai produktų⁴⁰.

Tokių iki šiol nežinomų humanitarinės pagalbos pavyzdžių neabejotinai buvo daugiau, nes pamaldos lageriuose buvo laikomos iki pat karo pabaigos. Iniciatyvos ėmėsi ir stačiatikių, ir sentikių dvasininkai. Antai Reistaniškių sentikių parapijos parapijiečiai šventikui paraginus teikė maisto netoli kaimo įrengtai belaisvių stovyklai, taip pat kalintiesiems Zarasuose⁴¹.

Savitarpinė pagalba neišskyrė ypatingų dėl karo aplinkybių Lietuvoje atsiradusių žmonių poreikių, juos tenkino okupacinė valdžia. Tačiau ir savi

³⁸ А.Ставровский, Дорогие соотечественники!, – *Вестник Бюро поверенного по делам русского населения Литовской генеральной области*, 25 октября 1943 г., р. 1; О собраниях начальников окружных отделов Бюро Поверенного [...], – *ten pat*, 30 мая 1944 г., р. 4.

³⁹ Первая русская конференция в Литве, – *ten pat*, 25 ноября 1943 г., р. 2.

⁴⁰ A.Kerkovičiaus 1941 m. spalio 23 d. raštas klebonams, šventiko Piotro Pankratjevo 1946 m. rugsėjo 7 d. apklausos protokolas, – LYA, f. K 1, ap. 58, b. P 16563 LI, l. 169, 91.

⁴¹ Arasto Ivanovskio 1947 m. liepos 10 d. apklausos protokolas (Grigorijaus Sapožnikovo ir Gavriilo Bondarevo byloje), – *ten pat*, b. P 15833 LI, l. 121; Lietuvos SSR Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų kolegijos 1947 m. birželio 9 d. teismo posėdžio protokolas, – *ten pat*, l. 192.

kitataučiai piliečiai iki 1944 m. pavasario neturėjo atskiros sąmatos. Įvairių Bažnyčių vadovai, kaip minėta, buvo įtraukti į jos Garbės komitetą, tačiau nepavyko aptikti duomenų, kad jie būtų organizavę šios svarbiausios labdaros įstaigos lėšų skirstymą savo parapijose. Šias funkcijas atliko pačios Savitarpinės pagalbos padaliniai, jos vadovybei nepritariančios skaldymuisi tautiniu pagrindu. „Nebuvo niekur nusiskundimų, kad kurios nors mažumos nariai nebūtų šelpti ir tuo būdu atkrinta mažumų savitarpinės pagalbos organizacinis reikalas. Mažumos tik labiau turėtų remti SP rinkliavas savo aukomis“⁴², – teigė I. Končius 1943 m. lapkritį.

Vis dėlto tautinėms mažumoms organizuojantis neišvengta trinties. Vokiečiams sukūrus minėtą Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biurą, jo vadovas Aleksejus Stavrovskis pareikalavo pinigų Lietuvos rusams, taip pat įtraukti jų atstovus į Vyriausiąją ir vietinius Savitarpinės pagalbos komitetus. Pasak I. Končiaus, Vyriausiasis komitetas pasistengė nusikratyti įkyraus rusų reikalų gynėjo, dėl ryšių su gestapu turėjusio prastą reputaciją⁴³. Tačiau šaltiniai rodo, kad 1944 m. kovo 1 d. Savitarpinėje pagalboje buvo įsteigta Rusų sekcija, turėjusi pagelbėti nuo karo, gaisro ar ligų nukentėjusiems rusų tautybės žmonėms, – nuolatiniais Lietuvos gyventojams. Šiai sekcijai turėjo atitekti gyventojų skaičiui proporcinga Savitarpinės pagalbos biudžeto dalis⁴⁴. Atskiru susitarimu 1944 m. balandį rusams komitetas išsipareigojo išmokėti per metus 100 000 RM⁴⁵. Susitarimas, matyt, pasiektas ne be generalinio komisariato spaudimo. Artėjant frontui, Biuras nespėjo gauti visų žadėtų išmokų.

Išvados. Vokiečių okupacijos metais Lietuvos Bažnyčios nesiėmė iniciatyvos organizuoti humanitarinę pagalbą platesniu mastu. Tik Sentikių Bažnyčios Centro taryba ir sentikių dvasininkai 1942 m. rudenį Lietuvos parapijose apgyvendino apie 5 tūkst. sentikių, kuriuos vokiečiai iškraustė iš repatriantams grąžinamų ūkių.

Humanitarinės veiklos ėmėsi pavieniai įvairių konfesijų dvasininkai, vienuolynai savo parapijose, kai kurie – ir didesniu mastu. Tai nulėmė kelias priežasčių. Visų pirma 1940–1941 m. sovietų valdžia sunaikino Lietuvo-

⁴² Savitarpinės pagalbos antrų metų darbą vainikuoja geresni vaisiai, – *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1943, Nr. 19/20, p. 1.

⁴³ I. Končius, *Savitarpinė pagalba. Vokiečių okupacija..*, p. 364.

⁴⁴ Учреждение русской секции местной самопомощи, – *Вестник Бюро поверенного по делам русского населения Литовской генеральной области*, 28 марта 1944 г., p. 4.

⁴⁵ Kaip bus šelpiami Lietuvos rusai, – *Savitarpinės pagalbos žinios*, 1944, balandžio 22, p. 1.

je susiklosčiusią socialinės paramos sistemą – likvidavo gausias lietuvių ir tautinių mažumų labdaros draugijas, nacionalizavo jų išlaikomas įstaigas ir nuosavybę. Prasidėjus vokiečių okupacijai, dėl visuomeninio gyvenimo suvaržymų bei suirutės šios draugijos veiklos nebeatnaujino.

Humanitarinės pagalbos organizavimą okupacinė valdžia patikėjo dviem specialiai įsteigtoms visuomeninėms institucijoms. Viena jų rūpino si nuolatinių gyventojų, kita – dėl karo šalyje atsidūrusių žmonių reikalais. Nuo 1941 m. lapkričio pagrindinė socialinės pagalbos organizacija Lietuvoje buvo Savitarpinės pagalbos komitetas, disponavęs maždaug 4 mln. markių ištekliais. Jo žinioje buvo buvusio Raudonojo Kryžiaus gydymo įstaigos. Komitetui pirmiausia rūpėjo lietuviai (dėl sąsajų su okupacine valdžia negalėjo teikti pagalbos getuose izoliuotiems žydams, neteikė jos ir kitataučiams karo belaisviams, pabėgėliams). Į Savitarpinės pagalbos Garbės komitetą kartu su valdžios, visuomenės atstovais įėjo Katalikų, Evangelikų reformatų bei liuteronų ir Stačiatikių Bažnyčių vadovai. Tačiau atstovavimas religinėms mažumoms šioje organizacijoje liko formalus, tik katalikų dvasininkai aktyviai įsitraukė į jos veiklą: dirbo daugelyje Savitarpinės pagalbos apskričių ir valsčių komitetų, kai kuriems jų vadovavo. Tuo tarpu sentikių ir stačiatikių dvasininkai dalyvavo Patikėtinio rusų gyventojų reikalams biuro veikloje. Šis Biuras, okupacinės valdžios įsteigtas 1943 m. kovą, rūpinosi į Lietuvą atvykusiais pabėgėliais iš SSRS, taip pat iš Lenkijos čia perkeltais sentikiais.

[teikta 2006 m. rugsėjo mėn.]

THE HUMANITARIAN ACTIVITIES OF LITHUANIA'S CHURCHES IN 1941–1944

Dr. Regina Laukaitytė

Summary

The article analyzes the humanitarian activities of the Catholic, Orthodox, and Old Believers' Churches in Lithuania. The conclusion is made that the activities of the Churches did not have a major scope. An exception was the Central Committee of the Old Believers' Church and its clergy who in the fall of 1942 provided housing in their parishes for about 5 thousand Old Believers, whom the Germans had evicted from farms returned to repatriates.

Individual clergymen of various confessions and monasteries carried out humanitarian activities, some of them even on a major scale. This was determined by several factors. First of all, in 1940–1941 the Soviet authorities destroyed the system of social assistance that had developed in Lithuania by liquidating the numerous charity associations formed by Lithuanians and national minorities and nationalizing the institutions and property they supported. At the start of the German occupation these associations did not renew their activities due to the restrictions on public life and the existing chaos.

The German authorities in Lithuania assigned the organization of humanitarian assistance to two especially established public institutions. One of them cared for the permanent population while the other for the needs of the people who came to the country due to the circumstances of the war. From November 1941 the main organization for social assistance was the *Savitarpinės pagalbos komitetas* [Mutual Assistance Committee] (SPG). The leaders of the Catholic, Evangelical Reformation as well as Lutheran and Orthodox Churches along with representatives of the government and society were included in the Honor Committee of the SPG. However, the representation of the religious minorities in this organization was nominal, only Catholic priests actively participated in its activities. The priests worked in many of the district and local SPGs even leading some of them. The clergy of the Orthodox and Old Believers' Churches participated in the activities of the *Patikėtinis rusų gyventojų reikalams biuras* [Agent Bureau for the Affairs of the Russian Population]. This bureau, established in March 1943, cared for the refugees arriving in Lithuania from the USSR as well for the Old Believers transferred from Poland.

Regina Laukaitytė – humanitarinių mokslų daktarė.

Lietuvos istorijos institutas, XX amžiaus istorijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: laukaityte@istorija.lt.

PETRAS KALNIUS

ETNOKULTŪRINĖ LAIKYSENA KAIP TAPATUMO SAUGOS BŪDAS: PUNSKO IR SEINŲ KRAŠTO LIETUVIAI*

Punsko ir Seinų krašte autoriaus surinkta medžiaga rodo, kad čionykštės lietuvių bendruomenės, turinčios vos keletą tūkstančių narių, etninio tapatumo išlaikymo nuostatos turi aiškią etninės asimiliacijos prevencijos motyvaciją. Lietuvių pradinės mokyklos ir lietuvių gimnazija, maldos namai su lietuviškomis pamaldomis bei lietuviška spauda per visą XX amžių ir šiuo metu yra svarbiausieji krašto lietuvių siekiai ir etninio tapatumo išlaikymo prielaidos.

Punsko valsčiuje, kur lietuviai sudaro 80 proc. gyventojų, lietuvių bendruomenei iš dalies pavyko išplėsti lietuvių kalbos vartojimo ribas už šeimos ir lietuvių mokyklos ribų. Negausi bendruomenė pajėgė suburti daugiau kaip 20 įvairių žanrų aukšto profesionalumo meno saviveiklos kolektyvų. Krašto lietuvių bendruomenėje egzistuoja įsitikinimas, kad tai turi vienyti bendruomenę, išsaugoti joje lietuvių tradicinės kultūros pagrindus, suteikti jai spalvingo savitumo, kelti lietuvių mažumos prestižą valstybėje ir krašto, kuriame gyvena, visuomenėje. Kartu per tokią laikyseną numatomas individualaus etninio sąmoningumo ugdymas ir branda, kultūrinių nuostatų ir vertybinių orientacijų susiformavimas.

Svarbus vaidmuo išlaikant etninį savitumą tenka šeimos institucijai. Tarp daugelio bendruomenės narių vyrauja įsitikinimas, kad demografinio bendruomenės išlikimo būtina sąlyga yra pirmumo teikimas lietuvių santuokoms, nes, kaip teigė dauguma respondentų, mišrioje šeimoje lietuviškos kultūrinės orientacijos atsiskaidoma. Apklausos duomenų analizė rodo, kad tokia nuostata nėra susijusi su nusi-teikimu prieš lenkus, o su būgštavimais dėl galimų etninės asimiliacijos padarinių.

Įvadas. *Tyrimo problema.* Lenkijos lietuvių etnokultūrinę laikyseną, kaip etninio tapatumo išsaugojimo tikslą, yra plačiau ar siauriau nagrinėjęs ne vienas autorius. Daugiau šia tema yra rašę istorikai; iš jų pirmiausia minėtini Onutė Burauskaitė¹, Bronius Makauskas², Bohdanas Skaradzinskis³,

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą LKMA XX suvažiavime (2006 06 30–07 02).

¹ O.Burauskaitė, Suvalkų krašto lietuvių trėmimas, Punkskas, 1997.

² B.Makauskas, Lietuvių mokyklos Vilniuje ir pietų Suvalkijoje 1920–1939 m., Roma, 1990; B.Makauskas, Vilnijos lietuviai 1920–1939 metais, Vilnius, 1991.

³ K.Podlaski, Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Białystok, 1990.

pasirašęs Kazimiero Podlaskio slapyvardžiu, Vitalija Stravinskienė⁴, Kšyštofas Tarka (Krzysztof Tarka)⁵. Tačiau visuose šiuose darbuose dėmesys pirmiausia skiriamas lietuvių etninės bendruomenės istorijai, įvairių jos organizacijų veiklai. Įvairios temos daugiausiai nagrinėjamos etnopolitiniu aspektu. Tuo tarpu klausimai, kokia šiuo požiūriu yra individualioji bendruomenės narių laikysena, kokie elgsenos modeliai saugant etnokultūrinį tapatumą yra būdingi šeimai, moksliniuose darbuose dar nebuvo nagrinėti.

Darbo *objektas* – Lenkijos Respublikos Punsco–Seinų krašto lietuvių bendruomenės etniškumas.

Straipsnio tikslas: atskleisti, kaip Punsco–Seinų krašto lietuviai savo etnokultūrinę laikyseną ir etniškumo vertinimą sieja su siekais išlaikyti savo bendruomenės narių lietuviškumą, apsaugoti juos nuo gresiančios etninės asimiliacijos. Siekiama atskleisti individualiąsias bendruomenės etnokultūrinės nuostatas, deklaruojamas visuomenėje ir praktikuojamas šeimoje.

Metodas – lyginamosios analizės.

Straipsnyje daugiausiai remiamasi 2005 m. birželio 13–18 d. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus ekspedicijos metu Punsco ir Seinų krašte surinkta medžiaga. Pagal iš anksto parengtą anketą „Lietuviai Seinų krašte“ buvo apklaustas 51 asmuo, pasirenkant proporcingai abiejų lyčių, įvairių amžiaus grupių ir socialinių sluoksnių atstovus. Iš jų 26 apklausti interviu būdu, kiti atsakė į anketos klausimus. Apklausą Seinuose, Punsco miestelyje, Punsco kaime, Kreivėnuose, Vaičiuliškėse, Valinčiuose, Kampučiuose, Vaitakiemyje, Vidugiriuose, Šlynakiemyje, Klevuose, Žagariuose atliko straipsnio autorius. Klausinėjant nebuvo klausiama respondento vardo ir pavardės. Kad tai nebus fiksuojama, respondentui buvo pasakoma pokalbio pradžioje.

Lietuvių bendruomenė Lenkijoje nesudaro net vieno procento šalies gyventojų, todėl jos siekis išlaikyti savo etninį tapatumą susiduria su objektyviais ir subjektyviais sunkumais. Gerbdami Lenkijos pilietybę ir būdami lojalūs valstybei, kurioje gyvena, nepolitizuodami tapatumo išlaikymo problemų, Punsco ir Seinų krašto lietuviai kartu iškelia savo etnokultūrinį savitumą ir akcentuoja bendrumą su pietų Lietuvos gyventojais dzūkais.

⁴ V.Stravinskienė, Lenkijos lietuvių bendruomenė 1944–2000 metais, Vilnius–Punskas, 2004.

⁵ K.Tarka, Litwini w Polsce 1944–1997, Opole, 1998.

Nesuklystume pasakę, kad dabartinėje Lenkijoje, gal net labiau negu Lietuvoje, humanitariniuose ir socialiniuose moksluose bei žiniasklaidoje propaguojama konstruktyvistinė etninės bendruomenės samprata, etnos mitologizavimo kritika, o drauge ir etniškumo tapatinimas su etnocentrizmu. Tačiau nepaisant to, Lenkijos, ypač Punsco ir Seinų krašto, lietuviams etninis patriotizmas anaip tol neatrodo žuvęs reikalas. Etniškumas čia, J.A.Fišmano žodžiais tariant, patiriamas kaip giminiškumo fenomenas, „...tęstinumas mumyse ir tuose asmenyse, su kuriais mus sieja bendri protėviai“⁶.

Punsco ir Seinų krašto lietuvių bendruomenė neturi kokių nors prigimtinio etniškumo ideologų, kurie gintų ir įrodinėtų esant teisią ir moksliškai pagrįstą tokia jų laikyseną, todėl ją turėtume priimti kaip natūralią, iš istorinės patirties išplaukiančią savišaugos reakciją. Nepaisant to, kad šio krašto lietuviai, gyvendami svetimoje valstybėje, yra labai stipriai integruoti į Lenkijos visuomenę (ką rodo puikus lenkų kalbos mokėjimas, piliečio pareigų suvokimas, pagarbi laikysena valstybės simbolių ir istorinių vertybių atžvilgiu) ir yra visiškai lojalūs savo valstybės piliečiai, etninį bendrumą jie išplečia ir į bendrą priklausomumą su lietuviais, gyvenančiais už valstybinės sienos.

Pasakytina, kad Punsco ir Seinų krašto lietuvių bendruomenės narių veikimo ir siekių bruožai neatitinka konstruktyvistų samprotavimų apie primordialistiškai nusiteikusių etninių bendruomenių siekius, kurie aki-vaizdžiai reiškiasi daugelyje Europos, ir ne tik jos, šalių. Punsco ir Seinų krašto lietuvių bendruomenėje nėra nei legalaus, nei nelegalaus politinio veikimo etninės bendruomenės ribose, nėra nusistatymo kelti savo valstybei politinius reikalavimus, politizuoti savo etninį tapatumą. Be to, pripažindami bendrumą su Lietuvos lietuviais, jie išskiria save kaip lokalinę socialiai ir kultūriškai sėkmingesnę bendruomenę, geriau reprezentuojančią lietuviškumą kitataučių akyse ir turinčią stabilesnes moralines nuostatas negu Lietuvos lietuviai. Tačiau paveldėtas etninis tapatumas Lenkijos lietuviams brangesnis už įgytą didelės valstybės pilietinį tapatumą. Kita vertus, jų turimas lokalinis lietuviškasis (dzūkiskasis) tapatumas jiems atrodo grynesnis už Lietuvos lietuvių etninį tapatumą, nes esąs mažiau pažeistas ir mažiau deformuotas svetimų įtakų.

Beveik absoliučiai visi apklaustieji, pripažindami, kad dabar sąlygos lietuviškumui reikštis yra daug geresnės, negu buvo komunistinėje Len-

⁶ J.A.Fišmanas, Etniškumas šiuolaikinėje Europoje, – *Liaudies kultūra*, 1993, Nr. 4, p. 5.

kijoje, vis dėlto dažnai teigė, kad jų problemos nėra iki galo išspręstos, jie yra priversti nuolat įrodinėti savo teisę šalia pilietinės tapatybės išpažinti ir etninę tapatybę ir dėl lietuviybės išlikimo turi būti nuolatinėje „budėjimo“ būsenoje. Tokią galvoseną palaiko ir įsitikinimas, kad vietos lietuviai turi būti pasirengę galimiems netikėtumams, susijusiems su valdančiųjų partijų kaita Lenkijos Seime. Kai kurie apklaustieji baiminosi, kad, jų žodžiais tariant, „artėjant Lenkijoje fašistinėms valdžioms“, lietuvių padėtis galinti tapti dar sunkesnė, negu buvo valdant komunistams. Parodyti, kiek tokie nuogastavimai yra pagrįsti, nėra šio straipsnio tikslas, nes tai jau būtų politologinis klausimas, į kurį atsakymą galėtų duoti atskiras tyrimas.

Kartu tarp apklaustųjų vyravo nuomonė, kad dabar lemiamą vaidmenį čia atlieka pačios bendruomenės nusiteikimas, darbštumas ir atskiro individo laikysena. Pagyvenęs punskietis tai pasakė labai kategoriškai: „Lietuviybę reikia nešioti savyje, o jeigu ji stipriai įaugusi tavyje, jokie įstatymai jos neišraus. Labai svarbu, kad šeimoje žmonės kalbėtusi lietuviškai“. Panašūs pasakymai buvo gana dažni.

Galima neklystant tvirtinti, kad būtent kalboje šio krašto lietuviai „atpažįsta patys save“ ir savo esminį skirtumą nuo „kitų“. Būtent gimtosios kalbos išsaugojimui, vartojimui kasdienybėje, o ypač jos perdavimui jaunesnėms kartoms yra skiriamas didžiausias dėmesys. To akivaizdus įrodymas yra čionykščių lietuvių vyraujanti nuostata visur, kur galima išsiversti su lietuvių kalba, tik ją ir vartoti. Jeigu neturėsime galvoje nedidelio procento asmenų, linkusių keisti savo etninę orientaciją, tarpusavyje bendraujant lenkų kalba nevartojama jokiais gyvenimiškais atvejais, kai be jos galima išsiversti. Tai – privatus bendravimas su lietuvių tautybės bendradarbiais ir kaimynais, lietuvių susirašinėjimas, pokalbiai telefonu ir t.t. Absoliuti lietuvių kalbos preferencija matoma pasirenkant tam tikra kalba parašytas maldaknyges ir pamaldas bažnyčioje. Antai tik 5 proc. apklaustų Punsco ir Seinų krašto lietuvių nurodė, kad turi lenkiškų ir lietuviškų maldaknygių, visi kiti meldėsi tik iš lietuviškų maldaknygių. Absoliučiai visi apklaustieji tvirtino, kad lanko pamaldas tik lietuvių kalba. Kalbos reikšmę tikėjimo išpažinimo dalykuose geriausiai rodo apklaustųjų atsakymai. Pagyvenęs Seinų gyventojas lietuvis ta proga nurodė: „Jeigu nėra lietuviškų pamaldų, aš į lenkiškas neinu visai“⁷. Atsakinėdami į klausimą

⁷ Gyventojų apklausos anketa Nr. 33, užrašyta 2005 m. birželio 17 d. Seinuose. Kaip nurodė apklaustieji Seinų gyventojai, pamaldos lietuvių kalba jų mieste yra tik vieną kartą per savaitę, be to, nepalankiu metu, ypač sunku norintiems atvykti į jas iš tolimesnių kaimų. Todėl Seinų krašto lietuviai deda pastangų pakeisti pamaldų laiką.

simą: „Kokia kalba parašytos Jūsų maldaknygės?“, daugelis apklaustųjų lyg susitarę kartojo: negali būti ir kalbos, kad jų maldaknygės galėtų būti parašytos lenkiškai. Remiantis apklaustųjų parodymais, galima teigti: tokią jų nuostatą labai lemia ir tai, kad jie paprasčiausiai nemoka ne tik lenkiškų giesmių, bet ir lenkiškų poterių. „Mus poterių tėvai namuose išmokino lietuviškai, todėl kitokių ir nemokame“. Kai kurie apklaustieji namuose turėjo lietuviškų ir lenkiškų maldaknygių, bet paaiškėjo, kad tai buvo mišrias su lenkais santuokas sudarę lietuviai, taip pat (Žagarių kaimė) lenkiškos maldaknygės buvo likusios iš to laiko, kai jų gyvenamojoje vietovėje lietuviškų pamaldų dar nebuvo.

Punsko ir Seinų krašto lietuviai akcentuoja savo tapatumą ir kultūros vartojimo dalykuose bei jų pačių kultūrinėje veikloje. Nepaisant to, kad krašto lietuvių bendruomenė demografiniu požiūriu yra labai negausi, o žiniasklaida lenkų kalba labai išplėtotą, įvairi, pajėgi tenkinti įvairiausių pažiūrų ir skonių vartotojus, lietuvių bendruomenė teikia pirmenybę žiniasklaidai lietuvių kalba. Tai ypač pasakytina apie informaciją, gaunamą spausdintu žodžiu. Čia pirmumas teikiamas pačios bendruomenės leidžiamiems leidiniams, o per elektroninę žiniasklaidą gaunamai informacijai prieraišumas rodomas Lietuvos radijo stočių klausymu ir jos televizijos laidų žiūrėjimu. Tiriant vietinių lietuvių kalbines nuostatas, dėmesį atkreipė faktas, kad nerasta nė vienos lietuvių šeimos, kurioje būtų prenumeruojami tik lenkiški leidiniai. Surinktų duomenų analizė parodė, kad 32 proc. apklaustųjų prenumeravo lietuviškus ir lenkiškus leidinius, o 56 proc. – tik lietuviškus (daugiausiai Punsko lietuvių leidžiamą žurnalą „Aušra“ ir vaikams skirtą žurnaliuką „Aušrelė“), o kiti neprenumeravo nei lietuviškų, nei lenkiškų leidinių.

Lietuvoje niekur nerasime analogo, kad kuriame nors jos teritoriniame administraciniame vienetė su panašiu gyventojų skaičiumi būtų susitelkę ir darniai veiktų tiek meno saviveiklos kolektyvų, kiek jų matome, pavyzdžiui, Punsko valsčiaus lietuvių bendruomenėje. Meno saviveiklos aktyvistų aiškinimuose, komentuojančiuose šį fenomeną, išryškėja dvejopo pobūdžio motyvai: pirmiausia iškelti lietuvių tautos ir lietuvių kultūros prestižą („Mes taip stengiamės todėl, kad lenkai žinotų, kas yra Lietuva“, arba: „Kad nepadarytume gėdos Lietuvai“). Kartu per kultūrinę veiklą stengiamasi parodyti lenkams savo patrauklumą, pelnyti jų simpatijas, mažinti tarpusavio susvetimėjimą. Visų jų repertuare vyrauja lietuviškojo folkloro bei profesionalieji lietuvių kūriniai. Etninę kultūrinę jų orientaciją ypač atspindi neformalūs bendruomenės narių pobūviai ir pasilinksmi-

nimai, kaip antai, šeimos šventės, kai iškyla poreikis ir akstinas patiems pobūvio dalyviams pasireikšti, atlikti dainuojamosios kūrybos pavyzdžių. Kaip nurodė absoliuti dauguma apklaustųjų, netgi tada, kai tarp svečių yra lenkų, dainuojama tik lietuviškai.

Tokią čionykščių lietuvių etnokultūrinę laikyseną, jų pačių tvirtinimu, diktuoja gyvenimo realybė. Pripažindami, kad demokratinėje Lenkijoje subjektyvaus veiksnio įtaka etninei asimiliacijai yra gerokai sumažėjusi, jie mato ir grėsmes, kylančias iš natūraliosios asimiliacijos, nes lietuvių bendruomenei objektyviai tampa vis sunkiau pasipriešinti moderniojo pasaulio įtakoms ir postkomunistinio pasaulio žmonių mąstyme išivyrąjančioms kosmopolitinėms nuotaikoms. Lietuvių kalbos vartojimas yra gerokai apsunkintas tose gyvenamosiose vietovėse, kur lietuviai nesudaro ryškios daugumos. Beviltiškos pastangos pasiekti dažnesnes ir geresniu laiku pamaldas už Punsko ribų brandina tokios kovos nuovargi ir būsimą perėjimą prie lenkiškų pamaldų.

Kadangi plečiasi lenkiškosios elektroninės žiniasklaidos galimybės ir gerėja jų transliacijų girdimumas ir matomumas, o lietuviškųjų laidų perėmimas toliau negerėja, tad jaunesnioji karta tampa vis prieraišesnė lenkiškosioms transliacijoms, o drauge – labiau prieraiši lenkiškai, o ne lietuviškai kultūrai. Kaip svarbų veiksnį, talkinantį šio krašto lietuvių laipsniškam atšalimui nuo lietuviškų radijo laidų, apklaustieji minėjo ir Lietuvos valstybinio radijo atsainumą lietuvių etninei kultūrai, ypač lietuviškoms dainoms ir, apskritai, visų Lietuvos radijo stočių užteršimą daugiausiai angliškais dainomis⁸. Dėl lietuviškų pradinių mokyklų stokos atokesniųjų kaimų lietuviškos šeimos retkarčiais pasiryžta leisti savo vaikus į lenkišką pradinę mokyklą. Dėl to ir Punsko S.Dariaus ir S.Girėno mokyklos įvairių lygių lenkiškosiose klasėse pamažu gausėja mokinių, atėjusių iš lietuviškų šeimų. Dažnėjant mišrioms santuokoms ir matant, kad vis daugiau lietuvių savo vaikus pradeda leisti į lenkiškas mokyklas ir lenkiškas klases, o lietuvių kalbos vienur kitur atsisakoma ir lietuvių šeimose, lietuviškumas dabar bene aktyviau yra palaikomas ne šeimos pastangomis, o bendruomenės elito kultūrine veikla.

Šeimos gyvenimas yra bene labiausiai matoma sritis, kurioje šio krašto lietuvių bendruomenė pirmiausiai pastebi vykstančius pokyčius. Jie patys pripažįsta, kad šiuo metu, traukiantis iš gyvenimo įvairiems etni-

⁸ Viena moteris apklausaus metu sakė negalinti atsistebėti pastarųjų metų pokyčiais Lietuvos radijuje ir gana pikta klausė: „Nejaugi lietuviai užmiršo lietuviškai dainuoti?“ Anketa Nr. 32. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Vidugiriuose.

niams stereotipams, demokratėjant Lenkijos visuomenei, kartu lietuvių bendruomenėje silpnėjant „priešiškos apsiausties“ jausenai, šeima dabar nebeatlieka tokio svarbaus vaidmens stabdant etninę asimiliaciją, koki atlikdavo anksčiau. Pastebima, kad asimiliacija skinasi sau kelią per tas bendruomenės šeimas, kurios tautinio savitumo išlaikymui tampa abejingos. Vis dėlto taip pat yra akivaizdu, kad tokia padėties raida kelia nemažą susirūpinimą tiems lietuvių bendruomenės nariams, kurie gana blaiviai suvokia lietuviybės ilgo egzistavimo problemiskumą milijoninių kitataučių apsupties sąlygomis. Todėl nė kiek nestebina daugelio vietinių lietuvių vedybų nuostatos, kurios moderniajame pasaulyje iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti atgyvenusios. Ne tik Punsco valsčiuje, kur lietuvių tautybės gyventojai sudaro apie 80 proc. gyventojų⁹, bet ir Seinų mieste, kur lietuviai yra ryški mažuma, absoliuti dauguma lietuvių yra susituokę su savo tautiečiais. Netgi be jokių matematinių skaičiavimų yra akivaizdu, kad ir tada, jeigu vietos lietuviai tuokdamiesi neteiktų reikšmės sutuoktinio tautybei, etniškai mišrių santuokų procentas lietuvių bendruomenėje būtų kur kas didesnis¹⁰. Tik 12 proc. apklaustųjų nurodė, kad jie pritartų savo sūnaus ar dukters santuokai su kitos tautybės asmeniu, 41 proc. nepritartų jokiais aplinkybėmis, visi kiti kelia tokią ar panašią sąlygą būsimam žentui arba marčiai: kad nebūtų šovinistiškai nusiteikę jo tautos ir kultūros atžvilgiu. Antai, jauna Vaitakiemio gyventoja aiškino: „Pritarsiu, jeigu tai bus normalus žmogus, jeigu mokysis mano kalbos, gerbs mano kultūrą. Mano sesuo ištekėjo už anglo, kuris labai kantriai ir sėkmingai mokosi lietuvių kalbos, man malonu su juo susitikti“¹¹.

Galima sakyti, kad čia turime chrestomatinį pavyzdį situacijos, kurią yra nusakęs filosofas Juozas Girnius, viename savo darbe diskutavęs mišrių šeimų klausimu tiek su lietuvių išeivijos karingais tautininkais, tiek su liberalais. Pastebėjęs, kad etninės bendruomenės, gyvenančios ne savo tėvynėje, nariams mišrios santuokos yra ypač neišvengiamos, jis akcentavo, kad tokios santuokos negali būti vertinamos vienareikšmiškai. Mišri

⁹ Punsco kraštas, Punksas, 2005, p.34.

¹⁰ Etnologijoje naudojami mišrių santuokų tikėtino skaičiaus sudarymo per tam tikrą laiką konkrečioje vietovėje apskaičiavimo metodai. Tačiau nei Punsco, nei Seinų lietuvių bendruomenės atveju šių metodų panaudoti neįmanoma, nes Lenkijos piliečių etninis priklausomumas nefiksuojamas nei asmens dokumentuose, nei santuokos aktų įrašuose. Tačiau ekspedicijos metu tarp kitų klausimų gauta informacijos ir apie individualias apklaustųjų vedybines nuostatas bei apie jų nuomonę etniškai mišrių santuokų atžvilgiu. Gautų atsakymų apibendrinimas leidžia daryti tam tikras išvadas.

¹¹ Gyventojų apklausos anketa Nr. 34. Užrašyta Vaitakiemyje 2006 m. birželio 16 d.

šeima gali būti abipusė, paritetiška, bet gali būti ir lietuviškąją pusę visai paneigusi, kai joje susiklosto padėtis, kur viena pusė savęs visiškai atsisako, lyg ir parsiduoda antrajai, nes ši viską lemia, o pirmoji nieko nereiškia¹². Štai tada, jo manymu, mišri šeima tampa problema. Bet neišvengiamumo sąlygomis mišri santuoka gali būti pateisinama ir garbinga, jeigu ji yra ne tik fiziškai, bet ir visapusiškai mišri¹³. Ir čia J. Girnius labai taikliai nusako, kad biologiškai vientaute šeima gali būti lietuviškumo požiūriu mirusi kur kas labiau, negu kultūrinį paritetą respektuojanti mišri šeima, kurios nariai gali atlikti pozityvų „ambasadorių“ vaidmenį, gausindami savo kultūros ir tautos simpatikų abiejose etninėse bendruomenėse. Blogybė yra ne tai, kad mišrių santuokų neišvengiama, bet tai, jeigu mišria santuoka nesukuriama tikrai mišrių šeimų¹⁴, tai yra šeimų, kuriose vienodai respektuojamos abiejų sutuoktinių kalbos ir kultūros.

Sprendžiant pagal Punsko ir Seinų krašto lietuvių vedybines nuostatas, gali atrodyti, kad egzistuoja negausios tautinės mažumos nusiteikimas prieš šalies daugumą. Tačiau atliekant apklausą stebino daugelio vietos lietuvių nusiteikimas vengti stereotipinių lenkų apibūdinimų, apskritai juos stereotipizuoti¹⁵. Kartu jie pabrėždavo, kad vienokių ar kitokių žmogaus savybių negalima arba nedera sieti su tautybe. Taip pat pastebėta, kad mišrios vedybos dažniausiai nepageidautinos ne su lenkais, su kuriais bendraujama kasdien, o su čigonais ir žydais, kurių šiame krašte yra labai mažai ir lietuviai su jais susiduria retai. Tiesa, po šių seka lenkai, po jų – rusai.

Iš viso to galima daryti išvadą, kad čia svarbesnį vaidmenį atlieka ne potencialaus uzurpatoriaus, skriaudiko įvaizdis, o didesnė kultūrinė distancija (žymesni tradicinių kultūrų ir kalbų skirtumai). Bet šalia to atsižvelgiama ir į galimą asimiliacinį spaudimą – lenkai dažnai minimi kaip nepageidautini vedybiniai partneriai, nors vadinamoji kultūrinė distancija tarp lenkų ir lietuvių yra gana nedidelė. Taigi galima sakyti, kad dažnas šio krašto lietuvių nepritarimas etniškai mišrioms vedyboms nėra nusiteikimas prieš kitą tautybę, o nusiteikimas prieš savo bendruomenės ir asmens tapatybės statymą į pavojų. Asimiliacinio spaudimo baimės ryškiai

¹² J. Girnius, Mišrių šeimų „tikrovė“, – *Aidai*, 1969, Nr. 10, p. 437.

¹³ Ten pat.

¹⁴ Ten pat, p. 438.

¹⁵ Lietuvoje lietuviai lenkus stereotipizuoja kur kas ryškiau, čia aiškiai vyrauja neigiami heterostereotipai (neigiamų savybių priskyrimas kitiems). Žr.: I. Trinkūnienė, Etniniai stereotipai, – *Miestiečiai*, sud. E. Krukauskienė, Vilnius, 1997, p. 63–74.

išreikštos nepritariančiųjų mišrioms vedyboms žodžiuose, pavyzdžiui: „Mišrių šeimų sukūrimas yra pagrindas greitam nutautėjimui. Tai atsitinka vienos kartos laikotarpiu“¹⁶. „Kai susikuria mišrios šeimos, procesas eina į tą pusę, vaikai būna ne lietuviai, o lenkai“¹⁷. „Mišrios šeimos čia padarys grabą lietuvybei“¹⁸.

Šioje lietuvių bendruomenėje aiškiai vyrauja įsitikinimas, kad lietuviai apskritai yra per silpni mišriose šeimose pasiekti kultūrinį paritetą, o Lenkijoje tai esą ypač sunku, todėl tarp etniškai mišrių šeimų kultūriškai mišrios čia esančios didelė retenybė. Pagyvenęs Seinų gyventojas teigė, kad su kitų tautybių moterimis jis savo sūnaus vedyboms gal ir pritartų, tik ne su lenke. Su čigone, jo manymu, dar būtų pusė bėdos, nes lenkė savo vyrą lietuvį „perdarys į lenką“, o čigonė to nesiektų. Toliau jis kalbėjo: „Žinoma, jeigu protinga būna lenkė, tada ir ji taikosi, mūsų krašte tokių yra. Šiaip 95 procentai vaikų iš mišrių šeimų jau nekalba lietuviškai. 5 procentai – kai žmona ir vaikai išmoka lietuvių kalbą, eina po visus ansamblius. Labai gražu. Jeigu lenkė išteka Afrikoje ar Prancūzijoje, ar už arabo, tai tie jos juodaodžiai vaikai kalba lenkiškai. Lietuviai to nepasiekia. Tiesa, Lietuvoje lietuviai negriukus padaro lietuviais, o už Lietuvos ribų jau nepadaro“¹⁹.

Įvertindami tokią situaciją, šio krašto lietuviai, dažniausiai mišrią šeimą sukūrusio lietuvio ar lietuvės tėvai, bando jaunami šeimai daryti įtaką, mėgina joje įgyvendinti lenkiškumo ir lietuvybės paritetą. Seinų miesto lietuvis pasakojo, kad jis atvirai reiškė nepasitenkinimą savo sūnaus vedybomis su lenke, tai demonstravo marčios akivaizdoje. Ši, norėdama gerų santykių, pramoko lietuviškai kalbėti, išmoko lietuviškų dainų, nors jaunoji šeima gyvena Lenkijos gilumoje. Dabar, paties respondento teigimu, uošvių ir marčios santykiai yra puikūs²⁰. Kaip tipišką pavyzdį galima nurodyti 65 m. Vidugirių kaimo gyventojos „kovą“ su savo anūku (dukters, kaip ji sako, „ištėkėjusios už mozūro“, sūnumi). Ji pasakoja: „Anūkė šneka lietuviškai, o vaikas užsispyrė. Aš in tave lenkiškai nešnekėsiu, sakau, kaip nori, išsimokyk. Ir pramoko. O anūkė pati pramoko, bet prie svetimų sarmatinasi, nes ne viskas išeina“²¹.

¹⁶ Anketa Nr. 20. Užrašyta 2005 m. birželio 13 d. Punske.

¹⁷ Anketa Nr. 37. Užrašyta 2005 m. birželio 16 d. Punske.

¹⁸ Anketa Nr. 40. Užrašyta 2005 m. birželio 16 d. Punske.

¹⁹ Anketa Nr. 33. Užrašyta 2005 m. birželio 17 d. Seinuose.

²⁰ Anketa Nr. 35. Užrašyta 2005 m. birželio 17 d. Seinuose.

²¹ Anketa Nr. 32. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Vidugiriuose.

Idomu ir tai, kad šiame krašte, kur kas rečiau negu Lietuvoje, mišrių šeimų problemos akcentuojamos dėl šeimos narių tarpusavio santykių. Pavyzdžiui, respondentė aiškino: „Mišrioje šeimoje daugiausiai būna barnių. Dveji poteriai vienoj lovoj – tikrai negerai. Todėl ir nepasisekė dukrai tas gyvenimas“²².

Etnografinės ekspedicijos metu Punsco ir Seinų krašte užfiksuotas ir gana neįprastas faktas, kurio iki šiol nei Lietuvos etnologai, nei kiti autoriai nėra nustatę visoje pasaulio lietuvių bendruomenėje. Tai – pritarimas endogaminei laikysenai vietos lietuvių bendruomenės ribose. 44 metų Punsco miestelio inteligentas, gimęs ir augeęs lietuvių šeimoje ir pats save laikantis lietuviu, nurodęs, kad labiausiai nepritartų savo vaikų vedyboms su lenkais, tuoj paskubėjo pridurti, kad labai abejotų, veikiau būtų skeptiškai nusiteikęs ir dėl savo sūnaus santuokos su Lietuvos Respublikos lietuve²³. Tiesa, pagal turimą medžiagą negalime spręsti, ar tai pavienis, asmeninės bei įgytos patirties padiktuotas atvejis, ar tokia nuostata, garsiai nedeklaruojama, glūdi didesnėje ar mažesnėje šio krašto lietuvių bendruomenės dalyje. Konkrečiai kalbant apie vedybas, daugiau panašių vertinimų negirdėta, tačiau fiksuoti dar keli neigiami vertinimai, pasakyti Lietuvos lietuvių moterų atžvilgiu, priskiriant joms ištvirkusių, moraliai nestabilių individų savybę. Konkretesnėms išvadoms mūsų turimos medžiagos nepakanka. Reikėtų parengti specialią tyrimo metodiką ir respondentų atranką arba atlikti visuotinę krašto lietuvių bendruomenės apklausą.

Pagaliau ir anksčiau aptartoji endogaminė laikysena (atsargi laikysena vedybų klausimu kitų tautybių atžvilgiu) anaipol nerodo Punsco ir Seinų krašto lietuvių uždaro lenkų kultūrai, ką labai kategoriškai tvirtino ir patys apklaustieji. Antai, 33 metų ūkininkas teigė: „Mes lenkų kultūrai esam atviri, bet tik stengiamės neįsileisti lenkiškumo į savo tarpą“²⁴. Panašiai sakė ir minėta ūkininkė iš Vidugirių: „Dirbtinai nesistengiam atsi-riboti nei mes, nei jie [lenkai], bet vis tiek kiekvienas savo žiūri“²⁵. Tačiau atvirumas, atrodo, reiškiasi tik tam tikrose ribose, kur reikia parodyti pilietinį lojalumą ir sėkmingą adaptaciją kitos kultūros aplinkoje. Tuo tarpu tradicinėje kultūroje netgi pastebimas ribų nustatymas, kurį kai kas galėtų įvertinti net kaip tendenciją linkti į savotišką savanorišką segregaciją. Ji aiškinama būtinybe išlaikyti etninį tapatumą.

²² Ten pat.

²³ Anketa Nr. 12. Užrašyta 2005 m. birželio 14 d. Punske.

²⁴ Anketa Nr. 8. Užrašyta 2005 m. birželio 16 d. Punske.

²⁵ Anketa Nr. 32. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Vidugiriuose.

Nors akivaizdu, kad tam tikrus dalykus kalendoriniuose bei šeimos papročiuose lietuviai yra perėmę iš lenkų, kaip antai, laistymąsi vandeniu antrą Velykų dieną arba Motinos dienos šventimą gegužės 26 d., daugelis apklaustųjų atkakliai tvirtino, kad savo tradicinėje kultūroje jie nieko nėra iš lenkų perėmę. Aiškinama taip: „Užtai ir laikėmės, kad nieko iš jų neperėmėm“²⁶. Teigiama, kad lietuviams nesą ką perimti iš lenkų, tai tik pastarieji su pavydu žiūrintys į lietuvių tradicinę kultūrą ir patys norėtų daug ką perimti. Kaip vieną iš tokių pavyzdžių nurodė, švenčiant Žolinės šventę, vietinių lenkų merginų norą taip pat apsirengti ne lenkiškais, o lietuviškais tautiniais rūbais, mat ankstesniojo Punsko klebono rūpesčiu tos šventės apeigoms bažnyčioje merginos buvusios aprengtos tautiniais kostiumais.

Punsco ir Seinų krašto lietuviai savo tradicinėje kultūroje įžvelgia didesnę apeigų emocionalumą, dėl to – ir didesnę patrauklumą. Ypač tai akcentuojama kalbant apie kalendorinių švenčių papročius ir apeigas, tradicinį dainavimą bei giedojimą šermenyse. Būtent šiose srityse vietos lietuviai neabejoja savo tradicinės kultūros pranašumu prieš analogiškose srityse matomus reiškinius lenkų tradicinėje kultūroje. Apklaustieji teikė gausiai pavyzdžių, kad tą pranašumą susigalvojo ne jie patys, kad tai jiems pripažįsta ir lenkai. Tuo yra aiškinamas reiškinys, kad vietos lenkai lietuviškam dainavimui ir giedojimui yra daug pakantesni negu lietuvių kalbos vartojimui viešosiose vietose. Daugelis apklaustųjų nurodė, kad pobūviuose, kur yra mišri (lietuvių ir lenkų) kompanija arba pobūvio šeiminkai yra lenkai, jie patys prašo, kad lietuviai padainuotų savo dainų. Užfiksuota pasakojimų, kad per lenkų laidotuves prašoma, jog lietuviai pagiedotų lietuviškai²⁷. Vidutinio amžiaus ūkininkė iš Kampuočių kaimo teigė, kad pasitaiko, jog vietiniai lenkai dar gyvi būdami užsiprašo, kad per jų laidotuves būtų giedama lietuviškai. Respondentė teigė nežinanti tokio nusiteikimo priežasčių, bet mananti, kad tai gali būti iš vaikystės atėję (pasak jos, „gal yra buvęs lietuvis“), o gal veikia įsitikinimas, kad lietuviškos giesmės suteikiančios šermenims daugiau iškilmingumo.

Punsco S.Dariaus ir S.Girėno mokyklos lietuviškų ir lenkiškų klasių mokinių, priklausančių tam tikros etninės kilmės šeimai, analizė rodo, kad, nors gana retai, vis dėlto lietuviškose klasėse pasitaiko mokinių, atėjusių iš mišrių lietuvių–lenkų šeimų. Pavyzdžiui, respondentė iš Vaitakiemio aiškino, kad, be lietuvio sutuoktinio parodyto atkaklumo, tokį mišrų

²⁶ Ten pat.

²⁷ Anketa Nr. 29. Užrašyta 2005 m. birželio 15 d. Kampuočiuose.

šeimų pasirinkimą nulemia ir lietuvių tradicinės kultūros, lietuvių meno saviveiklos patrauklumas. Jos teigimu, būtent pastarasis veiksnys lemia ir tai, kad kai kurie mišrių šeimų palikuonys kartais patys apsisprendžia būti lietuvių etninės bendruomenės nariais.

Išvados. Ekspedicijoje surinkta medžiaga rodo, kad Punsco ir Seinų krašto lietuviai savo etninio tapatumo išlaikymui skiria labai didelį dėmesį. Etniškumo sureikšminimas čia siejamas ne tik su etninės bendruomenės garbe, tai laikoma ir esmine bendruomenės kultūrinio savitumo išlaikymo sąlyga.

Nepaisant to, kad demokratinėje Lenkijoje subjektyviųjų veiksnių, kurie praeityje reiškėsi tam tikrų valdžios institucijų bei atskirų valdininkų veiksmų pavidalais, įtaka etninei asimiliacijai yra gerokai sumažėjusi, vietos lietuviai mato ir grėsmes, kylančias iš natūraliosios asimiliacijos. Todėl jų etninio tapatumo išlaikymo nuostatos turi aiškią etninės asimiliacijos prevencijos motyvaciją.

Punsco ir Seinų krašto lietuvių etnokultūrinių vertybių sistemoje svarbiausią vietą užima gimtosios kalbos respektavimas. Būtent kalboje šio krašto lietuviai „atpažįsta patys save“ ir savo esminį skirtumą nuo „kitų“. Gimtosios kalbos išsaugojimui, jos vartojimui švietimo sistemoje, bendruomenės kultūrinėje raiškoje ir bendruomenės narių gyvenimo kasdienybėje, ypač kalbos perdavimui jaunesnėms kartoms, yra skiriamas didžiausias dėmesys.

Demokratinėje Lenkijos visuomenėje traukiantis iš gyvenimo įvairiems etniniams stereotipams, kartu lietuvių bendruomenėje silpnėjant „priešiškos apsiausties“ jausenai, lietuviai savo asmeninėmis nuostatomis tampa atviresni lenkų kultūrai. Jie tampa atviresni ir natūraliajai etninei asimiliacijai. Šeima dabar nebeatlieka tokio svarbaus vaidmens stabdant etninę asimiliaciją, kokį atliko anksčiau, todėl svarbiausiu lietuviybės išlaikymo garantu krašte tampa ne šeima, o lietuvių bendruomenės kultūrinio elito veikla.

Vis dėlto tarp daugumos bendruomenės narių egzistuoja tvirtas įsitikinimas, kad šeima turėtų būti svarbiausias lietuviškumo išlaikymo veiksnys. Tarp daugumos krašto lietuvių yra įsitvirtinęs neigiamas požiūris į etniškai mišrias santuokas ir kartu jų asmeninio gyvenimo pavyzdžiais patvirtinamas prioriteto teikimas vientautėms santuokoms. Tačiau atsakymų į sutuoktinio pasirinkimo pirmumą sugretinimas su atsakymais į kitus klausimus parodė, kad tokios vedybinės nuostatos nėra joks nusiteikimas

prieš lenkus, jos tik atspindi vietos lietuvių būgštavimus dėl galimų etninės asimiliacijos padarinių.

Įteikta 2006 m. rugpjūčio mėn.

ETHNO-CULTURAL ATTITUDE AS A METHOD OF PRESERVING IDENTITY: THE LITHUANIANS OF THE PUNSKAS AND SEINAI REGION

Petras Kalnias

Summary

The data gathered by the author in the Punksas and Seinai region shows that the regulations for preserving the ethnic identity of the several thousand member Lithuanian community there have the clear motivation of preventing ethnic assimilation. The Lithuanian primary schools and the Lithuanian high school, the church with masses in the Lithuanian language as well as the Lithuanian press during all of the 20th century and today are the most important goals of the Lithuanians in the region and provide conditions for maintaining an ethnic identity.

In the Punksas rural district in which Lithuanians comprise 80 percent of the population, the Lithuanian community to some extent succeeded in expanding the boundaries of the use of the Lithuanian language beyond the family and Lithuanian school. The small community was able to form more than 20 various amateur collectives with a high degree of professionalism. The region's Lithuanian community has the firm belief that these collectives must unify the community, preserve the foundations of Lithuanian traditional culture, provide a colorful identity, increase the prestige of the Lithuanian minority in the state and in the society of the region in which they live. With this attitude the training and development of an individual ethnic consciousness is envisioned as is the formation of cultural regulations and value orientation.

An important role in preserving ethnic identity falls to the institution of the family. A majority of the members of the community have the conviction that a necessary condition for the demographic survival of the community is placing a priority on Lithuanian marriages because as most of the respondents declared, Lithuanian cultural orientation is abandoned in mixed marriages. An analysis of the data of the survey shows that this view is not tied with any antipathy toward Poles, but with the fear for the possible results of ethnic assimilation.

Petras Kalnias – humanitarinių mokslų daktaras.

Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

RASA PAUKŠTYTĖ-ŠAKNIENĖ

SAUGA AR SIMBOLIS: LIAUDIŠKASIS KRIKŠTO MARŠKINĖLIŲ SUVOKIMAS MODERNIOJOJE VISUOMENĖJE*

Svarbi reikšmė perėjimo į kitą žmogaus gyvenimo etapą apeigų simbolikoje suteikiama drabužiui. Daugelyje kultūrų drabužio pakeitimas siejamas su šiuo perėjimu ar neofito priklausomybe naujamai bendruomenei. Drabužis siejasi ir su krikštu. Krikšto metu ant kūdikio uždėtas apdaras per krikštą įgyja ypatingą vertę, simbolinę bei saugos prasmę. XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės krikšto marškinėlių simbolikos tyrimai Lietuvoje atskleidė gana platų liaudiško krikšto marškinėlių vertės suvokimo reikšmių mastą. Šie marškinėliai suvokiami ne tik kaip sakralus simbolis, bet ir kaip krikštamotės, nuo šiol dvasinė giminystė susietos su kūdikiu, dovana. Į klausimą, kaip kito krikšto marškinėlių vertės suvokimas potradicinėje visuomenėje, ir bandoma atsakyti šiame straipsnyje. Tuo siekiama prisidėti prie liaudiškojo krikščionybės interpretavimo moderniojoje visuomenėje problemos sprendimo. Siekiant šio tikslo analizuojami keli uždaviniai: 1) krikšto marškinėlių įsigijimo aplinkybės, 2) papročio vienais krikšto marškinėliais krikštyti visus vienos šeimos (giminės) vaikus paplitimas ir motyvacija, 3) požiūris į galimybę šiuos marškinėlius skolinti, 4) požiūris į būtiną krikšto marškinėlių saugojimo laiką, 5) krikšto marškinėlių medžiagos panaudojimo papročiai.

Straipsnis paremtas 1999 m. pietryčių Latvijoje (Daugpilio ir Kraslavos rajonai), 2000–2001 m. Dzūkijoje (Merkinės apylinkės, Varėnos r.), 2002–2004 m. Aukštaitijoje ir 2005 m. šiaurės rytų Lenkijoje (Punsko ir Seinų krašte) atliktais ekspediciniais tyrimais, kurie sudaro galimybę palyginti atskiruose regionuose gyvenančių katalikų tikėjimą išpažįstančių lietuvių papročius XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje.

Istoriniu, geografiniu ir lyginamuoju metodais atliktas liaudiškojo krikšto marškinėlių apeiginės reikšmės suvokimo potradicinėje visuomenėje tyrimas leido iškelti *hipotezę*, kad dalis respondentų juos ne tik suvokia kaip simbolį, bet ir suteikia jiems saugos reikšmę. Taigi galima teigti, kad krikšto marškinėliai ir potradicinėje kultūroje dar suvokiami ir kaip simbolis, ir kaip sauga, galinti užtikrinti krikštijamo asmens gerovę ar santarvę tarp šeimos ar giminų vaikų.

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą LKMA XX suvažiavime (2006 06 30–07 02).

Įvadas. Simbolis dabartinės lietuvių kalbos žodyne įvardijamas kaip ženklas (daiktas, jo vaizdas, savybė), turintis visuomenei suprantamą kurios nors abstrakčios sąvokos, idėjos reikšmę¹. Sąvokų simbolio ir simboliškos interpretacijų įvairovė akivaizdi etnologijoje ir antropologijoje. Ir netgi semiotikos krypties atstovai nesuformavo bendro šių sąvokų teorinio pagrindimo ir jas paaiškinančio žodyno². Pasak Clifford Geerc, simbolis yra bet koks objektas, veiksmas, savybė, santykis, padedantis suvokti pasaulį ar save. Gyvensena – tai esminė simbolinė veikseną, nes veiksmai visada turi reikšmę³. Kita vertus, daugelyje visuomenių simboliai yra svarbiausia kultūros perdavimo priemonė. Kalbos, veikslių ar materialiuosius simbolius žmonės nuolat vartoja dirbdami, mąstydami, kalbėdami ar kurdami ir dažnai formuodami jungtines simbolių sistemas⁴.

Svarbi reikšmė perėjimo į kitą žmogaus etapą apeigų simbolikoje teikiama drabužiui. Daugelyje kultūrų drabužio pakeitimas siejamas su perėjimu į kitą žmogaus gyvenimo etapą ar neofito priskyrimu naujai bendruomenei. Drabužis siejasi ir su krikštu. Katalikų Bažnyčios katekizme nurodoma, kad krikšto drabužis simbolizuoja pakrikštytojo „apsivilkimą Kristumi“ ir prisikėlimą kartu su juo⁵. Tai Dievo drabužis, suteikiantis naują kokybę pakrikštytajam, „jo baltumas rodo įveiktą kūniškąją pradžią, o pats drabužio pakeitimas simbolizuoja perėjimą į kitą gyvenimo stadiją“⁶. Krikšto metu ant kūdikio uždėtas drabužis per krikštą įgyja ypatingą vertę, simbolinę bei saugos prasmę. Tačiau, pasak U.Beckerio, simbolių arba simbolių veikslų atranka visada yra asmeniška, jų pasirinkimą sąmoningai ar nesąmoningai nustato atrenkantysis. Absoliučios visumos nėra negali būti, simbolio reikšmės priklauso nuo vietos ir laiko, kur gyvena tas žmogus⁷.

¹ Katalikų religinėje literatūroje atskleidžiami trys simbolio aspektai: kaip ženklas – jis turi prasmę ir gali būti protu suprastas; kaip suvokiamas daiktas – jis yra materialiosios visumos dalis; kaip susitarimo būdu pasiektas tarp minėtų šių dviejų aspektų dydis – simbolis yra socialinis faktas. Todėl simbolių veikslų negalima atsieti nuo jų atsiradimo priežasties. Žr. A.Kajackas, Bažnyčia liturgijoje, Kaunas: Lietuvos katechetikos centras, 1998, p. 26.

² C.Seymour-Smith, Macmillan Dictionary of Anthropology, London and Basingstoke: The Macmillan press LTD, 1987, p. 273.

³ C.Geertz, Kultūrų interpretavimas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, p. IX.

⁴ D.Hicks, Gwynne M., Cultural Anthropology, New York: Harper Collins College Publishers, 1994, p. 50.

⁵ Katalikų Bažnyčios katekizmas: Internetinis puslapis, 1243.

⁶ U.Becker, Simbolių žodynas, Vilnius: Vaga, 1995, p. 56.

⁷ Ten pat, p. 5.

Todėl krikšto marškinėliai, kaip krikščioniškas krikšto simbolis, yra neat-siejamas nuo konkrečioje vietoje ir konkrečiame laikotarpyje gyvavusios kultūrinės aplinkos, formavusios gausybę to simbolio asmeninių interpretacijų. Pasak Colin Heywood, kai kurių Europos kraštų kultūroje krikšto metu vaikui dovanojamą drabužį žmonės siejo su magiškomis galiomis, o jo praradimą suvokė kaip nelaimę ar net mirtį lemiantį ženklą⁸.

XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės krikšto marškinėlių simbolikos tyrimai Lietuvoje atskleidė, kad liaudis krikšto marškinėlių vertę suvokia įvairiomis reikšmėmis. Tai ne tik sakralus simbolis, bet ir krikštamotės, nuo šiol dvasine giminyse susietos su kūdikiu, dovana, turinti galių jį apsaugoti⁹. Kaip kito krikšto marškinėlių vertės suvokimas potradicinėje visuomenėje, mėginama atsakyti šiame straipsnyje, siekiant prisidėti prie liaudiškojo krikščionybės interpretavimo moderniojoje visuomenėje problemos sprendimo.

Straipsnis paremtas 1999 m. pietryčių Latvijoje (Daugpilio ir Kraslavos rajonai)¹⁰, 2000–2001 m. Dzūkijoje (Merkinės apylinkės, Varėnos r.)¹¹, 2002–2004 m. Aukštaitijoje¹² ir 2005 m. šiaurės rytų Lenkijoje (Punsko ir Seinų krašte)¹³ atliktais ekspediciniais tyrimais, kurie sudaro galimybę palyginti atskiruose regionuose gyvenančių katalikų tikėjimą išpažįstančių lietuvių papročius XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje. Tai parodo, ar pakito požiūris į krikšto marškinėlius ateizacijos ir dvasinio genocido procesus išgyvenusiose Lietuvoje, Latvijoje ir Lenkijoje, taip pat kuo skiriasi liaudiš-kasis požiūris į krikšto marškinėlius šių regionų ribose.

⁸ C. Heywood, *A History of Childhood*, Cambridge: Polity, 2001, p. 53.

⁹ R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1999, p. 93–98.

¹⁰ Apklausti 27 (iš jų 23 katalikai) 1923–1979 m. gimę respondentai, pasakojo apie 35 1953–1996 metais gimusių vaikų krikštynas, žr. R. Paukštytė-Šaknienė, *Krikštynos ir vardynos XX a. antrojoje pusėje*; I. R. Merkienė, R. Paukštytė-Šaknienė, V. Savoniakaitė, Ž. B. Šaknys, *Pietryčių Latvijos lietuviai*, Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 144–157.

¹¹ Apklaustos 51 katalikų tikybos 1910–1974 m. gimusios respondentės, pasakojusios apie 89 1939–2000 m. gimusių vaikų krikštynas, žr. R. Šaknienė, *Merkiniešių gimtuvės ir krikštynos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a.*, – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 21, Vilnius, 2002, p. 141–170.

¹² 61 tolygiai viena nuo kitos nutolusiose Aukštaitijos etnografinio regiono vietovėse apklaustos 82 1931–1980 m. gimusios respondentės, pasakojusios apie 180 1952–2004 m. gimusių vaikų krikštynas. Medžiaga saugoma Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus rankraštyne (toliau – IIES), b. 2121, 2122, 2224, 2225, 2249, 2250, 2261, 2264, 2265.

¹³ Apklaustos 19 katalikų tikybos 1938–1984 m. gimusios respondentės. Medžiaga saugoma IIES, b. 2298, l. 1–170.

Analizuojami tokie šių klausimų aspektai: 1) krikšto marškinėlių įsigijimo aplinkybės, 2) papročio vienais krikšto marškinėliais krikštyti visus vienos šeimos (giminės) vaikus paplitimas ir motyvacija, 3) požiūris į galimybę šiuos marškinėlius skolinti, 4) požiūris į būtiną krikšto marškinėlių saugojimo laiką, 5) krikšto marškinėlių medžiagos panaudojimo papročiai.

Krikšto marškinėlių apeiginė reikšmė ir įsigijimo aplinkybės. Tradicinėje kultūroje tikėta, kad krikšto marškinėliai įgyja magiškų galių. Manyta, kad išsaugojęs šį drabužėlį žmogus bus laimingas. Taip pat tikėta, kad marškinėliai kare galintys apsaugoti nuo kulų ir pan.¹⁴ Dalis nors jau ir tarpukariu retai gyvavusių tikėjimų prisimenami ir šių dienų kultūroje. Pavyzdžiui, pasak 1959 m. Juodupėje gimusios ir augusios respondentės, krikšto marškinėliai „pridengia vaiko nekaltybę“ ir tarsi užtikrina, kad jis išaugs doras žmogus ir iki vedybų liks skaistus¹⁵.

Liaudiškojoje tradicijoje krikšto marškinėlių išskirtinumas susijęs ir su tuo asmeniu, kuris buvo atsakingas už jų įsigijimą. Krikšto marškinėliai buvo suvokiami kaip nuo krikšto dvasinės giminytės ryšiais su kūdikio šeima susijusios krikštamotės (Dzūkijoje kartais ir abiejų krikštatėvių – kai krikštatėvis perka medžiagą, o krikštamotė pasiuva krikšto marškinėlius¹⁶), dovana. Nuo seno buvo laikomasi nuostatos, kad krikštamotės dovanoti krikšto marškinėliai yra svarbūs krikštijamajam ne tik šiame gyvenime, bet ir po mirties. Tikėta, kad jei krikštamotė nedovanos šio apeiginio drabuželio, jos krikštavaikis po mirties turės stoti nuogas prieš Dievo teisumą, nes „tik su krikšto suknelėmis ant sūdo dienos stos“¹⁷.

Tradicinis krikštamotės pareigos suvokimas – dovanoti krikšto marškinėlius – išlikęs iki dabar. Remiantis 51 merkinieškių atsakymais, tik 5 atvejais krikštamotė nedovanojo krikšto marškinėlių¹⁸. Panaši situacija ir Punsko bei Seinų krašte. 1955 m. gimusios respondentės iš Punsko teigimu – jei krikštamotė nepadovanos krikšto marškinėlių, tai tas žmogus ateityje labai

¹⁴ R.Paukštytė, Gimtuvės ir krikštytos Lietuvos kaimo gyvenime, Vilnius: Diemedžio leidykla, 1999, p. 94.

¹⁵ R.Paukštytė-Šaknienė, Krikštytos ir vardynos šiaurės rytų Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje, – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 19, Vilnius, 2001, p. 243–266.

¹⁶ V.Krėvė-Mickevičius, Krikštyną apeigos Dzūkijoje, – *Mūsų tautosaka*, t. 7, 1933, p. 39.

¹⁷ R.Paukštytė, Gimtuvės ir krikštytos Lietuvos kaimo gyvenime, p. 94.

¹⁸ R.Šaknienė, Merkinieškių gimtuvės ir krikštytos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a., – *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, t. 21, 2002, p. 160.

drabužius plėšys¹⁹. Analogiškai tyrimai iš pietryčių Latvijos ir šiaurės rytų Lietuvos parodė, kad čia krikšto marškinėlius krikštamotės dovanojo 46,3 ir 43,9%, o visus krikštui reikalingus drabužėlius – dar 35 ir 39% atvejų²⁰. Tiesa, Latvijoje jau fiksuojamas paprotys (papasakojo 1971 m. gimusi respondentė iš Subatės), kai krikštamotė su vaiko mama perka per pusę²¹. Vis dėlto tradicinėje kultūroje puoselėtoji nuostata, kad krikšto marškinėlius dovanoja krikštamotė, dauguma atvejų gyva ir moderniojoje visuomenėje. Šalia minėtų dviejų krikšto marškinėlių įsigijimo aplinkybių – kai krikšto marškinėlius krikštavaikiui teikia kaip dovaną arba krikštamotė (abu krikštatėviai), arba krikšto drabužėlius parūpina kūdikio mama – pasitaiko ir trečia – kai krikšto marškinėliai yra iš kartos į kartą perduodama relikvija, naudojama visų šeimos ar giminės vaikų krikštui.

Galimybė skolinti krikšto marškinėlius. XIX a. pab.–XX a. pirmojoje pusėje vienintelė tradiciškai pateisinama galimybė juos skolinti – su jais krikštyti tos šeimos vaikus ar artimiausius giminaičius²². Šitaip apeiginio rūbo pagalba tvirtinamas dvasinės giminystės ryšys keičiamas šeimos narių santarvės stiprinimo idėja. Žagarės parapijoje dar XX a. pirmajame dešimtmetyje Matas Slančiauskas užrašė:

„Kad motinai pirmasis kūdikis gimsta, tai kur tą prė krikšto nešė, reik tuos marškinėlius laikyti ir su tais visus jos vaikus reik prė krikšto nešti: kiek jų bus, tai jie vis kits kitą mylės“²³.

Daugėlišio apylinkėse vienais marškinėliais buvo krikštijami ir visi didžiosios šeimos (*brolavos*) vaikai²⁴. Irenos Reginos Merkienės teigimu, Klanguose garsi pribuvėja ir daugelio vietos vaikų krikštamotė krikšto marškinėlius atsinešdavo pati: „Ji visus vaikus pakrikštydavo su vienais ir tais pačiais gražiais marškinėliais. Po krikštytųjų juos visada pasiimdavo“²⁵. Remdamiesi Jono Balio duomenimis, manytume, kad šis paprotys

¹⁹ IIES, b. 2298, l. 141. Punksas.

²⁰ R.Paukštytė-Šaknienė, Šiaurinių lietuvių etninis kultūros tapatumas XX a. II pusės vaiko socialinio įteisinimo papročiuose, – *Lituanistica*, 2002, Nr. 1(49), p. 64.

²¹ R.Šaknienė, Merkiniešių gimtuvės ir krikštytos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a., p. 152.

²² R.Paukštytė, Gimtuvės ir krikštytos Lietuvos kaimo gyvenime, p. 95.

²³ Juodoji knyga. Surinko Jonas Basanavičius, K.Aleksynas (sud.); K.Aleksynas ir L.Sauka (par.), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 195.

²⁴ J.Cicėnas, Vilniaus tautosaka. Daugėliškiniai burtai, Vilnius: Zorzos spaustuvė, 1934, p. 8.

²⁵ I.R.Merkienė, Kultūrinio teritorinio tapatumo išraiška ir tradicijų pavidalai kaimo gyvenime (XIX a. antroji–XX a. pirmoji pusė), – *Veliuona*, Vilnius: Versmė, 2001, p. 611.

plačiausiai buvo paplitęs Aukštaitijoje. Nors yra pateikta ir prieštaringų šio papročio vertinimų. Antai tikėta, jog krikštui naudojant vienus marškinėlius vaikas neaugs (Tauragnai). Tokių vertinimų dažniau pasitaiko pietų Lietuvoje. Esą toks vaikas neturės su kuo stoti prieš Dievo teismą (Griškabūdis)²⁶ ar po mirties dėl krikšto marškinėlių tarpusavyje plėšysis (Ricieliai)²⁷. Pavarėnio apylinkėse vaikus laidodavo iš krikšto marškinėlių medžiagos pasiūtais marškiniais. Be to, tikėta, kad kito vaiko (netgi brolio) drabužiu krikštytas vaikas neturės dalios, netgi gali mirti²⁸. Suprantama, kad tais atvejais, kai vienos šeimos ar giminės vaikai krikštijami tais pačiais marškinėliais, jie nėra laikomi krikštamotės konkrečiam vaikui dovanota dovana.

Analizuojant XIX–XX a. pradžios Europos šalių krikštytųjų papročius, pastebėtas gana siauras papročio krikštyti vienais krikšto marškinėliais paplitimo arealas tiek katalikiškuose, tiek liuteroniškuose kraštuose. Šeimoje paveldimi krikšto marškinėliai naudoti Vokietijoje²⁹, Austrijoje (teigiama, kad krikštatėvių dovanoti marškinėliai saugo nuo demoniškų jėgų)³⁰, Belgijoje ir Olandijoje (čia krikšto marškinėliai perduodami net iki penkių kartų)³¹, Švedijoje³², Danijoje³³. Šis paprotys žinomas ir Latvijoje (Kurzemėje)³⁴.

Kur kas plačiau geografiškai buvo paplitęs paprotys, kai šį apeiginį drabužėlį dovanoja krikštatėviai (krikštamotė) ir jis naudojamas vieno vaiko krikštui. Prancūzijoje iš kartos į kartą buvo perduodama tik krikšto metu naudota kepurėlė³⁵. Taigi galima kelti prielaidą, jog gana siaurame Vakarų Europos areale gyvavęs paprotys per Vokietiją, Latviją paplito ir

²⁶ J.Balys, *Vaikystė ir vedybos*, Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1979, p.34.

²⁷ R.Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime*, p. 94.

²⁸ N.Marcinkevičienė, *Pavarėnis*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 1998, p. 135.

²⁹ О.А.Ганцкая, Немцы, – Н.Н.Грацианская и А.Н.Кожановский (ред.), *Рождение ребёнка в обычаях и обрядах. Страны зарубежной Европы*, Москва: Наука, 1999, p. 178.

³⁰ И.Г.Остроух, Австрийцы, – ten pat, p. 190.

³¹ М.И.Решина, Народы Белгии и Нидерландов, – ten pat, p. 369.

³² Т.А.Березина, Шведы, – ten pat, p. 435.

³³ Е.А.Сорокина, Датчане, – ten pat, p. 456.

³⁴ М.Я. Устинова, Семейные обряды латишского городского населения в XX в. Москва: Наука, 1980, p. 61.

³⁵ М.К.Любарт, Народы Франции, – Н.Н.Грацианская и А.Н.Кожановский (ред.) *Рождение ребёнка...*, p. 236.

Lietuvoje, bet tik šiaurinėje ir, kaip kiti tyrimai rodo, vakarinėje šio krašto dalyje. Beje, šis paprotys pažįstamas ir Rokiškio apylinkių sentikiams³⁶, greičiausiai jie jį perėmę iš greta gyvenančių lietuvių.

Kartais galima įžvelgti krikšto marškinėlių individualaus ir visos giminės vartojimo papročio kontaminaciją. Pavyzdžiui, Želvos apylinkėse krikštamotės atneštus krikšto marškinėlius krikšto metu dėdavo ant tos šeimos pirmojo vaiko marškinėlių³⁷. Šitaip buvo tarsi sujungiamos abi krikšto marškinėlių saugojimo galimybės: tiek pabrėžiant šeimos narių solidarumą, tiek akcentuojant individualią konkretaus individo saugą³⁸.

Nors, Stasio Ylos teigimu, su papročiu vienais marškinėliais krikštyti kelis vaikus kunigai kovojo³⁹, tačiau jis išliko iki šių dienų. Tyrimų metu nustatyta, kad paprotys saugoti krikšto marškinėlius gyvas ir XX a. II pusėje Aukštaitijoje. 32% respondentų neigia galimybę skolinti krikšto marškinėlius. Dar 13% respondentų juos perdavė ar yra numatę perduoti suaugusiems vaikams, 21% respondentų pripažįsta galimybę juos skolinti giminėms, o maždaug ketvirtadalis (28%) mano, kad juos galima skolinti kaip paprastą drabužį (6% respondentų neturėjo nuomonės). Laiko atžvilgiu pripažįstančių be apribojimų skolinti krikšto marškinėlius respondentų daugėja. Tačiau šiuo atžvilgiu pastebima ir regioninių skirtumų. Vakarų, rečiau vidurio Aukštaitijoje dažna motina krikšto marškinėlių neskolintų „svetimiems“, tačiau jais pasidalytų su „savais“. Ekspedicijoje užrašytas atvejis iš Šeduvos (Radviliškio r.), kai su vienais krikšto marškinėliais buvo krikštyti penki vienos giminės vaikai. Pirmą kartą pakviesta į krikštamotes respondentė nunešė savo vaiko marškinėlius jos krikštijamam pusseserės vaikui. Paskui ši paskolinusi kitam giminės vaikui ir taip susidarė visas vaikų būrys, krikštytų tais pačiais marškinėliais⁴⁰. Panašių atvejų pastebėta ir daugiau. Tai rodo, kad kai kur krikšto marškinėliai suvokiami jau ne vien kaip asmeninė vaiko, bet ir kaip giminės nuosavybė.

³⁶ P.Blaževičius, Rokiškio krašto sentikiai, Panevėžys: UAB „Panevėžio spaustuvė“, 1977, p. 65.

³⁷ R.Paukštytė, Gimtuvės ir krikštytos Lietuvos kaimo gyvenime, p. 94.

³⁸ Taip pat kai kuriose vietovėse vienu metu gyvavo ir skirtingi krikšto drabužėlių įsigijimo ir vartojimo papročiai. Pavyzdžiui, Uliūnų apylinkėse tarpukariu krikšto marškinėlius krikštavaikiui dovanodavo krikštamotė arba vienais marškinėliais buvo krikštijami visi šeimos vaikai. Žr. A.Ulys (sud.), Uliūnai, Vilnius: Lietuvos kraštotyros draugija, 1993, p. 282–285.

³⁹ S.Yla, Lietuvių šeimos tradicijos, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1978, p. 153.

⁴⁰ IIES, b. 2265, l. 197.

Šiuo požiūriu neišsiskiria ir Daugpilio rajone fiksuoti atvejai. 1955 m. gimusi respondentė teigė vienais marškinėliais krikštijusi visus savo vaikus, tikėdama, kad dėl to jie geriau sugyvens. Visai kitoks požiūris į šį paprotį nusakytas Merkinės apylinkėse. Čia tikima, kad po mirties vaikai dėl tų marškinėlių pešis, su jais po mirties jie turės stoti prieš Dievo teisumą⁴¹. Vis dėlto greta gyvenantys dzūkai iš Punsko apylinkių šio papročio laikėsi – užfiksuota 4 iš 19 apklaustųjų. Vyriausia 1916 m. gimusi respondentė pasakojo, kad tais pačiais marškinėliais krikštija tada, kai juos pasiuvia pati motina. Tada jie būna vieni visiems tos šeimos vaikams⁴². Šio papročio motyvai kartais skiriasi – 1938 m. gimusi respondentė su vienais marškinėliais krikštijo du sūnus tik todėl, kad krikštamotė jų neatnešė antrajam sūnui⁴³. Tuo tarpu 1978 m. gimusi respondentė mano, jog norėtų su tais pačiais krikšto marškinėliais krikštyti ir antrą vaiką, jei tik jo susilauks⁴⁴. Nors kartais šią funkciją gali atlikti ir kiti krikšto metu vartoti drabužiai. 1968 m. gimusios respondentės iš Žvikelių teigimu, jų šeimoje relikvija tapo krikšto metu ant kūdikio vokelio užtiesti vartota skraistė (respondentės vadinama *pala*). Pirmas vaikas su ja buvo pakrikštytas prieš 33 metus, o paskutinis – 2000 metais. Iš viso ji buvo panaudota krikštijant apie 10 vaikų. Ši tradicija, pasak moters, pradėta turint finansinių išskačiavimų – atrodė, kad ją pirkti kiekvienam vaikui yra per brangu. Taip, paskatinta ekonominių sumetimų, susiformavo šeimos bei giminės tradicija, kuria dabar didžiuojamasi.

Tačiau visuose tirtuose regionuose papročio tais pačiais krikšto marškinėliais krikštyti šeimos ar giminės vaikus laikosi mažesnė respondentų dalis. Didesnei daliai apklaustųjų tokia alternatyva – nepriimtina. Kaip teigė 1972 m. gimusi respondentė iš Molėtų r. – jai net „nebūtų minties“ skolinti krikšto marškinėlius. Ji paprasčiausiai duotų ar paskolintų prašančiam pinigų, kad šis galėtų juos nusipirkti⁴⁵. Skolinti krikšto marškinėlius nenorinčių respondenčių teigimu, „krikšto marškinėliai yra tik to vaiko daiktas“⁴⁶, krikštamotės dovana („kaip galima dovaną skolinti ar net dovanoti?“)⁴⁷, ar net „labai asmeninis daiktas – to žmogaus sielos dalelė“⁴⁸. Dar

⁴¹ R.Šaknienė, Merkiniškių gimtuvės ir krikštynos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a., p. 160.

⁴² IIES, b. 1878, l. 27.

⁴³ IIES, b. 2298, l. 57. Punkskas.

⁴⁴ IIES, b. 2298, l. 87.

⁴⁵ IIES, b. 2224, l. 17.

⁴⁶ IIES, b. 2224, l. 23.

⁴⁷ IIES, b. 2224, l. 31.

⁴⁸ IIES, b. 2224, l. 33.

ir dabar tikima, kad paskolinti marškinėliai gali „išsinešti“ vaiko dalią⁴⁹; jei paskolinsi svetimam, šis „gali „nunešti“ vaiko laimę“⁵⁰. Pasitaiko ir konkrečių sutapimų. Antai 1935 m. gimusi pateikėja iš Žaslių (Kaišiadorių r.) teigė, kad ji paskolinusi savo sūnaus krikšto rūbelį ir šio poelgio gailisi iki dabar, nes „jo gyvenimas nėra sėkmingas“⁵¹. Respondentė iš Bukonių (Jonavos r.) prisiminė atvejį, kai ji pati buvo pakviesta į krikštamotes – skubiai reikėjo krikštyti sergantį vaiką. Ji apgailestauja, kad krikštavaikiui teko padovanooti savo vaiko krikšto marškinėlius. Kitos dukrelės krikšto marškinėlius ji itin saugo, nes jie jai yra „kažkuo labai brangūs ir svarbūs“⁵². Latvijoje į galimybę skolinti krikšto marškinėlius žiūrima šiek tiek laisviau, nors, vyresniosios kartos, 1925 m. gimusios, respondentės iš Subatės teigimu, antrąkart su tais pačiais krikšto marškinėliais krikštijamas vaikas gali tapti elgeta⁵³. Merkinės apylinkėse krikšto marškinėliai dažniau įvardijami kaip relikvija ir siejami su žmogaus laime ar likimu⁵⁴. Panašaus požiūrio laikytasi ir Lenkijoje. 1983 m. gimusi respondentė iš Punsko tvirtai įsitikinusi, kad jų negalima skolinti jokiais aplinkybėmis. Tai pirmi vaiko marškiniai ir jie yra labai asmeniškai⁵⁵. Taip kategoriškai mąstantiems respondentams kartais iškyla problema, kai prašo paskolinti giminaičiai. Apie vieną tokį atvejį papasakojo 1949 m. gimusi respondentė iš Punsko – krikšto marškinėlius buvo priversta paskolinti vienai giminaitei, nors šiaip yra griežtai nusistačiusi, kad skolinti nereikėtų⁵⁶. Prireikus jau geriau nupirktų nei skolintų – taip yra apsisprendusi 1953 m. gimusi respondentė⁵⁷.

Apribojimai skolinti krikšto marškinėlius sparčiausiai nyksta Aukštaitijoje. Tačiau jie taip pat gali būti tam tikros giminystės formų šaltinis. Netgi svetimam žmogui skolinti marškinėliai, 1942 m. gimusios respondentės iš Labanoro (Švenčionių r.) teigimu, gali užmegzti giminystės ryšį – „tas žmogus taps kaip giminė“⁵⁸. Tačiau ir šiame regione papročio nykimo pro-

⁴⁹ IIES, b. 2224, l. 27.

⁵⁰ IIES, b. 2225, l. 54.

⁵¹ IIES, b. 2261, l. 29.

⁵² IIES, b. 2265, l. 95–96.

⁵³ R. Paukštytė-Šaknienė, Krikštytos ir vardynos XX a. antrojoje pusėje., p. 151.

⁵⁴ R. Šaknienė, Merkiniškių gimtuvės ir krikštytos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a., p. 161.

⁵⁵ IIES, b. 2298, l. 99. Punkskas.

⁵⁶ IIES, b. 2298, l. 120. Punkskas.

⁵⁷ IIES, b. 2298, l. 39. Punkskas.

⁵⁸ R. Paukštytė-Šaknienė, Krikštytos ir vardynos Šiaurės rytų Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje., p. 255.

cesas vyksta ne vienu metu. Krikšto marškinėlius daugiau saugo ar linę perduoti suaugusiems vaikams pietryčių ir rytų Aukštaitijos gyventojai. Galimybę juos skolinti be apribojimų linę daugiausiai šiaurinėje ir pietvakarinėje regiono dalyje gyvenantys žmonės. Teisę krikšto marškinėlius skolinti tik giminėms dažniau nurodo vakarinio Aukštaitijos pakraščio gyventojai.

Krikšto marškinėlių saugojimo laikas. Svarus argumentas, tiesiogiai siejamas su krikšto marškinėlių svarba žmogaus gyvenime, yra noras kuo ilgiau išsaugoti šį drabužį. XIX a. pabaigoje–XX a. pirmojoje pusėje išsaugotų krikšto marškinėlių medžiagą dažniausiai panaudodavo to vaiko Pirmosios Komunijos suknelei ar marškinėliams⁵⁹. Be to, su jais buvo laidojami mirę maži vaikai arba ta medžiaga išmušamas jų karstelis. Analizuojant XX a. antrosios pusės papročius Aukštaitijoje, išsiskyrė kelios respondentų nuomonės, iki kada reiktų krikšto marškinėlius saugoti: 1) iki to vaiko Pirmosios Komunijos, 2) iki pilnametystės, 3) visą gyvenimą, 4) iki dabar. Tik 48 vietovėse iš 61 krikšto marškinėlius respondentai yra numatę saugoti ar saugo iki dabar. Tačiau tik ketvirtadalis respondentų išlaikė tradicines nuostatas saugoti krikšto marškinėlius iki Pirmosios Komunijos (24% atsakymų). Beveik nunykus papročiu jų medžiagą panaudoti Pirmosios Komunijos drabužiui, teorinė šios nuostatos išlikimo galimybė yra nedidelė. Naujosios krikšto marškinėlių formos (apsiaustas ar jau pasiūtas drabužis) apriboja tolesnį panaudojimą, nes apsiausto medžiagos yra per mažai, kad būtų galima pasiūti drabužį Pirmajai Komunijai. Su šiuo sakramentu krikšto marškinėlių jau nesieja ir Latvijos lietuviai – drabužis dažniausiai saugomas, iki jo savininkas užaugs⁶⁰. Panašios nuomonės laikosi ir merkiniškiai. Nors prieš kelis dešimtmečius jie iš šios medžiagos dar siuvo Pirmosios Komunijos drabužėlį⁶¹. Ši tradicija Punsko apylinkėse buvo nunykusi žymiai anksčiau. Dauguma apklaustųjų šio krašto moterų saugo savo vaikų krikšto marškinėlius. Nereta motina savo vaikų krikšto drabužėlius (krikšto marškinėlius, kepurytę), žvakę bei kitus krikšto metu vartotus daiktus saugojimui sudeda į kiekvienam vaikui skirtas atskiras ar bendras dėžutes, manydamos tinkamu momentu perduoti jas vaikui. Pavyzdžiui,

⁵⁹ R. Paukštytė, *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime..*, p. 94.

⁶⁰ R. Paukštytė-Šaknienė, *Krikštynos ir vardynos XX a. antrojoje pusėje..*, p. 151.

⁶¹ R. Šaknienė, *Merkiniškių gimtuvės ir krikštynos: tradicinių kultūros elementų sklaida XX a.,* p. 160–161.

pasak 1968 m. gimusios respondentės, prieš jai ištekant, motina paklausė, ar ji nuo šiol norėtų pati saugoti savo krikšto marškinėlius. Moteris mano, jog ji tęs šią tradiciją⁶². Šitaip palaikoma tradicija saugoti krikšto marškinėlius visą gyvenimą. Nors nemaža dalis motinų šiuo metu dar nėra apsisprendusios, iki kada saugos krikšto marškinėlius. Mat daugumos apklaustųjų vaikai tebėra maži ir, matyt, pasak respondenčių, „pats gyvenimas padiktuos, kaip pasielgti“.

Išvados. 1. Liaudiškojo krikšto marškinėlių apeiginės reikšmės suvokimo potradicinėje visuomenėje analizė leidžia iškelti hipotezę, kad dalis respondentų juos ne tik suvokia kaip simbolį, bet ir suteikia jiems saugos reikšmę.

2. Krikšto marškinėlių įsigijimo aplinkybės gali būti kelios: 1) krikštamotės (abiejų krikštatevių) dovana krikštavaikiui; 2) krikšto drabužėlius parūpina kūdikio mama; 3) krikšto marškinėliai – iš kartos į kartą perduodama relikvija, vartojama šeimos ar giminės vaikų krikštui. Tiek tradicinėje, tiek moderniojoje kultūroje išliko vyraujantis krikšto marškinėlių, kaip krikštamotės dovanos, stereotipas. Dalis respondenčių (išskyrus Merkinės apylinkių) iki šių dienų laikosi papročio vienu drabužiu krikštyti visus šeimos ar giminės vaikus. Tačiau laiko perspektyvoje abi tradicinėje visuomenėje gyvavusios nuostatos ima užleisti vietą papročiu, kad marškinėlius parūpina kūdikio mama.

3. Visose tirtose vietovėse vyrauja neigiamas požiūris į galimybę skolinti krikšto marškinėlius. Greičiausiai šis požiūris nyksta Latvijoje ir Aukštaitijoje – šiose vietovėse gana dažnai jais jau krikštijami šeimos ar giminių vaikai. Taip pat šis drabužis skolinamas ir visiškai svetimiems žmonėms.

4. XX a. II pusėje sparčiai nyko krikšto marškinėlių vartojimo Pirmosios Komunistinės rūbui paprotys. Ilgiausiai ši tradicija išliko pietų Lietuvoje ir visiškai nefiksuota greta esančiose Lenkijos apylinkėse. Tačiau, visose tirtose vietovėse daugumos respondentų teigimu, krikšto marškinėlius reikia saugoti visą gyvenimą. Juos numatoma perduoti suaugusiems vaikams.

5. Taigi galima teigti, kad krikšto marškinėliai ir potradicinėje kultūroje dar suvokiami ir kaip simbolis, ir kaip sauga, galinti užtikrinti krikštijamo asmens gerovę ar santarvę tarp šeimos ar giminių vaikų.

Įteikta 2006 m. rugpjūčio mėn.

⁶² IIES, b. 2298, l. 114. Punkskas.

SECURITY OR SYMBOL: THE POPULAR UNDERSTANDING OF THE BAPTISM SHIRT IN A MODERN SOCIETY

Rasa Paukštytė-Šaknienė

Summary

Clothes have an important role in the symbolism of transition rites. In many cultures a change in clothes is linked with the transition to another level in a person's life or to a neophyte's membership in a new society. Clothes are also connected with the sacrament of Baptism. The article of clothing placed on the infant during Baptism acquires a special value, both in a symbolic sense and as a sign of security. Investigations at the end of the 19th c. – first half of the 20th c. in Lithuania on the symbolism of the Baptism shirt revealed the quite broad range of popular understanding about the meaning of the symbolism of the Baptism shirt. The shirt is viewed not only as a sacred symbol, but also as a gift from the godmother creating a spiritual kinship. The article tries to answer the question of how the understanding of the value of the Baptism shirt changed in a post-traditional society. An effort is made to relate this to the resolution of the problem of the popular interpretation of Christianity in a modern society. The article analyzes: 1) the circumstances of acquiring the Baptism shirt, 2) the spread and motives for the custom of using the same Baptism shirt in the Baptisms of all the children in one family, 3) the attitude toward the possible borrowing of this shirt, 4) the attitude to the length of time the Baptism shirt should be preserved, 5) customs on the use of the materials used in the Baptism shirt.

The article is based of field investigations in southeast Latvia (Daugavpils and Kraslava regions) in 1999, in Dzūkija (Merkinė district in the Varėna region) in 2000–2001, in Aukštaitija in 2002–2004, and northeast Poland (Punskas and Seinai region). They provided the opportunity to compare the customs of Lithuanians espousing the Catholic faith living in different regions in the second half of the 20th and beginning of the 21st centuries.

Rasa Paukštytė-Šaknienė – humanitarinių mokslų daktarė.

Lietuvos istorijos institutas, Etnologijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

El. paštas: sakniene@istorija.lt

SOFIJA KANOPKAITĖ

LIETUVOS BIOCHEMIJA: ISTORINIS KONTEKSTAS

Mokslas, kaip ir saulė, šviečia visiems, kas veržiasi jo link.

Lietuvių tautos istorijos fone nagrinėjamos biochemijos mokslo ištakos ir jo plėtra atskirais istoriniais tarpsniais, aptariami ankstyvosios chemijos, kaip biochemijos pirmtako, kitų giminių mokslų, taip pat mokymo ir visuomenės švietimo aspektai.

Lietuvos biochemijos ištakos. Biochemija yra tarptautinis mokslas, siekiantis atskleisti gyvosios gamtos cheminę prigimtį ir jos funkcionavimo esmę. Jo rezultatai kaupiami bendrame mokslo aruode, o praktiniai laimėjimai vienodai tinka visiems pasaulio žemynams. Tik kiekviena tauta turi savo mokslo istorinės raidos kelią, kuris lemia mokslo efektyvumą ir kryptį. Tai būdinga ir biochemijai. Biochemijos mokslas yra chemijos ir fiziologijos lydinys, susiformavęs šių mokslų sandūroje. Biochemija kūrėsi nuo XVII iki XIX a. pradžios, t.y. laikotarpiu, kai chemija jau intensyviai tyrinėjo medžiagų sudėtį.

Ieškant biochemijos mokslo ištakų Lietuvoje, reikėtų žvilgsnį nukreipti į seniausią Lietuvoje mokslo šventovę, įkurtą 1579 m. ir pavadintą Vilniaus Jėzaus Draugijos akademija ir universitetu (lot. – *Alma academia et universitas Vilnensis societatis Jesu*)¹. Tačiau tik nuo 1773 m. reformuotame universitete, pavadintame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiąja mokykla (lot. – *Schola Princeps Magni Ducatus Lithuania*), mokymo planuose ima figūruoti dėstomieji dalykai, sietini su gamtos pažinimu².

Gamtos mokslai šioje aukštojoje mokykloje pradėti dėstyti nuo 1781 metų³. Botanikos mokslo tėvu Lietuvoje laikytinas prancūzų kilmės gamti-

¹ L.Vladimirovas, K.Jablonskis, J.Jurginis, J.Bulovas, Vilniaus universitetas, Vilnius, 1956, p. 17; Z.Mačionis, Vilniaus universiteto Chemijos fakultetas, Vilnius, 2000, p. 9; A.Bendžius, J.Grigonis, J.Kubilius, A.Piročkinas, A.Šidlauskas (red. kol.), *Academia et Universitas Vilnensis*, Vilnius, 1979, p. 10–13.

² A.Bendžius, J.Kubilius, J.Žiugžda (red. kol.), Vilniaus universitetas, Vilnius, 1966, p. 54; M.Biržiška, Senasis Vilniaus universitetas, Vilnius, 1940, p. 27.

³ Z.Mačionis, Vilniaus universiteto Chemijos fakultetas, p. 9, 10.

ninkas Žanas Emanuelis Žiliberas⁴. Jis gamtos mokslus dėstė 1781–1784 m. Vėliau dvejus metus gamtą dėstė vokiečių kilmės gamtininkas Georgas Forsteris⁵.

Pirmasis profesorius, dėstęs Lietuvoje chemiją, buvo Juozapas Sartorijus. Jo 1784–1785 m. dėstomas kursas buvo skirtas medikams. Savo pasikaitose profesorius daug dėmesio skyrė organinėms medžiagoms (sakai, kamparas, cukrai) bei alkoholinei ir rūgštinei fermentacijai. Buvo nagrinėjama tulžies veikla, jos akmenys, riebalai, cheminė kraujo, raumenų, kaulų, gyslų sudėtis. Tai – statinės biochemijos tyrimų tikslai.

Be dėstymo, J.Sartorijus pirmasis įkūrė chemijos laboratoriją⁶. Įsigijęs eudiometrą, tyrė oro sudėtį, pirmasis ištyrė Stakliškių mineralinio vandens sudėtį. J.Sartorijus Lietuvoje gyveno devynerius metus. Kilęs iš Italijos, taip ir nepripratęs prie drėgno ir šaltoko mūsų klimato, 1793 m. grįžo į savo šalį.

J.Sartorijui išvykus, Chemijos katedra vedėjo sulaukė tik po ketverių metų (1797). Tai buvo Andrius Sniadeckis (Jędrzej Śniadecki; 1768 11 30–1838 05 11)⁷, kilęs iš Lenkijos, Žnino miestelio netoli Poznanės. Mokėsi Krokuvoje, Pavijos universitete, Edinburgo (Škotija) vyriausiojoje mokykloje. Čia jis gavo svarbiausius ir sistemingus chemijos pagrindus, vėliau studijavo Londone, kurį laiką Olandijoje. Prieš užimdamas katedros vedėjo vietą Vilniuje, vienerius metus dirbo Vienos akademijoje. A.Sniadeckis, be gimtosios lenkų kalbos, mokėjo lotynų, italų, prancūzų, anglų ir rusų kalbas⁸.

Į Vilnių A.Sniadeckis atvyko 1797 m. rudenį, būdamas 29-erių metų⁹. Čia jis patobulino savo pirmtako įrengtą laboratoriją, įrengė kabinetą, kur galėjo atlikti sudėtingas kokybines ir kiekybines reakcijas, tikslius preparatinius darbus. Chemijos katedros vedėju universitete A.Sniadeckis išdirbo 25-erius metus. Dėl jo talento Academia Vilnensis, iki tol chemijos laimėjimais visiškai nepasiformavusi, tapo svarbiu Rytų ir Vidurio Europos chemijos mokslo centru. Ir ne tik chemijos. A.Sniadeckio mokslinis akiratis apėmė fiziką, biologiją, mediciną, farmaciją, fiziologiją ir visą mokslų apie Žemę kompleksą.

⁴ Ž.E.Žiliberas, – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* (toliau – LTE), t. 12, 1984, p. 529; A Short History of Vilnius University, Vilnius, 1979, p. 57, 58.

⁵ J.G.A.Forsteris, – LTE, t. 3, 1978, p. 526; A Short History of Vilnius University, p. 58, 59.

⁶ Z.Mačionis, Vilniaus universiteto Chemijos fakultetas, p. 10.

⁷ Andrius Sniadeckis, – LTE, t. 10, 1980, p. 271.

⁸ R.D.Jankauskienė, D.O.Kimtienė, Lietuvos chemikai, Vilnius, 1999, p. 271.

⁹ A Short History of Vilnius University, p. 58, 59.

Andrius Sniadeckis – teoretikas. A.Sniadeckis pasižymėjo moksle teoriniais darbais, analizine veikla ir kaip vadovėlių autorius¹⁰. Svarbiausias teorinis jo veikalas, pelnęs tarptautinį pripažinimą pasaulinėje mokslo istorijoje, – dviejų dalių monografija „Organinių būtybių teorija“. Tai 7-erių metų triūsas, išspausdintas 1804–1811 m., vėliau išverstas į vokiečių (1810–1821), prancūzų (1825) kalbas, papildomai išleistas Vilniuje 1838 ir 1905 m. – dar kartą Lenkijoje. Ši monografija – pasaulyje vienas pirmųjų biochemijos, biofizikos ir teorinės biologijos vadovėlių. Jame dėstomi pasauliniai laimėjimai ir paties autoriaus samprotavimai apie nenutrūkstamą judėjimą ir kitimą, būdingą gyviesiems organizmams; kartu vykstančius asimiliacijos ir disimiliacijos procesus.

1773 ir 1774 m. pasirodė anglų chemiko Dž.Prystli'o (Pristley) pranešimai apie deguonį, jo vaidmenį gyvybei, kur sakoma, kad deguonį pasisavina gyvūnai, o išskiria augalai. Labiau gilindamasis į šį reiškinį olandų gydytojas ir botanikas Ingen Chuzas (Ingen-Housz; 1730–1799) atrado, kad deguoniui išsiskirti iš augalų būtina šviesa. Taip pat pastebėtas augalų gebėjimas iš aplinkos paimti (asimiliuoti) anglies dioksidą. Tuo pat metu prancūzų chemikas A.L.Lavuažjė (Lavoisier) 1780–1789 m. patvirtino deguonies reikalingumą gyvūnams, nes kvėpavimas – tai oksidacija. 1780 m. jis kartu su P.Laplasu (Laplace) sukonstravo kolorimetą ir pirmasis išmatavo deguonies pasisavinimo kiekį žmogaus organizme.

1804 m. šveicarų gamtininkas H.B.Sosiūras (De Saussure; 1740–1799) pirmasis pateikė stochiometrinius dujų apykaitos skaičiavimus fotosintezės proceso metu.

Remdamasis šiais pasauliniais atradimais, A.Sniadeckis tvirtino, kad gyvūnuose, kaip ir augaluose, medžiagų pasisavinimo ir išsiskyrimo procesai negali vykti be šilumos ir šviesos (t.y. energijos). Saulės šviesa yra sąlyga augalams gyvuoti. Pasak jo, augalai, skaldydami vandenį ir anglies dioksidą, pasisavina vandenilį ir anglį, o didesnę deguonies dalį dėl Saulės energijos vėl išskiria į aplinką. Šviesa augalui reikalinga, kad galėtų išskirti deguonį iš vandens ir anglies dioksido ir kad šis procesas nesustotų. A.Sniadeckis teigė, kad fotosintezės procesas yra kaupimas energijos, kuri gali būti panaudojama augalų bei gyvūnų gyvybingumui palaikyti. Taip mokslininkas fotosintezės proceso schemą papildė teiginiu, kad anglies dioksido metabolizmui būtina energija. Teoriniuose mąstymuose jis iškėlė idėją apie energijos tvarumo dėsni biologinėse sistemose; šis dėsnis prisidė-

¹⁰ Z.Mačionis, Vilniaus universiteto Chemijos fakultetas, p. 15.

jo prie tolesnės biologijos mokslų raidos. Savo išmintimi jis pateikė svarbių minčių ankstyvajame augalų ir gyvūnų biochemijos periode.

Taigi galima tvirtinti, kad gamtos mokslų gimimo ir ankstyvosios biochemijos Lietuvoje lopšys yra Vilniaus universitetas, o profesorius A.Sniadeckis yra padėjęs biochemijos pamatų kertinį akmenį.

Universiteto pasiektą mokslo lygį vaizdžiai apibūdina A.Sniadeckio pokalbis su Napoleonu per priėmimą dabartinėje Smuglevičiaus salėje. Napoleonas ironiškai paklausė, kokia chemija čia dėstoma, o A.Sniadeckis oriai ir visiškai pagrįstai atsakė: „Tokia pati kaip ir Paryžiuje, Jūsų Didenybe“¹¹.

A.Sniadeckis – buvo ne tik pasaulinio lygio mokslininkas, jis pasižymėjo ir mokslo populiarinimo, švietimo srityse. Visuomenei skaitė daug paskaitų, ir tai būdavo svarbūs Vilniaus kultūrinio gyvenimo įvykiai. Jis buvo ryškiausias XVIII–XIX a. sandūros švietimo idėjų skleidėjas Lietuvoje: populiarino mokslo laimėjimus, skelbė filosofinio pobūdžio gamtos mokslo problemų apibendrinimus, kovojo su tamsumu, piktnaudžiavimu kilme, prietarais ir visokiomis ydomis.

A.Sniadeckis – analitikas¹². Paskelbti 34 jo moksliniai darbai, iš jų 19 – medicinos, o 15 – chemijos srities. Tik du darbai – eksperimentinio pobūdžio. Vienas – Baltarusijoje nukritusio meteorito sudėties analizė, antras – platinos rūdos analizė. 1803–1804 m. platinos rūdose buvo aptikti keturi iki tol nežinomi elementai: paladis, rodis, osmis, iridis. A.Sniadeckis, iš Pietų Amerikos gavęs 400 g platinos rūdos, aptiko joje naują elementą. Jį pavadino *vesčiu* (lot. – *vestium*). Apie atradimą paskelbė „Technologijos žurnale“ 1809 m. (t. 6, d. 4, p. 81–98). Rusijoje šis pranešimas liko be atgarsio, o Prancūzijos mokslų akademija viešai paskelbė, kad naujo elemento rūdoje nerado ir autoriui atsiuntė neigiamą atsiliepimą. Tik po daugiau kaip 30 metų (1844) vokiečių kilmės Kazanės universiteto profesorius K.Klausas iš Uralo atsivežtoje platinos rūdoje aptiko tokių pačių savybių, kaip buvo aprašyta A.Sniadeckio, elementą. Jį savo antrosios tėvynės garbei jis pavadino *ruteniu* (lot. – *Ruthenia* – Rusija).

Šių skirtingų rezultatų priežastis ta, kad platinos rūda buvo paimta iš skirtingų vietų. Amerikos platinos rūdoje rutenio ne visuomet būna, o sibirietiškoje jo esti dažniau. K.Klausas susidūrė su panašia situacija, bet jis buvo atkaklesnis ir laimėjo. A.Sniadeckis savo atradimo neįrodinėjo. Po

¹¹ Ten pat, p. 13.

¹² Ten pat, p. 17.

neigiamo prancūzų kolegų atsakymo jis ne tik neanalizavo platinos rūdų, bet iš viso gerokai nutolo nuo chemijos problemų ir beveik visą dėmesį sutelkė į mediciną.

A.Sniadeckis – vadovėlių autorius. Po trejų metų chemijos dėstymo lenkų kalba 1800 m. A.Sniadeckis išspausdino originalų dviejų tomų apie 800 puslapių vadovėlį. Tai pirmasis chemijos leidinys lenkų kalba. Pirmoje „Chemijos pradmenys“ dalyje išdėstyta neorganinė, o antroje – analizinė ir organinė (augalų ir gyvūnų) chemija. Kartu tai ir statinės biochemijos pradmenys (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Reikšmingiausias A.Sniadeckio mokslinis chemijos paveldas¹³

Leidinio pavadinimas	Leidimo vieta ir metai	Leidinio paskirtis ir vertė
Chemijos pradmenys (Początki chemii)	1-as leidimas – t.1, Vilnius, 1800, 401 p.; t. 2, 1800, 326 p.; 2-as leidimas, t.1, Vilnius, 1816, 368 p.; t. 2, 1817, 917 p.; 3-ias leidimas – Vilnius, 1861, 377 p.; t. 2, 1905, 219 p.	Vadovėlis, skirtas aukštosioms mokykloms Šiais leidiniais autorius padėjo pagrindus lenkų chemijos terminologijai
Organinė chemija (Chemia organiczna)	Vilnius, 1807, 353 p.	
Organinių kūrų teorija (Teorya jestestw organicznych)	t. 1, Varšuva, 1804, 262 p.; t. 2, Vilnius, 1811, 454 p.; t. 3, Vilnius, 1938, 205 p.	Tai viena pirmųjų biochemijos monografijų pasaulinėje literatūroje, išversta į rusų, vokiečių, prancūzų kalbas

Tuometiniame šalies moksliniame ir visuomenės gyvenime vyravo šviečiamasis A.Sniadeckio mokyklos vaidmuo. Jo chemijos mokyklai skirti visi pirmi šie profesoriai: Ignacas Fonbergas, Ignas Domeika, Rudolfas Heimanas. Du pastarieji Lietuvoje nedirbo¹⁴.

¹³ R.D.Jankauskienė, D.O.Kimtienė, Lietuvos chemikai, Vilnius, 1999, p. 338; J.Śniadecki, Chemia organicza, Wilno, 1807, p. 353; J.Śniadecki, Początki chemii, t. 1, Wilno, 1800, 401 p.; t. 2, 326 p. – 1-as leidimas; J.Śniadecki, Początki chemii, t. 1, Wilno, 1816, 368 p.; t. 2, 1817, 917 p. – 2-as leidimas; J.Śniadecki, Początki chemii, Wilno, 1861, 377 p.; 1905, p. 219 p. – 3-as leidimas; J.Śniadecki, Teorya jestestw organicznych, t. 1, Warszawa, 1804, 262 p.; t. 2, Wilno, 1811, 454 p.; t. 3, Wilno, 1938, 205 p.

¹⁴ Z.Mačionis, ten pat, p. 11–20.

Ignacas Fonbergas¹⁵ (1801–1891) buvo gabiausias A.Sniadeckio mokytojas. Jam mokytojas paliko taip puoselėtą chemijos katedrą.

Mokytis Ignacas į Vilniaus universitetą atvyko iš Lenkijos, Balstogės (Białystok) vaivadijos, kur gimė ir augo geležies fabrikanto šeimoje. Ši aplinkybė, matyt, ir nulėmė profesijos pasirinkimą. Tačiau savo luomo išskirtinumo nepabrėždavo, buvo demokratinių vertybių šalininkas. Antai, jau būdamas Kijevo universiteto profesoriumi, caro Nikolajaus I vieno pokalbio metu paklaustas, ar nesąs iš grafų fon Bergų giminės, atsakė: „Ne, Jūsų Didenybe, esu kalvio sūnus“¹⁶, nors juo ir nebuvo.

1817–1821 m. I.Fonbergas mokėsi Matematikos ir fizikos skyriuje. Gavęs diplomą buvo paskirtas Chemijos katedros vedėjo pavaduotoju. Joje metus dirbo kartu su A.Sniadeckiu. Išeidamas 1822 m. į pensiją, A.Sniadeckis rekomendavo būtent I.Fonbergą katedros vedėjo pareigoms. I.Fonbergas, būdamas tik 28-erių metų, 1829 m. tapo neetatiniu (ekstraordinariu) profesoriumi. Dirbdamas universitete, 1827 m. jis pradėjo spausdinti vieną pirmųjų to meto Rusijos aukštosiose mokyklose cheminės technologijos vadovėlių – „Chemija, pritaikyta menui ir amatams“. Buvo numatyta išleisti 6 tomus. Šis sumanymas sužlugdo, kai buvo nuslopintas 1831 m. sukilimas ir 1832 m. caro valdžia uždarė Vilniaus universitetą. Vietoj uždaryto Vilniaus universiteto 1834 m. caro įsakymu įsteigtas Kijevo Šv. Vladimiro universitetas. Dešimt metų Vilniuje buvo leista egzistuoti Medicinos fakultetui. Prie jo liko ir Chemijos katedra, kuri funkcionavo Medicinos chirurgijos akademijos sistemoje¹⁷.

I.Fonbergas perėjo dirbti į Medicinos chirurgijos akademiją¹⁸. Čia chemiją reikėjo dėstyti rusų kalba, taip pat buvo būtinas medicinos daktaro laipsnis. Būdamas ypač gabus, jis rusų kalbą išmoko per porą mėnesių, o medicinos daktaro darbą (savo mokytojo A.Sniadeckio padedamas) parengė per dvejus metus, neatsitraukdamas nuo chemijos paskaitų.

1842 m. uždarius Vilniaus Medicinos chirurgijos akademiją, I.Fonbergas persikėlė dirbti į Kijevo Šv. Vladimiro universitetą. Išvykdamas pasiėmė ir tris ketvirtadalius Chemijos katedros įrengimų bei medžiagų. Chemijos katedra tuo metu buvo turtinga – vien per 3000 cheminių reagentų ir pre-

¹⁵ I.Fonbergas, – *LTE*, t. 3, 1978, p. 518; *A Short History of Vilnius University*, p. 100.

¹⁶ Z.Mačionis, J.Kudaba, *Chemijos ištakos Lietuvoje*, Vilnius, 1984, p. 15.

¹⁷ Vilniaus universitetas, Vilnius, 1966, p. 97.

¹⁸ S.Biziulevičius, *Pagrindiniai Vilniaus Medicinos chirurgijos akademijos (1832–1842) bruožai*, – *Iš mokslų istorijos Lietuvoje*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 106–119.

paratų buvo perduota Kijevo universitetui. Kijeve I.Fonbergas dirbo iki pensijos (1859 m.). Mirė ir palaidotas Kijeve.

Vaisingiausi I.Fonbergo metai buvo Vilniaus universitete. Medicinos chirurgijos akademijoje chemija buvo ne toks svarbus dalykas, o cheminė technologija su numatytais vadovėliais – visai nereikalinga¹⁹. Vilniuje I.Fonbergo mokslinių tyrimų objektas buvo mineralų chemija (opetalitas, spodumenas). 1830 m. jis ištyrė Druskininkų mineralinius vandenis. Kijeve mokslininko darbai buvo medicininio profilio (kraujo, šlapimo vaizdas sergant diabetu).

I.Fonbergas paliko ryškų pėdsaką švietimo srityje. Jis tęsė savo mokytojo darbą lenkų terminologijos srityje. 1825 m. išspausdintas jo 365 p. „Chemijos terminų žodynas“; 1828 m. – „Bercelijaus nomenklatūros aiškinimas“; 1827 m. – „Chemija“, skirta liaudies mokykloms, pradinių žinių vadovėlis; 1821 m. – „Degimo teorijos aiškinimas“; 1832 m. kas ketvirtį buvo leidžiamas žurnalas mokytojams – „Fizika ir chemija mokykloje“ (Fizika i chemija w szkole).

2 lentelė. Reikšmingiausi I.Fonbergo chemijos veikalai²⁰

Leidinio pavadinimas	Leidimo vieta ir metai	Leidinio paskirtis
Chemija, pritaikyta menui ir amatams (Chemia z zastosowaniem do sztuki i rzemiosl)	Vilnius, 1827.	Vienas pirmųjų technologijos vadovėlių aukštosioms mokykloms.
Chemija (Chemia)	t. 1, Vilnius, 1827, 464 p.; t. 2, Vilnius, 1828, 379 p.; t. 3, Vilnius, 1829, 407 p.	
Chemijos pradmenų žinynas (Wiadomości początkowe chemii)	Vilnius, 1827, 162 p.	

Mokslą žmonija įvaldo trejopai: 1) tiesiogiai stebėdama gamtą (tyrimų sritis); 2) mokslo žinias perteikdama per mokyklas; 3) skleisdama jas per švietimą. Šie procesai, tik funkcionuodami kartu, užtikrina maksimalią mokslo pažangą. Apžvelgę gamtos mokslo padėtį nagrinėjamoju laikotarpiu, matome, kad nors ir neramių Lietuvai politinių įvy-

¹⁹ Z.Mačionis, Vilniaus universiteto Chemijos fakultetas, p. 21.

²⁰ Ten pat, p. 20.

kių fone* šie trys procesai (tyrimai, mokymas, visuomenės švietimas) A.Sniadeckio veiklos metais funkcionavo kartu ir nutrūko I.Fonbergo profesoriavimo Vilniuje metu, caro valdžiai uždarius universitetą. Genialus mokslininkas A.Sniadeckis žengė koja kojon su pasaulinio biochemijos mokslo laimėjimais. Uždarius universitetą nutrūko tolesnė biochemijos mokslo plėtotė (eksperimentinė ir aukštojo mokslo mokymo sritis). Pažvelgsime, kokia padėtis Lietuvoje buvo visuomenės gamtos švietimo srityje.

Carizmo laikų šviečiamasis chemijos paveldas Lietuvoje. Iki 1846 m. platesniems tuometinės Lietuvos visuomenės sluoksniams chemijos žinios iš dalies buvo prieinamos tik mokantiems lenkų kalbą. Tai jau minėtas 1832 m. Vilniuje kas ketvirtį leidžiamas mokytojams skirtas žurnalas „Fizika ir chemija mokykloje“. Vadovaudomiesi šio žurnalo medžiaga mokytojai gebėdavo nelabai sudėtingus procesus pademonstruoti mokiniams.

Pirmosios chemijos žinutės lietuvių kalba rado vietą Lauryno Ivinskio kalendoriuose; jie pasirodė 1846 m. Kalendoriai buvo pirmieji gamtos mokslų šaltiniai Lietuvos valstiečiams²¹. Pavyzdžiui, 1846 m. kalendoriuje aiškina ma pieno sudėtis: „Pienas yra sudietas isz wisokiu dajktu, kuris tur sawieje 1) Riebuma, isz kurio ira swiestas. 2) Baltime. 3) Salduma, ta ira cukraus pie-na. 4) Warszke, kuren kiti vadin Žildinis. 5) Wandeni, kuriame ira iszrugas“. Čia galima įžvelgti pirmųjų biochemijos pradmenų užuomazgas.

Gamtos žinias valstiečiams spausdino ir Mažosios Lietuvos kalendoriai – „Prūsiškos kalendros“; jie buvo leidžiami 1846–1879 m., spausdinami Klaipėdoje ir Tilžėje. Teigiama, kad pagrindinis kalendorių sudarytojas ir redaktorius buvo Erdmonas Šesnakas²². Rygoje buvo rastas Pranckaus Lipšto 1863 m. parengtas rankraštis – „Apraszimas žemės turtu“. Šis darbas Jono Šliūpo pastangomis, nors ir po 20 metų (1883 m.), buvo išspausdintas keliuose „Aušros“ numeriuose (Nr. 2, 3, 6–10). Kaip matyti 3-ioje lentelėje, chemijos žinios lietuvių kalba pasiekdavo tėvynę ir iš Amerikos valstijų. Antai 1902 m. J.Šliūpas iš vokiečių kalbos išvertė K.Biuchnerio

* 1794–1795 m. Tado Kosciuškos vadovaujamas sukilimas. Lietuva patenka Jekaterinos II valdžion. 1795–1797 m. imperatorės įsakymu uždaromas vienintelis mokslo židinys Lietuvoje. 1797 m. caras Pavelas I leidžia įsteigti tuometinę Vyriausiąją Vilniaus mokyklą. Po Pavlo I nužudymo 1801 m. caru tampa jo sūnus Aleksandras I (1801–1825), šią mokyklą pavadinęs Imperatoriniu Vilniaus universitetu (1803–1832). Po Aleksandro I valdės Nikolojus I 1832 m. universitetą uždarė.

²¹ P.Buckus, Chemijos leidiniai Lietuvoje, – *Mokslas ir gyvenimas*, 1998, Nr. 2, p. 14.

²² Ten pat.

darbą „Spėka ir medega“. Pats J.Šliūpas taip pat rašė – 1909 m. Čikagoje buvo išspausdintas jo darbas „Kiek senovės graikai ir romėnai prisidėjo pastūmėjimui gamtos mokslų priekyn“. Petras Vileišis taip pat nebuvo abejingas valstiečių savišvietai. Jis išleido knygelę „Apsakinieimas apei žiamie ir atmajnas ora“. Valstiečiams buvo žinomi ir Čikagoje spausdinti Juozo Adomaičio-Šerno leidiniai – „Apie Žemę ir kitus svietus, jų būvį ir pabaigą“ (1896 m.) ir „Oras, vanduo, šviesa ir šiluma“ (1907 m.). 1898 m. Tilžės leidinys Petro Avižonio knygelė „Apsakinėjimai apie Žemę, vandenį ir orą“ taip pat pasiekdavo lietuvių gryčias.

Dėl minėtų politinių aplinkybių iki Lietuvos nepriklausomybės nebuvo ir lietuviškų chemijos, juo labiau – biochemijos vadovėlių aukštosioms ir vidurinėms mokykloms.

3 lentelė. Carizmo laikų šviečiamasis chemijos paveldas Lietuvoje (1795–1918 m.)

Leidinio pavadinimas	Leidybos vieta ir metai	Autoriai, rengėjai
<i>Kalendoriai:</i>		
Pirmasis kalendorius	Vilnius, 1848 m.	Laurynas Ivinskis
Mažosios Lietuvos kalendoriai (Prūsijos kalendros)	Klaipėda, Tilžė, 1864–1879 m.	Erdmonas Šesnakas (rengėjas)
„Apraszymas žemės turtu“	1863 m. rankraštis, 1883 m. išspausdintas „Auszroje“ Nr. 2, 3, 6–10	Pranciškus Lipštas Jonas Šliūpas
„Apsakinieimas apei žiamie ir atmajnas ora“	Petrapolis, 1876 m.	Petras Vileišis
„Apie Žemę ir kitus svietus, jų būvį ir pabaigą“	Čikaga, 1896 m.	Juozas Adomaitis-Šernas
„Oras, vanduo, šviesa ir šiluma“	Čikaga, 1907 m.	Juozas Adomaitis-Šernas
„Apsakinėjimai apie Žemę, vandenį ir orą“	Tilžė, 1898 m.	Petras Avižonis
„Spėka ir medega“	Čikaga, 1902 m.	Jonas Šliūpas (vertimas iš vokiečių kalbos K.Biuchnerio darbo), lietuviškos chemijos terminijos pagrindėjas*.
„Kiek senovės graikai ir romėnai prisidėjo pastūmėjimui gamtos mokslų priekyn“	Čikaga, 1909 m.	Jonas Šliūpas

* Jis rašė: ...ne sykį vienas žodis kaštavo keletą adynų mislyjimo, iki aš lietuviškai galėjau perguldyti, o ir tai, ar aš tinkamai tą dalyką atlikęs esmi, aš galvotiesi negaliu.

Antrosios kartos chemikai²³. Čia pravartu nors glaustai paminėti antrosios kartos chemikus dėl šių priežasčių:

1. Jiems epocha suteikė galimybę paruošti dirvą nacionaliniam chemijos mokslui plėtotis nepriklausomoje Lietuvoje.

2. Nepriklausomoje Lietuvoje jų pastangomis buvo įkurta aukštoji mokykla (1920 m. – aukštieji kursai, 1922 m. reformuoti į Lietuvos universitetą, o nuo 1930 m – į Vytauto Didžiojo universitetą).

3. Parengti lietuviškus chemijos vadovėlius studentams.

4. Išugdyti pirmuosius chemijos specialistus nepriklausomos Lietuvos ūkiui ir mokslui plėtoti.

5. Dauguma iki 1960 m. baigusių chemiją sėkmingai įsitraukė į biochemijos mokslo problemų sprendimą Lietuvoje.

Kaip matėme, pirmoji chemikų karta (A.Sniadeckis, I.Fonbergas) spėjo tik padėti tvirtą, pagal šių dienų sampratą, tarptautinį chemijos ir iš dalies biochemijos mokslo rūmo pamatą, nes nuo 1832 m., uždarius vienintelį mokslo ir švietimo šaltinį – universitetą, Lietuva liko pasmerkta ilgai dvasinei tamsai.

Tad antrosios kartos Lietuvos chemikų mokslinis kelias ėjo per carinėje Rusijoje veikiančias aukštąsias mokyklas, kurias baigusieji neturėjo teisės dirbti savo tėvynės naudai. Tik po 1918 m. Vasario 16-osios, atkūrus Lietuvos valstybę, jie galėjo įsitraukti į Nepriklausomos Lietuvos mokslo plėtrą. Tai lietuviai švyturiai profesoriai chemikai: Vincas Čepinskis (1871–1940), Pranas Jodelė (1871–1955), Petras Juodakis (1872–1940), Jonas Šimkus (1873–1944), Antanas Purėnas (1881–1962), Filypas Butkevičius (1887–1934), Viktoras Ruokis (1885–1971) ir daug kitų.

Vincas Čepinskis studijavo Sankt Peterburge (1890–1894), o po studijų dirbo D.Mendelejevo laborantu Rusijos matų ir saikų rūmuose, po to – Ciūriche, vėliau laborantu Varšuvoje, vyresniuoju inžinieriumi – Sankt Peterburge. Dėstė Liepojos komercinėje mokykloje, 1915–1916 m. buvo Maskvos susisieikimo instituto laboratorijos darbuotojas, mokytojavo Ugliče.

Filypas Butkevičius, kaip ir V.Čepinskis, 1911–1915 m. mokėsi ir baigė Sankt Peterburgo universitetą. Po studijų dirbo Karo chemijos laboratorijoje, Sankt Peterburgo universitete.

Lietuvos chemikas *Pranas Jodelė* 1896 m. baigė Charkovo veterinarijos institutą. Jį baigęs dar studijavo Kijevo politechnikos instituto Chemi-

²³ R.D.Jankauskienė, D.O.Kimtienė, Lietuvos chemikai, Vilnius, 1999, 365 p.

jos skyriuje; baigęs studijas 1906 m., dirbo to instituto laborantu, o nuo 1909 m. – docentu, nuo 1912 m. – neetatiniumi profesoriumi iki 1918 m.

Jonas Šimkus chemiko specialybę įgijo 1900 m., baigęs Maskvos universiteto Gamtos fakulteto Chemijos skyrių; ten pat 1903 m. įgijo chemijos, o 1906 m. – farmacijos magistro laipsnius. 1904–1905 dirbo Kazanės universiteto docentu, 1906–1916 m. – Maskvos universiteto docentu ir neetatiniumi profesoriumi.

Antanas Purėnas baigė Sankt Peterburgo universiteto Gamtos ir matematikos fakultetą. Mokydamasis dirbo (1910–1918) Sankt Peterburgo universitete ir Nevos draugijos komercinėje mokykloje.

Petras Juodakis 1898 m. baigė Sankt Peterburgo universiteto Gamtos mokslų skyrių. 1908–1920 m. dirbo Peterburgo aukštuosiuose komercijos kursuose. Ten įsteigė laboratoriją ir prekių muziejų. Nuo 1908 m. iki sugrįžtant 1920 m. į Lietuvą buvo Chemijos, o nuo 1911 m. kartu ir Prekių mokslo katedrų vedėjas, profesorius.

Viktoras Ruokis 1912 m. baigė Odesos universitetą, o 1914 m. – Maskvos žemės ūkio institutą.

Šios kartos atstovai, prievarta buvę atskirti nuo savo tėvynės, vos išgirdę Nepriklausomybės varpo šauksmą, visi sugrįžo: J.Šimkus, V.Ruokis ir A.Purėnas – 1918 m., V.Čepinskis, P.Jodelė – 1919 m., o F.Butkevičius ir P.Juodakis – 1920 m. Su dideliu rūpestingumu ir sąžiningumu jie ėmėsi neatidėliotinių darbų, kad būtų įveiktas mūsų krašto atsilikimas, nes dvasiškai nebuvo nutolę nuo tėvynės rūpesčių. Tai byloja ir Prano Jodelės rašyti laišakai Mažosios Lietuvos veikėjui Martynui Jankui²⁴:

„1891 m. Lapkričio 17 d. Pone Jankus!

Asz norecz tureti lietuwiszku laikraszti, o labiause „Varpu“. Paraszik man Tamsta, kad loska, kiek jis kasztavos su parsiantimu ing Rusiju. Ar ne mozna butu parsist „Varpu“ su bandiroliu, tada pigiaus kasztawot? Zinamo, egu perziuri lajkraszczius ant groniczios, taj tadu nebus mažna.

Ar ne mozna butu gauti „Varpo“ už czielus ejnanczios 1891 metus ir kiek jis kasztavos? Praszau Tamstu, egu gali, atsist man Kataloga lietuwiszku knigu ir jiu czienias.

Dekawosiu labaj Tamstu egu iszpildisi mana praszima. E aptureis ataraszu nusiusiu Tamstėj pinigų ir praneszi laikraszcio arba knigu, kurios pasdabos F.Jodele.

Sztaj mana antraszas (adrisas).

Россия, г. Ливны,

Орловской губернии

Францу Иосифовичу Иоделло“.

²⁴ Profesorius Pranas Jodelė, Vilnius, 1996, p. 13, 14.

„Liwnos. 15 Sausio 1892 m. Brangus viengenti! Ant galo susirosčiau ir asz paraszit ant Tamsto.

Taip ilgai ne atsiszaukiau ant Tamstos gromatos už tat, kad ne turejau penigu (be asz esmu studentu ir giwenu sawa uzdarbiejs). Antra, už tad, kam man wisi gundino, sakidami, jog tau ne atsius, ne praleis par gronicziu laikraszczio.

Dabar gi nieko ne klausidamas raszau ant Tamstu ir praszau iszsiust laikraszti „Varpu“ už pusi 1890 metu. Prie ta pridedu 2 rubliu.

Kai usidirbsiu pinigų, tai praszsiu Tamstu atsiust man ir antru pusi 1890 b. „Varpo“.

Laukiu „Varpo“. Sudiev Jodelle.

Sztai mana antraszas (...)

Carizmo laikų paveldas Lietuvos pramonės srityje. Apie tai pakalbėti reikia jau vien dėl to, kad susidarytų vaizdas apie chemijos specialistų poreikį tuometinėje Lietuvoje. Čia verti dėmesio Albino Rimkos statistiniai tyrinėjimai „Lietuvos ūkis prieš Didįjį karą“. Įvertindamas tuometinės Lietuvos pramonės pobūdį ir bendrąją būklę autorius akcentuoja: „... dėl rusų valdžios vidurinės [vida] politikos Lietuvos pramonė stovėjo daug žemesniame laipsnyje, negu tad galėtų būti kitose sąlygose <...> iš Lietuvos būdavo gabenama daug tokios žalios medžiagos (ypač medžių ir gyvulių produktų), kuri perdirbta vėl atgal sugrįždavo (iš medžių apdirbta statymo medžiaga, odos dirbiniai ir kt.)“²⁵.

Tuo metu apie 90–95% visų pramonės įmonių buvo susijusios su žemės ūkyje gaminama produkcija (žaliava). Iš tos žaliavos dirbinių metinė vertė sudarydavo apie 99% visos šalies pramonės gaminamos vertės. Likusių 5% pramonės įmonių gaminių vertė sudarė vos 1% gaminių vertės. Tai – dirbtinės trąšos, vaistai ir kt. – vietos žmonių sunaudojami gaminiai²⁶.

Tuo metu etnografinėje Lietuvoje buvo 36 apskritys, pramonės ir prekybos centrai, be to, šeši centrai Lietuvos pakraščiuose: Bauskė, Liepoja, Dinaburgas, Dysna, Vileika, Augustavas²⁷. Pramonės įmonių išsidėstymas – nevienodas. Beveik pusė jų buvo Vilniaus gubernijoje, o iš jų taip pat beveik pusė (269 iš 539) – pačiame Vilniaus mieste ir jo apylinkėse. Kauno gubernijoje buvo beveik penktadalis visos pramonės įmonių, iš jų trečdalis (67 iš 207) – pačiame Kauno mieste²⁸.

Nemažai pramonės įmonių buvo susitelkusios pakraščiuose – 23,5%, daugiausiai Liepojoje (117 iš 257). Skyrėsi ir išleidžiamoji produkcija, pa-

²⁵ A. Rimka, Lietuvos ūkis prieš Didįjį karą, Vilnius, 1918, p. 58 (115 p.).

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat, p. 59.

²⁸ Ten pat, p. 60.

vyzdžiui, Kauno gubernijos pusė pramonės įmonių perdirbinėjo maisto produktus, gamino gėrimus; ketvirtadalis pramonės įmonių vertėsi plytų, puodų, metalų, mineralų ir pan. gamyba. Suvalkų gubernijoje vyravo gyvulinių produktų (nemaistinių) paruoša²⁹.

4 lentelė. Pramonės įmonių skaičius ir gaminama produkcija 1909 m.³⁰

Pramonės įmonės vieta	Maisto produktai, gėrimai	Gyvuliniai produktai (nemaistiniai)	Medžio apdorojimas	Kasyklų ir iškasėnų	Verpalai (lino, vilnų, medvilnės ir audinių)	Chemijos produkcija	Įvairių amatų dirbiniai	Iš viso	Metinė vertė (tūkst. rb.)
Kauno gub.	104	15	14	51	5	10	8	207	3,339
Vilniaus gub.	132	70	74	153	23	21	66	539	4,933
Suvalkų gub.	44	28	5	10	-	2	2	91	610

Pagal metinę gaminių vertę pirmoji vieta tenka Vilniaus, antroji – Kauno, trečioji – Suvalkų gubernijai.

J.Etingerio duomenimis³¹, Lietuvoje, Kauno ir Vilniaus gubernijose, seniausi fabrikai buvo spirito varyklos. Vilniaus gubernijoje iš 99 spirito varyklų seniausia buvo Bienico (Ašmenos apskr.), veikianti nuo 1829 m., ir Tuslavo (Vilniaus apskr.), veikianti nuo 1840 m.

Kiti 12 fabrikų buvo įsteigti 1848–1867 m., o dar kiti – 1862–1866 m.

Kauno gubernijoje spirito varyklų buvo 16; 11-oje iš jų dirbo 124 darbininkai. Spirito varyklos buvo įsteigtos:

1830 m. – Kelmėje (Raseinių apskr.).

1844 m. – Pandėlyje (Zarasų apskr., prie Pandėlio dvaro).

1845 m. – Sūriškiai (Kauno apskr.).

1862 m. – Meistano (Zarasų apskr.).

1863 m. – Belmanto (Zarasų apskr.).

1869 m. – Troškūnuose (Ukmergės apskr.).

²⁹ Ten pat, p. 61.

³⁰ Ten pat, p. 60.

³¹ J.Etingerys, M.Liutermoza, Lietuvos pramonė, t. 1, Kaunas, 1923, p. 13.

Kiti fabrikai buvo steigiami 1860–1880 metais³². Taip pat ir alaus daryklos, kaip pagrindinė Lietuvos stambiosios pramonės šaka. Šios šakos plėtrai turėjo įtakos iš Vokietijos importuoti kvalifikuoti kadrai, Bavarijos alaus gamybos metodų taikymas ir stambaus kapitalo iš Vokietijos atėjimas į Lietuvą.

Stambiausios alaus varyklos buvo įsteigtos:

1860 m. – „Volfas“ Kaune.

1860 m. – „Bliumentalis“ (Rabinavičiaus) Kaune.

1868 m. – „Goldbergas“ Prienuose.

Metalurgijos pramonėje ir odos perdirbimo šakose taip pat vyravo vokiečių pramonininkų įtaka. Įsteigti šie fabrikai:

1860 m. – M.Rekošo žemės ūkio mašinų ir ketaus liejinių fabrikas „Minerva“.

1867 m. – M.Šuvalo ketaus liejimo ir mašinų fabrikas „Marsas“.

1868 m. – „Br. Tilmansų“ varžtų, vielų, vinių, geležies fabrikas.

1879 m. – „Br. Šmidtų“ spynų ir apkaustų fabrikas „Vestfalija“.

Kauno gubernijoje veikė 9 tokios įmonės³³, jose dirbo 3165 darbuotojai.

Odos pramonėje to meto Lietuvoje veikė 3 fabrikai su 1000 darbuotojų.

Jie buvo įsteigti:

1879 m. – „Frenkelio“ įmonė Šiauliuose.

1880 m. – „Br. Nurokų“ įmonė Šiauliuose.

1911 m. – „Choronžickių“ įmonė Šiauliuose.

Be šių, veikė dar šios įmonės:

Elektros šviesos – 1 (20 darbininkų).

Lentpjūvės – 12 (279 darbininkai).

Malūnai – 28 (18 garo, 10 vandens varomieji) (265 darbininkai).

Saldainių ir šokolado – 1 (177 darbininkai).

Degtukų – 2 (160 darbininkų).

Degtukų šiaudelių – 1.

Dažų gamybos – 1 (150 darbininkų).

Tabako – 5 (124 darbininkai).

Poligrafijos – 19 (6-iose iš jų dirbo 121 darbininkas).

Popieriaus (gilzių) – dviejuose fabrikuose – 47 darbininkai.

Tepalų vežimams – 3.

Muilo virimo dirbtuvė – 1 (18 darbininkų).

Sagų – 1 (28 darbininkai).

³² J.Etingerys, M.Liutermoza, Lietuvos pramonė., t. 1, p. 14.

³³ Ten pat, p. 18.

Taigi Kauno gubernijoje, Ezioranskio duomenimis (žr. 34 išn.), pramonės padėtis 1909 m. buvo tokia kaip pavaizduota 5–9 lentelėse.

5 lentelė. Seniausios Lietuvoje spirito varyklos

Isteigimo metai	Varyklos pavadinimas, jos vieta
	Vilniaus gubernijoje 99 varyklos
1829	„Bienico“ – Ašmenos apskr.
1840	„Tuslavo“ – Vilniaus apskr.
1848–1867	12 varyklų Vilniaus apskr.
1862–1866	69 varyklos
	Kauno gubernijoje 16 varyklų
1830	Kelmės – Raseinių apskr.
1844	Pandėlio – Zarasų apskr., prie Pandėlio dvaro
1845	Sūriškių – Kauno apskr.
1862	Meistano – Zarasų apskr.
1863	Belmonto – Zarasų apskr.
1869	Troškūnų – Ukmergės apskr.
1669–1880	Dar 10 varyklų

6 lentelė. Stambiausios Lietuvoje alaus daryklos

Isteigimo metai	Įmonės pavadinimas, jos vieta
1860	„Volfas“ – Kaune
1860	„Bliumentalis“ (Rabinavičius) – Kaune
1868	„Goldbergas“ – Prienuose

7 lentelė. Anksčiausiai Lietuvoje įsteigti metalurgijos pramonės fabrikai

Isteigimo metai	Fabriko pavadinimas
	Kauno gubernijoje 9 įmonės
1860	„Minerva“ – M.Rekošo žemės ūkio mašinų fabrikas
1867	„Mars“, M.Šuvalo žemės ūkio mašinų ir ketaus liejinių fabrikas
1868	„Br. Tilmansų“ – varžtų, vielų, vinių, geležies fabrikas
1879	Br. Šmidtų – spygų ir apkaustų fabrikas „Vestfalija“

8 lentelė. Seniausi Lietuvoje odos pramonės fabrikai

Isteigimo metai	Fabriko pavadinimas
	3 fabrikai (1000 darbininkų)
1879	„Frenkelio“ – Šiauliuose
1880	„Br. Nurokų“ – Šiauliuose
1911	„Choronžickių“ – Šiauliuose

9 lentelė. Seniausios Lietuvoje įvairios paskirties įmonės (1909 m.)

Eil. Nr.	Darbininkų skaičius	Įmonės pobūdis	Įmonių skaičius
1.	20	Elektros šviesos	1
2.	279	Lentpjūvės	12
3.	265	Malūnai (18 garo, 10 vandens)	28
4.	177	Saldainių ir šokolado	1
5.	160	Degtukų	2
6.	?	Degtukų šiaudelių	1
7.	150	Dažų gamybos	1
8.	124	Tabako	5
9.	121*	Poligrafijos	19
10.	47	Popieriaus (gilzių) fabrikas	2
11.	?	Tepalų vežimams	3
12.	18	Muilo virimo dirbtuvė	1
13.	28	Sagų	1

* Šešiuose poligrafijos fabrikuose

Tyrimai rodo, kad chemijos specialistams ano meto Lietuvoje didelių darbo perspektyvų nebuvo ne tik dėl silpnos pramonės, bet ir dėl to, kad dauguma pramonininkų, būdami vokiečių ar žydų kilmės, Lietuvoje įsikurdavo su savo kvalifikuotais darbuotojais. Be to, pasak J. Etingerio, „...juo arčiau prie 1900 metų, juo rusų bendrosios sąlygos labiau spaudė Lietuvos kraštą... Visas pramonės gyvenimas apmirė nuo 1915 m.“³⁴. Carizmas Lietuvos kraštą laikė tamsoje, skandino jį alkoholyje. Net ir atkūrusi savo valstybę Lietuvos pramonė ne iš karto galėjo atsigauti. Pusės gamyklų ji neteko 1919 m. balandžio 19–31 d. lenkų generolo Želigovskio legionieriams užgrobus Vilniaus kraštą.

Kaip jau buvo minėta, nei aukštoji, nei vidurinės mokyklos carizmo laikais Lietuvoje chemijos specialybės vadovėlių savo gimtąja kalba neturėjo. Pirmuosius lietuviškus chemijos vadovėlius aukštosios mokykloms parengė grįžęs į Lietuvą V. Ruokis. Dviejų dalių „Chimijos vadovėlis“ spaudoje pasirodė jau 1920 m. Antras autoriaus vadovėlis „Analizinė chimija“ – 1922 m., trečias – „Organinė chimija“ – 1923 m. Mokyklose 1918–1920 m. laikotarpiu moksleiviai chemijos mokėsi iš šių vadovėlių: Stasio Matijošaičio (slap. Esmaitis) „Sakalėlis“. Jo šeštąją dalį sudarė „Gamtos dalykai“, kur buvo skyrelis „Chemija“. Šio skyrelio autorius – Antanas

³⁴ Ten pat, p. 5.

Busilas (slap. K.Arūnas). 1920 m. išleistas leidinėlis „Negyvoji gamta. Oras, vanduo, žemė“, jos autorius – Motiejus Stankevičius.

Nepriklausomoje Lietuvoje chemijos specialybės knygų greitai gausėjo. Sugrįžę iš carinės Rusijos aukštųjų mokyklų Lietuvos šviesuoliai, jau būdami profesoriai, aktyviai įsitraukė į Lietuvos aukštųjų mokyklų kūrimą, cheminės literatūros kūrybą, šalies valdymą šalyje. J.Šimkus 1921–1922 m. buvo krašto apsaugos ministru; P.Juodakis 1922–1923 m. – Lietuvos švietimo ministru, jį 1926 m. pakeitė V.Čepinskis. Pastarasis 1919 m. buvo Lietuvos vyriausybės atstovas Londone.

Reikia pabrėžti, kad jie nepabūgo to meto suirutės Lietuvos ūkyje, sunkių materialinių sąlygų ir nesvyruodami stojo į atkuriamąjį darbą tėvynėje. Visi šios antrosios kartos chemikai dėjo pagrindus nacionaliniam chemijos mokslui, skleidė savo išmintį gabiems mokiniams – trečiosios kartos chemikams, iš kurių iškiliausi buvo *Kazys Daukšas*, *Jonas Janickis*, *Juozas Matulis*. Jų veikla žinoma ne vien Lietuvoje, bet ir už jos ribų. 1922–1940 m. Lietuvos (nuo 1930 m. VDU) universiteto chemijos fakulteto katedros išleido 31 diplomuotą specialistą. Iš jų 77% chemikų išėjo dirbti šalies ūkiui. Technikos fakultetas parengė 16 inžinierių, iš jų – 50% teko dirbti šalies ūkiui, kiti liko dirbti universitete³⁵.

Pirmieji Lietuvos biochemikai. Akademikas *Vladas Lašas* (1892 01 13–1966 01 02) gimė Rokiškio rajone, Paupės vienkiemyje. Gimnaziją ir universitetą lankė Peterburge – nuo 1910 metų mokėsi Fizikos-matematikos fakultete, o po metų persikėlė į Tartu (Dorpato) universiteto Medicinos fakultetą. 1918 m. kovą gavo gydytojo diplomą ir sugrįžo į Lietuvą. 1918–1921 m. dirbo Rokiškio ligoninės vedėju, 1921 m. buvo lektorius Kauno Aukštuosiuose kursuose, dėstė fiziologiją ir biochemiją. 1921–1923 m. epizodiškai tobulinosi Berlyno ir Lozanos Fiziologijos institutuose. Berlyne susipažino su mitybos problemomis. Nuo tada ši sritis liko svarbi V.Lašo mokslinėje veikloje. 1922 m. Kauno valstybiniame universitete dirbo profesoriumi. Čia jis suorganizavo Fiziologijos ir fiziologinės chemijos katedrą ir dėstė abi šias disciplinas, vadovavo praktikos darbams. Moksliniame jo darbe ryškios dvi pagrindinės kryptys – fiziologija ir alergologija. 1925 m. V.Lašas paskelbė mitybos ir medžiagų apykaitos tyrimo metodiką. Šios metodikos išmokę studentai buvo kviečiami rinkti duomenis Lietuvos žmonių mitybai tirti. Buvo surinkta gausi medžiaga, rodanti įvairių gyventojų sluoksnių ir įvairių šalies vietų mitybos skirtumus.

³⁵ Z.Mačionis, Vilniaus universiteto Chemijos fakultetas, p. 57.

V.Lašas taip pat domėjosi triušių anafilaksinio šoko savitumais ir kitais anafilaksiniais reiškiniiais. Šiais klausimais parašė daktaro disertaciją: 1926 m. ją sėkmingai apgynė³⁶.

Lietuvos biochemijos mokslui svarbi V.Lašo monografija „Mitybos mokslo pagrindai“, išleista 1945 m., taip pat knyga „Vitaminai“ (1939 m. ir 1946 m. su A.Gabrėnu). Labai svarbus V.Lašo indėlis į mokymo procesą. Jis pirmasis 1923 m. parašė fiziologinės chemijos praktikos darbų vadovėlį, vėliau vadovėlį aukštesniajai mokyklai – „Trumpa žmogaus anatomija, fiziologija ir higiena“ (4 leidimai: 1930, 1938, 1940, 1944 metais). 1931 m. išleisti „Fiziologijos praktikos darbai“.

V.Lašas mums yra pavyzdys, kaip mokslo žinias reikia skleisti visuomenei³⁷. Suprantamai išdėstyti mokslo laimėjimai knygelėse, išleistose 1929–1930 m. Tai „Vitaminai“, „Nuostabiai veikiančios organizmą liaukos“, „Racionali mityba – sveikatos pagrindas“, „Miegas ir sapnai“, „Vitaminai ir jų išlaikymas“. Gausūs jo straipsniai periodikoje.

Ypač didelis V.Lašo indėlis į biochemijos mokslą³⁸. Lietuvoje jo iniciatyva buvo įkurta Lietuvos biochemikų draugija (1960 10 26), jos pirmininku jis buvo iki mirties. Ši draugija daug prisidėjo steigiant VU Biochemijos katedrą; ji savo veiklą pradėjo 1962 m. Šiai katedrai iki 1968 m. vadovavo chemikas habil. dr. Algirdas Malachovskis, 1968–1971 m. – chemikas habil. dr. Antanas Glemža, o nuo 1971 m. – chemikas akad. habil. dr. Benediktas Juodka. Šiuo metu katedros vedėja – chemikė prof. habil. dr. Vida Kirvelienė.

Būdamas 1946–1961 m. Mokslų akademijos Gamtos ir taikomųjų mokslų skyriaus akademikas sekretorius, V.Lašas rūpinosi Biochemijos instituto steigimu. Institutas buvo įsteigtas 1967 01 01; čia pradėjo veikti Citologijos ir citochemijos, Mikroorganizmų biochemijos (perkelta iš Botanikos instituto) ir Organinės sintezės (perkelta iš Chemijos ir cheminės technologijos instituto) skyriai. Pirmoji Biochemijos instituto direktorė buvo LMA narė korespondentė, prof. habil. dr. chemikė Liuda Rasteikienė.

V.Lašas išugdė daug iškilių asmenybių. Tai prof. B.Šiaulys, prof. J.Kupčinskas, prof. J.Šopauskas, prof. B.Sidaravičius, prof. B.Padegimas, prof.

³⁶ V.Lašas, – *LTE*, t. 6, 1980, p. 368; V.Lašas, – *Medicinos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 1993, p. 494; Akademikas Vladas Lašas, Vilnius, 1980, 104 p.; J.Šopauskas, Trumpai apie profesorių akademiką V.Lašą, – *Fiziologijos ir biochemijos klausimai*, Vilnius, 1962, p. 5–8; A.Merkys, A.Putrimas, Biochemijos būklė VU XVIII–IX a. ir Kauno universitete XX a. pirmojoje pusėje, – *Biochemija Tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 1972, p. 5–12.

³⁷ Akademikas Vladas Lašas, Vilnius, 1980.

³⁸ S.Kanopkaitė, Lietuvos biochemikų draugija nuo 1960 iki 2000 m., – *LKMA Metraštis*, t. 16, Vilnius, 2000, p. 364–414.

D.Mikalauskaitė ir kt. (pastarieji du – Lietuvos biochemijos draugijos nariai). Knygoje „Akademikas Vladas Lašas“ deramai pagerbtas jo mokslinis palikimas Lietuvai ir pasauliui.

Kitas didis mokslininkas, palikęs ženklų Lietuvos biochemijos mokslo paveldą – prof. *Jonas Dagys*³⁹. Tai plačios erudicijos mokslininkas, botanikos ir augalų fiziologas ir biochemikas, vitaminų tyrimo augaluose pradininkas. Gimė 1906 10 11 Kadaruose, Biržų apskr. Mirė 1993 01 31, 87-erių metų, palaidotas Vilniaus Antakalnio kapinėse.

J.Dagys 1930 m. baigė Kauno universitetą. 1933–1935 m. specializavosi Graco universitete (Austrija); 1938–1939 m. – Olandijoje ir Danijoje. 1929–1940 m. dirbo Kauno universitete. Nuo 1940 m. buvo Vilniaus universiteto Augalų anatomijos ir fiziologijos katedros vedėjas.

J.Dagys tyrė vitaminų, mikroelementų, augimo reguliatorių poveikį augalų augimui ir derliui, jų fermentų aktyvumui, fotosintezės produktyvumui. Darbai jo vadovaujamoje katedroje išibėgėjo nuo 1945 m., pasibaigus Antrajam pasauliniam karui⁴⁰.

J.Dagys išugdė nemaža gabių mokslininkų, paminėtini prof. Petras Bluzmanas, prof. Stasė Stašauskaitė, taip pat akad. Alfonsas Merkys, kuris su savo bendradarbiais pelnė visuotinę pripažinimą augimo stimuliatorių – hormonų biochemijos srityje.

J.Dagys buvo aktyvus Lietuvos biochemikų draugijos narys, dalyvavo atstovaudamas Lietuvos biochemijos mokslui 5-ajame tarptautiniame biochemikų kongrese (1961). Didelis įnašas į mokslą yra ir jo redaguoti darbai – „Lietuviškas botanikos žodynas“ (d. 1, 1938) ir „Botanikos terminų žodynas“ (1965); pastarasis naudingas ne vien botanikams, bet ir įvairių sričių specialistams⁴¹.

Ties šiomis asmenybėmis stabtelėjau todėl, kad jos yra Lietuvos biochemijos mokslo pradžių pradžia. O be pradžios nebūtų ir tęstinumo.

Pokario biochemija. Biochemijos mokslo kryptį po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje pagal tyrimo pobūdį sąlygiškai galima suskirstyti į keletą laikotarpių⁴².

³⁹ J.Dagys, Augalų fiziologija ir biochemija VU tarybinės valdžios metais, – *Biochemija Tarybų Lietuvoje*, Vilnius, 1972, p. 13–20; Dagys Jonas, – *LTE*, t. 2, Vilnius, 1977, p. 524.

⁴⁰ J.Dagys, Augalų fiziologija ir biochemija., – *Biochemija Tarybų Lietuvoje*, p. 5–20.

⁴¹ Dagys Jonas, – *LTE*, t. 2, p. 524.

⁴² S.Kanopkaitė, Trumpa biochemijos mokslo raidos apžvalga, – *LKMA Metraštis*, t. 17, Vilnius, 2000, p. 325–346; S.Kanopkaitė, Iš vitaminologijos istorijos, – *LKMA Metraštis*,

1. 1945–1965 m. – tai mokslinės bazės kūrimo ir mokslininkų rengimo metai. Šiuo laikotarpiu dominuoja taikomojo pobūdžio biocheminiai tyrimai. Tokią darbų kryptį lėmė karo sugriautas Lietuvos ūkis.

2. 1965–1990 m. biochemijos mokslas pakilo į fundamentinių problemų sprendimo lygį. Šiuo laikotarpiu biochemijos srityje dirbo 32 habilituotų daktarų vadovaujami moksliniai kolektyvai. Dominuojančios biochemijos kryptys Lietuvoje buvo vitaminologijos, enzimologijos hormonų (augaluose ir gyvūnuose) ir genetinio aparato funkcionavimo cheminių pagrindų nustatymas. Buvo atliekami vitaminų biosintezės ir jų, kaip kofermentų fermentinėse sistemose, struktūrinės sandaros ir funkcijos tyrimai (habil. dr. Jonas Dagys, Petras Bluzmanas, Stasė Stašauskaitė, Domicelė Mikalauskaitė, Algirdas Malachovskis, Antanas Glemža, Sofija Kanopkaitė, Liucija Černiauskienė ir kt.).

Lietuvoje enzimologija aprėpė fermentų šaltinių ir jų gavybos metodų paiešką, funkciškai ir imunologiškai grynų fermentų technologijos kūrimą, jų panaudojimą analitinei aparatūrai kurti, genų inžinerijos tikslus (habil. dr. Arvydas Janulaitis, Antanas Glemža, Juozas Kulys, Valdas Laurinavičius, Valdemaras Razumas, Vytautas Vėsa, Vladas Bumelis ir kt.). Tas laikotarpis buvo produktyvus tiriant DNR-baltymų, RNR-aminorūgščių, NR-NR molekulinės sąveikos principus. Nustatyta ląstelės branduolio funkcionavimo sistema, gauta informacija apie atskirų genų lokalizaciją, NR baltymo funkcinį aktyvumą (habil. dr. Benediktas Juodka, Arūnas Gineitis, Arvydas Janulaitis, Rimas Nivinskas). Tuo laikotarpiu suklestėjo tyrimai hormonų ir bioenergetikos srityse (habil. dr. Alfonsas Merkys, Liudvikas Lašas, Antanas Jasaitis, Leonardas Lukoševičius, Adolfas Toleikis ir kt.), taip pat medicinoje svarbūs biocheminiai darbai, aiškinantys miokardo infarkto, reumato, neoplazijos, hormonų statusą ir procesų vyksmą sveikame ir pažeistame organizme (habil. dr. Vytautas Astrauskas, Antanas Praškevičius, Pranas Sadauskas, Vytas Tamošiūnas, Adolfas Toleikis, Leonardas Lukoševičius, Liudvikas Lašas, Zita Kučinskienė).

Reziumuojant pasakytina, kad aptariamaisiais laikotarpiais Lietuvos biochemikai gebėjo sklandžiai dirbuoti, nors ir ne geriausiomis to meto sąlygomis. Jų darbų kokybė prilygo tuo metu užsienyje atliekamų darbų kokybei. Tačiau apie mokslo laimėjimus buvo skelbiama daugiausiai sąjunginiuose arba vietos moksliniuose žurnaluose. Dėl „geležinės uždangos“

t. 24, Vilnius, 2004, p. 275–296; S.Kanopkaitė, Lietuvos biochemikų draugijai 35-eri, – *Biologija*, 1995, Nr. 1/2, p. 5–8; S.Kanopkaitė, A.Vagonis, Lietuvos biochemikų draugijos (LBD) veikla per atkurtos Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetį, – *Biologija*, Vilnius, 2000, Priedas Nr. 2, p. 5–11; S.Kanopkaitė, Bibliografijos rodyklė, Vilnius, 2006, 134 p.

spausdinti mokslo darbus užsienyje buvo sunku, į užsienį buvo galima siųsti tik prieš tai Sovietų sąjungoje rusų kalba publikuotus straipsnius.

3. 1990–2000 m. (ir vėliau) – laikotarpis po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo.

Lietuvos nepriklausomybės politinio ir socialinio gyvenimo pertvaros laikotarpis pakeitė ir mokslo bei kultūros sritis. Įprastinis darbas biochemijos laboratorijoje dėl materialinės bazės pakito. Dalis tarptautinio lygio biocheminių tyrimų atliekami kooperuojantis su užsienio mokslininkais – vykstama į užsienio mokslo centrus arba sudaromos bendros tyrimų užduotys, gaunant dalinį užsienio finansavimą.

Sprendžiant iš 1995, 1996, 1998 m. konferencijų darbų ir autorių skaičiaus, kūrybingos išsilaikė tos institucijos, kurių mokslinė kryptis buvo tapati pasaulio biochemijos mokslo kryptims. Šuo laikotarpiu produktyviausiai dirbo: Biochemijos institutas, Biotechnologijos institutas, Vilniaus universiteto Biochemijos ir biofizikos katedra, Kauno medicinos universitetas.

Biochemijos institute labai produktyviai dirbo habil. dr. V.Razumas, J.Kulys, V.Laurinavičius, R.Nivinskas, A.Gineitis; VU Biochemijos ir biofizikos katedroje – habil. dr. B.Juodka, V.Kadziauskas; Biotechnologijos institute – habil. dr. A.Janulaitis, V.Bumelis; Kauno Medicinos universitete – habil. dr. A.Praškevičius, L.Lukoševičius, A.Toleikis, L.Lašas.

Aptariamuoju laikotarpiu biochemijos mokslas Lietuvoje iš esmės koncentravosi ties trimis kryptimis: 1) biocheminiai paveldimumo pagrindai; 2) biologiniai katalizatoriai kaip gyvybės funkcionavimo pagrindas ir jų savybių panaudojimas praktikoje; 3) biocheminiai patologinių procesų aspektai.

1) Aiškinant *paveldimumo* perdavimo molekulinis principus Biochemijos institute buvo ištirta: skirtingų NR formų (kaip genetinės informacijos realizacijos) struktūra, lokalizacija ir tarpusavio funkcinio ryšio aspektai; ląstelės – branduolio ir DNR – baltymo sąveika; plazmidinės DNR funkcinis priklausomumas nuo energetinio ląstelės potencialo; viršmolekulinė struktūrų energetinės elgsenos ir lipidinių membranų funkciniai ypatumai ląstelės metabolizme.

Naudojant T4 bakteriofagą buvo tiriami atskirų genų ekspresijos ypatumai.

Vilniaus universiteto Biochemijos ir biofizikos katedroje *E.Coli* modelinėse sistemose identifikuoti genai, ištirta jų individuali funkcija. Ištirta išorinių (kai kurių) veiksmų įtaka geno elgsenai transkripcijos fenomenui; ištirti biologinių membranų pralaidumo infekcijai mechanizmai (naudojant modelį *E.Coli* – virusas).

Biotechnologijos institute buvo konstruojamos genų ekspresijos sistemos (žmogaus hepatito B viruso paviršiaus antigeno geno); tiriamos kancerogeninio viruso hibridizacijos galimybės, norint sukurti galimas vakcinas bei diagnostines priemones. Hibridiniu metodu iširta DNR metilinimas *in vivo*, norint sukurti baltymus, pasižyminčius specifiskumu metilinamoms DNR molekulėje sekoms.

2) *Biologinių katalizatorių* tyrimo srityje: svarbi biochemijos instituto darbų mikrobinės kilmės fermentinių šaltinių paieška, jų fizikocheminių ir elektrocheminių savybių parametrų charakteristika, turint tikslą sukurti fermentinių pagrindu biosensorius įvairiems biologiniams substratams įvertinti.

Fermentinių pagrindu sukurti gliukozės biosensoriai (mediatoriniai ir bereagenčiai); atliekami tolesni šių metodų tobulinimo tyrimai.

VU Biochemijos ir biofizikos katedroje buvo tiriami šie fermentai: šarminė fosfatazė, lipazės, ribonukleazė P, heksokinazės, tripsinas. Tiriama, kaip gauti naujo tipo bakterinės kilmės fermentą lipazę, taip pat tiriamos to fermento savybės, akcentuojant metalo jonų santykį su fermentu; tiriama, kaip gauti gryną fermentą (ribonukleazę P), nustatoma struktūrinė sandara; bandoma nustatyti aktyvų centrą heksokinazėje, gilinamasi į fermentų (šarminės fosfatazės, lipazės, tripsino) stabilizavimo problemas, taikant jų imobilizavimą ant įvairių nešiklių (magnetiniai chitinų I, II tipo nešikliai).

Biotechnologijos institute buvo atrasta specifinė citozin-N4-metiltransferazė, iširta jos funkcija, biologinė reikšmė, iširtos sąlygos restrikcijos nukleazėms (kai kurioms) specifiskai susirišti su DNR, t.y. nustatyta, kokios sekos DNR molekulėje kerpamos restrikcijos endonukleazėmis. Buvo tiriama, kokios aminorūgštys endonukleazėse yra svarbios katalitiniam aktyvumui. Rastas cheminis būdas išsuktiems nukleotidams metiltransferazė-DNR komplekse nustatyti. Biotechnologiniu pagrindu sintetintas augimo hormonas.

3) *Patologinių procesų* biocheminių tyrimų srityje Biochemijos institute buvo atliekami darbai molekuliniu lygmeniu įvertinti imuninį statusą galvijų, sergančių limfoleukoze, organizme, nustatoma ląstelės paviršiaus biocheminių procesų reikšmė jos normaliam funkcionavimui. Įrodytas svarbiausias ląstelės paviršiaus glikozilinimo vaidmuo, kuriam sutrikus prasideda neoplazijos procesai. Atliekami metodinės reikšmės darbai: fetalinio serumo gavyba, standartizacija biotechnologinės krypties darbams (ląstelių auginimui *in vitro* ir pan). Sukurtas metodas nustatyti navikinių ląstelių augimą ir jautrumą cheminiams junginiams.

VU Biochemijos ir biofizikos katedroje metodinės krypties tyrimais nustatytas fotosensibilizacijos fenomenas kaip būdas, galintis sumažinti ląs-

telių gyvybingumą. Jo esmė: specifiniai junginiai (chlorinas, temoporfinas ir kt.), veikiami raudona šviesa arba lazerine spinduliuote, geba slopinti navikinių ląstelių gyvybingumą. Aptiktas gyvų ląstelių baltymų dažymo metodas, kuriuo galima *in vitro* atrinkti citotoksiškus junginius, skirtus ikiklinikinei navikų terapijai, derinant fotocheminį metodą su citostatikais.

Kauno medicinos universiteto Biomedicininų preparatų institute mokslinės pajėgos suburtos nustatyti miokardo ischemijos biocheminių procesų pokyčius. Buvo tiriamas kvėpavimas, energetiniu ir baltymų sintezės sistemų lygmeniu: ATP-azės vaidmuo, kaip kvėpavimo būsenos faktorius, Ca^{2+} reikšmė oksidacinio fosforilinimo sistemai, jo santykis su citochromu C. Konstatuoti ischemijos sukelti struktūriniai ir funkciniai prieširdžių pažeidimai mitochondrinio lygmeniu.

Endokrinologijos institute nuosekliai ištirta augimo hormonų sintezės specifika vaikų organizme. Sukurtas patikimas metodas, nusakantis kriterijus, pagal kuriuos sprendžiama, ar to reikia vaikams hormonų terapijai.

Taigi keičiantis mokslo šviesuolių kartoms keitėsi ir biochemijos mokslo veidas, įgaudamas vis naujus pavidalus.

Taip kiekvieną naują dieną biochemija pažinimo galia turtina mus naujais įrodymais, kad gamtoje neturinčios proto būtybės (ląstelės) veikia tikslingai, kad gamtoje vyksta ne aklas, ne atsitiktinis žaidimas, o tikslingas procesas, teikiantis žmonijai susižavėjamą stebuklingą gamtos sandara. Ir smelkiasi į protą mintis, jog savaime taip nebūtų – jei yra reiškinys, turi būti ir šio reiškinio pirmoji priežastis – Būtis, kuri visa valdo ir kreipia į tam tikrą tikslą. Tai Absoliutus Kūrėjas.

[teikta 2006 m. liepos mėn.]

LITHUANIA'S BIOCHEMISTRY FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

Sofija Kanopkaitė

Summary

The sources of the science of biochemistry and its development in various historical periods are evaluated in the context of the history of the Lithuanian nation. Aspects of the teaching and informing society about early chemistry, as the forerunner of biochemistry, and other related sciences are discussed.

Sofija Kanopkaitė – profesorė, biologijos mokslų habilituota daktarė.
Imunologijos institutas, Molėtų pl. 29, Vilnius, LT-08409.

MOKSLINĖ KONFERENCIJA, SKIRTA 1941 m. BIRŽELIO SUKILIMO 65-OSIOMS METINĖMS

LIETUVOS 1941 M. BIRŽELIO 22–28 D. SUKILĖLIŲ SĄJUNGA
LIETUVOS MOKSLO AKADEMIJA
LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA
KAUNO KARO MUZIEJUS

PROGRAMA

Vilniaus karininkų ramovė (Pamėnkalnio 13, Vilnius)
2006 m. birželio 22 d.

Prof. Antanas Kulakauskas

Lietuvos valstybingumo klausimas 1941–1945 m.

Dr. Mindaugas Bloznelis

Jaunimas 1941 m. Birželio sukilime

Habil. dr. Sigitas Jęgelevičius

Birželio sukilimo varomųjų jėgų klausimu

Dr. Arūnas Bubnys

1941 m. Birželio sukilimas šiaurės rytų Lietuvoje

Dr. plk. Stasys Knezys

Lietuviai kariai 1941 m. Birželio sukilime

Jonas Algirdas Antanaitis

1941 m. Birželio sukilimas ir jo reikšmė Lietuvos valstybingumo
raidai

MINDAUGAS BLOZNELIS

JAUNIMAS 1941 m. BIRŽELIO SUKILIME

1941 m. Birželio sukilimas yra unikalus atvejis Antrojo pasaulinio karo paliestų šalių istorijoje, tad šio lietuvių tautos kovos už savo egzistenciją akto negalima nutylėti ir leisti interpretuoti kontroversiškai. Jis būdingas tuo, kad sukilimą pradėjo jaunimas, kuris kaip detonatorius įžiebė pasipriešinimo akcijas visoje Lietuvoje, o paskui jas vykdė brandžiausia tautos dalis.

Pirmojoje straipsnio dalyje pateikiamas pasirengimo sukilimui ir jo eigos aprašymas pagal asmeninę autoriaus patirtį.

Antrojoje dalyje apžvelgiamas sukilimo dalyvių LAfo štabe ir krašte amžius. Išskiriamos keturios dalyvių amžiaus grupės. Tai parodo, koks buvo jaunimo vaidmuo 1941 m. sukilime. Jaunimas buvo augęs ir brandęs nepriklausomoje Lietuvoje.

Sovietinė okupacija. 1940 m. sovietinė okupacija daugumai buvo visai netikėta, nors kai kurie išvalgesni mokslininkai – A. Pakštas, politikai – K. Škirpa ir kt., jausdami tarptautinę įtampą, siūlė tuometinei valdžiai, prezidentui Antanui Smetonai rengtis tokiai galimybei ir pervesti į užsienį pinigų, siųsti į užsienį perspektyviausius mokslininkus ir kultūros darbuotojus, deponuoti užsienyje žymiausias kultūros vertybes ir pan. Tačiau į tai valdžia neatsižvelgė.

Grėsmę tautos ir valstybės ateičiai jautė ir išvalgesni akademinės aplinkos žmonės, ir karininkai. Toks išvalgas patriotas pasirodė gen. št. mjr. Vytautas Bulvičius, skaitęs karinio rengimo kursą VDU, kur jau buvo kalbama apie pasipriešinimą įvairiomis sąlygomis. Šis kursas buvo bendras įvairių fakultetų studentams, vyko Medicinos fakulteto didžiojoje auditorijoje ir buvo gausiai lankomas¹. Čia užsimezgė būsimo LAfo štabo narių pažintys.

Daugelis jaunųjų karininkų, kareivių, studentų, moksleivių, kaimo jaunimo buvo labai pasipiktinę, kai valdžia be pasipriešinimo pasidavė okupantams. Tiesa, atskirų susirėmimų su Raudonosios armijos kariais buvo ne vienas.

¹ M. Bloznelis, Pokalbis su J. Prapuoleniu, 2006. (Autoriaus asmeninis archyvas).

Sovietinei valdžiai vis įžūlėjant – jau pirmaisiais mėnesiais pasipylus suėmimams, kaip atsakas spontaniškai įvairiose vietose kūrėsi slapti pasipriešinimo židiniai. Jie pradėjo darytis talkos.

Lietuvoje būrėsi aktyvūs žmonės, kurie nepritarė sovietinei okupacijai, jautė pareigą kovoti dėl nepriklausomybės, tačiau jie buvo neorganizuoti.

Lietuvių aktyvistų frontas, arba Kauno organizacinis centras. Aktyviausiai paprastai veikia studentai. Jau 1940 m. rudenį prasidėjus Kaune studijoms, P.Narutis su ateitininkiškų korporacijų vadovais aptarė veiklos būtinumą². Kaip studentų koalicijos vadovas Narutis susitiko su kitų korporacijų atstovais ir koaliciją išplėtė – prisijungė neolituonų, ramovėnų ir kitos korporacijos³. Nutarta protestą prieš sovietinę valdžią išreikšti išpūdingu Vėlinių paminėjimu Kauno kapinėse. Tai, kaip sako Pilypas Narutis, buvo jau susidariusio pagrindinės veiklos ryšių tinklo išbandymas⁴.

Kapinėse susirinko apie 5000 žmonių, daugiausia moksleiviai ir studentai. Jiems įbauginti buvo mesti NKVD kariškiai, kurie griebė kas pakliuvo ir vertė į sunkvežimius.

Kauno Vėlinių demonstracijos, pasibaigusios nekaltų žmonių suėmimu, sudarė tam tikrą dvasinę atramą, pademonstravo lietuvių vienybę. Tai buvo pradžia ir akstinas organizuotis didesniam tikslui – visuotiniam tautos pasipriešinimui. Po Vėlinių susitikę studentų koalicijos nariai nusprendė pradėti pasipriešinimo veiklą. Atsirado Kauno organizacinis centras⁵.

Vilniaus organizacinis komitetas. Kauno organizacinį centrą įkūrė studentai ir VDU jaunieji dėstytojai, o Vilniaus organizacinį centrą įkūrė tenai dislokuoto Raudonosios armijos (toliau – RA) 29-ojo korpuso (kuriame buvo sutelkta didžioji dalis lietuvių) karininkai. Susijungusiems jauniems karininkams vadovavo Kauno ir Vilniaus studentų mėgstamas karinio rengimo dėstytojas, generalinio štabo majoras Vytautas Bulvičius. Bulvičiaus grupė veikė trejetukais ir iš esmės jungė visus aktyvius tos srities žmones. Kadangi pats Bulvičius tik 1940 m., jau prasidėjus okupacijai, buvo perkeltas į Vilnių, į šio korpuso 179-ąjį pulką, tai jį siejo glaudūs ryšiai ir su Kauno akademine aplinka. Vilniaus centre taip pat dalyvavo

² P.Narutis, Tautos sukilimas, d. 1, USA, 1994, p. 136–137.

³ Ten pat, p. 151.

⁴ Ten pat, p. 153.

⁵ Ten pat, p. 158.

daug civilių: dr. Pranas Padalis (Padolskas), J.Kazickas ir kt.⁶ V.Bulvičius rėmėsi ir Šaulių sąjungos buvusiais nariais, nes pačią organizaciją sovietų valdžia jau buvo uždraudusi.

Vilniuje (beje, ir kituose Lietuvos miestuose) sovietai ėmėsi represijų, ir tai buvo ženklas kilti į visuotinį pasipriešinimą.

Bendro vadovaujančio centro sudarymas. 1940 m. spalio 9 d. Kaune Derby kavinėje susitiko keletas Kauno ir Vilniaus organizacinių centrų narių (dr.A.Damušis, Leonas Prapuolenis, dr. Pr.Padalis, Pilypas Narutis, Vl.Nasevičius). Jie sutarė įsteigti pasipriešinimo organizaciją – Lietuvos aktyvistų frontą (LAF). Sutarta, kad ši organizacija bus skirta sukilimui prieš sovietinę okupaciją rengti ir atkurti Lietuvos valstybės nepriklausomybei, kai bus tinkamos aplinkybės⁷. Konspiracijos sumetimais tiek Kauno, tiek Vilniaus centrai veikė savarankiškai. Kadangi sukilimui vykdyti reikės ginkluotųjų pajėgų, kurios sutelktos Vilniuje, tai Vilniaus centras bus vyriausias, vadovaujantis centras. Vilniaus centrui buvo pavesta pateikti numatomos vyriausybės narių sąrašą. Kauno centrui, kaip patogiam geografiniam centrui, pavedama įvairių vietinių centrų koordinacija ir vidaus bei užsienio ryšiai. Sutarta neskelbti apie centrų įsikūrimą, o konspiracijos sumetimais veikti įvairių skirtingų pavadinimų organizacijų vardu⁸.

LAFas Berlyne. 1940 m. lapkričio 17 d. Lietuvos diplomato plk. Kazio Škirpos iniciatyva įvyko LAFo steigiamasis susirinkimas Berlyne. Kiek dabar žinoma, tai buvo atskiras, o ne tokio pat pavadinimo kaip Kaune centras. Taigi susiformavo trys vadovaujantys centrai: Berlyne, Kaune ir Vilniuje.

Berlyno LAFo centras buvo svarbus ne tik tuo, kad veikė legaliai, bet kad buvo įsikūręs Vokietijos, su kuria buvo siejama karo su Sovietų Sąjunga viltys, sostinėje. Taigi čia buvo galima anksčiausiai sužinoti apie galimo karo pradžią, o galbūt net ir gauti paramos palaikant ryšius su pasipriešinimo organizacija Lietuvoje.

Prasidėjo LAFo centrų kontaktai su Berlynu – vyko ryšininų žygiai tiek iš Lietuvos, tiek iš Berlyno, iš kur buvo pranešama apie numatomą karo pradžią ir galimą Vermachto paramą ginklais ir amunicija⁹. Reikia pasakyti, kad dėl asmeninių K.Škirpos ryšių su aukštaisiais Vermachto ka-

⁶ A.Damušis, Lithuania against soviet and nazi aggression, USA, 1998, p. 58.

⁷ Draugas, 1951.07.28, Čikaga, Nr. 153; P.Narutis, min. veik., p. 381.

⁸ A.Damušis, – *I laisvę*, 1954, Nr. 3(40), p. 4.

⁹ A.Damušis, Lithuania against., p. 65–66.

rininkais karinė vadovybė labai palankiai vertino sukilimo rengimą, o tam visiškai nepritarė nacių politinė vadovybė. Ryšius su Berlynu ir K.Škirpa daugiausia palaikė Vilnius.

1941 m. pavasarį į Berlyną nuvyko LAFo štabo narys mjr. Bulvičiaus pavaduotojas kpt. M.Naujokas (Kumpis 24), kuris balandžio 13 d., grįždamas į Lietuvą, vokiečių saugumo paskirtam palydovui nurodžius netinkamą vietą, pateko į pasalą. Sužeistas jis prasiveržė pro NKGB sargybinius, bet žaizdų išsekintas buvo rastas tankumyne. Pasienio sargyba jį nugabeno į Tauragės ligoninę, kur patikimai medicinos seseriai suspėjo perduoti informaciją apie karo pradžią – gegužės 1–10 d. Įsakyta LAFo kovotojams sukilimo metu ant rankovės ryšėti baltą raištį su užrašu TDA. Netekusį sąmonės jį tuojau pat išsivežė saugumiečiai¹⁰.

Ši data, pasirodo, nepasitvirtino.

Laikinoji vyriausybė. Gavus informaciją iš M.Naujoko per B.Stasiukaičio organizuotame tinkle Tauragės ligoninėje dirbančią medicinos seserį, kuri nurodė karo pradžios datą, atpažinimo priemonę sukilėliams (raištis su TDA raidėmis) ir K.Škirpos pageidavimą Laikinojoje vyriausybėje numatyti tris žmones iš Berlyno LAFo, prof. J.Meškausko bute Kaune 1941 m.balandžio mėn. L.Prapuolenis sukviė pasitarimą. Jame dalyvavo dr. Pr.Padalis ir Vl.Nasevičius iš Vilniaus. Aptarta Laikinosios vyriausybės sudėtis. Balandžio 22 d. ji abiejų – Kauno ir Vilniaus – LAFo štabų buvo patvirtinta:

ministras pirmininkas – plk. K.Škirpa,
krašto apsaugos ministras – gen. št. mjr. V.Bulvičius,
užsienio reikalų ministras – R.Skipitis (iš LAF štabo Berlyne),
vidaus reikalų ministras – Vladas Nasevičius.
švietimo ministras – prof. J.Ambrazevičius,
finansų ministras – Jonas Matulionis,
prekybos ministras – Vytautas Statkus,
pramonės ministras – dr. inž. A.Damušis,
žemės ūkio ministras – prof. B.Vitkus,
socialinės apsaugos ministras – dr. J.Pajaujis,
komunalinio ūkio ministras – inž. V.Landsbergis-Žemkalnis,
susisiekimo ministras – J.Masiliūnas,
valstybės kontrolierius – J.Vainauskas.

¹⁰ K.Škirpa, Sukilimas, Vašingtonas, 1973, p. 100–101.

Numatytasis Ministrų Kabinetas turėjo tuoju pat rengtis veiklai savo ministerijose, kai tik gegužės 10 d. prasidės karas¹¹.

Vilniaus štabo sužlugdymas. Vilniaus LAFo štabas per vokiečių repatriacijos įgaliotinį Kleistą buvo daugiausia susijęs su žadama vokiečių parama ginklais, kai tik prasidės karas. Tačiau, P.Naručio nuomone, Gestapas, nenorėdamas lietuvių sukilimo, perdavė šiuos ryšius sovietų saugumui, ir birželio 7–8 d. Vilniaus LAFo karinio štabo nariai buvo suminti¹². Apie glaudų nacių saugumo policijos ir NKVD ryšį kalba taip pat dr. A.Idzelis¹³.

Vilniaus LAFo štabo narys V.Nasevičius birželio 17 d. pasakė Leonui Prapuoleniui: „Dabar jūs, Kaunas, vieni! Veskit!“¹⁴

Po šių suėmimų buvo pakoreguotas Laikinosios vyriausybės sąrašas.

Visam LAFo tinklui gerokai pakenkė birželio 14 d. prasidėję trėmimai. Tiesa, jie labai padidino neapykantą okupantams ir jų talkininkams. Šalyje būrės ginkluoti būriai, kurie šiaurės rytų Lietuvoje net sustabdė trėnimus¹⁵.

Trėmimų metu buvo gauta patikima informacija, kad karas prasidės birželio 18–26 d. Pasitarus nutarta, kad greičiausiai pagal Hitlerio tradiciją jis prasidės sekmadienį, birželio 22 d. Visą birželį Kaune vyko pasiruošimas.

Kauno LAFo vadovybė. Remiantis studentų ateitininkų sąjunga ir studentų koalicija (kur jungėsi ne tik studentai, bet ir korporacijų filisteriai – jauni VDU dėstytojai) buvo sudarytas Kauno LAFo štabas: pirminkas P.Narutis (Gr), pavaduotojas B.Stasiukaitis (Ga), J.Valiulis (Neo), lt. Jucevičius (Ram), J.Milvydas (Sk), R.Šatas (Gr), V.Vileišis (Varp), lt. V.Stonis (Ga), lt. A.Naudžiūnas (Gr), J.Pajaujis (Gr), Ant.Šapalas (Gr), lt. K.Ambrozaitis (Ga), J.Rudokas ir kt.*

Kauno LAF štabui faktiškai vadovavo studentas P.Narutis ir L.Prapuolenis, pradžioje buvęs tiesioginis tarpininkas tarp Kauno ir Vilniaus

¹¹ P.Narutis, min. veik., p. 210.

¹² Ten pat, p. 227.

¹³ A.Idzelis, Kova už nepriklausomybę 1941 metais, – *I laisvę*, 2006 spalio–gruodis, Nr. 155 (192), p. 50–55.

¹⁴ P.Narutis, min. veik., p. 236.

¹⁵ LE, t. 29, p. 171.

* Gr – „Grandies“ korp. narys, Ga – „Gajos“ korp. narys, Varp – varpininkų korporacijos „Varpas“ narys, Neo – studentų korporacijos „Neolituania“ narys, Sk, Vyt – studentų skautų „Vyties“ korporacijos narys, Ram – korporacijos „Ramovė“ narys.

štabų. Vilniaus štabui žlugus, L.Prapuolenis tapo LAFo štabo atstovu prie Laikiniosios vyriausybės.

Rengiantis sukilimui, aptarti šie pagrindiniai siekiai Kaune:

- prasidėjus karo veiksams ir apsisaugojus nuo sovietų intervencijos, pradėti sukilimą, skelbti Lietuvos nepriklausomybę ir suformuoti Laikinąją vyriausybę;

- išvaduoti kalinius ir apsaugoti gyventojus;

- saugoti nuo sunaikinimo svarbiausias miesto komunalines įmones, įrengimus ir pastatus.

Ryšiui tarp atskirų sukilimo grandžių, taip pat sukilimo pradžiai skelbti nutarta naudotis radijo siųstuvais, kuriuos buvo pagaminę štabo nariai R.Šatas ir B.Kontrimas. Vienas siųstuvų buvo įrengtas saugioje vietoje Aleksote. Kitas buvo rezervinis. Taip pat pasirengta naudoti Kauno radiofoną ir radijo stotį¹⁶.

Perimant strateginius objektus, remtis ne ginkluotos jėgos naudojimu, bet aptarnaujančiųjų lietuvių patriotiniu solidarumu.

Birželio 22 d., sekmadienį, anksti rytą prasidėjo karas.

Vienas iš kebliausių štabo uždavinių buvo sukilimo pradžios nustatymas. Nustačius galimą karo pradžią birželio 22 d., buvo paskelbta parengties būklė. Birželio 18 d. LAFo štabui įkurdinti buvo numatyta senelių prieglauda Aukštaičių g., prasidėjus karui – 22 d. rytą L.Prapuolenis su dalimi štabo ten ir įsikūrė. Kita štabo dalis susitelkė Chemijos institute (Vydūno al.). Jau anksčiau buvo sutarta su pirmos ir trečios milicijos vadovais, kad jie pasirūpins apsauga – susitars su patikimais uniformuotais žmonėmis, kurie suteiks ir ginklų¹⁷.

Sekmadienį rusų tankai Savanorių prospektu riedėjo į Užnemunę, nors vokiečių lėktuvai jau buvo sudaužę Kauno aerodromą, ginklų dirbtuves, Fredoje degė sandėliai.

Štabo studentai medikai parūpino greitosios pagalbos mašinas, kuriomis labai greit radiofone sudaužytosios radijo lempos buvo pakeistos naujomis. Taigi jau pirmadienio rytą radiofonas buvo parengtas darbui. Šios greitosios pagalbos mašinos kurį laiką buvo pagrindinė ryšių priemonė¹⁸.

J.Rudokas ir jo grupė 22 d. vakare užėmė pašto ir telegrafo centrą ir taip apsaugojo jį nuo susprogdinimo, be to, RA štabui ir Kauno komendantūrai pranešė, kad esą vokiečiai išmetė desantą Kaune. Paskui išjungė visus

¹⁶ A.Damušis, *Lithuania against...*, p. 80.

¹⁷ P.Narutis, *min. veik.*, p. 273, 278.

¹⁸ Ten pat, p. 277.

ryšius¹⁹. Antrojoje nakties pusėje Kaune sovietų valdžia metėsi į paniką ir pradėjo skubiai trauktis iš miesto. Nespėjo išsivežti net ir dalies kalinių. Iš štabo buvo pasiųsta ginkluota grupė (vadovas lt. V. Stonis) laukti Vilijampolėje vokiečių lėktuvų numestų ginklų, tačiau į jokių sutartus atpažinimo ženklus (šviesas) vokiečių lėktuvai nereagavo, ginklų nebuvo. Kadangi grėsė pavojus radijo stočiai, Stonio grupė buvo permesta saugoti stoties ir antenų.

LAFo štabas pirmadienio rytą (23 d.) gavęs pranešimą apie radiofono ir radijo stoties pasirengimą transliacijai, nors Kaunas dar ne visai buvo sukilėlių rankose, nusprendė skelbti sukilimo pradžią ir Nepriklausomybės atkūrimo deklaraciją.

Nepriklausomybės atkūrimo deklaracija. Pirmadienio rytą LAFo štabo nariai L. Prapuolenis, A. Damušis ir plk. J. Vėbra, lydimi lt. Lukoševičiaus, nuvyko į radiofoną ir ten 9.28 val. LAFo vyriausiojo štabo vardu jo įgaliotinis L. Prapuolenis paskelbė pareiškimą apie Nepriklausomos Lietuvos atkūrimą ir Lietuvos Laikinosios vyriausybės sudėtį. Paskui buvo sugiedotas Lietuvos himnas²⁰.

Štai šio pareiškimo tekstas:

„Susidariusi Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos vyriausybė šiuo skelbia atstatanti laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė entuziastingai prisideda prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Žiauraus bolševikų teroro iškankinta lietuvių tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais“²¹.

Mano prisiminimai. Kai gatvėse pasigirdo deklaracijos žodžiai, o po to himnas, nepažįstami žmonės ėmė gatvėse glėbesčiuotis, bučiuotis. Galbūt tai pati pakiliausia mano gyvenime akimirka, nors Savanorių prospektu dar užė tankai.

Kaimynystėje buvo trys tos pačios VIII gimnazijos abiturientai. Mes iš karto patraukėme į „Saulės“ rūmus. Kažkas pasakė, kad iškelta tautinė vėliava virš Karo muziejaus. „Saulės“ rūmai stūksojo viršum viso miesto, o ant rūmų stogo buvo iškeltas dar rąstų trianguliacinis bokštelis, pastaruoju metu naudotas priešlėktuvinei apsaugai.

Susiradom sargą, gavom iš jo lietuvišką vėliavą ir, užkopę į bokštelį, ant aukšto stiebo pritvirtinom Trispalvę. Rišant vėliavą užpuolė tartum širšės, bet mes į tai

¹⁹ Ten pat, p. 315.

²⁰ J. Brazaitis, Raštai, Chicago, 1985, p. 67.

²¹ LE, t. 29, 1963, p. 174.

nekreipėme dėmesio. Jau džiaugdamiesi plevėsuojančia vėliava supratom, kad tai – kulkos.

O gatvės apačioje, kaip giliame kanjone, riedėjo tankai. Dabar – į rytus²².

Paskelbus sukilimą, prasidėjo mūšis dėl Kauno. Vykdydama vokiečių kariuomenės pageidavimą išlaikyti nesusprogdintus tiltus, lakūno Dženkaičio grupė Aleksote bandė užimti tiltą, tačiau išsigandusi sovietų karo vadovybė pirmadienį susprogdino tą tiltą drauge su visa juo slinkusia sovietų kariuomene. Buvo susprogdinti taip pat geležinkelio ir Panemunės tiltai. Taip sovietų armijos divizijos, buvusios Sūduvos pusėje, liko atkirstos.

Pirmadienį sukilėlių daliniai pradėjo telktis įvairiose miesto vietose. Ginklų labai stigo. Tačiau rytą pavyko užimti didelį ginklų sandėlį buv. Parodos aikštėje (Radastų gatvėje) ir naudojantis greitosios pagalbos mašinomis greit aprūpinti susitelkusius būrius²³. Prasidėjo mieste likusių karo židinių likvidavimas ir kautynės su besiveržiančiais persikelti per Nemuną RA daliniais. Šančiuose vyko stiprūs mūšiai ties Žaliuoju tiltu ir Napoleono kalnu susitelkusiais armijos daliniais. Taip pat naktį vyko smarkūs susirėmimai su Nemuną bandžiusiomis forsuoti šarvuotomis amfibijomis, tačiau armijos daliniams persikelti nepavyko. Divizijos Kauną aplenkė.

Tris dienas Kaunas buvo kontroliuojamas sukilėlių. Vokiečių kariuomenės daliniai pasirodė tik ketvirtadienį. Jie neatnešė laisvės, dėl kurios kovota, bet iš jų rankų jos gauti ir nesitikėta.

Per kelias kovų dienas Lietuvoje žuvo apie 2000 laisvės kovotojų. Didžioji žuvusiųjų dalis buvo jaunimas – jauni kariai, studentai, moksleiviai, darbininkų vaikai²⁴.

Sukilimo tiesioginis tikslas buvo pasiektas – Lietuva paskelbta nepriklausoma, valdė sava vyriausybė. Sukilimas parodė, kad Lietuva į Sovietų Sąjungą buvo įtraukta prievarta, o ne savo noru, kaip skelbė bolševikai.

Sėkmingu sukilimu tauta atgavo pasitikėjimą, kuris buvo reikalingas naujoms okupacijoms pakelti ir vėl naujai atkurti Nepriklausomybę.

Būdinga, kad šį sukilimą Kaune vykdė jaunimas. Iš įvairių sukilimo aprašymų sudarytas sukilimui vadovavusio LAFo štabo narių sąrašas. Jį pateikiame 1 priede²⁵.

²² M.Bloznelis, *Neramūs metai. Prisiminimai*, 2006.

²³ Ten pat.

²⁴ P.Narutis, *min. veik.*, p. 238–239; 277–281.

²⁵ LCVA, f. R688, ap. 1, b. 1, 1.1. 9,9at, 10,10at, 11, 11at, 12, 12at, 13, 13at, 14, 14at, 15, 215at, 16, 16at, 17, 17at, 18, 18at, 19, 19at, 23.

Siekiant nustatyti, kurio amžiaus žmonės jautriausiai atsiliepė į sukilimo deklaraciją, ištirti archyvuose esantys sukilimo dalyvių (partizanų) sąrašai, kurie pateikiami 1, 2, 3 ir 4 prieduose.

Tiriant sukilėlių amžių išskirta keturios amžiaus kategorijos, į kurias suskirstytos sąrašuose nurodytos gimimo datos:

A – gimusieji ligi 1900 m., t.y. vyresni negu 41 m.

B – gimusieji nuo 1900 ligi 1909 m., t.y. tarp 32 ir 41 m.

C – gimusieji nuo 1910 ligi 1919 m., t.y. tarp 22 ir 31 m.

D – gimusieji nuo 1920 ir vėliau, t.y. 21 m. ir jaunesni.

Iš 1 priedo duomenų galima padaryti tokias išvadas:

1) LAFo štabo narių 9,4% buvo tarp 32 ir 41m., 71,9% – tarp 22 ir 31 m., ir 18,7 % – jaunesni negu 22 m. Taigi 90,6% buvo gimę jau Nepriklausomos Lietuvos laikais.

2) Kauno LAFo štabo, vadovavusio sukilimui, narių amžiaus vidurkis – 25,6 m.

3) Kauno LAFo štabo 69% narių buvo ateitininkiskų organizacijų nariai.

Taigi sukilimą organizavusį, skelbusį ir realizavusį LAFo Kauno štabą sudarė išimtinai jauni žmonės. Sukilimo rengėjai buvo Nepriklausomos Lietuvos mokykloje išugdytas aktyvių patriotų branduolys, kurio neįbaugino kadrinės kariuomenės kapituliacija ir kuris, drąsiai perėmęs iniciatyvą, suveikė kaip detonatorius sprogdinant sovietinę santvarką. Kaune paskelbta Nepriklausomybės atkūrimo deklaracija sužadino galingo sprogiemo bangą visoje Lietuvoje ir sutelkė brandesnio amžiaus Lietuvos žmones, daugiausia dirbusius žemės ūkyje.

Sudėtingiau nustatyti sukilimo dalyvių – partizanų pasiskirstymą amžiaus kategorijomis atskiruose miestuose ir apskrityse, nes sąrašai tėra išlikę tik trijose apskrityse: Ukmergės, Utenos ir Zarasų. Zarasų apskrities partizanų sąrašė nėra nurodyta gimimo metų – tėra Dusetų partizanų sąrašas, kur nurodyti narių gimimo metai.

Naudojantis archyvine medžiaga, sudaryti Ukmergės (2 priedas), Utenos (3 priedas) ir Zarasų (4 priedas) apskričių sukilėlių (partizanų) būrių sąrašai. Ukmergės ir Utenos būrių narius buvo galima suskirstyti pagal amžiaus kategorijas. Zarasų būrių sąrašuose narių gimimo metai nenurodyti.

Iš 2 priedo matome, kad Ukmergės apskr. C ir D amžiaus grupių žmonės, t.y. 31 m. ir jaunesni, sudarė 57,7% visų sukilimo dalyvių (partizanų), iš jų 17% buvo jaunesni negu 22 m. Utenos apskr. šios amžiaus grupės partizanai sudarė 64% viso skaičiaus, nors jaunesni negu 22 m. sudarė 14,3%.

Dusetų partizanų pasiskirstymas amžiaus grupėmis skiriasi nuo Utenos ir Ukmergės apskr. tuo, kad čia nėra jaunesnių negu 21 m. grupės.

Tarp Dusetų partizanų 10,16% buvo vyresni negu 41 m., 40,67% – tarp 41 ir 32 m. amžiaus ir 49,15% – jaunesni negu 32 m.

1 PRIEDAS. Kauno LAFo štabo narių sąrašas

Eil. Nr.	Vardas, pavardė	Profesija	Gim. metai
1.	Kazimieras Ambrozaitis	stud. Ga	1918
2.	Jonas Antanaitis	stud. Gr	1921
3.	Stasys Bagdonavičius	inž. Gr	1910
4.	Balys Baleišis	tarn.	1913
5.	Aleksandras Bendinskas	stud. Gr	1920
6.	Jonas Boruta	stud. Gr	1915
7.	Antanas Briedelis	stud. Gr	1913
8.	Adolfas Damušis	inž. Gr	1908
9.	Ignas Janavičius	stud. Gr	1919
10.	Albinas Jaudegis	stud. Ga	1918*
11.	Jucevičius, ltn.	stud. Ram	1918*
12.	Petras Jurkštas	tarn.	1915*
13.	Jonas Kaknevičius	stud. Ga	1918*
14.	Bagdonas Kontrimas	stud. Gr	1920
15.	Juozas Linkaitis	inž. Gr	1910
16.	Izidorius Mališka	stud. Gr	1919*
17.	Antanas Marčiukaitis	gyd. Ga	1913
18.	Juozas Milvydas	Inž. Vyt.	1919
19.	Antanas Naudžiūnas	stud. Gr	1919*
20.	Pilypas Narutis-Žukauskas	stud. Gr	1920
21.	Jonas Pajaujis	stud. Gr	1920
22.	Juozas Prapuolenis	stud. Gr	1919
23.	Leonas Prapuolenis	dipl. ekon.	1913
24.	Juozas Rudokas	tarn.	1907
25.	Bronius Stasiukaitis	stud. Ga	1917
26.	Vytautas Stonis	stud. Ga	1913
27.	Romas Šatas	stud. Gr	1920
28.	Antanas Šapalas	inž. Gr	1911
29.	Jurgis Valiulis	stud. Neol	1919
30.	Petras Vanagaitis	tarn.	1910*
31.	Juozas Vėbra	dr. plk.	1901
32.	Vilius Vileišis	stud. Varp	1914

Žvaigždute pažymėtų LAFo štabo narių gimimo metai pateikiami orientaciniai.

2 PRIEDAS. Ukmergės apskrities sukilimo dalyvių – partizanų būrių sąrašas (LCVA, f. R688...)

Eil. nr.	Būrio pavadinimas	Bendras skaičius	A	B	C	D
1.	Bagaslaviškio	55	2	20	21	12
2.	Balalių	18	6	6	6	–
3.	Balninkų	33	2	16	15	–
4.	Bukonių	23	3	10	7	3
5.	Čiobiškio	30	2	9	11	8
6.	Dabužių	25	1	12	10	2
7.	Deltuvos	35	4	15	11	5
8.	Dienovidžių	26	3	8	9	6
9.	Dubingių	15	2	3	9	1
10.	Gelvonų	85	15	20	38	12
11.	Giedraičių	20	1	7	8	4
12.	Jusiškio	11	1	1	6	3
13.	Kavarsko	60	1	18	25	16
14.	Kiauklių	9	–	–	6	3
15.	Krikštėnų	30	4	5	13	8
16.	Kunigiškių	35	4	17	6	8
17.	Kurklių	17	2	13	1	1
18.	Laičių	17	1	6	10	–
19.	Lyduokių	55	4	13	25	13
20.	Musninkų	17	4	6	6	1
21.	Pabaisko	31	1	10	7	13
22.	Pagirio	99	7	49	37	6
23.	Pagirių	8	–	4	3	1
24.	Panoterių	12	3	7	2	–
25.	Pašilės	22	nėra metų			
26.	Siesikų	71	4	26	27	14
27.	Smėlių	20	2	10	8	–
28.	Šaukavos	26	4	6	10	6
29.	Šešuolėlių	10	1	3	4	2
30.	Šešuolių	41	–	13	14	14
31.	Širvintų	53	8	18	18	9
32.	Taujėnų	34	2	9	18	5
33.	Trakinių	20	–	3	11	6
34.	Ukmergės	25	4	12	7	2
35.	Užugirio	34	3	8	21	2
36.	Veprių	55	5	26	19	5
37.	Videniškių	24	1	8	10	5
38.	Zibalų	24	2	4	13	5
39.	Želvos	49	–	5	29	15
40.	Žemaitkiemio	35	2	8	23	2

Iš viso 1309, iš to skaičiaus – 22 be gimimo metų. Taigi, atmetus 22, lieka 1287; iš to skaičiaus A – 111, B – 434, C – 524 ir D – 218. Nuošimčiais atitinkamai pagal kategorijas 100%, 8,9%, 33,7%, 40,7%, 17%.

3 PRIEDAS. Utenos apskrities 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių – partizanų būrių sąrašas²⁶

Eil. nr.	Būrio pavadinimas	Narių skaičius	Amžiaus kategorija			
			A	B	C	D
1.	Alantos	13	1	4	7	1
2.	Andrioniškio	9	3	4	–	2
3.	Anykščių	21	2	12	4	3
4.	Bijutiškio	10	–	4	3	3
5.	Daugailių	15	–	6	6	3
6.	Debeikių	20	–	6	10	4
7.	Juknėnų	6	–	3	3	–
8.	Leliūnų	15	1	6	6	2
9.	Kimėnų	18	–	2	11	5
10.	Kuktiškių	18	1	9	8	–
11.	Molėtų	47	2	6	23	16
12.	Skiemonių	20	–	4	16	–
13.	Skudutiškio	27	3	9	12	3
14.	Spitrėnų	21	1	5	15	–
15.	Spitrėnų	12	1	2	8	1
16.	Stirnių	11	–	3	8	–
17.	Sudeikių	11	–	4	5	2
18.	Suginčių	11	–	6	5	–
19.	Tauragnų	24	1	10	13	–
20.	Utenos miest.	53	4	13	26	10
21.	Utenos m.	16	1	4	4	7
22.	Utenos	38	1	7	24	6
23.	Užpalių	59	3	28	24	4
24.	Videniškių	24	1	5	16	2
25.	Vyžuonių	40	1	13	20	6

Iš viso 559; iš to skaičiaus A – 27, B – 175, C – 277, D – 80. Nuošimčiais atitinkamai: 100%, 4,83%, 31,3%, 49,56%, 14,31%.

²⁶ V.Brandišauskas, 1941 m. Birželio sukilimas. Utenos apskr. Partizanų sąrašai, 2000, p. 163–173.

4 PRIEDAS. Zarasų apskrities sukilimo dalyvių – partizanų būrių sąrašas²⁷

Eil. nr.	Būrio pavadinimas	Narių skaičius	Amžiaus kategorija			
			A	B	C	D
1.	Antalieptės	19				
2.	Antazavės	21				
3.	Avilių	11				
4.	Baikių	12				
5.	Bajorų	14				
6.	Baltriškių	22				
7.	Degučių	22				
8.	Dūkšto	18				
9.	Dusetų	59	6	24	29	
10.	Imbrado	20				
11.	Kiviškių	10				
12.	Kumpuolių	8				
13.	Mukulių	14				
14.	Pempių	14				
15.	Raudinės	19				
16.	Rimšės	18				
17.	Salako	53				
18.	Saulių	15				
19.	Smalių	20				
20.	Stelmužės	22				
21.	Šalinėnų	13				
22.	Šniukštų	19				
23.	Tabaro	14				
24.	Turmanto	17				
25.	Zarasų	30				
Iš viso:		522				

Pastaba. Greta bendro sąrašo, kur nenurodyta gimimo metai, yra atskiras Dusetų partizanų sąrašas, kur metai nurodyti. Tačiau bendrame sąrašė Dusetų partizanų skaičius nurodytas 19, o atskirame sąrašė – 59.

²⁷ LCVA, f. R1106, ap. 2, b. 18, l. 271, 271at.

Literatūra

- Brandišauskas V., 1941 m. Birželio sukilimas, Utenos apskr. partizanų sąrašai, Vilnius, 2000, p. 163–173.
- Bloznelis M., Neramūs metai, prisiminimai, 2006.
- Brazaitis J., Raštai, t. 6, Chicago, 1985, p. 67.
- Damušis A., – *Į laisvę*, 1954, Nr. 3(40), p. 4.
- Damušis A., Lithuania against soviet and nazi aggression, USA, 1998, p. 58.
- Draugas, 1951.07.28, Čikaga, Nr. 153.
- Drunga K., – *Pasaulio lietuvis*, 1981, Nr. 6–7.
- Idzelis A., Kova už nepriklausomybę 1941 metais, – *Į laisvę*, 2006 spalio–gruodis, Nr. 155(192), p. 50–55.
- LCVA, f. R688, ap. 1, b. 1, 1.1. 9,9at, 10,10at, 11, 11at, 12, 12at, 13, 13at, 14, 14at, 15, 215at, 16, 16at, 17, 17at, 18, 18at, 19, 19at, 23.
- LE, t. 29, Boston, 1963, p. 171.
- Narutis P., Tautos sukilimas, d. 1. USA, 1994, p. 136–137.
- Škirpa K., Sukilimas, Vašingtonas, 1973.

Įteikta 2006 m. liepos mėn.

YOUTH IN THE JUNE 1941 UPRISING

Mindaugas Bloznelis

Summary

The June 1941 uprising is a unique occurrence in the history of the countries involved in World War II and thus one can not be silent about and allow to be interpreted in a controversial manner this fight of the Lithuanian nation for its existence. It is characteristic that this uprising was begun by the youth who like a detonator sparked the resistance activities in all of Lithuania that were later carried out by the mature part of the nation.

The first part of the article presents the preparation for the uprising and an account of its progress as interpreted by the author from personal experience.

The second part reviews the age structure of the participants in the uprising in the staff of the LAF (Lithuanian Activist Front) and in the country. Four age groups of the participants are distinguished. This indicates what role youth played in the 1941 uprising. The youth had grown up and matured in independent Lithuania.

Mindaugas Bloznelis – technikos mokslų daktaras.

Lietuvių katalikų mokslo akademija, Pilies, g. 8, Vilnius, LT-01123.

SIGITAS JEGELEVIČIUS

BIRŽELIO SUKILIMO VAROMŲJŲ JĖGŲ KLAUSIMU

1941 metų Birželio sukilimas buvo ryžtingas lietuvių tautos veiksmas, kurio svarbiausias siekis – pasinaudojus Vokietijos–SSRS karo pradžios sumaištimi, ginklu paneigti Maskvos inscenuoto Lietuvos *savanoriško* įstojimo į Sovietų Sąjungą mitą ir akcentuoti šios agresyvios sovietų akcijos neteisėtumą, nusikratyti bolševikų primesto jungo ir atkurti Lietuvos Nepriklausomybę.

Jau 1940 m. ankstyvą rudenį Lietuvoje spontaniškai pradėjo kurtis slaptos antisovietinio pasipriešinimo grupės, organizacijos ir būriai. Pasipriešinimo pagrindis Lietuvoje kūrėsi Lietuvos žmonių iniciatyva, be užsienio įtakos. Sparčiai buriantis antisovietinio pasipriešinimo pagrindžiui, 1940 m. spalio 9 d. Kaune studentų korporacijų koalicijos pagrindu įkurtas Lietuvos aktyvistų frontas, kurio tikslas – koordinuoti antisovietinį pasipriešinimą. Buvęs Lietuvos pasiuntinys Vokietijoje Kazys Škirpa, turėdamas informacijos apie Lietuvoje bręstantį tautos pasipriešinimą sovietams ir vadovaujančiojo centro įsikūrimą Kaune, su lietuvių politinių emigrantų grupe 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne tiems patiems tikslams įkūrė Lietuvos aktyvistų frontą. Antisovietinio pasipriešinimo įvairaus lygmens organizatoriai, vėliau ir sukilimo rengėjai orientavosi į tam tikras visuomenės grupes, net ir konkrečius žmones visoje Lietuvoje, kurie, susiklosčius palankioms aplinkybėms, pašaukti ar paskatinti turėjo stoti į ginkluotą kovą su sovietiniais okupantais arba bent būti potencialūs sukilėlių talkininkai.

To meto sovietinės okupacijos sąlygomis Lietuvoje buvo trys visuomeninės politinės jėgos, kurios iš karto galėjo iš savo patikimų žmonių išteklių imtis organizuoti pagrindį ir telkti žmones pasipriešinimui. Tos jėgos buvo: a) paramilitarinės organizacijos „Lietuvos šaulių sąjunga“ nariai, iki okupacijos priklausę teritoriniu principu organizuotiems šaulių būriams; b) ateitininkai (Ateitininkų federacija – Lietuvos moksleivių katalikiška asmenybės ugdymo organizacija, vienijanti gimnazistus, studentus bei mokslus baigusius narius; ši organizacija ir Nepriklausomoje Lietuvoje gimnazijose nuo 1930 m. veikė nelegaliai, nes buvo draudžiama, ir turėjo jaunimo nelegalios veiklos organizavimo patirtį); c) sovietų pertvarkomos ir likviduojamos Lietuvos kariuomenės karininkai. Tai buvo antisovietinio lietuvių pasipriešinimo pagrindžio pamatas ir svarbiausias jo rezervas.

Antisovietinio pasipriešinimo pagrindyje telkėsi patriotiškai nusiteikę lietuviai ūkininkai, samdiniai, amatininkai, darbininkai, karininkai, gimnazistai, studentai, tarnautojai. Birželio sukilėlių socialinė struktūra rodo, kad jų interesai buvo ne siauri grupiniai, o bendri Lietuvos gyventojų daugumos – valstybiniai.

1941 m. Birželio sukilimas neretai dar vadinamas Tautos sukilimu. Toks sukilimo pavadinimas iš esmės yra teisingas. Tik jo nereikia suprasti tiesmukai, paraidžiui. Tautos sukilimas jis buvo todėl, kad reiškė lietuvių tautos, t.y. absoliučios lietuvių daugumos, tautines aspiracijas, ryžtingą nepriklausomybės atkūrimo siekį, bet sukilime nedalyvavo visi iki vieno šį siekį brandinantys lietuviai. Dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių ar kitokių priežasčių daugelis žmonių tiesiog negalėjo reikiamu momentu įsilieti į sukilimą, bet pritarė jo siekiams ir vienaip ar kitaip palaikė sukilėlius. Abejotina, ar pasaulyje kur nors kada nors buvo toks sukilimas, kuriame būtų dalyvavę visi gyventojai ar tam tikri jų sluoksniai. Be atvirų priešininkų, visuomet atsiranda abejingų ar abejojančių, taip pat manančių, kad už jį tai turi padaryti kas nors kitas. Paprastai nestokojama ir tiesiog bailingų.

Straipsnyje, atsižvelgiant į istoriografinę situaciją, nagrinėjamas klausimas, kas sudarė sukilimo rengėjų ir dalyvių pagrindą, t.y. kokių politinių ar visuomeninių grupuočių žmonės, kokių socialinių sluoksnių, korporacijų ar kitokių grupių atstovai vyravo sukilime ir sudarė jo dalyvių branduolį.

Svarbiausios visuomeninės politinės 1940–1941 m. antisovietinio pasipriešinimo, taip pat Birželio sukilimo jėgos buvo Lietuvos šauliai, ateitininkai (išskyrus jauniausio amžiaus) ir Lietuvos kariuomenės karininkai. Nuo 1940 m. vasaros pabaigos ir vėliau jie buvo antisovietinio pagrindžio pamatas ir jo rezervas. Šios trys jėgos pirmiausia ėmė formuoti antisovietinio pagrindžio struktūras, o tų struktūrų nariai netrukus Kaune įsteigė Lietuvos aktyvistų frontą ir jam vadovavo.

Antisovietiniame Lietuvos pasipriešinime, atvedusiame į Birželio sukilimą, būrėsi jaunimas ir vidutinio amžiaus žmonės iš visų socialinių sluoksnių ir grupių (ūkininkai, samdiniai, amatininkai, darbininkai, moksleiviai, inteligentija). Birželio sukilėlių socialinė struktūra rodo, kad jų interesai buvo ne siauri grupiniai ar klasiniai, o bendri tautiniai ir valstybiniai, būdingi visiems lietuviams, branginusiems nepriklausomybę.

* * *

Praėjo jau 65-eri metai nuo 1941 metų Birželio sukilimo pradžios. Kasmet vis mažiau lieka šio ryžtingo mūsų tautos išsivaduojamojo veiksmo dalyvių. Jauniausiems sukilimo dalyviams dabar jau 80–81-eri metai. Sukilimas buvo sėkmingas, deja, nepavyko įtvirtinti paskelbto Nepriklausomybės atkūrimo. Viena po kitos sekė nacių okupacija ir sovietinė reoku-

pacija. Ir naciai, ir bolševikai stengėsi sunaikinti Lietuvos valstybingumą, persekiojo kovotojus dėl nepriklausomybės. Daugumos sukilimo dalyvių likimas buvo tragiškas. Įvairiomis aplinkybėmis žuvusiųjų jau buvo nacių okupacijos metais (įkalinimas nacių koncentracijos stovyklose, sovietinių diversantų teroras, Vietinės rinktinės tragedija).

Nebėra tarp gyvųjų ne tik absoliučios daugumos Birželio sukilėlių, bet neturime ir jų sąrašų, kur būtų nurodyta jų kilmė, amžius, užsiėmimas. Turint tokią informaciją būtų galima ją apibendrinti, daryti įvairiais aspektais argumentuotas išvadas. Tėra išlikę tik sąrašų fragmentai.

Itin slapto 1940–1941 m. antisovietinio pagrindžio sąlygomis konspiracijos sumetimais negalėjo būti nė kalbos apie tikslus būrelių, būrių, grupių ar ištisų nemažų pagrindžio organizacijų narių sąrašus. Prasidėjęs sukilimas pakėlė masę žmonių, kuriems buvo artima nepriklausomybės atkūrimo idėja, nors jie iki tol nebuvo pagrindžio grupių nariai, nebent numanė esant tokį pagrindį.

Posukiliminis laikotarpis taip pat nebuvo palankus detaliam surašyti sukilėlius. 1941 m. birželio pabaigoje–liepos mėn., o gal ir kiek vėliau mėginta sudarinėti sąrašus, bet niekas nepasiūlė bendros sąrašų formos, todėl išlikę negausūs sąrašai yra neišsamūs, stokoja informacijos – juose paprastai įrašytas tik vardas ir pavardė. Vienur kitur buvo išduodami sukilimo dalyvio laisvos formos pažymėjimai. Baigti pradėtą darbą sutrukdė suintensyvėjusios nacių okupacinės administracijos represijos, Lietuvos aktyvistų fronto uždarymas ir jo vadovų persekiojimas.

Tačiau ypač intensyviai Birželio sukilėlius persekiojo sovietų represinės struktūros. Jau pirmosiomis sovietinės reokupacijos dienomis pafrontėje aktyviai šmirinėjo Raudonosios armijos fronto junginių *Smeršo* (karinės kontržvalgybos) karininkai, ieškodami informatorių tarp vietinių gyventojų ir jų padedami gaudė „sovietinės tėvynės išdavikus“ (tai neapibrėžta sąvoka, kuri galėjo apimti kiekvieną aktyvesnį ir nacių okupacijos metais čia gyvenusį lietuvį). Smeršininkus itin domino „kovojusieji su Raudonąja armija ir sovietiniais partizanais“, „persekiojusieji sovietinius žmones, komunistus“, „nacionalistinės fašistinės partijos „Šauliai“ nariai“ ir kiti visuomeniškai aktyvesni žmonės. Daugumas šiomis ar panašiomis sovietinių represinių struktūrų sąvokomis apibūdinamų žmonių kaip tik ir buvo Birželio sukilimo dalyviai. Sukilimo dalyvius enkavėdistai persekiojo ir vėliau. Joks tyrimas dabar nepajėgs atsakyti į klausimą, kiek Birželio sukilėlių nukentėjo nuo sovietinio teroro (įkalinimas lageriuose, tremtis su šeimomis, moralinis persekiojimas Lietuvoje). Juolab neįmanoma nustatyti,

kiek buvusių sukilėlių dalyvavo ar žuvo partizaniniame kare. Sovietinių represinių struktūrų 1944–1945 m. kaupiti duomenys apie esantį „antiso-vietinį elementą“ ir partizanus yra gana painūs, to „elemento“ grupių ir kategorijų įvardijimas labai įvairuoja. Istoriko Egidijaus Jaseliūno kauptais duomenimis, tuomet enkavėdistai „antiso-vietinio elemento“ sąrašuose re-tai nurodydavo dalyvavimą Birželio sukilime, kaip kaltinimo antisovietine veikla konkretų įvardijimą. Jo rastais duomenimis, NKVD Marijampolės apskrities skyriaus 1945 (1944?) m. sudarytame sąrašė 107 asmenų, nacių okupacijos metais „dalyvavusių nusikalstamoje veikloje“, 45 (daugiau kaip 42 proc.) buvo dalyvavę Birželio sukilime ir visi jie slapstėsi (matyt, buvo partizanų būryje)¹. Tame sąrašė dar įrašyta 19 besislapstančių vyrų, tarnavusių pagalbinuose kariniuose daliniuose, ir 15 policininkų. Dalis tų žmonių neabejotinai dalyvavo Birželio sukilime. 1945 (1944?) m. NKVD Balbieriškio valsčiaus poskyrio sudarytame analogiška sąrašė įrašyti 8 partizanai, buvę Birželio sukilėliai, o vėliau lietuvių policijos batalionų bei pagalbinių karinių dalinių kariai². NKVD Utenos apskrities Kuktiškių valsčiaus poskyryje 1945 m. viduryje sudarytame „kontrevoliucinio ele-mento“ sąrašė įrašyta 130 enkavėdistams žinomų tokių „elementų“, o iš jų net 63 asmenys, dalyvavę Birželio sukilime (48,46 proc. visų „kontrevo-liucine veikla“ kaltintų asmenų), iš jų 56 buvo įsijungę į partizanų būrius ir tik 3 papildomai dar kaltinti tarnyba vokiečių kariniuose daliniuose ir 1– tarnyba policijoje³. Kitame maždaug tuo pat metu sudarytame šio vals-čiaus 137 partizanų sąrašė įrašyti tik 35 buvę Birželio sukilėliai⁴. NKVD duomenimis, 1945 m. rugsėjį Mažeikių apskrities Ylakių valsčiuje veikęs 6–8 partizanų būrys ir visi būrio kovotojai buvę Birželio sukilėliai – vieni įvardyti kaip „baltieji partizanai“, kiti kaip „1941 metų banditai“⁵. Tai tik pabiri duomenys, bet ir jie rodo tam tikrą tendenciją. Juolab tai maždaug to paties laiko duomenys iš skirtingų Lietuvos regionų. Kita vertus, abejotina, ar 1944–1945 m. NKVD turėjo išsamius, tikslius duomenis apie Birželio sukilimo dalyvius. Tam tikra sukilėlių dalis nepateko į to meto čekistų „buhalteriją“.

Apie Birželio sukilimą jau rašoma nemažai. Daugelyje rašinių užsime-nama ir apie sukilimo dalyvius, jų visuomeninį statusą ar socialinę padėtį.

¹ LYA, f. K-1, ap. 15, b. 1689, l. 32–37.

² Ten pat, l. 13.

³ Ten pat, b. 3385, l. 34–37.

⁴ Ten pat, l. 39–42.

⁵ Ten pat, b. 1806, l. 233.

Tačiau stinga koncentruotesnio tyrimo apie sukilimo varomąsias jėgas. Šis straipsnis ir yra mėginimas bent glaustai aptarti Birželio sukilimo jėgas.

Neturint empirinių tyrimų, kurių dabar jau neįmanoma atlikti dėl minėtų šaltinių stokos, apie sukilimo jėgas tenka spręsti pagal šalutinę bendresnio pobūdžio informaciją iš sukilimo organizatorių, vadovų bei dalyvių atsiminimų ir kitokių raštų. Nors toji informacija nėra išsami, bet patikima.

1941 m. Birželio sukilimas dar vadinamas *Tautos sukilimu*. Toks įvardijimas yra teisingas, nors nenusako šio sukilimo jėgų. Tautos sukilimu jį galima vadinti ne todėl, kad sukilo visi pajėgūs griebtis ginklo, o todėl, kad Birželio sukilimas atitiko visos tautos interesus bei lūkesčius, išskyrus su sovietais 1940–1941 m. susidėjusias jos atplaišas.

Antisovietinio pasipriešinimo organizatoriai, sukilimo rengėjai neišvengiamai turėjo orientotis į tam tikras visos Lietuvos visuomenės grupes, netgi į konkrečius žmones, kurie susiklosčius palankioms aplinkybėms vadovybės pašaukti ar paskatinti galėjo stoti į ginkluotą kovą su okupantais arba bent būti potencialūs sukilėlių talkininkai. Kitaip pasipriešinimo telkėjai, būsimieji vadovai būtų buvę viso labo tik sąmokslininkų grupė. Tuomet vietoj sukilimo būtų buvęs tik savotiškas perversmas, kurio sėkmė, neturint realios iš anksto numatytos visuomenės paramos, būtų labai abejotina.

Atsižvelgiant į lietuvių visuomenės daugumos politines nuotaikas, spontanišką dvasinį antisovietinio pasipriešinimo brendimą, pagrindžio vadovavimo centrai darė teisingą išvadą ar prielaidą, kad Lietuva iš esmės yra pribrendusi masinei ginkluotai antisovietinei akcijai ir jos pradžiai reikalingas tik patogus momentas bei ryžtingas kvietimas kovai. Netgi amerikiečių stebėtojai 1941 m. kovą konstatavo, kad Lietuvoje tvyro visuotinis karo laukimas⁶.

1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne įsteigto Lietuvių aktyvistų fronto (LAF) – vadovaujančio antisovietinio pasipriešinimo Berlyno centro – vadovas plk. Kazys Škirpa, manęs esąs svarbiausias antisovietinio pasipriešinimo/pagrindžio architektas, parengė keletą programinio bei instrukcinio pobūdžio tekstų, kurie, deja, Lietuvos pogrindyje plačiau nepaplito. Rengdamasis sukilimui ir Nepriklausomybės atkūrimui, K.Škirpa, kaip kariškis, neišvengiamai susidūrė su būsimo sukilimo jėgų problema. Kaip

⁶ Žr.: S.Jegelevičius, Rusijos ir Vokietijos karo šį pavasarį laukimas yra visuotinis., – *Naujasis židinys-Aidai*, 1996, Nr. 6, p. 282–286.

ją spręsti, fiksuojama K.Škirpos 1941 m. sausį parašytoje instrukcijoje ar plane, pavadintame „Pasiūlymas Lietuvai išlaisvinti“⁷. Jo trečiajame skyriuje yra poskyris „Sukilimo paruošimas“, kurio skyrelyje „Priemonės ir jėgų šaltiniai“ yra 12 pozicijų⁸.

Jėgų šaltinių sąrašo pirmojoje pozicijoje įrašytas Raudonosios armijos 29-asis teritorinis korpusas, kuriame buvo sutelkti likviduotos Lietuvos kariuomenės likučiai. Tai reiškia, kad svarbiausia sukilimo jėga K.Škirpa manė būsiant šio korpuso lietuvius karininkus ir karius. Iš tiesų korpusas būtų buvęs svarbi sukilimo jėga ir atlikęs jam numatytą misiją, jeigu iki Vokietijos–SSRS karo pradžios jo junginiai bei daliniai būtų likę nuolatiniuose savo dislokavimo vietose. Tokiai situacijai korpuso dalyvavimo sukilime planus ir rengė Lietuvos aktyvistų fronto Vilniaus karinis štabas, vadovaujamas mjr. Vytauto Bulvičiaus. Tačiau įvykiai pakrypo nenumatyta linkme. Pirmą, gegužės pabaigoje korpuso junginiai iš Vilniaus buvo išvesti į vasaros stovyklas Varėnos miškuose ir Pabradės–Švenčionių poligonuose. Vilniuje liko tik kareivinių bei sandėlių apsaugai skirtos sargybų kuopos. Taip abi korpuso divizijos ir kiti daliniai atsidūrė daugiau kaip už 100 kilometrų vienas nuo kito. Antra, birželio pradžioje buvo suimtas mjr. V.Bulvičius ir nemažai LAF Vilniaus karinio štabo narių; tai neabejotinai sutrikdė veiksmų koordinavimą. Trečia, birželio viduryje buvo sudotas dar vienas smūgis: vasaros stovyklose buvo suimta didelė grupė lietuvių karininkų, o į jų vietas paskirti iš kitur atkelti Raudonosios armijos vadai. Suimtieji lietuvių karininkai, bent jau nemaža jų dalis, šį bei tą žinojo apie būsimą rengiamąjį ginkluotą pasipriešinimą ir veikiausiai turėjo konkrečias užduotis, laukė signalo. Lietuvių karininkų areštas ir svertimtaučių vadų paskyrimas į jų vietą sutrikdė tiesioginį vadovavimą kariniams vienetams sukilimo atveju.

Jeigu korpuso kariai iki karo pradžios atsidurtų poligonuose, buvo numatyta karui prasidėjus sukilusius vienetus vesti į Vilnių. Karininkų areštai labai pasunkino vykdyti tokį planą. Taip nepalankiai susiklosčius aplinkybėms, Lietuvos kariuomenės likučiai netapo svarbiausia sukilimo jėga. Kita vertus, net ir palankiausiu LAF Vilniaus vadovavimo centrui – kariniam štabui bei korpusui atveju, t.y. jeigu štabo vadovai bei kiti karininkai nebūtų suimti, korpuso junginių bei kitų vienetų sukilimas būtų aprėpęs tik Vilnių ir dalį pietryčių bei rytų Lietuvos. Tad sukilėliai būtų

⁷ K.Škirpa, Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti. Dokumentinė apžvalga, Vašingtonas, 1973, p. 147–152.

⁸ Ten pat, p. 149.

turėję lemiamą politinį kozirį: sukilimo epicentras būtų buvęs istorinėje Lietuvos sostinėje, per Vilniaus radiją būtų paskelbta Nepriklausomybės atkūrimo deklaracija, iš čia būtų pristatoma Lietuvos Laikinoji vyriausybė ir nuskambėtų šaukimas Lietuvai sukilti. Šitie politiniai prioritetai gal net būtų buvę svarbesni už karinius dalykus.

Minėtuose K.Škirpos planuose antruoju numeriu sukilimo jėgų sąrašė buvo įrašyta Lietuvos šaulių sąjunga. Tai viena gausiausių Lietuvos visuomenės bendrių, kuri buvo gerai organizuota ir tvarkėsi kariniais pagrindais. Šaulių sąjungos istorikas J.Matusas 1939 m. pabrėžė, kad valstybės ir vyriausybės gerbimą šauliai laikė tiesiog dogma. Šaulys buvo suvokiamas kaip patriotiškai nusiteikęs, blaivus, tvarkingas Lietuvos pilietis. Būti šauliu tuomet iš esmės reiškė ne tik priklausymą Šaulių sąjungai, bet ir tam tikrą gyvenimo būdą. Šaulių organizacinę pagrindą sudarė teritoriniu principu suformuoti būriai. Šaulių sąjungoje telkėsi ūkininkai ir samdiniai, darbininkai ir tarnautojai, amatininkai ir inteligentai, – visas socialinis lietuvių visuomenės spektras. Šaulių sąjungos įrašymas *sukilimo jėgų* sąrašo antroje pozicijoje – po Lietuvos kariuomenės kadro likučių – buvo labai svarbus K.Škirpos gestas, itin reikalingas rengiantis sukilimui. Neskirti šauliams deramos vietos būsimo sukilimo jėgų balanse būtų reiškę nesuprasti Lietuvos, ypač jos kaimo visuomeninių politinių realijų.

Trečiaja sukilimo jėga K.Škirpa laikė vadinamųjų voldemarininkų organizaciją, oficialiai vadintą *Lietuvos tautine apsauga „Geležinis Vilkas“*. Ar tik ne iš šios organizacijos pavadinimo K.Škirpos numatytoje sukilimo architektūroje atsirado TDA – *Tautinio darbo apsauga*, planuojami sukurti jos ginkluoti ir gerai disciplinuoti būriai. K.Škirpos planuose buvo numatyta tokia šios formuotės vieta: „Kovotojų griaučius sudaro Tautinio Darbo Apsauga – TDA, kuri yra Lietuvių Aktyvistų Sąjūdžio sudėtinė dalis“⁹. Tie „kovotojų griaučiai“, K.Škirpos sumanymu, matyt, turėjo būti savotiškas sukilėlių elitas, lyg ir sukilėlių gvardijos padaliniai, prie kurių būtų šliejėsi paprasti Lietuvos sukilėliai – svarbiausia sukilėlių masė, sudaranti tikrąją sukilimo jėgą. Toks elito sureikšminimas atspindi voldemarininkams būdingus sąmoksliskumo pradus. K.Škirpa buvo taip sumanęs: „Tautinio Darbo Apsauga susideda iš narių, kurie yra pajėgūs valdyti ginklą ir apsisprendę aukoti savo gyvybę siekiant atkurti Lietuvos Valstybę. Jos padaliniai susidaro Lietuvoje visur: mokyklose, įstaigose, jaunimo tarpe, tarp

⁹ Ten pat.

ūkininkų, darbininkų, lietuvių nacionaliniame korpuse (prie rusų raud. armijos) ir t.t., įvairiais vardais – geriau užsimaskuoti“¹⁰.

Tai buvo nerealus sumanymas, nes norėdamas jį realizuoti LAF Berlyno centras turėjo nedelsdamas išplėtoti Lietuvoje ryšių tinklą ir savo vadovybei pajungti ne tik kiekvieną miestą ar valsčių, bet ir kiekvieną parapiją, miestelį, didesnę kaimą. Tam Berlyno centras neturėjo pajėgų. Kita vertus, Berlyno centras būtų kūręs pagrindį pagrindyje, nes iki tol jau daug kur provincijoje kitais pagrindais buvo susibūrę antisovietinės kovos organizacijos ar grupės. Vertėtų pasvarstyti, ar totalinis TDA padalinių kūrimas „Lietuvoje visur“ nebūtų nubraukęs viso jėgų šaltinių sąrašo, išskyrus „Geležinį Vilką“.

Lietuvoje TDA padaliniai buvo formuojami tik praėjus frontui ir nebūtinai tik iš pagrindžio pasipriešime ar vėliau sukilime dalyvavusių vyrų.

Gali net kilti klausimas: apskritai kiek K.Škirpą paveikė Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinis Vilkas“ programinės nuostatos? Neabejotina, kad K.Škirpos aplinkai Berlyne buvusi nemaža voldemarininkų įtaka. Voldemarininkų ar jiems simpatizuojančių šalininkų buvo ir LAF Berlyne steigiamojo akto signatarų.

K.Škirpos sumanymu, „pageidaujama turėti“ lietuvių politinių pabėgėlių Vokietijoje TDA padalinį, kurio kovotojus būtų galima panaudoti sabotazo aktams Lietuvoje, žvalgybai bei ryšiams, būsimosios vyriausybės apsaugai, taip pat parengti parašutininkams. Išties užmojai nemaži. Pirmasis 70 vyrų TDA padalinys, skirtas karinio pobūdžio uždaviniams vykdyti, buvo suformuotas 1941 03 30 Berlyne. Tikėtina, kad nemažai tų vyrų buvo susiję su Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinis Vilkas“ organizacija. Iš šio pirmojo TDA padalinio 1941 m. gegužės pradžioje LAF Berlyno centro vadovybės rekomendavimu Abvero pareigūnas lt. Graebe atrinko 30 vyrų specialiam parengimui. Jie kelias savaites buvo mokomi žvalgybos mokykloje netoli Karaliaučiaus, o birželio 18–20 d. pavieniui leidžiami per sieną į Lietuvą, kur turėjo pagrindžio vadovams ar organizatoriams perduoti kažkokius nurodymus sukilimo reikalui. Kyla tik vienas klausimas: kieno nurodymus sukilėliams-partizanams turėjo perduoti šie ryšininkai ar rezidentai: K.Škirpos, t.y. LAF Berlyno centro, ar Abvero?

Neturime pagrindo abejoti, kad lt. Graebe pasirinko tinkamiausius sau vyrus – „Geležinio Vilko“ narius ar simpatikus, kurie neabejotinai buvo

¹⁰ Ten pat, p. 149, 150.

Lietuvos patriotai, bet tik provokiškų nuotaikų, t.y. neretai kiek kitaip išvaizdavo Lietuvos ateitį – savo viltis siejo su Vokietija. Nemanykime, kad Abveras tik ir ieškojo būdų, kaip nesavanaudiškai padėti būsimesiems lietuvių sukilėliams. Abveras turėjo savų interesų bei tikslų ir jų siekdamas galėjo pasinaudoti lietuvių pagrindžio struktūromis bei jo žmonių ištekliais. Nėra nieko bloga, jeigu K.Škirpa Berlyne pasidalydavo sukaupia informacija apie Raudonosios armijos dalinius Lietuvoje ir apskritai apie visuomeninę politinę padėtį bei žmonių nuotaikas krašte, o Abvero žmonės padėdavo vykstantiesiems su užduotimis į LAF ryšininkams pereiti Vokietijos sieną ir priimdavo slapta sugrįžtančiuosius iš Lietuvos. Lietuviai nebuvo išpareigoję ar kieno nors įpareigoti būti diskretiški ir nesidalyti turima informacija apie sovietų veiksmus bei jų kariuomenę Lietuvoje. Apskritai pasaulyje nesmerkiama praktika pasidalyti informacija apie priešą su to savo priešo priešininku.

Neatmestina mintis, kad kai kurie minėtos Abvero mokyklos kursantai galėjo tapti Abvero agentais (tai nelygintina su SD ar gestapo agentūra, kurių verbavimo būsimesiems sukilėliams, atrodo, pavyko išvengti). Vienas tokių mokyklos kursantų buvo LAF Berlyne steigiamojo akto signataras aviacijos eksleitenantas Petras Skurauskas¹¹. Tikriausiai nuo pat Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinis Vilkas“ įkūrimo 1927 m. jis priklausė šiai voldemarininkų organizacijai ir buvo aktyvus jos narys (Nemaža karo aviacijos lakūnų buvo „Geležinio Vilko“ aktyvistai). „Geležinio Vilko“ organizacija 1930 m. uždraudžiama ir nuo tol ji veikė pogrindyje. Už aktyvų dalyvavimą rengiant 1934 06 07 pučą, kurio tikslas buvo sugrąžinti į valdžią Augustiną Voldemarą, ir dalyvavimą jame P.Skurauskui buvo atimtas karinis laipsnis; jis buvo atleistas iš kariuomenės ir ištremtas iš Kauno. 1935 m. rudenį, paleistas iš kalėjimo atostogų, P.Skurauskas vėl aktyviai įsitraukė į naujo pučo rengimą ir už tai 1936 m. sausį karo lauko teismas jam skyrė mirties bausmę, bet, padavus malonės prašymą, prezidentas mirties bausmę pakeitė sunkiųjų darbų kalėjimu iki gyvos galvos, o 1938 m. birželį prezidento malonės aktu iš kalėjimo jis buvo paleistas. 1939 m. rugsėjį vėl prisidėjo prie eilinio voldemarininkų pučo organizavimo, bet pučo rengėjai 1940 05 26 buvo suimti, P.Skurauskas ištremtas į tėviškę. Sovietinės okupacijos pradžioje jis pasitraukė į Vokietiją. G.Lučinsko duomenimis, sėkmingai perėjęs sieną P.Skurauskas vykęs į Kauną, bet

¹¹ Apie jį išsamiau žr.: G.Lučinskas, P.Skurauskas – karininkas, lakūnas, LAF steigėjas, – *Lietuvos aidas*, 2006, birželio 16, p. 7; birželio 17, p. 7.

birželio 24 d. atsidūręs Pivašiūnuose (Alytaus apskr.). Neatmetame minties, kad birželio 21–22 d. iš Kauno (jeigu Kaunas tikrai buvo jo maršruto pirmasis punktas) išvyko į Alytų, bet tarp Kauno ir Darsūniškio, dešiniajame Nemuno krante, iki birželio 25 d. vykęs intensyvus ir dar ganėtinai tvarkingas Raudonosios armijos dalinių traukimas jam sutrukdė operatyviai pasiekti Alytų. Pirmieji vokiečių daliniai pro Pivašiūnus veržliai pražygiavo birželio 23 pirmoje dienos pusėje. P. kurauskui skubėti į Alytų tikriausiai jau nebebuvo prasmės ir jis sustojo Pivašiūnuose. Čia miestelio restorane vietiniai šauliai-partizanai pastebėjo nevietinį žmogų ir manė sučiupsią bėgantį sovietinį aktyvistą. Savo ruožtu, P.Skurauskas nematęs reikalo bendrauti su vietiniais partizanais. Sulaikymo metu P.Skurauskas atimtu iš jo pistoletu buvo sužeistas į kojas ir, nuvežtas pas gydytoją, mirė. Po kiek laiko vokiečiai pradėjo itin domėtis šiuo incidentu, suėmė ir keletą mėnesių tardė ir netgi teisė sužeidimo kaltininką, bet jį išteisino. Po nacių ši incidentą dar tyrė lietuvių kriminalinė policija. Toks sujudimas rodytų, jog P.Skurauskas buvo ne LAF Berlyno centro, bet Abvero pasiuntinys, kuris tikriausiai turėjo sukilimo organizatoriams perduoti vertingus nurodymus, tik Alytaus atveju tai jau buvęs pavėluotas ir nebeaktualus reikalas.

Nereikėtų pernelyg sureikšminti „Geležinio Vilko“ narių, t.y. voldemarininkų vaidmens rengiant sukilimą, bet būtina išskirti ir šios jėgos, glūdėjusios antisovietinio pasipriešinimo gelmėse, patį egzistavimo faktą; tai iki šiol iš esmės buvo nutylima. Tik vienaip jų vaidmuo atrodė Berlyne K.Škirpos aplinkoje, kitaip – Lietuvoje. Čia jie buvo priskiriami bendrai antisovietinio pasipriešinimo terpei. Tokią situaciją anksčiau sukūrė sau patys „vilkai“. Nepriklausomoje Lietuvoje Lietuvos tautinė apsauga „Geležinis Vilkas“ buvo nelegali organizacija, mėginusi ar bent svajojusi įsitvirtinti visose Lietuvos visuomeninėse organizacijose ir kreipti jų veiklą sau naudinga linkme. Ypač buvo siekiama įsiskverbti į Lietuvos šaulių sąjungą, sukarintą organizaciją, disponuojančią tam tikra ginkluote. Paprastai „vilkai“ buvo patriotiškai nusiteikę, todėl jiems nekildavo jokių problemų tapti šauliais. Tik čia dauguma jų išsisklaidė bendroje šaulių masėje. Į vadovaujančias pareigas būriuose retai kur prasimušė. Tad ir sukilime Lietuvoje „vilkai“ nebuvo atskira, bent kiek ženklesnė, išsiskirianti jėga. Manytume, kad nuo to sukilimas, jo eiga nepablogėjo. Tai nepadarė įtakos sukilimo rezultatams. Atvirkščiai, tautinės nepriklausomybinės nuotaikos sukilėlių aplinkoje buvo itin stiprios. Provokiškų, juolab pronacistinių nuotaikų kaip ir nebūta. Provokiškumu nedera laikyti sukilėlių ir šiaip žmonių atvirai reikštų simpatijų vokiečių kariams, kaip kovojantiems ir su Lietuvos priešu – sovietais.

Toliau, ketvirtoje pozicijoje, būsimo sukilimo jėgų sąrašė buvo Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungos nariai. Realiai absoliuti dauguma savanorių kūrėjų, pajėgiančių nešioti ginklą, vėlgi buvo Šaulių sąjungos nariai. Tas itin būdinga kaimams ir miesteliams. Būsimo sukilimo jėgų sąrašė K.Škirpa buvo įrašęs atsargos karininkus, puskarininkius ir „patikimesnius rezervistus“, bet jis pats prie to pridūrė, kad tie atsargos kariai dažniausiai priklauso Šaulių sąjungai. Kaip potencialius jėgų šaltinius K.Škirpa taip pat įvardijo tautiškai nusiteikusius valstybės tarnautojus, buvusių tautinių ir katalikiškųjų jaunimo organizacijų narius, tautiškų nuostatų studentus bei moksleivius, ūkininkus bei darbininkus.

Iš esmės tokia nuostata teisinga, bet realioje tikrovėje tie atskiruose punktuose išvardyti tautiško nusiteikimo žmonės neretai taip pat buvo šauliai. Išimtis veikiausiai buvo tik jaunimas. Tikriausiai K.Škirpai Berlyne taktiniais sumetimais reikėjo turėti kuo ilgesnį numatomo sukilimo jėgų sąrašą, kuris rodytų būsimo sukilimo masiškumą, taip pat nulemtų ir sėkmę.

Atskirai derėtų paminėti bene didžiausią periferijoje veikusią karinę politinę antisovietinio pasipriešinimo organizaciją. Tai Alytaus apskrityje šaulių būrių pagrindu 1940 10 01 pradėjusi kurtis gerai struktūrizuota nelegali pasipriešinimo organizacija, pasivadinusi „Geležinio Vilko Lietuvos partizanai“. Birželio sukilimo išvakarėse ar jo metu šioje šaulių-partizanų organizacijoje buvo apie 600 kovotojų. Geležinio Vilko Lietuvos partizanų organizacija aprėpė beveik visą dešiniakrantę (Vilniaus pusės) ir dalį kairiakrantės (Sūduvos pusės) Alytaus apskrities teritoriją. Šita šaulių-partizanų organizacija turėjo ryšį tiek su Kauno, tiek su Berlyno LAF centrais. Organizacija savo struktūras bei narius išlaikė ir nacių okupacijos metais. Geležinio Vilko Lietuvos partizanų pavadinimas rodytų šios organizacijos viršūnėse buvus „Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinis Vilkas“ organizacijos įtaką. Gal LAF Berlyno centro įkūrimo signataro voldemarininkų aktyvisto P.Skurausko tegul ir pavėluotas pasirodymas Alytaus apskrities teritorijoje turėjo išskirtinę prasmę? Juolab iš pasakojimų yra žinomas pagrindyje vadovaujantį vaidmenį turėjęs Alytuje (prie geležinkelio tarp Vytauto ir Aušros gatvių) gyvenęs aviacijos atsargos kapitonas, kuris maždaug prieš savaitę iki karo pradžios buvęs suimtas.

Realiai sukilime situacija buvusi panaši į tą, kurią prognozavo K.Škirpa, bet jėgų išsidėstymas buvo kitoks. Birželio sukilime buvo trys svarbiausios jėgos, kurios ir lėmė sukilimo mastus, eigą ir sėkmę. Nors trijų, bet vieningai veikusių jėgų buvimą nulėmė konkrečios aplinkybės Lietuvos okupacijos sąlygomis.

Per 20 nepriklausomybės metų Lietuvoje praktiškai buvo išaugusi nauja žmonių karta. Per tuos metus iš absoliučios daugumos jaunų lietuvių pavyko per mokyklą ir visuomenės organizacijas suformuoti pilietį, nuširdžiai branginantį nepriklausomą valstybę. Savanoriai kūrėjai, pirmieji savivaldybininkai, pirmieji valdinių įstaigų kūrėjai – valstybės tarnautojai savo nuostatomis bei veikla dar 1918–1920 m. pademonstravo brandų pilietiškumą ir jį išlaikė iki okupacijos.

Užtat Lietuvoje po 1940 m. aneksijos jau rudenio, kai praėjo pirmoji visuomenės sumaištis, sutrikimas ar net šokas, kai visi pamatė, kad griauinama valstybė ir vyksta sparti, brutaliai diegiama sovietizacija, gana greitai ir nesunkiai susiformavo gausus ir sutelktas antisovietinio pasipriešinimo pagrindis, kurio tikslas – kova dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo, išsivadavimo iš Maskvos uždėtos Lietuvai valdžios. Lietuvoje tas pagrindis susiformavo natūraliai, be kokios nors įtakos ar skatinimo iš užsienio, apsieita be Vokietijos reicho spectarnybų įsikišimo, kuo sovietai vėliau ypač kaltino lietuvius, siekdami sukompromituoti tautinį išsivadavimą. Tai buvo sąmoningų Lietuvos piliečių, jokia forma nesijautusių ir savęs nelaikiusių SSRS piliečiais, tautinių ir pilietinių intencijų bei siekių raiška, bet ne išankstinis sumanymas tvirtai stoti Vokietijos pusėn ir kautis už jos interesus. Be pagrindo sovietų taip pamėgtas ir dabartinėje Rusijoje vis dar neužmirštas kaltinimas, kad lietuviai buvę nacių penktąja kolona. Kas kita, kad sutapo Birželio sukilėlių ir Vermachto siekis kuo greičiau išvyti iš Lietuvos Raudonąją armiją. Bet skyrėsi jų strateginiai sumanymai.

Tautiško antisovietinio pagrindžio susiformavimas nepriklausė nuo to, ar K.Škirpa Berlyne kūrė planus bei instrukcijas, ar būtų jų nekūręs. Pasipriešinimo pagrindžio vadovybė taip pat pradėjo formotis ten, kur buvo jo kovotojai – pačioje Lietuvoje. To meto sąlygomis Lietuvoje tebuvo trys jėgos, kurios iš karto galėjo imtis organizuoti pagrindį ir telkti žmones pasipriešinimui. Visų pirma – *savo* žmones, kuriuos pažinojo iš bendros veiklos iki okupacijos.

1940 m. vasarą sovietizuojant mūsų šalį, Lietuvos šaulių sąjunga buvo likviduojama pamažu, nes tai buvo ganėtinai sudėtinga struktūra. Absoliuti dauguma šaulių būrių buvo suformuota teritoriniu principu. Vieno būrio šauliai paprastai gyveno tame pačiame miestelyje, seniūnijoje ar bent jau parapijoje, neretai pažįstami nuo vaikystės. Tad šauliai rinktinių ribose galėjo ne tik susitarti dėl tolesnės veiklos ir ryšių, bet ir nusiimti dalį ginklų. Iki 1941 06 14 šaulių provincijoje palyginti nedaug suimta. Šauliai, stebėdami savo žmones, jų nuotaikas gyvenimo kasdienybėje bei sovietizacijos sūkuriuose, galėjo prognozuoti jų elgesį ir patikimumą ypatingais atvejais.

1941 m. birželį iš Lietuvos sprukusių ir pakeliui nusikaltimus dariusių sovietinių partinių aktyvistų bei NKVD ir NKGB pareigūnų 1941–1943 m. surašytų reliacijų (reikėjo pasiaiškinti, kodėl spruko neįvykdę užduočių) bei glaustų atsiminimų tekstuose neretai aprašomi konkretūs įvykiai, susidūrimai su sukilėliais. Beveik visuose minima susidūrus su *vietiniais šauliais* arba bent tarp sukilėlių mačius šaulių uniformomis apsirengusius partizanus¹². Tarp 1940–1941 m. NKVD ir NKGB suimtųjų įtarus antisovietine veikla taip pat labai dažnai minimi šauliai.

Reikia turėti galvoje, kad sovietai apskritai visus šaulius buvo pasmerkę sunaikinti. Ne be Maskvos nurodymo tuometinis Valstybės saugumo departamento direktorius ir Lietuvos kompartijos (Kominterno sekcija) vadovas Antanas Sniečkus 1940 07 07 (tuomet dar nebuvo pasirašytas įstatymas dėl Šaulių sąjungos likvidavimo) patvirtino jo partijos bendražygių Kominterno konspiracinio (žvalgybinio bei teroristinio) darbo specialistų skubiai parengtą „Priešvalstybinių partijų: tautininkų, voldemarininkų, liaudininkų, krikščionių demokratų, jaunalietuvių, trockistų, socialdemokratų, eserų, šaulių ir kt. vadovaujančio sąstato likvidacijos paruošiamųjų darbų ir operatyvinės likvidacijos planą“¹³. Lietuvos SSR vidaus reikalų liaudies komisaro Aleksandro Guzevičiaus 1940 11 28 įsakymu prie antisovietinių ir „socialiai svetimų elementų“ buvo priskirti: „Visi buvę tautinių šovininistinių antisovietinių partijų, organizacijų ir grupių nariai: tautininkai, jaunalietuviai, voldemarininkai, liaudininkai, krikščionys demokratai, tautinės ter[oristinės] org[anizacijos] nariai („Geležinis Vilkas“), studentų korporacijų aktyvas, šaulių sąjungos aktyvas <...>“¹⁴. Šiame A. Guzevičiaus įsakyme paminėti „buvę politbanditai ir baltųjų ir antisovietinių armijų savanoriai“¹⁵, t.y. Nepriklausomybės kovų dalyviai – kariuomenės kūrėjai-savanoriai – paprastai buvo ir Lietuvos šaulių sąjungos nariai. Vykdydami įsakymą, periferijos čekistai specialiomis ataskaitomis kasdien turėjo pranešti centrui, kiek atskleista antisovietinio „elemento“. Ataskaitos schemoje buvo ir šauliams skirta eilutė: „Šaulių sąjungos vadovaujantis sąstatas, pradedant būrių vadais ir baigiant sąjungos viršininku; centro valdybos nariai; sąjungos štabo nariai; dalinių – kuopų, rinktinių, tiek vyrų, tiek moterų – aktyvas; nuolatiniai žurnalo „Trimitas“ bendradarbiai“¹⁶. Iki 1941 m.

¹² Tų rašinių tekstus žr.: 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, Vilnius, 2000.

¹³ V.Radzevičius, Pirmieji bolševikų žingsniai, – *Lietuvių archyvas*, Kaunas, 1943, p. 13.

¹⁴ Taip pat, p. 20.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat, p. 24.

vasaros čekistai iš įvairių šaltinių jau buvo suregistravę 57 895 šaulius. Rengtasi visiškai fiziškai likviduoti Šaulių sąjungą. Marionetinės prosovietinės vadinamosios Liaudies vyriausybės funkcionieriai atleido iš pareigų ir paleido į atsargą Šaulių sąjungos vadą plk. Praną Saladžių (vėliau jis buvo suimtas). Plk. P.Saladžius ir nepaklusnaus 9-ojo pėstininkų pulko vadas plk. Antanas Gaušas buvo pirmieji Lietuvos kariuomenės karininkai, kuriuos marionetinė vyriausybė paleido į atsargą dėl politinių motyvų.

Ateitininkai jau iki sovietinės okupacijos turėjo nemenką veiklos pogrindyje patirtį, nes ir Nepriklausomybės laikais jų veikla švietimo institucijose buvo draudžiama. Taigi jų struktūros kaip buvusios ir liko pogrindyje. Kai po vasaros atostogų, rugpjūčio pabaigoje, studentai bei gimnazistai ateitininkai susirinko į savo studijų centrus, jie tiesiog pratęsė savo organizacijos veiklą ir pritaikė ją naujoms sąlygoms, neretai naudodamiesi senomis organizacinėmis formomis. Nederėtų manyti, kad visi ateitininkai tiesiog mechaniškai tapo antisovietinio pasipriešinimo pogrindininkais. Vyresnieji ir labiau patyrę moksleiviai, tikriausiai savo dvasios vadų padedami, atrinko patikimiausius. Viktoro Petkaus teigimu, vyresnieji tiesiog atskyrė mažuosius ateitininkus, paaiškindami jiems, jog ateitininkija skirstosi – bijota, kad kas nors net netyčia gali prasitarti apie tikruosius ateitininkų tikslus ir sumanymus.

Lietuvos kariuomenėje iki okupacijos tarnavo 1717 karininkų ir apie 2000 liktinių puskarininkų. Sovietai, pertvarkydami ir laipsniškai likviduodami Lietuvos kariuomenę, atidžiai ją filtravo – paleisdavo į atsargą kuo nors įtartinus karininkus bei liktinius puskarininkus, demobilizuodavo iš „socialiai svetimos“ aplinkos kilusius eilinius kareivius ir puskarininkus. Perkratant kariuomenę ir iš jos likučių formuojant Raudonosios armijos 29-ąją teritorinį korpusą, iki 1940 m. pabaigos iš tarnybos buvo atleista per 400 karininkų, o nuo 1940 m. vasaros iki 1941 m. gegužės pabaigos – suimti 87 karininkai. Represijos karininkų neįbaugino; jos tik paskatino ryžtis organizuotai kovai. Daugelis Lietuvos karininkų vienas kitą neblogai pažinojo, pasitikėjo vienas kitu, o kariuomenę likviduojant stebėjo vienas kito elgesį. Karininkai visiškai legaliai bendravo tarpusavyje.

Šaulių, ateitininkų ir kariškių antisovietinis pasipriešinimo pagrindis kūrėsi nuo žemutinių organizacijų, grupių ar kovos būrių. Jau rugpjūčio pabaigoje–rugsėį Lietuvoje spontaniškai pradėjo kurtis pagrindinės grupės įvairiais pavadinimais. Taip reiškėsi Tautos iniciatyva. Šiam iš apačios besikuriančiam antisovietiniam pogrindžiui buvo reikalingas vadovaujantysis ar bent koordinacinis centras. Tokio centro vaidmenį atliko 1940 10 09 Kaune studentų organizacijų koalicijos įkurtas Lietuvos aktyvistų frontas

(LAF). Itin slapto pagrindžio sąlygomis Kaune niekas tokio reikšmingo įvykio nedokumentavo, kad į NKVD rankas kaip nors nepatektų toks vertingas įkaltis. Svarbiausias LAF'o tikslas buvo atsargiai ieškoti ryšių su dažniausiai spontaniškai atsirandančiomis antisovietinėmis grupėmis bei organizacijomis, t.y. suvienyti besiburiančias kovai tautos jėgas, rengtis neišvengiamai artėjančiam Vokietijos–SSRS karui ir palankiu karo momentu, kai Vokietijos kariuomenė peržengs Lietuvos sieną, kelti tautą į sukilimą.

K.Škirpos nuopelnai antisovietiniam pagrindžiui iš tiesų dideli. Kita vertus, nereikėtų kartais pernelyg sureikšminti jo veiklos, nes tuomet pasidaro neaišku, kaip jis sugebėjo iš Berlyno taip operatyviai vadovauti pagrindžiui. K.Škirpa sukūrė vadovaujančią struktūrą. Jo iniciatyva 1940 11 17 Berlyne buvo paskelbta, kad įkuriamas Lietuvių aktyvistų frontas (LAF), surašytas atitinkamas aktas, kurį pasirašė 27 politiniai emigrantai. (Atkreiptinas dėmesys, kad LAF'o pavadinimai įvairuoja: *Lietuvos aktyvistų frontas* Kaune ir *Lietuvių aktyvistų frontas* Berlyne. Nemanome, kad tai atsitiktinumas.) K.Škirpa įkūrė LAF'o Berlyno centrą – vadovaujančiąją LAF'o struktūrą užsienyje, kai sužinojo, kas darosi Kaune ir visoje Lietuvoje. Pasakui šis centras užmezgė ryšį su Lietuva. K.Škirpa gavo Lietuvos pagrindžio įgaliojimus savarankiškai veikti Berlyne – Lietuvos pagrindininkams buvo būtina kokia nors atstovybė ar atsparos taškas užsienyje. Į Berlyną plaukė įvairi informacija iš Lietuvos. K.Škirpa – kariškis ir politikas – ėmėsi planuoti LAF'ą kaip vientisą ir griežtai kariškai tvarkomą organizaciją. Deja, jo projektai kartais būdavo atitrūkę nuo Lietuvos realijų.

Gana problemiška kalbėti apie pagrindžio grupių, būrių, organizacijų pavaldumą centrams. Daugumas jų tik palaikė ryšius su centru, bet veikė savarankiškai. Vienos grupės turėjo ryšį su LAF'o Kauno centru, kitos – su Vilniaus vadovaujančiuoju centru (Vilniaus kariniu štabu) ar LAF'o Berlyno centru. Buvo organizacijų, kontaktavusių ir su Kauno, ir su Berlyno centrais. Taip pat būta ir tokių grupių, kurios veikė visiškai autonomiškai, neturėdamos ryšio nė su vienu vadovaujančiuoju centru.

Tautininkų pakraipos liberalios orientacijos jaunimas 1940 m. gruodžio 26 d. įkūrė savo centralizuotą kovos organizaciją – *Lietuvos laisvės kovotojų sąjungą* (LLKS), kuri buvo užsibrėžusi siekti tų pačių Lietuvos išvadavimo tikslų, kaip ir kitos pagrindžio struktūros, bet vengė dėtis prie LAF'o tikriausiai ne tik dėl konspiracijos, bet ir dėl ideologinių nuostatų, nors ir palaikė ryšius su LAF Kauno centru. Tai buvo vienintelė pasipriešinimo organizacija, suburta partiniu pagrindu. Vis dėlto 1941 m. balandį LLKS susijungė su LAF'u ir aktyviai dalyvavo Birželio sukilime.

Lietuvos tautinės apsaugos „Geležinis Vilkas“ (voldemarininkų) aktyvumas rengiant sukilimą (LAF'o Berlyno centro steigimo signatarai, minimali įtaka kai kurioms periferinėms pasipriešinimo organizacijoms ar bent jų vadovams) anksčiau nebuvo akcentuojamas nei kitų politinių srovių sukilimo organizatorių, nei istorikų. Apskritai vengta eksponuoti voldemarininkus. Tačiau visiškai ignoruoti kraštutinių nacionalistų pastangų daryti įtaką antisovietinio pasipriešinimo pagrindžiui nederėtų. Kas kita, kad pagrindis – Tauta – pasirodė išmintingesnis ir nenuėjo paskui voldemarininkus, o deklaravo Nepriklausomybės atkūrimą ir mėgino įgyvendinti šią deklaraciją.

Birželio sukilimas iškėlė Lietuvos Laikinąją vyriausybę, kurią dar balandžio 22 d. tarpusavyje konsultuodamiesi suformavo pagrindžio vadovaujantieji centrai¹⁷. Įvairių sukilimo jėgų poveikį sukiliminės Vyriausybės ministrų bei viceministrų parinkimui bene pirmasis išėivijoje pažymėjo Vytautas Vaitiekūnas: „Pasak dr. Padalio, parenkant kandidatus, pirmas kriterijus buvo kompetentingumas, patriotinė drąsa veikti sunkiomis krašto sąlygomis ir visuomeninė atrama. Antras kriterijus buvo atstovavimas krašto politinių nusistatymų įvairovei, tautos politinės diferenciacijos vaivorykštei.

Tačiau pagrindžio sąlygomis kokių derybų dėl sukiliminės vyriausybės sudėties su partijomis negalėjo būti. Apie kokią partinę aritmetiką niekas nė negalvojo“ (plg.: [K.Škirpa] Sukilimas, p. 429¹⁸).

Faktiškai sukiliminės vyriausybės sudėty iš 14 ministrų septyni buvo, tarkime, katalikai (Juozas Ambrazevičius-Brazaitis, Adolfas Damušis, Jonas Matulionis, Stasys Raštikis, Juozas Šlepetys, Pranas Vainauskas, Balys Vitkus) ir septyni liberalai (Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, Mečys Mackevičius, Antanas Novickis, Juozas Pajaujis, Rapolas Skipitis, Kazys Škirpa, Ksaveras Vencius). Iš septynių katalikų penki buvo ateitininkai (Ambrazevičius, Damušis, Matulionis, Vainauskas, Vitkus), trys – aiškūs krikščionys demokratai (Matulionis, Vainauskas, Vitkus), du iš vadinamojo jaunųjų

¹⁷ Apie šios Vyriausybės atsiradimo peripetijas plačiau žr.: S.Jegelevičius, Lietuvos Laikinoji vyriausybė, – *LKMA Metraštis*, t. 26, Vilnius, 2005, p. 513–527.

¹⁸ Pastaba (S.J.): Šiuo reikalu nurodytame puslapyje K.Škirpa rašė: „šitaip susicementavusi tautinė vienybė slėpė savyje pavojų, kad, sukilimui laimėjus, partiškumai vėl galėtų pasireikšti ir vienybė pairti. Nuo tokio pavojaus apsisaugoti tebuvo tik vienas kelias: Laikinąją Vyriausybę sudaryti taip, kad ji būtų organizaciškai apjungusi atstovus visų tų kovos grupių, kurios sukilimą paruošė ir jį įvykdė, be jokių tos ar kitos politinės pakraipos hegemoninių tendencijų, neišvengiamai savo buvimu stumiančių į vidaus susiskaldymą“. Toliau K.Škirpa cituoja dr. Prano Padalio paaiškinimą: „Laikinąją (Sukiliminę. – K.Š.) Vyriausybę sudarant, jokių ten platesnių pasitarimų, partinio lipdymo ar susitarimų nebuvo. Kaip paprastai esti pogrindy, tą užduotį atliko vos keli asmenys.“

katalikų sąjūdžio (Ambrazevičius, Damušis), du be aiškos partinės priklausomybės (Raštikis, Šlepetys). Iš septynių liberalų trys buvo aiškūs liaudininkai (Mackevičius, Novickis, Pajaujis), vienas buvęs liaudininkas (Škirpa), vienas ūkininkų partijos lyderis (Skipitis), du be aiškos partinės priklausomybės (Landsbergis-Žemkalnis, Vencius).

Pasak Škirpos, sukiliminės vyriausybės faktinė sudėtis kai kam sudariusi klaidingą įspūdį, kad tuo būdu buvusi atgaivinta savo metu prieš Smetonos autoritarinį režimą veikusi krikščionių demokratų liaudininkų vadinamoji ašis. Pats Škirpa sukiliminės vyriausybės sudėty pasigedo tik „stipresnio atstovavimo <...> buvusiems voldemarininkams ir aktyvesniems tautininkams“ (Plg.: [K.Škirpa] Sukilimas, p. 436¹⁹). Gal tikrai sukiliminės vyriausybės sudėtis neatitiko voldemarininkų grupės pronacinių nusiteikimų elementų LAF Berlyno užuomazgoj turėto svorio. Bet už tai tegalime dėkoti Apvaizdai, nes tuo būdu sukiliminė vyriausybė išvengė savo viduje gestapo manipuluojamos penktosios kolonos. Tokių tų voldemarininkų grupės pronacinių elementų vaidmenį akivaizdžiai liudija jų 1941.VII.9 raštas, siūlęs reichui nepripažinti Lietuvos sukiliminės vyriausybės, ir 1941.VII.25 pučas Kaune (Plg.: [K.Škirpa] Sukilimas, p. 440, 469)^{20/21}.

Išvados. Lietuvių antisovietinio pasipriešinimo pagrindis natūraliai pradėjo formuotis 1940 metų rudenio, kaip patriotiškai nusiteikusių ne-

¹⁹ Pastaba (S.J.): Nurodytame puslapyje K.Škirpa šitaip rašė: „Kas Laikinojoje Vyriausybėje buvo tikrai netobula, tai tas faktas, kad jį nebuvo stipresnio atstovavimo kitom dviem laisvės kovotojų srovėm, ypatingai pasireiškusiom sukilimo paruošime, būtent – buvusiems voldemarininkams ir aktyvesniems tautininkams. Mano paveikti, pirmieji buvo besąlyginiai stoję ant LAF ideologinio pagrindo, savęs „voldemarininkais“ nebelaikė ir turėjo žymių nuopelnų sukilimo paruošime tiek savo darbais, tiek sudėtomis kraujo aukomis. Panašiai besąlyginai buvo į LAF veiklą įsijungę ir aktyvesnieji tautininkai, kurie jau prieš tai buvo irgi opozicijoje Smetonos režimui“.

²⁰ Pastaba (S.J.): K.Škirpa rašė p. 440: „Gestapui nebuvo sunku sumedžioti keliolika nepatenkintųjų ar šiaip politinių naivėlių ir liepos 9 d. gauti jų parašus po raštpalaikiu, kur, anot L.Prapuolenio informacijos, buvo siūloma vokiečiams Lietuvos Laikinosios Vyriausybės nepripažinti, o krašto valdymą palikti vokiečių karinei vadovybei, kol nesugrįšias prof. A.Voldemaras iš Sov. Rusijos“; p. 469 – dr. Dirmeikio pasakojimas: „<...> Majoro Pyragiaus, Taunio, Stanevičiaus ir Viliaus vadovaujami, su vienu kareivių būriu, kuris buvo paskirtas Kauno kalėjimui saugoti, užėmė Kauno komendantūrą ir Aktyvistų Fronto štabą, o patį Aktyvistų Fronto vadą Prapuolėnį areštavo. <...> Laikinoji Vyriausybė buvo bejėgė prieš šią savivalę. Pradžioje ji mėgino tartis su voldemarininkais. Atsiuntė į štabą Pajaujį patirti, kokios yra voldemarininkų sąlygos. Šie reikalavo atsistatydinti Laikinąją Vyriausybę ir siūlė sudaryti naują, geresnę ir vokiečiams suprantamesnę“.

²¹ Žr.: Į laisvę, 1982, gruodis, Nr. 86(123), p. 19, 20.

priklausomybininkų iššūkis Lietuvos sovietinei okupacijai bei valstybės aneksijai. Pasipriešinimas dėl nepriklausomybės netekties, taip pat diegiai sovietinei sistemai prasidėjo žmonių iniciatyva iš apačios. Pasipriešinimo grupės, organizacijos, kovos būriai kūrėsi spontaniškai be kokio nors nurodymo iš viršaus, juolab be užsienio (Vokietijos) specialiųjų tarnybų intrigų ar tiesioginio dalyvavimo. Antisovietinis pasipriešinimas formavosi kaip piliečių savigyna, be jokios partinės iniciatyvos. Tai buvo sąmoningų Lietuvos piliečių judėjimas dėl Nepriklausomybės atkūrimo.

Antisovietiniame Lietuvos pogrindyje būrėsi daugiausia jaunimas ir vidutinio amžiaus žmonės. Tai buvo ūkininkai, amatininkai, samdiniai, darbininkai, tarnautojai, studentai, gimnazistai, kariškiai, policininkai. Socialinė būsimų sukilėlių struktūra rodo buvus absurdiškas sovietinės propagandos klišes apie klasinį antisovietinio pasipriešinimo jėgų pobūdį.

Sovietinei propagandai buvo itin neparankus tautinis antisovietinio pasipriešinimo pobūdis, net jo smerkimui vartojant *buržuazinių nacionalistų* sąvoką, nes rodė tautos, jos daugumos pasipriešinimą, o ne atskirų socialinių grupių ar klasių priešimąsi sovietų valdžiai ir jos daromoms permainoms, atitinkančioms esą visų darbo žmonių interesus.

Svarbiausios antisovietinio pasipriešinimo ir jo apogėjaus – 1941 metų Birželio sukilimo – varomosios jėgos buvo Lietuvos šauliai, ateitininkai ir sovietų likviduojamos Lietuvos kariuomenės karininkai, liktiniai puskarininkiai ir apskritai kol kas dar tarnyboje palikti kariai. Šios trys jėgos atstovavo visiems lietuvių visuomenės sluoksniams, išskyrus komunistus ir jiems palankiuosius, taip pat negausius sovietų santvarkos rėmėjus bei simpatikus.

Įteikta 2006 m. liepos mėn.

ON THE QUESTION OF THE DRIVING FORCES OF THE JUNE UPRISING

Sigitas Jegelevičius

Summary

The uprising of June 1941 was a determined action by the Lithuanian nation whose principle goals – using the confusion at the start of the Germany-USSR war – to refute by force the fabrication by Moscow about Lithuania's voluntary

entry into the Soviet Union, to stress the illegality of these aggressive Soviet actions, to shake off the imposed Bolshevik yoke, and to restore the independence of Lithuania.

Already in the early fall of 1940 secret anti-Soviet opposition groups, organizations, and units began to be formed spontaneously in Lithuania. The underground resistance was formed at the initiative of the Lithuanian people without any foreign influence. As the anti-Soviet underground resistance was being formed rapidly, Lithuania's Activist Front was established on October 9, 1940 in Kaunas on the model of a coalition of student corporations with the goal of coordinating the anti-Soviet resistance. Being aware of the developing national opposition to the Soviet authorities and the formation of the coordinating center in Kaunas, Lithuania's former representative to Germany Kazys Škirpa together with a group of Lithuanian political émigrés formed the Lithuanian Activist Front with the very same goals in Berlin on November 17, 1940. The organizers of the anti-Soviet resistance at various levels, and later the organizers of the uprising sought support from certain social groups, and even specific persons throughout Lithuania, who, called or inspired by the development of favorable circumstances, would stand in armed combat against the Soviet occupiers or at least be potential supporters of the uprising.

Under the then existing conditions of the Soviet occupation there were three social political forces in Lithuania which were immediately able from their own reliable members to begin to organize the underground and prepare people for resistance. These forces were: a) members of the paramilitary organization *Lietuvos Šaulių Sąjunga* (Lithuanian Riflemen's Association), who prior to the occupation had belonged to local groups organized on territorial principles, b) *ateitininkai* (*Ateitis* (Future) Federation – a youth organization fostering Lithuanian Catholic ideals, with separate sections of high school students, university students, and graduates; from 1930 the activities of the organization had been forbidden in high schools and thus it had the experience of organizing illegal youth activities), c) officers of Lithuania's army which had been reorganized and liquidated by the Soviets. This was the foundation of the anti-Soviet Lithuanian underground resistance and its most important reserve.

Patriotically motivated Lithuanian farmers, craftsmen, workers, officers, high school students, university students, officials formed the underground anti-Soviet resistance. The social structure of the June uprising participants indicates that they did not have narrow group or class interests, but the general state interests espoused by the majority of Lithuania's population.

Sigitas Jėgelevičius – docentas, humanitarinių mokslų daktaras.

Vilniaus universitetas, Istorijos fakultetas, Naujosios istorijos katedra, Universiteto g. 7, Vilnius, LT-01513.

El. paštas: sigitas.jegelevicius@if.vu.lt

ARŪNAS BUBNYS

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMAS ŠIAURĖS RYTŲ LIETUVOJE

1941 m. Birželio sukilimas Šiaurės rytų Lietuvoje (Švenčionių, Rokiškio ir Zarasų apskrityse) buvo itin intensyvus ir masiškas. Birželio trėmimai ir karo pradžioje sovietų įvykdytos civilinių gyventojų žudynės sustiprino šio krašto žmonių neapykantą komunistiniam režimui ir norą atkeršyti okupantams ir kolarborantams. Paskutiniai sovietų kariuomenės daliniai iš Šiaurės rytų Lietuvos pasitraukė tik 1941 m. birželio pabaigoje. Dėl to sukilėlių veiksmai čia truko ilgiau ir buvo smarkesni negu kituose Lietuvos regionuose (Sūduvoje, Vidurio Lietuvoje). Apie savaitę Šiaurės rytų Lietuvos sukilėliai turėjo veikti masinio Raudonosios armijos ir sovietinės valdžios pareigūnų atsitraukimo zonoje. Per šį regioną ėjo svarbiausi sovietų traukimosi keliai Daugpilio ir Polocko kryptimis. Kai kuriose šio krašto vietovėse sukilėliai ėmė burtis dar birželio trėmimų metu, iki nacių ir sovietų karo. Sukilėlių būrių organizatoriais ir nariais dažniausiai tapdavo buvę šauliai, Lietuvos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai, policininkai, savivaldybių tarnautojai, mokytojai ir patriotiškai nusiteikę ūkininkai. Pirmomis karo dienomis, iki vokiečių kariuomenės atžygiavimo likus kelioms dienoms, jie ėmė veikti. Svarbus impulsas buvo iš Kauno radijo pasklidusi žinia, kad sudaroma Lietuvos Laikinoji vyriausybė ir atkuriamą Lietuvos nepriklausomybę. Sukilėlių ryžtą dar labiau sustiprino akivaizdūs okupacinės valdžios panikos ir pakrikimo požymiai (skubus raudonarmiečių, sovietinės valdžios pareigūnų ir šalininkų traukimas iš Lietuvos, dokumentų ir materialinių vertybių naikinimas, grobimas ir kt.). Labai svarbus pastiprinimas buvo RA 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių masinis atitrūkimas nuo sovietų kariuomenės ir įsiliejimas į sukilėlių gretas. Kariškiai lietuviai masiškai ir su ginklais perėjo į sukilėlių pusę ir sudarė stambius kovinius vienetus – rinktines. Birželio sukilime Šiaurės rytų Lietuvoje dalyvavo apie 1500–2000 partizanų (įskaitant iš RA pasitraukusius lietuvių karius). Sukilėliai drąsiai stodavo į atvirą kovą su RA daliniais ir ginkluotais sovietinių pareigūnų būriais, užimdavo valsčių centrus ir atkurdavo nepriklausomybės laikais veikusius valdžios organus. Kautynių metu žuvo arba buvo sužeista keli šimtai lietuvių sukilėlių. Sukilėliai padarė daug nuostolių RA daliniams ir besitraukiantiems sovietiniams aktyvistams. Buvo paimta į nelaisvę ir nuginkluota daugiau kaip tūkstantis raudonarmiečių. Dar iki vokiečių kariuomenės atėjimo sukilėliai iš esmės išvadavo Šiaurės rytų Lietuvą iš sovietinės okupacijos ir kelioms dienoms perėmė valdžią į savo rankas. Deja, Lietuvai nepavyko atkurti valstybinės nepriklausomybės. Sovietinę okupaciją pakeitė nauja – nacistinė okupacija.

Įvadas. 1941 m. Birželio sukilimas lyg galingas sprogdymas sudrebino Lietuvą. Tai buvo entuziastingas ir spontaniškas lietuvių tautos mėginimas nusikratyti sovietine okupacija ir atgauti valstybės nepriklausomybę. Nors 1941 m. Birželio sukilimas buvo vienas ryškiausių ir dramatiškiausių Antrojo pasaulinio karo epizodų Lietuvoje, tačiau iki šiol tebėra nepakankamai ištirtas. Tokią situaciją lėmė daugybė priežasčių. Pats sukilimas truko tik apie savaitę, jis sutapo su nacių–sovietų karo pradžia. Vėliau jį užgožė kiti ilgalaikiai procesai ir žiaurūs įvykiai – nacistinė ir sovietinė okupacijos, holokaustas, pokario trėmimai, partizaninis karas ir t.t. Šie vėlesni tautos istoriniai įvykiai nustelbė ir išblukino atsiminimus apie tą herojišką, bet trumpą naujausios mūsų istorijos puslapį. Atsiminimai ir pagarba Birželio sukilimui išliko tik į Vakarus pasitraukusių sukilimo dalyvių atmintyje. Lietuvoje sąlygos tyrinėti 1941 m. Birželio sukilimo istoriją atsirado tik atkūrus nepriklausomybę. Iki šiol dauguma Lietuvos istorikų daugiausia tyrinėjo lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) susikūrimą ir veiklą Berlyne, LAF'o programą ir ideologines nuostatas, dažniausiai akcentuodami antisemitinius bruožus šios organizacijos dokumentuose. Gana gerai išnagrinėti sukilėlių veiksmai Kaune, Laikinosios vyriausybės paskelbimas ir jos veikla pirmosiomis karo ir nacių okupacijos savaitėmis, svarbiausių sukilimo organizatorių ir vadų likimai. Vienas mažiausiai ištirtų sukilimo aspektų yra sukilėlių veiksmai Lietuvos provincijoje – apskrityse ir valsčiuose. Profesionalūs istorikai faktiškai nesidomėjo šiuo klausimu, palikdami jį rajonuose gyvenančių istorijos mokytojų, kraštotyrininkų ir kitų savo krašto istoriją nagrinėjančių entuziastų nuožiūrai. Kaip teigiamą išimtį būtų galima nurodyti dr. V.Brandišausko parengtą dokumentų rinkinį, atskirus „Versmės“ leidyklos išleistus valsčių istorijos tomus, reguliariai „Trimito“ žurnale publikuojamus straipsnius 1941 m. Birželio sukilimo tema¹. Birželio sukilimo provincijoje tyrimų ignoravimas, manyčiau, yra klaidinga ir taisytina pozicija. Sistemingi ir nuoseklūs šios temos tyrimai leistų atsakyti į keletą labai svarbių klausimų, į kuriuos atsakymų iki šiol neturime. Pirmiausia susidarytume konkretų ir visapusišką vaizdą apie sukilimo eigą visoje Lietuvoje. Galbūt išryškėtų kai kurie regioniniai skirtumai ir specifiniai bruožai, nes sukilimo masiškumas ir intensyvumas bei trukmė įvairiose apskrityse ir valsčiuose buvo skirtingas. Kita vertus, labiau atsiskleistų ir visai Lietuvai būdingi dėsningumai, patvirtinantys mūsų nuojautas ir suvokimą, kad sukilimas buvo visuotinio ir masinio po-

¹ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, sud. V.Brandišauskas, Vilnius, 2000, 378 p.

būdžio. Be to, galėtume sužinoti bent apytikrį sukilimo dalyvių skaičių ir jų patirtus nuostolius, taip pat sukilėlių laimėjimus – kiek užimta miestelių, atkurta vietinės valdžios įstaigų, kiek įvykdyta diversijų, kokie nuostoliai padaryti Raudonosios armijos daliniams ir sovietinių pareigūnų būriams (kiek nukauta, sužeista ir paimta į nelaisvę raudonarmiečių ir sovietinių aktyvistų). Verti dėmesio ir kiti mažai tirti Birželio sukilimo aspektai: antisovietinio pagrindžio kūrimasis ir veikla iki nacių–sovietų karo, vietinių pasipriešinimo grupių ryšiai su pagrindžio vadovybės centrais Vilniuje, Kaune ir kituose didesniuose miestuose. Labai reikalingi tyrimai apie sukilimo dalyvių motyvaciją, socialinę kilmę, profesiją, amžių, dalyvavimą nepriklausomos Lietuvos laikų organizacijų (Šaulių sąjungos, jaunalietuvių) ir partijų veikloje. Atsakymai į šiuos klausimus leistų paaiškinti, kokie žmonės ir dėl kokių priežasčių įsitraukė į pasipriešinimo organizacijas ir tapo sukilėliais.

Šio straipsnio *tikslas* yra rekonstruoti sukilimo eigą Šiaurės rytų Lietuvoje. Straipsnyje nagrinėjama sukilėlių (partizanų) veiksmai trijose Šiaurės rytų Lietuvos apskrityse – Švenčionių, Rokiškio ir Zarasų. Šių apskričių teritorija ir padalijimas valsčiais atitinka faktinę 1941 m. padėtį. Straipsnyje aptariami šie klausimai: sovietinių represijų įtaka pasipriešinimo judėjimo formavimuisi ir sklaidai, sukilėlių (partizanų) būrių koviniai veiksmai ir patirtos aukos, Raudonajai armijai ir sovietiniams pareigūnams padaryti nuostoliai, miestelių užėmimas, saugojimas ir vietinės valdžios įstaigų atkūrimas. Straipsnio chronologinės ribos apima laikotarpį nuo 1941 m. birželio masinių trėmimų į Sibirą pradžios iki 1941 m. liepos pirmųjų dienų.

Straipsnio *šaltinių pagrindas* – daugiausia Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA), Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro archyve (toliau – LGRTCA) saugomi dokumentai. Straipsnio autorius LY archyve rado ir ištyrė apie 200 buvusių sukilimo dalyvių minėtose trijose apskrityse baudžiamųjų bylų. Vien šis skaičius rodo, kokie sukilimo mastai buvo nagrinėjamame regione. Vis dėlto sovietiniam saugumui pokario metais pavyko suimti ir nuteisti tik dalį buvusių sukilėlių. Nemažai buvusių sukilėlių pokario metais žuvo partizanų būriuose arba artėjant karo frontui pasitraukę į Vakarus. Baudžiamosiose bylose gausu informacijos apie sukilėlių būrių kūrimąsi ir veiklą konkrečiose vietovėse, susidūrimus su raudonarmiečiais ir patirtus nuostolius. Kai kuriose bylose yra informacijos apie antisovietinio pagrindžio veiklą iki nacių–sovietų karo. Archyviniai dokumentai dažnai papildo arba patvirtina mokslinėje literatūroje

ir publicistiniuose straipsniuose skelbtą informaciją apie 1941 m. Birželio sukilimą Šiaurės rytų Lietuvoje. Šiek tiek informacijos apie Birželio sukilimą yra išlikę ir LCVA fonduose (vokiečių okupacijos laikotarpio apskričių bei valsčių savivaldybių ir kitų įstaigų fonduose, f. R-676, f. R-708, f. R-721, f. R-1106). LGGRTC archyve yra saugoma apie tūkstantis buvusių 1941 m. Birželio sukilimo dalyvių asmens bylų, sutvarkytų po 1997 m. Čia yra dokumentų, kurių neaptiksime kituose archyvuose: sukilimo dalyvių gyvenimo ir rezistencinės veiklos aprašymų, asmens dokumentų, dalyvavimą sukilime patvirtinančių liudytojų parodymų ir rekomendacijų. Nemažai straipsnių ir atsiminimų apie sukilimą Rytų Lietuvoje buvo paskelbta vokiečių okupacijos metais leistuose „Kario“, „Naujosios Lietuvos“ ir kituose laikraščiuose. Straipsnio autoriaus darbą gerokai palengvino vertingi istoriko V.Striužo ir kraštotyrininko V.Indrašiaus straipsniai apie 1941 m. Birželio sukilimą Švenčionių ir Zarasų apskrityse².

Švenčionių apskritis. Istorijos tėkmėje Švenčionių krašto valstybinė priklausomybė ir etninė struktūra dažnai keitėsi, nors nuo pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susikūrimo XIII a. Švenčionių kraštas buvo Lietuvos valstybės dalis. Ypač daug permainų ir nelaimių šis kraštas patyrė XX a. pirmojoje pusėje. Po Pirmojo pasaulinio karo (1918–1920) dėl Švenčionių krašto kovojo Lietuva, Lenkija ir Sovietų Rusija. Nuo 1920 m. spalio mėnesio iki 1939 m. rugsėjo vidurio kraštą valdė Lenkija. 1939 m. spalio pabaigoje dalis krašto sugrįžo Lietuvos Respublikai. 1941 m. neoficialiais Statistikos valdybos duomenimis, tuometinėje Švenčionių apskrityje gyveno 103 295 gyventojai: lietuviai sudarė 76 proc., lenkai – 13 proc., žydai – 3,93 proc. apskrities gyventojų³. Nepaisant šimtmečius trukusio lenkinimo ir rusinimo, Švenčionių apskritis iš esmės liko lietuviška. 1940 m. birželio mėnesį sovietams okupavus Lietuvą, prasidėjo krašto sovietizavimas ir terorizavimas. Komunistinis teroras apogėjų pasiekė nacių-sovietų karo išvakarėse, 1941 m. birželio 14 d. trėmimo metu. Iš Švenčionių apskrities į Rusijos gilumą (Altajaus kraštą, Jakutiją, Komiją, Tomsko sritį)

² V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte, – *Trimitas*, 2000, Nr. 10; V.Striužas, „Pasipriešinimas prievartai Pabradės–Švenčionių–Pastovių–Gluboko (Gilučių) kelyje, – *Trimitas*, 2001, Nr. 1; V.Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė, Ignalinos sukilėlių būrys, – *Trimitas*, 2001, Nr. 3; V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė, – *Trimitas*, 2001, Nr. 2; V.Indrašius, 1941 m. birželio 22–28 d. sukilimas Zarasų apskrityje, – *Trimitas*, 2005, Nr. 8.

³ Lietuvos TSR Statistikos valdybos 1941 10 01 žinios apie Lietuvos gyventojų tautinę sudėtį, – LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46, l. 172.

buvo ištremta 311 Švenčionių apskrities gyventojų⁴. Dauguma tremtinių buvo lietuviai. Trėmimui Švenčionių mieste vadovavo NKGB karininkas Abrasovas⁵.

Sovietinės valdžios prievarta ir teroras skatino patriotiškai nusiteikusių krašto gyventojų ryžtą priešintis komunistiniam režimui. Dar gerokai iki nacių–sovių karo pradžios kai kuriose Švenčionių apskrities vietovėse slapta ėmė organizuotis buvę šauliai, iš darboviečių atleisti nepriklausomos Lietuvos laikų tarnautojai, moksleiviai, apskrityje dislokuotų sovietinės armijos dalinių kariai lietuviai. Sukilėlių (tuomet jie save dažniausiai vadindavo partizanais) veiksmai Švenčionių apskrityje buvo vieni intensyviausių Lietuvoje. Sukilėlių gretas labai sustiprino karo pradžioje masiškai dezertyravę Raudonosios armijos (toliau – RA) kariai lietuviai, dislokuoti Pabradėje, Pažeimenės poligone ir Švenčionėliuose. Jie dažnai su ginklais prisijungdavo prie besikuriančių vietinių partizanų būrių arba sudarydavo savarankiškus kovos vienetus. Kai sukilėlių gretos pasipildė profesionaliais kariškiais, antisovietinis pasipriešinimas įgijo didelę galią.

Pagal LAF'o parengtą sukilimo planą, Švenčionių apskritis priklausė Šiaurės rytų Lietuvos regionui (centras – Utenos ir Švenčionių apskritys) ir buvo pavaldi LAF'o Vilniaus štabui⁶. Iki nacių–sovių karo **Pabradės** poligone buvo dislokuota Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 179-oji šaulių divizija. Dauguma jos karininkų ir kareivių buvo lietuviai. Prasidėjus karui divizija gavo įsakymą trauktis į Rusiją. Lietuviai kariai nenorėjo išvykti iš tėvynės ir kariauti už jiems svetimą sovietinį režimą. Pasitaikius progai, daugelis bandė dezertyruoti. Pasitraukimo metu įvyko daug ginkluotų susidūrimų tarp lietuvių karių ir raudonarmiečių. Iš maždaug 6 tūkst. 179-osios divizijos karių į Rusiją pasitraukė apie 1,5–2 tūkst. raudonarmiečių⁷. Birželio 24 d. Pabradės poligone esantys lietuvių kariai sukilo ir nuginklavo sovietams ištikimus raudonarmiečius. Sukilusių karių komendantu pasiskelbė lt. Vytautas Jurevičius. Prie karių prisijungė ir vietiniai lietuviai partizanai⁸. Birželio 25 d. rytą RA 259-ojo

⁴ Lietuvos gyventojų genocidas. Antras pataisytas ir papildytas leidimas, t. 1 (1939–1941), Vilnius, 1999, p. 54.

⁵ Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose. Dokumentų rinkinys, ats. red. prof. A. Tyla, Vilnius, 1995, p. 198.

⁶ K. Škirpa, Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti: Dokumentinė apybraiža, Vašingtonas, 1973, p. 197.

⁷ J. Dobrovolskas, Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose, Vilnius, 1967, p. 36–37, 39.

⁸ A. V., Kaip buvo paimta Pabradė, – *Naujoji Lietuva*, 1941 07 01, Nr. 3.

šaulių pulko 1-oji kuopa, vadovaujama kpt. Povilo Bareišio, užtvėrė kelią norėjusiam per Pabradę trauktis sovietų daliniui. Po įnirtingos kovos lietuvių kariai buvo priversti pasitraukti. Mūšyje žuvo 2 sukilėliai. Rusai neteko 12 kareivių. Prasiveržę sovietai nužygiavo Švenčionių kryptimi. Į Pabradę rinkosi sukilę lietuvių kariai iš aplinkinių vietovių. Iš jų buvo suformuota Pabradės rinktinė, kurią sudarė keturios šaulių kuopos, judrioji rinktinė, ryšių bei ūkio būriai ir kiti padaliniai. Pabradės rinktinei buvo pavaldūs Pažeimenės ir Joniškio sukilėlių daliniai. Rinktinėje veikė keli šimtai sukilusių karių⁹. Pabradės rinktinė egzistavo iki 1941 m. liepos 25 d., palaikė tvarką, saugojo tiltus, geležinkelį ir paimtą karinį turtą. Pabradės apylinkėse ir Pažeimenėje kovose su sovietais žuvo 18 lietuvių karių ir 2 partizanai. Žuvusieji Pabradoje buvo palaidoti senosiose Bajoriškės kapinėse. 1998 m. rugsėjo mėnesį jų atminimui pastatyta koplytėlė¹⁰.

Pažeimenės stovykloje prieš karą bazavosi 179-osios divizijos padaliniai. Lietuviai kariai čia ėmė organizuotis 1941 m. birželio 24 d. Jiems vadovavo plk. lttn. P.Staniulis. Buvo suformuotas vienas pėstininkų batalionas, sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa, dviratininkų, ryšių ir žvalgų būriai. Sukilę kariai suėmė apie 70 sovietams ištikimų raudonarmiečių. Po kelių dienų Pažeimenės sukilėliai prisijungė prie Pabradės rinktinės¹¹.

Švenčionėlių valsčius. Švenčionėliai (10 km į šiaurės vakarus nuo Švenčionių) karo ir vokiečių okupacijos metais buvo valsčiaus centras ir antras pagal dydį Švenčionių apskrities miestas. 1941 m. sausio 1 d. duomenimis, tuometinėje Švenčionėlių apskrityje (Švenčionėlių apskritis netrukus buvo panaikinta ir prijungta prie Švenčionių apskrities) gyveno 50 374 gyventojų (lietuviai sudarė 77, 27 proc.)¹².

Nacių–sovietų karo išvakarėse Švenčionėlių poligone buvo įsikūrusi RA 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 619-ojo artilerijos pulko bazė ir Vilniaus pėstininkų mokyklos vasaros mokykla. Prasidėjus karui, du pėstininkų mokyklos batalionai buvo išvežti į Vilnių. Poligono apsaugai buvo pa-

⁹ S.Urbonas, Trumpa 29-ojo šaulių teritorinio korpuso lietuviškųjų dalių iš Raudonosios armijos atsipalaidavimo apžvalga (Pabradės rinktinė), – *Karys*, 1943 10, Nr. 44; V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte, – *Trimitas*, 2000, Nr. 10, p. 28; P.Bareišis, Vienos kulkosvaidžių kuopos veiksmai Pabradės apylinkėje, – *Karys*, 1942 01 10, Nr. 3.

¹⁰ V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte, – *Trimitas*, 2000, Nr. 10, p. 28.

¹¹ S.Urbonas, min. str.; V.Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte., p. 28.

¹² 1941 01 01 neoficialūs duomenys apie Vilniaus krašto gyventojų tautinę sudėtį, – LCVA, f. R-743, ap. 5, b. 46, l. 386.

likta būrys kursantų, pusė politrukų (politinių vadovų) kuopos, artilerijos baterija ir ūkio kuopa. 1941 m. birželio 24 d. poligono apsaugai palikti kareiviai gavo įsakymą trauktis į rytus (Baltarusiją ir Rusiją). Užuoat vykdžiusį šį įsakymą, gen. št. kpt. Juozo Puknio vadovaujama kuopos dalis pasuko šiaurės kryptimi, siekdama susijungti su šiame krašte pradėjusiais veikti lietuvių sukilėliais. Paluknio kaime sukilę lietuvių kareiviai susijungė su vietiniais partizanais. Kpt. J. Puknio vadovaujamas būrys surengė pasala besitraukiantiems raudonarmiečiams tarp Labanoro ir Balto ežerų. Susidūrimo metu žuvo būrio vadas kpt. J. Puknys ir kursantas Julius Gricius, dar keli sukilėliai buvo sužeisti. Vis dėlto sukilėliams pavyko sunaikinti 15 sovietų kariškių (3 karininkus, 2 politrukus ir 10 kareivių) grupę¹³.

1941 m. birželio 25 d. iš pasitraukusių RA karių lietuvių susiorganizavo Švenčionėlių apsaugos rinktinė (toliau – ŠAR). ŠAR štabui (jis tuomet buvo vadinamas partizanų štabu) vadovavo ats. mjr. Kazimieras Veikutis (pasak kitų šaltinių, ŠAR štabo viršininkas buvo mjr. Petras Ličkus) ir plk. lt. Balys Svilas. Be jų, štabo nariai buvo Vaclovas Raginis (Švenčionėlių miesto komendantas), Vincas Blažys (apskrities viršininkas) ir Karolis Ciėnas (Švenčionėlių burmistras). Pasak liudytojų parodymų, ŠAR iš viso buvo apie 600 sukilėlių. Rinktinę sudarė dvi pėstininkų kuopos ir kulkosvaidininkų kuopa. ŠA rinktinėi buvo pavaldūs Antaliedės (vadas Anicetas Urmonas), Kaltanėnų (vadas ats. j. lt. Jonas Kvaraciejus), Krivasalio, Labanoro (vadai lt. Vincas Kačergius, psk. Pranas Snieška), Linkmenų (KGB duomenimis, šiame būryje buvo 65 asmenys), Rėkučių (vadas Adomas Lapėnas), Saldutiškio (vėliau čia buvo suformuota savarankiška rinktinė), Šiškinų, Vosiuliškės (vadas Pranas Stankelis) sukilėlių būriai¹⁴.

Pirmosiomis karo dienomis Švenčionėlių mieste ir valsčiuje pradėjo veikti lietuvių sukilėlių būriai. Jiems vadovavo kapitonas Jonas Kurpis. Švenčionėlių sukilėlių kuopoje buvo apie 200 narių. Dauguma jų buvo vietiniai šauliai ir iš sovietų kariuomenės dezertyravę lietuviai. Partizanų štabas buvo įsikūręs Butlerio namuose Vilniaus gatvėje (pasak kitų šaltinių, lietuviškos progimnazijos pastate, Mokyklos gatvėje). Sukilėliai apsiginklavo sovietų kariuomenės poligone paliktais ginklais. Jie nuginkluodavo nedideles besitraukiančių raudonarmiečių grupes ir kelis kartus dalyvavo

¹³ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 30; K.Globys, Kaip žuvo gen. št. kpt. J.Puknys, – *Karys*, 1942 01 24, Nr. 6.

¹⁴ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 30; J.Kurpio 1944 08 08 ir 1944 08 13 tardymo protokolai, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10712/3, l. 12 a. p., 16; Švenčionių apskrities rinktinės štabo 1941 07 01 įsakymas Nr. 4, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10712/3, l. 295–5.

kautynėse su pasipriešinusiais rusų kareiviais¹⁵. Švenčionių apskritis buvo viena svarbiausių RA traukimosi iš Lietuvos į rytus kryptį. Dėl to susidūrimai tarp besitraukiančių RA dalinių ir sukilėlių čia buvo itin dažni. Jau 1941 m. birželio 24 d. Švenčionėlių partizanai be pasipriešinimo užėmė miestą, tačiau geležinkeliu atvažiavę RA kareiviai privertė partizanus pasitraukti į aplinkinius miškus. Dotenėnų miške (apie 5–6 km į pietus nuo Švenčionėlių) susitelkė apie 400 dezertyravusių RA kareivių lietuvių ir sukilėlių. Sukilėliai apsiginklavo RA sandėliuose paliktais ginklais. Pirmosiomis sukilimo dienomis žuvo tiltą per Žeimenos upę saugojęs Antanas Ulozas. Jis buvo palaidotas miesto kapinėse. Vokiečių okupacijos metu Ulozo vardu buvo pavadinta viena Švenčionėlių gatvių¹⁶. Birželio 25 d. (kitais duomenimis, 27 d.) sukilėliai susigrąžino miestą. Jie saugojo geležinkelio stotį ir jos rajone esančius sandėlius, vandentiekį, karines dirbtuves ir kitus svarbius objektus. Birželio 25 d. partizanai apšaudė besitraukiančius RA kareivius ir nukovė sovietų kapitoną, o sužeistą vyr. leitenantą paėmė į nelaisvę. Kautynėse dalyvavusio buvusio 215-ojo šaulių pulko kareivio P.Dranginio liudijimu, susišaudymas įvyko prie Švenčionių plento; jo metu buvo sunaikinti du RA automobiliai ir nukauti keli raudonarmiečiai, sukilėliams atiteko sovietų ginklai ir kitas karo grobis¹⁷. Birželio 26 d. prie tilto sukilėliai vėl susikovė su būriu (apie 60 asmenų) RA kareivių. Susišaudymas truko apie 2 valandas. Pagal buvusių sukilėlių parodymus, šiose kautynėse buvo nukauti 9 rusų kareiviai ir vienas paimtas į nelaisvę. Mūšyje žuvo ir 2 lietuvių sukilėliai¹⁸.

Birželio 27 d. Švenčionėlių apylinkėse sovietai apsupo plk. lt. J.Šlepečio vadovaujamą sukilėlių grupę. Sukilėlius nuo sunaikinimo išgelbėjo iš Pabradės atskubėjęs S.Urbonavičiaus ir A.Šležo vadovaujamas partizanų būrys. Kautynių metu rusai buvo išsklaidyti, keliasdešimt raudonarmiečių

¹⁵ 1945 02 27 d. kaltinamoji išvada J.Kurpio ir kt. baudžiamojoje byloje, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10712/3, l. 287–292; J.Kurpio 1944 08 18 d. tardymo protokolo išrašas, – ten pat, b. 22422/3, l. 271; 1973 m. atlikto tyrimo metu KGB nustatė 151 buvusį Švenčionėlių kuopos sukilėlį. Žr. LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1256, l. 1–24.

¹⁶ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 31.

¹⁷ 1967 01 21 d. išvada J.Tartilo baudžiamojoje byloje, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22422/3, l. 281; P.Dranginis, 215-asis šaulių pulkas, Pažeimėnės stovykla. Iš karių anketų, – *Karys*, 1942 02 21, Nr. 9.

¹⁸ 1967 01 21 d. išvada J.Tartilo baudžiamojoje byloje, – LCVA, f. K-1, ap. 58, b. 22422/3, l. 281; A.Rukšėno 1947 04 21–22 d. tardymo protokolas, – ten pat, b. P-18187, l. 27; V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 30.

paimta į nelaisvę. Paimti į nelaisvę sovietų kareiviai iš pradžių buvo laikomi tuščiam sandėlyje Švenčionėliuose, Vilniaus gatvėje¹⁹.

Susidūrimai su besitraukiančių RA kareivių grupėmis vyko iki pat liepos mėnesio. Birželio 28 d. partizanai apšaudė RA sunkvežimių koloną. Į nelaisvę buvo paimti 2 sužeisti sovietų kareiviai, sukilėlių pusėje taip pat buvo sužeisti 2 vyrai. Birželio 30 d. partizanai paėmė į nelaisvę 4 sovietų kariškius. Kaltanėnų kelyje grupė partizanų atėmė RA sunkvežimį su prieštankiniu pabūklų ir suėmė 5 sovietų kareivius. Netoli Kaltanėnų mūšio metu žuvo ryšių liniją tvarkęs sukilėlis Mykolas Dubonis. Jis buvo palaidotas Reškutėnų kapinėse²⁰. Pagal sukilimo dalyvių parodymus, 1941 m. birželio pabaigoje Švenčionėliuose, prie tilto per upę, įvyko dar vienos kautynės su raudonarmiečiais. Mūšio metu žuvo 2 lietuvių partizanai. Sovietų nuostoliai nežinomi, nes sukilėliai buvo priversti pasitraukti. Sukilimo dalyvių liudijimu, Švenčionėlių partizanai į nelaisvę paėmė keliasdešimt RA kariškių. Atėjus vokiečiams, belaisviai buvo traukiniu išvežti į Vilnių ir perduoti į karo belaisvių stovyklą. Kitais duomenimis, Švenčionėlių valsčiaus partizanai į nelaisvę paėmė net 432 sovietų armijos kariškius²¹.

Pirmieji vokiečių kariuomenės daliniai (trys šarvuočiai) į Švenčionėlius atvyko 1941 m. liepos 1 d. Aukščiausią valdžią Švenčionių apskrityje perėmė vokiečių karo komendantūra. Miestą tuomet jau kontroliavo sukilėliai, buvo atkurti lietuvių valdžios organai (valsčiaus savivaldybė ir policija), nuo sunaikinimo ir išvežimo išgelbėtas valstybinis turtas, gyventojai apsaugoti nuo masinio enkavėdistų, raudonarmiečių ir sovietinių partinių aktyvistų teroro. 1941 m. liepos 6 d. sukilime dalyvavę buvę 29-ojo teritorinio šaulių korpuso kariai su ginklais, amunicija ir Švenčionėliuose gyvenusiomis šeimomis traukiniu išvyko į Vilnių. Sukilėlių būrys buvo išformuotas 1941 m. liepos 10 d. Dalis jo narių stojo tarnauti į policiją ir savisaugos batalionus, kiti sugrįžo į savo ankstesnes darbovietes ir ūkius. J. Kurpis buvo iškviestas į Vilnių ir Vilniaus srities vidaus reikalų valdytojo K. Kalendros paskirtas Švenčionėlių–Švenčionių apskrities viršininku. Šias pareigas jis ėjo iki 1941 m. liepos 26 d. Tuomet Švenčionėlių apskritis buvo panaikinta ir Švenčionėlių valsčius įjungtas į Švenčionių apskrities sudėtį.

¹⁹ V. Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 30; J. Veršekėno 1947 05 20 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-19271, l. 22 a. p.

²⁰ V. Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 30, 31.

²¹ A. Rukšėno 1947 04 21 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18187, l. 27; J. Veršekėno 1947 05 20 d. tardymo protokolas, – ten pat, b. P-19271, l. 22–23; V. Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė..., p. 31.

Sukilimo metu Švenčionėlių mieste ir apylinkėse kautynėse žuvo 9 lietuvių sukilėliai (6 kariai ir 3 civiliai). Švenčionėlių kapinėse buvo palaidoti šie žuvusieji: j. psk. Stasys Drupas, j. psk. Kazys Matuzevičius, eil. Bronius Jakutis, eil. Jonas Kavaliauskas, eil. Kazimirskis, eil. Vincas Stokna, Vilniaus karo mokyklos tarnautojas Ignas Sasnauskas, civiliai partizanai Antanas Ulozas, Kazys Verikas. 1994 m. sukilėlių atminimui Švenčionėlių kapinėse atidengtas antkapinis paminklas²².

Iš besitraukiančių RA lietuviškų dalinių kariai masiškai dezertyruodavo. Sovietams ištikimi kariškiai, politrukai ir enkavėdistai mėgino persekioti pasitraukiančius lietuvius ir atkurti tvarką pakrikusiuose daliniuose. Prie Švenčionių Mylių miške bolševikai nužudė 215-ojo šaulių pulko kpt. Adolfą Pilvelį ir dar 5 lietuvių karius. Visi jie vėliau buvo palaidoti Švenčionių kapinėse²³.

Iš RA pasitraukę lietuviai prie **Adutiškio** susijungė su vietiniais partizanais. Prie Bernotų kaimo (Mielagėnų valsčius) partizanai stojo į mūšį su rusų kariškiais. Partizanai penkis rusus nukovė, vieną sužeidė, dešimt nuginklavo ir paleido į laisvę. 1941 m. birželio 29 d. mūšyje su sovietais žuvo du Adutiškio partizanai: Feliksas Bartkevičius ir Leonas Uogelė. Dar 5 Adutiškio sukilėliai dingo be žinios kautynėse prie Krikonių kaimo. Birželio 24 d., nenorėdamas trauktis į Rusiją, nusišovė plk. ltn. Otonas Milaševičius. Yra duomenų, jog birželio 26–27 d. Adutiškio apylinkėse pasipriešinimo metu žuvo ltn. Petras Gavulis, ltn. Kęstutis Kazėnas, ltn. Jonas Navikevičius, psk. Viktoras Bitaravičius. Jų pavardės įrašytos Adutiškio koplytėlės atminimo lentoje²⁴.

Saldutiškis vokiečių okupacijos metais buvo vienas iš dvylikos Švenčionių apskrities valsčių centrų. Pirmosiomis nacių-sovietų karo dienomis Saldutiškio valsčiuje nuo suėmimų besislapstęs kpt. Eugenijus Petrauskas (jo tėvus 1941 m. birželio 14 d. sovietai ištrėmė į Sibirą) organizavo sukilėlių (partizanų) būrius. Jis vadovavo visiems valsčiuje veikiantiems sukilėlių būriams. Savanorių gausėjo labai sparčiai, bet jiems iš pradžių labai trūko ginklų, dėl to nebuvo galima vykdyti stambesnių

²² V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 31; A.Rukšėno 1947 04 22 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18187, l. 40; J.Kurpio 1944 08 08 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 10712/3, l. 12.

²³ V.Striužas, Pasipriešinimas prievartai Pabradės–Švenčionių–Gluboko (Gilučio) kelyje., p. 30.

²⁴ V.Striužas, Švenčionėlių apsaugos rinktinė., p. 30; J.Juodagalvis, Mielagėnai (Istorijos bruožai), Vilnius, 1998, p. 19, 20.

kovinių operacijų. Jau po kelių dienų Saldutiškio sukilėlių būryje buvo per 80 narių. Sukilėlių gretas sustiprino iš Pašaminės atvykę pasitraukę iš RA ginkluoti kariai lietuviai. Partizanai nukirpo telegrafo laidus, išardė tiltus ir medžiais užvertė pagrindinius kelius. 1941 m. birželio 24 d. rytą sukilėliai be pasipriešinimo užėmė Saldutiškį ir įsikūrė buvusiuose Šaulių namuose. Buvo iškelta Lietuvos trispalvė. Vietiniai komunistai ir sovietiniai aktyvistai paniškai išsilakstė. Pirmas ginkluotas susidūrimas su RA kareiviais įvyko birželio 24 d. (pasak kitų šaltinių, birželio 25 d.). Partizanai Saldutiškio geležinkelio stotyje užpuolė stovintį traukinį (kitur rašoma, jog automatracą) su raudonarmiečiais ir sovietiniais aktyvistais. Smarkaus susišaudymo metu į ranką buvo sužeistas partizanas Antanas Samsonas. Buvo nukauti 2 ir paimti į nelaisvę 3 sovietų kareiviai. Miestelio gydytojas Pleiskys (kitur – Plieskys) suteikė medicininę pagalbą ir Samsonui, ir sužeistam raudonarmiečiui²⁵.

Pirmą karo savaitę partizanų būriams dažnai tekdavo susikauti su besitraukiančiais RA kareiviais, milicininkais ir sovietiniais aktyvistais. Birželio 25 d. Linkmenų sukilėliai gavo žinią, kad iš Utenos atvažiuoja keturi sovietų sunkvežimiai. Sukilėliai surengė pasalą ir smarkiai apšaudė pirmą pasirodžiusį sunkvežimį. Partizanų duomenimis, buvo nukauti 9 sovietų kariškiai ir paimta daug ginklų. Šiame mūšyje žuvo partizanas Petras Bieliauskas²⁶. Likusieji sovietų sunkvežimiai pasitraukė Kirdeikių kryptimi. Čia jiems pastojų kelią vietiniai sukilėliai. Jie vieną sunkvežimį perėmė į savo rankas. Susišaudymo metu žuvo psk. Bronius Želnys²⁷. Per Saldutiškio valsčių traukėsi stiprūs sovietų armijos daliniai. Tai kėlė didelį pavojų valsčiuje veikiantiems sukilėlių būriams. Vokiečių lėktuvai intensyviai bombardavo besitraukiančius RA dalinius ir išgelbėjo lietuvių partizanus nuo gresiančio sunaikinimo. Prie Pūčkoriškių kaimo (4 km į šiaurės vakarus nuo Saldutiškio) sukilėliai atmušė sovietų koloną ir privertė juos pasukti Tauragnų kryptimi. Lietuvių partizanai paėmė daug karinės technikos ir ginklų. Šiose kautynėse žuvo eilinis Lašinskas (palaidotas Kaltanėnų kapinėse) ir dar vienas nežinomas sukilėlis. Keršydamai lietuvių partizanams, RA daliniai padegė Tauragnų miestelį²⁸.

²⁵ E.Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė prieš bolševikus (Partizanų rinktinės veikla 1941. VI. 22–VII. 5 dienomis), – *Karys*, 1942 07 18, Nr. 30; A.Samsono 1945 06 10 d. tardymo protokolai, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-15564, l. 65, 66.

²⁶ E.Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė., 1942 07 25, Nr. 31; V.Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė., p. 30.

²⁷ V.Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė., p. 30.

²⁸ Ten pat.

Pirmosiomis karo dienomis sukilėlių būrys susiorganizavo **Labanoro** miestelyje (12 km nuo Saldutiškio). Jis iš pradžių, atrodo, buvo pavaldus Švenčionių apsaugos rinkinei. Nėra aiškumo dėl būrio vadovybės. Šaltiniai nurodo įvairiai: būriui vadovavę lt. Vincas Kačergius, lt. Jackūnas, psk. Pranas Snieška, Juozas Deveikis ir dar keli kiti asmenys. Sukilėlių būryje buvo keliasdešimt vyrų. Būrys puldinėjo besitraukiančias RA grupes, vykdė komunistų ir sovietinių aktyvistų areštus. Pasak liudytojų, Labanoro partizanai nukovė 8 sovietų kareivius ir 1 politruką. Kautynėse su sovietais žuvo būrio nariai Andrius Gasiulis ir Jurgis Bimba²⁹.

Birželio 29 d. įvyko vienos paskutinių Saldutiškio rinktinės partizanų kautynių su raudonarmiečiais. Linkmenų sukilėliai prie Pažiezdrio kaimo užpuolė sovietų sunkvežimį vorą. Du vietiniai komunistai parodė rusams kelią, kuriuo galima sukilėlius apeiti už nugaros. Dėl netikėto sovietų antpuolio partizanai šiame mūšyje patyrė nemažus nuostolius. Čia žuvo eiliniai kareiviai Antanas Vaiciukonis, Juozas Parulis, Stasys Talkačiauskas (visi palaidoti Linkmenyse – Margavonių kapinėse), prie Salų kaimo žuvo žvalgybą vykdęs Adomas Švogžlys, sužeistas būrio vadas lt. Kazys Gaižutis. Vokiečių motorizuoti daliniai Saldutiškį pasiekė tik 1941 m. liepos 2 d. Tą dieną per neatsargumą nuo minos žuvo bene paskutinis Saldutiškio rinktinės partizanas – Stasys Matusevičius (palaidotas Kaltanėnų kapinėse)³⁰. Rinktinės vado kpt. E. Petrausko teigimu, Saldutiškio rinktinės būriuose iš viso kovojo apie 650 sukilėlių. Sukilimo istorijos Švenčionių krašte tyrinėtojas V. Striužas mano, jog rinktinėje iš viso buvo apie 500 vyrų. 1976 m. KGB sudarytame 1941 m. Saldutiškio miestelio sukilėlių sąrašė yra 56 asmenų pavardės³¹. Tikslaus partizanų skaičiaus tikriausiai nebeįmanoma nustatyti. Archyvinių dokumentų išliko nedaug, o sukilimo dalyviai arba liudytojai beveik visi jau mirę. Kautynėse su sovietais žuvo keliolika Saldutiškio rinktinės partizanų.

Joniškis vokiečių okupacijos metais buvo valsčiaus centras. Pirmosiomis karo dienomis iš buvusių vietos šaulių ir RA pasitraukusių lietuvių susiorganizavo sukilėlių (partizanų) būrys. Po kelių dienų Joniškio sukilėlių

²⁹ G. Stirnelio 1944 09 18 d. apklausos protokolas, – ten pat, b. 8121/3, l. 13 a. p. 14; V. Kačergius, Kariai Labanoro apylinkėje, – *Karys*, 1942 01 24–31, Nr. 5–6; E. Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė., Nr. 30–31.

³⁰ V. Striužas, Saldutiškio partizanų rinktinė., p. 30; E. Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė., Nr. 31.

³¹ E. Petrauskas, Saldutiškio partizanų rinktinė.; V. Striužas, Saldutiškio miestelio sukilėlių sąrašas, – LYA, f. K-1, ap. 15, b. 3388, l. 194–198.

būrys prisijungė prie Pabradės partizanų rinktinės. Joniškio partizanams vadovavo veterinarijos gydytojas Alfonsas Piliponis ir pulkininkas Blažys. Partizanų štabas buvo įsikūręs valsčiaus savivaldybės pastate. Joniškio sukilėlių būryje buvo apie 30–50 narių³². Joniškiečiams teko susigrumti su stipriais besitraukiančiais RA daliniais. Birželio 28 d. sovietai užpuolė Joniškyje įsitvirtinusius partizanus. Sukilėliams į pagalbą iš Pabradės buvo pasiųstas tankas ir kulkosvaidininkų būrys, tačiau ši pagalba nespėjo laiku atvykti į Joniškį ir vietiniai partizanai, patyrę daug nuostolių, buvo priversti pasitraukti. Mūšio metu žuvo viršila Jonas Adomaitis, grandinis Merkevičius, eiliniai Pranas Busius, Dominykas Grigaliūnas, civiliai partizanai Alfonsas Žvikevičius, Kostas Žuromskas. Visi jie buvo palaidoti miestelio kapinėse³³. Kitų šaltinių duomenimis, šios kautynės įvyko birželio 30 d. Partizanai buvo įsitvirtinę Joniškio kapinėse už akmeninės tvoros ir apšaudė keliu važiuojančius sovietų kareivius. Sovietai užėmė miestelį ir išvadavo čia anksčiau suimtus RA kareivius. Mūšyje esą žuvo 5 rusų kareiviai ir 7 lietuvių sukilėliai. Kitais duomenimis, partizanai nukovė 13 RA kariškių³⁴. Iš viso susirėmimuose su sovietais žuvo net 17 Joniškio partizanų³⁵. Tarp žuvusių buvo ir būrio vadas A. Piliponis, 1941 m. liepos mėnesį netyčia susisprogdinęs granata. Traukdamiesi bolševikai 1941 m. birželio 28 d. nužudė 3 taikius Joniškio valsčiaus Dirvoniškių kaimo gyventojus: Joną Cijūnaitį (42 m.), Oną Cijūnaitienę (46 m.) ir Antaną Cijūnaitį (44 m.). Jie buvo palaidoti Joniškio kapinėse, šeimos kape. Po vado žūties Joniškio partizanų būriui ėmė vadovauti Pranas Grigalevičius³⁶.

Sukilimo tyrinėtojo V. Striužo duomenimis, 1941 m. Birželio sukilime Švenčionių apskrityje iš viso dalyvavo ne mažiau kaip 800–1000 sukilėlių karių ir civilių. Kovose su bolševikais žuvo ne mažiau kaip 137 švenčionių krašto sukilėliai: 115 karių ir 22 civiliai. Be to, besitraukiantys sovietai nužudė 11 civilių švenčionių apskrities gyventojų³⁷.

Rokiškio apskritis. Rokiškio apskritis 1940–1941 m. smarkiai nukentėjo nuo sovietinio teroro. 1941 m. birželio trėmimų metu Lietuvos savi-

³² F. Drungos 1948 11 25 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1370/3, l. 17 a. p.

³³ V. Striužas, 1941 m. Birželio sukilimas Švenčionių krašte., p. 28.

³⁴ F. Drungos 1941 11 28 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1370/3, l. 21–22.

³⁵ Joniškio valsčiaus žuvusių kovose su bolševikais sąrašas, – LCVA, f. R-721, ap. 3, b. 1, l. 29.

³⁶ F. Drungos 1948 12 06 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 1370/3, l. 24; Mes kovojome ir žuvome, kad Lietuva būtų laisva, sud. A. Biliūnas, A. Žaldokas, Kaunas, 2005, p. 33.

³⁷ V. Striužas, 1941 metų sukilimas Švenčionių apskrityje, Vilniuje, Varėnoje (apžvalgos, aukų sąrašai, straipsnių santraukos, fotonuotraukos), 2003, rankraštis.

tarpinės pagalbos žinių biuro duomenimis, iš Rokiškio apskrities į Sovietų Sąjungos gilumą buvo ištremta 824 žmonės (411 vyrų ir 413 moterų)³⁸. Lietuvos SSR NKGB dokumentų duomenimis, iki 1941 m. birželio 19 d. iš Rokiškio apskrities buvo ištremta 225 šeimos (811 žmonių)³⁹. Masinis nekaltų žmonių trėmimas į Sibirą sukėlė Lietuvos gyventojams ne tik baimę, bet ir neapykantą komunistiniam režimui ir jo pareigūnams. Drąsesni, patriotiškai nusiteikę vyrai neketino be kovos pasiduoti likimui ir dar iki nacių–sovietų karo pradėjo rengtis ginkluotam pasipriešinimui. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras P.Gladkovas savo 1941 m. birželio 21 d. įsakyme Nr. 45 teigė, kad dalis neištremtų „priešišų elementų“ perėjo į nelegalią padėtį ir sudarė ginkluotas „banditų gaujas“ (būsimus 1941 m. Birželio sukilimo dalyvius), kurios jau pradėjusios veikti Marijampolės, Rokiškio, Šiaulių ir Utenos apskričių miškuose. P.Gladkovas įsakė apskričių saugumo skyriams ir trims pulko dydžio SSRS pasienio kariuomenės daliniams (105, 106 ir 107 pasienio būriams), dislokuotiems Lietuvoje, skubiai likviduoti lietuvių partizanų būrius⁴⁰. Prasidėjus karui, iš Lietuvos besitraukiantys raudonarmiečiai, enkavėdistai ir komunistai daugelyje Lietuvos vietovių žudė kalinius ir jiems įtartinus civilius gyventojus. Beveik visose Lietuvos apskrityse buvo nužudyta po keliolika žmonių. Pirmosiomis karo dienomis bolševikai Lietuvoje nužudė apie 1100 žmonių (neįskaitant kovose žuvusių lietuvių sukilėlių). Rokiškio apskrityje 1941 m. birželio 24–29 dienomis sovietai nužudė 47 gyventojus (dar daugiau nužudyta Šiaulių, Telšių, Kauno ir Ukmergės apskrityse)⁴¹. Birželio 24 d. enkavėdistai terorizavo Lašų dvaro gyventojus ir nušovė Juozą Pumputį. Tą pačią dieną laikinasis karo lauko teismas Rokiškyje nuteisė mirti 23 kalinamus rokiškėnus ir paskelbė, kad mirties bausmė jiems bus vykdoma viešai miesto aikštėje. Tik išsigandę artėjančios vokiečių kariuomenės bolševikai šio savo ketinimo nespėjo įvykdyti. Vis dėlto Rokiškyje pirmosiomis karo dienomis jie nužudė Antaną Černiauską, Petrą Raukštą, Lionginą Šapkauską, Antaną Biržį. Birželio 26 d. enkavė-

³⁸ Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose, Vilnius, 1995, p. 121.

³⁹ Ten pat, p. 201.

⁴⁰ E.Grunskis, Lietuvos gyventojų trėmimai, – *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 m.*, p. 32.

⁴¹ A.Anušauskas, Sovietinis genocidas ir jo padariniai, – *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1, (1939–1941), Antrasis, papildytas leidimas. Vilnius, 1999, p. 30; A.Anušauskas, Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais, Vilnius, 1996, p. 127, 128.

distai savo būstinėje nužudė Rokiškio parapijos altaristą kunigą Benediktą Šveikauską. Pasitraukus bolševikams, kunigo lavonas buvo rastas kraujo klane⁴². Birželio 24 d. Papartynės miške bolševikai nukankino dar 5 lietuvius⁴³. Kiti Rokiškio kalėjime laikomi kaliniai, pasinaudoję sąmyšiu, kilusiu dėl sproginėjančio šaudmenų sandėlio, iš kalėjimo pabėgo. Vieną pabėgėlį – Lionginą Vaitkevičių vietiniai rusai sugavo ir Steponių miške žiauriai nukankino⁴⁴. Juodupės valsčiuje komunistai vykdomojo komiteto kieme 1941 m. birželio 25–26 d. žiauriai nukankino 13 gyventojų, jų lavonus nuvežė į mišką ir užkasė žvyrduobėje⁴⁵.

Karo pradžioje per Rokiškį Daugpilio kryptimi traukėsi sovietų armijos daliniai. Juos daug kur apšaudydavo lietuvių sukilėlių būriai. Vokiečių kariuomenė Rokiškį užėmė 1941 m. birželio 27 d. Tuo pat Rokiškyje buvo įsteigta lietuvių apskrities komendantūra (komendantas ltn. Jonas Žukas) ir jai pavaldi apsaugos kuopa. Komendantūroje tarnavo 21 kariškis⁴⁶. Didesnę kuopos kareivių dalį sudarė iš RA dezertyravę kariai lietuviai. Į komendantūros kuopą stojo ir buvę lietuvių sukilėliai (partizanai). Iš viso kuopoje tarnavo apie 120 kareivių. Kuopai vadovavo ltn. Marijonas Petkūnas⁴⁷.

Juodupė. Juodupės valsčiuje irgi jau pirmosiomis karo dienomis susiorganizavo lietuvių sukilėlių būrys (pasak liudytojų parodymų, būrys pradėjo veikti birželio 24 d.). Svarbiausias būrio organizatorius buvo Antanas Kapėnas; jis iki karo dirbo Juodupės pradžios mokyklos vedėju. A.Kapėno iniciatyva buvo įsteigtas laikinasis valsčiaus komitetas, kuriam jis pats ir vadovavo. Komiteto nariai buvo Albinas Karaliūnas ir Jonas Mažeika. Sunku pasakyti, kas buvo Juodupės būrio vadas, mat liudytojų parodymai skiriasi. Dažniausiai minimos A.Kapėno, Jono Skruodžio ir Adomo Vabolio pavardės. Iš pradžių būriui esą vadovavo ltn. (kitur rašoma kapitonas) J.Skruodys, bet jis netrukus išvažiavo į Onuškę ir būriui ėmė vadovauti A.Vabolis. Pastarasis vadovavo maždaug iki 1941 m. liepos 8 d., paskui komiteto sprendimu iš vado pareigų buvo atleistas už savavališką kelių

⁴² B.Kviklys, *Mūsų Lietuva*, t. 2, Vilnius, 1991, p. 30.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ A.Liekis, *LKP agonijos kronika*. 1941 m. birželis. Aukos ir jų budeliai. Dokumentinė apybraiža, Vilnius, 1996, p. 89.

⁴⁵ B.Kviklys, *min. veik.*, p. 132.

⁴⁶ Rokiškio apskrities komendantūros 1941 m. rugpjūčio mėn. algų mokomasis sąrašas, – LYA, f. K-1, ap. 47, b. 1070, l. 48.

⁴⁷ 1965 10 22 d. kaltinamoji išvada, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47479/3, t. 4, l. 267.

sovietinių aktyvistų sušaudymą Vyžuonų miške. Tada būrio vadu buvo paskirtas Pranas Staigys. Jis vadu išbuvo apie savaitę, nes liepos mėnesio viduryje būrys buvo išformuotas. Būrio štabas buvo įsikūręs valsčiaus savivaldybės pastate. Sukilėlių būryje iš pradžių buvo keliolika, vėliau – apie 50 vyrų. Rokiškio rajono KGB poskyrio 1973 m. parengtoje pažymoje išvardytos 54 Juodupės sukilėlių būrio narių pavardės. Išformavus būrį, dalis jo narių stojo tarnauti policijon arba į savisaugos dalinius. Laikinasis valsčiaus komitetas irgi veikė iki 1941 m. liepos vidurio. Komitetui buvo pavaldus vietinis sukilėlių būrys⁴⁸.

Kaip ir kituose Lietuvos valsčiuose, Juodupės partizanai apšaudydavo besitraukiančius RA ir sovietinių aktyvistų būrius. Vienas iš sovietinių aktyvistų šitaip aprašė susidūrimą su lietuvių partizanis prie Juodupės:

„Nuvykom į Rokiškį. Ten mums prisijungus prie jų aktyvo, gavom ginklus ir išžygiavom Latvijos link; tai buvo 26 d. 15 val. Prižygiavus netoli Latvijos sienos Juodupės miestelį, vėl susišaudėm su vokiečių desantais [tai buvo ne vokiečių desantai, bet lietuvių sukilėliai. – A.B.], bet, matyt, buvo jų ten maža, nes greitai aptildėm juos ugnim. Matyt, buvo jie pabėgę, nes miške, žinoma, yra sunkiau sučiupti, bet vietos gyventojai tvirtina, kad ten buvo vokiečių desantai. Po to apsišaudymo nužygiavom toliau. Vieną žydėlį tik sužeidė iš Rokiškio, bet vis lengvai“⁴⁹.

1941 m. birželio pabaigoje vietos gyventojas Petras Deksnys kelyje sutiko grupę Juodupės link traukiančių raudonarmiečių. Jis išpėjo kareivius, kad miestelyje esą lietuvių partizanų. Rusai pasuko Sodelių kaimo link. Maždaug po pusvalandžio prasidėjo sukilėlių ir sovietų kareivių susišaudymas. Į pagalbą sukilėliams iš Rokiškio buvo iškviestas vokiečių dalinys, kuris kartu su partizanis nušovė 8 raudonarmiečius. Nukautų kariškių lavonus P.Deksnys esą matęs netoli Juodupės⁵⁰. Pasak kitų liudytojų parodymų, kautynių su sovietais metu buvo nušauti 3 ar 4 raudonarmiečiai. Partizanams į pagalbą šarvuočiu atvažiavę vokiečiai atidavė kelias granatas⁵¹. Pirmieji vokiečių daliniai Juodupę pasiekė 1941 m. birželio 27 d. ir daugiau susidūrimų tarp lietuvių sukilėlių ir RA kareivių nebebuvo.

⁴⁸ A.Kapėno 1949 03 01, 03 15 ir 04 16 d. tardymo protokolai, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18573, l. 11, 33, 38; Rokiškio rajono KGB poskyrio 1973 07 30 d. pažyma apie Juodupės valsčiaus partizanų būrį, – ten pat, ap. 47, b. 1070, l. 83–88.

⁴⁹ Cit. iš: 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys..., p. 304.

⁵⁰ P.Deksnio 1949 02 11 d. apklausos protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-18573, l. 83.

⁵¹ J.Čeičio 1951 09 27 d. tardymo protokolas, – ten pat, b. 23530/3, l. 17, 18.

Kamajų valsčiaus žmonės irgi smarkiai nukentėjo nuo bolševikinio teroro. Birželio trėmimų metu iš Kamajų valsčiaus buvo ištremta 35 žmonės, dauguma ūkininkai ir inteligentai. Dar labiau komunistinis teroras įsisiautėjo pirmosiomis karo dienomis. Sovietiniai aktyvistai ir raudonarmiečiai ėmė padeginėti pastatus, plėšti valstybinį ir privatų turtą, suiminėti ir žudyti žmones. Komunistinė valdžia dar mėgino mobilizuoti arklius ir vežimus, bet ūkininkai, matydami artėjantį bolševikų žlugimą, jų nurodymų nevykdė. Kamajų valsčiuje besitraukiantys bolševikai nužudė 10 lietuvių sukilėlių arba juos remiančių asmenų, tarp jų tris brolius Mieliūnus (Antaną, Joną ir Kazį iš Mieliūnų kaimo)⁵². Sukilimą suaktyvino per Kauno radiją išgirsta žinia, kad atkuriamą Lietuvos valstybę, ir Lietuvos himno melodiją. Daugiausia buvusių šaulių iniciatyva ėmė kurtis sukilėlių būriai, kurie stengėsi neleisti bolševikams naikinti turto ir žmonių. Miestelyje sukilėliai iškėlė Lietuvos trispalvę ir užėmė valdžios įstaigas. Kamajų valsčiaus sukilėlių būrio vadu tapo buvęs šaulys ir policininkas Kazys Šimulėnas. 1941 m. birželio 25 d. iš Rokiškio į Kamajus buvo atsiųstas raudonarmiečių būrys sukilimui malšinti. Įvyko susišaudymas su bolševikais. Kautynių metu žuvo trys broliai Mieliūnai, Vladas Muralis, Pranas Pročkys ir kiti sukilėliai. Kamajų būryje buvo apie 40–70 narių. Būrys vėliau buvo reorganizuotas į pagalbinės policijos būrį ir veikė maždaug iki 1941 m. rugsėjo mėnesio. Būrio štabas buvo įsikūręs buvusiam valsčiaus vykdomojo komiteto pastate. Vokiečių kariuomenė Kamajus pražygiavo 1941 m. birželio 27 d. Dar iki vokiečių atėjimo buvo atkuriamos vietinės valdžios įstaigos ir suiminėjami nespėję pabėgti į Rusiją komunistai ir sovietiniai aktyvistai⁵³.

Svėdasų apylinkės miškuose pirmasis sukilėlių būrys susiformavo birželio trėmimų metu (birželio 14–15 d.). Dar iki karo būrys kelis kartus susidūrė su miškus šukuojančiais enkavėdistais. Karui prasidėjus sukilėliai nutraukė telefono ryšius ir paralyžiavo sovietų karinių dalinių bei valdžios įstaigų bendradarbiavimą. Sukilėliai taip pat sužlugdė paskelbtą arklių bei vežimų mobilizaciją išvaikydami po kaimus mobilizacinius lapelius nešiojančius komjaunuolius. Vietiniams komunistams į pagalbą iš Rokiškio buvo atsiųsti du NKVD sunkvežimiai, tačiau miškuose pasislėpusių partizanų enkavėdistai nerado. Naktį iš birželio 25-osios į 26 d. Svėdasus

⁵² J. Kirlio 1941 m. užrašai apie karo pradžią Kamajų valsčiuje, – LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1411, l. 15 a. p., 18 a. p. Mieliūnų pavardė dokumentuose rašoma skirtingai: Miliūnai, Meliūnai, Meiliūnai.

⁵³ Rokiškio r. KGB poskyrio 1979 12 26 d. išvada apie Kamajų valsčiaus sukilėlių būrį, – ten pat, ap. 47, b. 1070, l. 171–177.

pasiekė pirmieji Vermachto daliniai. Vokiečiai miestelyje sunaikino čia buvusius raudonarmiečius. Dalį bėgančių sovietų sulaikė vietiniai partizanai. Sukilėliai užėmė svarbiausias miestelio įstaigas ir tapo tikraisiais Svėdasų šeimininkais, nes vokiečių kareiviai tą pačią naktį išsivijo besitraukiančią sovietų kariuomenę. Partizanai miestelyje įsteigė LAF štabą (viršininkas Pranas Aleknavičius). Svėdasų sukilėlių būrio vadas buvo Albertas Nakutis, o jo pavaduotojas – per trėmimus tėvų ir seserų netekęs Antanas Mikuckis. Vadovaudamiesi per radiją išgirstais Lietuvos Laikinosios vyriausybės pranešimais ir nurodymais, aktyvistai ir partizanai atkūrė tvarką ir ramybę miestelyje. Sukilime aktyviai dalyvavo atostogauti atvykę inteligentai, gimnazistai ir vietos šauliai. Iš viso Svėdasų valsčiuje buvo užregistruoti 178 partizanai⁵⁴.

Obelių sukilėliai aktyviau pradėjo veikti birželio 23 d. Apylinkėse buvo išplatinti antisovietiniai atsišaukimai ir iškeltos trispalvės. Obelių sukilėlių būrį organizavo ir jam vadovavo Matas Kurklietis (žuvo 1947 m. partizanų būryje). Į būrį įstojo apie 50–70 vyrų⁵⁵. Dar vienas sukilėlių būrys buvo suorganizuotas Obelių geležinkelio stotyje. Būriui vadovavo buvęs policijos vachmistras Jonas Vaitkus (po karo apsigyveno JAV). Šiame partizanų būryje buvo apie 30 narių. Abiejų būrių nariai stojo į kovą su besitraukiančiais raudonarmiečiais, milicininkais ir sovietiniais partiniais aktyvistais⁵⁶. Milicininkai ir sovietiniai pareigūnai ėmė gaudyti sovietų valdžiai priešiškus asmenis. Sovietiniai pareigūnai (tarp jų buvo ir Obelių milicijos viršininkas Jonas Maračinskas) ir aktyvistai iš Obelių spruko birželio 25 d. Pakeliui į Latviją juos apšaudė lietuvių sukilėliai. Štai kaip šiuos įvykius aprašė vienas sovietinis pareigūnas:

„Šaudė iš Rakališkio kaimo (kairė) ir miško (dešinėj pusėj), taip pat iš kapinių, kurios, rodos, prie plento ant kalnelio, iš Pakriaunių kaimo. Greitai susilaukėm raudonarmiečių 3 autobusų: dviejuose buvo po priešlėktuvinį kulkosvaidį su 4 vamzdžiais, o trečiame – patrankėlė. Mes sustabdėm juos. Jie atidengė ugnį į abi puses ir mes kartu su jais dviračiais pravažiavom apšaudomą vietą. Mes buvom 3: du rusai ir aš. Ant kelio grioviuose matėsi užmuštų vyrų, moterų ir vaikų lavonų, riogsojo sudaužyti vežimai“⁵⁷.

⁵⁴ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys., p. 141–143.

⁵⁵ Rokiškio r. KGB poskyrio 1977 12 13 d. išvada apie Obelių sukilėlių būrį, – LYA, f. K-1, ap. 47, b. 1070, l. 128.

⁵⁶ Rokiškio r. KGB poskyrio 1978 12 11 d. išvada apie Obelių geležinkelio stoties sukilėlių būrį, – LYA, f. K-1, ap. 47, b. 1070, l. 156, 157.

⁵⁷ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys., p. 309.

Raudonarmiečiai Pakriaunių kaime sulaukė tris sukilėlius – Kostą Seibutį, Deksnį ir Petrauską. Po tardymo Seibutis ir Petrauskas dalinio vado įsakymu buvo sušaudyti, o Deksnys kareivių išsivežtas⁵⁸. Liudytojų parodymais, sukilėliai apšaudė besitraukiančius bolševikus ir pačiame miestelyje, netoli bažnyčios. Šio apšaudymo metu esą buvo nukauti 6 sovietų kareiviai, 1 milicininkas ir 2 civiliai asmenys⁵⁹. Birželio 26 d. sovietiniai milicininkai ir aktyvistai (apie 500 žmonių) sunkvežimiais sugrįžo į Obelius. Partizanai iš Obelių buvo priversti trumpam laikui pasitraukti, palikę kelis nušautus raudonarmiečius ir civilius gyventojus. Tačiau po trijų valandų prie miestelio atvyko vokiečių motorizuoti daliniai ir sovietai spruko į Rokiškį, o iš ten – į Latviją⁶⁰. 1941 m. birželio 26 d. Pasubatės kaime, prie pat Latvijos sienos, sovietiniai aktyvistai sulaukė du lietuvių partizanus (Baranauską ir Beliūną?) ir juos sušaudė. Bolševikai irgi patyrė nuostolių. Tą pačią dieną mirtinai buvo sužeistas pasienietis Aprosimas Kozlovas iš Juodupės valsčiaus Armonių kaimo. Buvusio milicijos įgaliotinio A. Barausko liudijimu, šiame susišaudyme su lietuvių sukilėliais buvo nušauti trys milicininkai: Lukenskis, Ivanovas ir dar vienas nežinoma pavarde⁶¹. Pasibaigus ginkluotiems susidūrimams su besitraukiančiais bolševikais, partizanai sulaukė pasilikusius komunistus, komjaunuolius ir sovietinius aktyvistus. Dauguma sulaikytųjų buvo perduoti Rokiškio policijai.

Aktyviai sukilime dalyvavo ir Kriaunų bažnytkaimio ir apylinkių gyventojai. Prieš pat karą iš miestelio buvo ištremtos buvusio vietos šaulių vado Petro Vartibavičiaus ir mokytojo Jono Lapašinsko šeimos. Išgirdę per Kauno radiją apie Laikinosios vyriausybės paskelbimą, vietos šauliai ėmė organizuotis. Jiems vadovavo Povilas Ilčiukas ir Tomas Sabaliauskas. Į būrį per kelias dienas įstojo beveik 50 vyrų. Nors ir stokodami ginklų, sukilėliai 1941 m. birželio 24 d. puolė ir užėmė Kriaunų miestelį. Partizanų štabas įsikūrė pašto pastate. Kitą dieną į Kriaunas atvažiavo du sunkvežimiai sovietų kareivių. Įvyko susišaudymas, kurio metu žuvo trys sukilėliai. (1941 m. rudenį žuvusiems sukilėliams buvo pastatytas paminklas). Sukilėliai buvo priversti iš miestelio pasitraukti. Sovietai Kriaunose šeiminkavo tik vieną dieną, tačiau suspėjo palikti kruvinus pėdsakus. Jie be jokios

⁵⁸ J. Maračinsko liudijimas 1948 01 28 d. teismo posėdyje Šiauliuose, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22777/3, l. 284.

⁵⁹ J. Krivelevičiaus 1946 07 21 d. apklausos protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 22430/3, l. 275 a. p.

⁶⁰ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys., p. 309.

⁶¹ Ten pat, p. 311, 340.

priežasties nušovė ūkininką Balį Palivoną, išvežė į Rokiškį ir ten žiauriai nužudė G.Pupelį. Birželio 26 d. sukilėliai vėl sugrižo į Kriaunas ir atkūrė vietos valdžios įstaigas⁶².

Čedasų apylinkės (Panemunio valsčius) gyventojai pirmaisiais sovietmečio metais smarkiai nukentėjo nuo bolševikinio teroro. Pirmieji vietos gyventojų areštai buvo įvykdyti jau 1940 m. 1941 m. birželio 14–16 d. tremimų metu buvo išvežtos mokytojų Kumpauskų, Kisielių, Gervės ir kitų profesijų asmenų šeimos. Tarp trylikos Juodupėje 1941 m. birželio 24–25 d. nukankintų žmonių buvo ir du čedasiečiai: miškininkas Jonas Mieliūnas ir prekybininkas Vladas Kalpokas. Dviem suimtiems čedasiečiams – Nikodemui Šulčiui ir Antanui Bliekai karo pradžioje pavyko išsivaduoti iš Rokiškio kalėjimo⁶³.

Dar gerokai iki nacių–sovietų karo slapta ėmė organizuotis vietiniai šauliai, jaunalietaiviai ir kiti aktyvesni gyventojai. Jie leido ir platino antisovietinius atsišaukimus, ragino sabotuoti sovietinės valdžios uždėtas prievoles, skelbė, kad įvyks karas ir bus atkurta nepriklausoma Lietuva. Slaptos čedasiečių grupės nariai buvo ūkininkas Antanas Balčiūnas ir mokytojas Stasys Sutkaitis iš Teklinės kaimo, ūkininkai Jonas Šedys, Jonas Mikšys ir Bronius Sukauskas iš Pavyžuonių kaimo. 1941 m. birželio 14 d. J.Šedys buvo ištremtas į Altajų, o A.Balčiūną sovietiniai aktyvistai karo pradžioje žiauriai nužudė Juodupėje⁶⁴. Prasidėjus karui, Čedasuose ėmė organizuotis sukilėlių (partizanų) būrys. Svarbiausi būrio organizatoriai buvo Antanas Karpavičius (nepriklausomybės metais buvo Čedasų šaulių būrio vadas) ir iš Žiobiškio atvažiavęs mokytojas Kazimieras Kalpokas. Būryje buvo apie 50–60 narių. Būrio štabas buvo įsikūręs pradžios mokyklos pastate. Sukilėliai būrio vadu išrinko K.Kalpoką. Jo brolių Vladą Kalpoką sovietiniai aktyvistai nužudė Juodupėje. Čedasų sukilėliai buvo pavaldūs Panemunio valsčiaus partizanų vadovybei. Būrys saugojo miestelį nuo užpuolimų ir padegimų, palaikė tvarką, sulaikydavo besitraukiančių raudonarmiečių grupes ir miestelyje bei apylinkėse pasilikusius komunistus ir sovietinius aktyvistus.

Vokiečių kariuomenė Čedasus pražygiavo birželio 27 d. Čedasų būrys veikė apie 2 mėnesius. Partizanai iš viso sulaukė keliasdešimt sovietinių aktyvistų ir apie 20–30 raudonarmiečių. Visi sovietų kareiviai pasidavė

⁶² R.Rutkauskienė, Tarnavės Tėvynei, – *Utenis*, 1996 06 13; Petro Ido byla Nr. I-13, – LGGRTCA, I. 6.

⁶³ Čedasų kraštas, Čedasai–Rokiškis–Kaunas, 1999, p. 28.

⁶⁴ J.Mikšio byla Nr. M-171, – LGGRTCA, I. 10–10 a.

be jokio pasipriešinimo. Jie buvo užregistruoti ir po to išdalyti Čedasų apylinkės ūkininkams dirbti pagalbinius darbus. Tik 1943 m. rudenį vokiečiai juos surinko į Rokiškį ir dalį išvežė į Vokietiją⁶⁵. Dauguma suimtų sovietinių aktyvistų buvo ištardyti ir po kelių dienų paleisti į laisvę. Kiti buvo išsiųsti į Rokiškio kalėjimą. Kai kurie sovietiniai aktyvistai buvo suimti už tai, kad padėjo bolševikams vykdyti vietos gyventojų trėmimus į Rusiją. Čedasuose partizanai suėmė du brolius Palivonus – Petrą ir Igną. Petras dalyvavo trėmimuose, o Ignas sovietmečiu dirbo apylinkės tarybos pirmininku⁶⁶. Panemunio sukilėliai Papiškių kaime suėmė Romą Mironą ir jo sūnų Petrą Mironą. Jie buvo išsiųsti į Kupiškį ir ten sušaudyti⁶⁷.

Zarasų apskritis. Dar iki nacių–sovietų karo Zarasų apskrityje pradėjo organizuotis lietuvių sukilėlių (partizanų) būriai. Antazavės valsčiuje (Pačilgių kaime) Vyčio kryžiaus kavalieriaus Antano Streikaus vadovaujami vyrai į mišką išėjo jau 1941 m. gegužės mėnesį. A. Streikaus sūnus Juozapas Streikus, paskatintas tėvo ir kitų patriotiškai nusiteikusių vyrų, dar 1941 m. sausio mėn. pradėjo rašyti ir platinti antisovietinius atsišaukimus. Juos platinti jam padėjo Albinas Streikus ir Balys Pupeikis. Šie jaunuoliai Antazavės valsčiaus kaimuose ir Aleksandravėlėje išplatino apie 50 atsišaukimų. Ranka rašyti lapeliai buvo klijuojami ant medžių ir telefono stulpų⁶⁸.

Dalis partizanų 1941 m. birželio mėnesį NKVD buvo suimti ir su šeimomis ištremti į Rusiją. Iš Degučių valsčiaus bolševikai ištremė į Sibirą 52 žmones⁶⁹, iš Salako valsčiaus – 40 lietuvių ir 33 iš Lenkijos pabėgusius žydų rabinus. Be to, traukdamiesi iš Lietuvos bolševikai nužudė tris lietuvius: 60 metų ūkininką Julijų Bagdoną, 25 metų jo sūnų Vladą Bagdoną ir 46 metų ūkininką Kostą Ramanauską⁷⁰. Iš viso iš Zarasų apskrities iki karo buvo ištremta 500 gyventojų⁷¹. Zarasų apskrities partizanai dar iki karo pradžios palaikė ryšius su Kauno LAF štabu. Slaptą literatūrą, instrukcijas

⁶⁵ Čedasų kraštas, p. 28, 29; K.Kalpoko parodymai Karo tribunolo 1952 06 09–06 11 d. teismo posėdyje, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26657/3, t. 7, l. 237–239.

⁶⁶ K.Kalpoko 1952 01 23 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 26657/3, t. 6, l. 145.

⁶⁷ Čedasų kraštas, p. 29.

⁶⁸ J.Streikaus 1961 10 21 d. apklausos protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47200/3, t. 1, l. 103–104.

⁶⁹ LCVA, f. R-1105, ap. 1, b. 6, l. 4–4 a. p.

⁷⁰ Salako valsčiaus viršaičio 1941 08 06 d. raštas Zarasų apskrities viršininkui, – LCVA, f. R-1105, ap. 1, b. 34, l. 13, 15, 16, 17.

⁷¹ Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1944–1953 metais sovietinės okupacinės valdžios dokumentuose, p. 201.

ir nurodymus iš Kauno atveždavo kpt. Afanasijus Kazanas (1898–1953), ats. kpt. Juozas Kiesylis (kituose dokumentuose rašoma Kesylis) ir kiti pagrindininkai. Kauno štabas organizuoti partizanų nusiuntė į Zarasus kpt. Eduardą Počebutą ir lttn. Vytautą Narbutą⁷².

Karui prasidėjus, partizanai nustojo slapstyti ir ėmė aktyviai veikti. Kai kuriose vietovėse jiems pavyko išvaikyti vietos administraciją: Avi-liuose – birželio 23 d., Antazavėje, Dusetose, Antalieptėje – birželio 24 d. Partizanai dažnai apšaudydavo besitraukiančius raudonarmiečius, sovietinius pareigūnus, užėmė daug apskrities miestelių, steigė laikinuosius valdžios organus ir palaikė viešąją tvarką. Sukilėlių būrių branduolius paprastai sudarydavo vietiniai šauliai. Sovietams likviduojant šaulių sąjungą, nemažai šaulių išsaugojo ginklus ir šaudmenis, tad artėjant karui ėmė burtis į slaptas antisovietines organizacijas ir grupes. Šalinėnų kaimo (Antalieptės valsčius) partizanų grupė susikūrė dar prieš nacių–sovietų karą. Jai vadovavo Petras Žemaitis. Iš pradžių sukilėliai turėjo tik du šautuvus ir vieną brauningą. Karo pradžioje Šalinėnų sukilėliai (10 žmonių) suiminėjo pasilikusius komunistus ir sovietinius aktyvistus, nuginkluodavo nedideles raudonarmiečių grupes⁷³. 1941 m. birželio 24 d. pavakare mokytojo Justino Preibio vadovaujami sukilėliai (apie 20 vyrų) užėmė Salako miestelį. Dauguma sovietinių įstaigų darbuotojų iš miestelio jau buvo pasitraukę. Kitą dieną į Salaką atvažiavo sovietų kareiviai ir ėmė padrikai šaudyti. Sukilėliai atsišaudydami pasitraukė į netoli esantį mišką. Tą pačią dieną bolševikai iš Salako pasitraukė, bet suspėjo nužudyti minėtąjį Julijų Bagdoną ir jo sūnų Vladą⁷⁴. Antalieptės valsčiaus sukilėliai iki 1941 m. liepos 2 d. nuginklavo 40 raudonarmiečių ir suėmė apie 50 nespėjusių pasitraukti į Rusiją sovietinių aktyvistų.

Dusetose slapta antisovietinė organizacija susikūrė jau 1940–1941 m. žiemą. Jai vadovavo Povilas Leleika. Iki karo į šią organizaciją įstojo keliasdešimt žmonių. Iš Zarasų Klemensas Žukauskas atveždavo antisovietinių atsišaukimų, kurie buvo platinami tarp organizacijos narių. Karo pradžioje organizacijos nariai pradėjo ginkluotą kovą. Dusetų būrio partizanai birželio 25 d. net du kartus susikovė su besitraukiančiais raudonarmiečiais ir paėmė į nelaisvę 8 rusų karius. Vienas susišaudymas įvyko Baraukos miške. Kautynių metu sukilėliai nušovė 2 raudonarmiečius ir apie 10 paė-

⁷² V.Indrašius, 1941 m. birželio 22–28 d. sukilimas Zarasų apskrityje., p. 42.

⁷³ B.Žemaičio 1944 12 01 d. ir 1945 01 09 d. tardymo protokolai, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 28030/3, l. 15–17, 23–24.

⁷⁴ B.Slavinsko gyvenimo aprašymas, – LGRTCA, b. S-147, l. 1–2.

mė į nelaisvę. Belaisviai buvo atvesti į Dusetas ir pasodinti rūsyje, o vėliau etapu išvesti į Zarasus. Iš viso Dusetų partizanų būrys sukilimo metu sulaukė ir perdavė vokiečiams apie 150 RA kareivių, be to, nukovė 3 sovietų kareivius. Kautynėse žuvo du Dusetų būrio sukilėliai.⁷⁵

Pempių būrio sukilėliai 1941 m. birželio 27 d. prie Gasių kaimo susikovė su RA kareivių būriu. Partizanai 16 rusų paėmė į nelaisvę ir 1 nukovė. Mūšio metu žuvo sukilėlis Petras Stasiulionis ir sužeistas Juozas Grikinis. Stasiulionis iškilmingai palaidotas Dusetų kapinėse. Iš viso Pempių sukilėliai paėmė į nelaisvę 41 raudonarmietį⁷⁶. Kovose su sovietais pasižymėjo Degučių valsčiaus sukilėliai Lionginas Vasalauskas, Petras Dambrava, Antanas Mažeika. Jie sulaukė po kelias dešimtis raudonarmiečių ir juos nuginklavo. Tokiu būdu šio valsčiaus partizanai buvo aprūpinti ginklais⁷⁷.

Kilus karui, A.Streikaus vadovaujamas būrys susitelkė Maniuliškių šilelyje. Birželio 24 d. prie būrio prisijungė ltn. Antanas Kairiūnas, atostogavęs pas tėvus Volungių kaime. Tą pačią dieną A.Streikaus ir A.Kairiūno vadovaujamas būrys (apie 15 vyrų) be pasipriešinimo užėmė valsčiaus centrą Antazavę. Sovietiniai pareigūnai iš miestelio jau buvo pabėgę. Birželio 25 d. A.Streikaus būrio sukilėliai prie Marimanto malūno (apie 2 km nuo Antazavės) apšaudė RA automobilį ir paėmė į nelaisvę sužeistą sovietų pulkininką. Vokiečių kariuomenė Antazavę pražygiavo birželio 26 d. Suimtas RA pulkininkas buvo perduotas vokiečiams⁷⁸. A.Streikaus būrys trofėjiniu RA automobiliu išvažiavo į Aleksandravėlę (apie 9 km nuo Antazavės).

Apie sukilėlių veikimą Antazavės ir Aleksandravėlės apylinkėse paliudijo ir iš Lietuvos pasitraukęs sovietinis aktyvistas Jonas Misiūnas:

„Bažnytkaimyje Aleksandravėlėj ir tos apylinkės kai kuriuose kaimuose buvo iškabintos lietuviškos vėliavos. Aleksandravėlėj apšaudė ir sugadino lengvą mašiną, kuria važiavo į Zarasus Raudonosios armijos pulkininkas, majoras, kapitonas ir šoferis. Jie turėjo ginklų ir visą laiką atsišaudė, o kapitonas, gavęs iš valstiečio arklį, atvažiavo į mūsų valsčiaus miestelį pagalbos. Mes gavome 30 ginkluotų žmonių iš raudonarmiečių įgulos, kuri stovėjo

⁷⁵ V.Indrašius, min. str., p. 42; 1941 m. Birželio sukilimas. Dokumentų rinkinys..., p. 183, 184; Dusetų būrio nušautų žmonių sąrašas, – LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 18, l. 254; V. Leleikos 1945 02 27 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 14398/3, l. 98, 100–100 a. p.

⁷⁶ Pempių [Pimpių] kaimo aktyvistų būrio darbų apyskaita, – LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 18, l. 247; V.Indrašius, min. str., p. 43.

⁷⁷ Degučių valsčiaus partizanų sąrašas, – LCVA, f. R-1105, ap. 1, b. 6, l. 25.

⁷⁸ A.Kairiūno 1962 01 10 d. apklausos protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 47200/3, t. 2, l. 237–239.

Rokiškyje, dar prisidėjo mūsų 15 ginkluotų žmonių ir mes nuvažiavome į Aleksandravėlę. <...> Iš žmonių parodymų sužinojome, kad jie pašaudę pasitraukė į čia pat už bažnyčios esantį didelį mišką. Daugiau mums nebeteko tenai nuvažiuoti. Viskas įvyko birželio 25 d. Nuostolių jie buvo padarę tokių: kelis kartus nutraukė telefono laidus Obeliai–Aleksandravėlė ir paskutinę dieną (birželio 26 d.) nebebuvo ryšio, nors pašto agentūroje buvo du komjaunuoliai, ginkluoti vokiškais šautuvais. <...> Kovą su diversantais vedė komjaunuoliai, partiniai, milicininkai. Pas mus kovą su banditais organizavo milicijos įgaliotiniai, vykdomojo komiteto pirmininkas, partijos sekretorius ir kt. Vadovavo milicijos įgaliotinis Marašincas Jonas iš Obelių priemiesčio Kapų gatvės <...>. Kiti įgaliotiniai vadovavimui buvo netinkami ir vadovaudami padarė klaidų⁷⁹.

Karo pradžioje Kumpuolių kaimo (Antazavės valsčius) gyventojų P.Petravičiaus lauke nukrito pamuštas RA lėktuvas. Vietiniai partizanai sulaukė sužeistą lakūną (kitų šaltinių duomenimis, buvo sulaukyti du lakūnai) ir paėmė lėktuvę buvusią įrangą. Lakūnas buvo nuvežtas į Antazavės medicinos punktą⁸⁰. Kumpuolių būrio partizanai (būriui iš pradžių vadovavo Jonas Nairys, vėliau – Jonas Urvinis) sulaukė iš viso 6 raudonarmiečius. Penkis belaisvius esą sušaudė vokiečiai (pasak kitų šaltinių, tai padarė sukilėliai)⁸¹.

Susidūrimuose su bolševikais sukilėliai neišvengė aukų. Birželio 24 d. žuvo Raudinės būrio partizanas Antanas Vaitonis. Birželio 25 d. milicininkai nušovė ryšius su partizanais turėjusius Baibių kaimo gyventojus Aleksandrą Miškinį ir Juozą Daubarą. Birželio 29 d. nuginkluojant raudonarmiečius prie Avilių ežero buvo sunkiai sužeistas Imbrado sukilėlis Vladas Stankevičius. Jis mirė pakeliui į Zarasų ligoninę⁸². Susidūrimų su miškuose besislapstančiais raudonarmiečiais pasitaikydavo net iki 1941 m. liepos vidurio. Liepos 12 d. miškuose netoli Gaidės bažnytkaimio partizanai susidūrė su dviem RA kariškiais. Susišaudymo metu žuvo partizanas Jonas Karla ir rusų karininkas⁸³. 1941 m. liepos mėnesį Baltriškių partizanai surengė pasalą prie Juozapavos dvaro. Čia jie užklupo iš miško išėjusią

⁷⁹ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, p. 311–312.

⁸⁰ A.Streikaus 1944 11 16 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 58, b. 31584/3, t. 1, l. 225.

⁸¹ J.Urvinio 1945 02 25 d. ir 1945 03 10 d. tardymo protokolai, – ten pat, b. P-18298, l. 23, 27.

⁸² A.Liekis, LKP agonijos kronika, p. 161, 162; V.Indrašius, min. str., p. 43.

⁸³ Dūkšto policijos nuovados viršininko 1941 07 13 d. raštas Zarasų apskrities policijos vadui, – LCVA, f. R-1106, ap. 1, b. 119, l. 1.

maždaug 10 raudonarmiečių grupę. Susišaudymo metu buvo nušauti 2 rusų kareiviai, dar 4 ar 5 paimti į nelaisvę, kitiems pavyko pabėgti. Sukilėliai nuostolių neturėjo⁸⁴.

Iš viso kovose su bolševikais žuvo ne mažiau kaip 10 Zarasų apskrities sukilėlių⁸⁵.

Zarasai buvo vienas svarbiausių miestų RA ir sovietinės valdžios pareigūnų traukimosi iš Lietuvos kelyje. Pro Zarasus važiuojantys sovietai traukėsi Daugpilio link. Birželio 23 d. pavakare į Zarasus atvažiavo aukščiausi Lietuvos SSR pareigūnai: J.Paleckis, A.Sniečkus, N.Pozdniakovas, M.Gedvilas ir kt. Pasklidus gandui, kad vokiečiai jau arti, sovietinės Lietuvos vadojai kitos dienos rytą skubiai pasitraukė į rytus, palikdami likimo valiai tūkstančius eilinių komunistų ir sovietinių aktyvistų. Besitraukdami bolševikai dar spėjo padaryti daug žalos Zarasų miesto ir apskrities gyventojams. Terorui Zarasuose vadovavo Zarasų apskrities NKGB viršininko pavaduotojas Semionas Kosolapovas, Zarasų apskrities vykdomojo komiteto pirmininkas Vasilijus Kajevskis, milicijos komisaras Jevsiejus Petrovas, Zarasų apskrities komunistų partijos pirmasis sekretorius Nikolajus Kovšovas ir kiti vietiniai veikėjai⁸⁶. Birželio 23 d. jie nusprendė padegti miestą. Šį nusikaltimą atlikti įpareigojo komjaunuolius, – jiems buvo išdalyti benzino ir žibalo buteliai. Tą pačią dieną Zarasų areštinės kieme buvo sušaudyti trys politiniai kaliniai – plk. ltn. Ignas Pašilis, Jonas Petniūnas ir Povilas Gabriusevičius. Juos nušovė milicijos politrukas Jevsiejus Petrovas ir milicininkas Juozas Tauklys. Birželio 24 d. enkavėdistai sugrižo į Zarasus ir nužudė dar 6 žmones, tarp jų politinį kalinį ats. j. ltn. Juozą Chmieliauską. Zarasų apskrityje besitraukiantys bolševikai nužudė iš viso 20 civilių gyventojų ir sudegino 239 gyvenamuosius namus Zarasuose. Be to, prieš karo pradžią iš Zarasų miesto buvo ištremta į Sibirą 29 šeimos (80 žmonių).⁸⁷

Sukilėliai Zarasų mieste pradėjo veikti birželio 24 d. Bažnyčios bokšte įsitaisęs nežinomas sukilėlis iš kulkosvaidžio ėmė šaudyti į sovietinius pareigūnus. Tai sukėlė nepaprastą jų paniką ir sutrukdė NKVD išžudyti areštiniėje laikytus politinius kalinius. Kilus sąmyšiui, apie 20 suimtųjų iš areštinės pabėgo. Tik atgavus nepriklausomybę sužinota, jog bolševikus

⁸⁴ J.Zavadsko 1961 05 13 d. tardymo protokolas, – LYA, f. K-1, ap. 8, b. 193, l. 141–142.

⁸⁵ Zarasų apskrities viršininko 1942 07 31 d. raštas, – LCVA, f. R-1106, ap. 1, b. 108, l. 127.

⁸⁶ A.Liekis, min. veik., p. 154.

⁸⁷ A.Liekis, min. veik., p. 156; A.Anušauskas, Lietuvių tautos sovietinis naikinimas 1940–1958 metais, p. 129.

iš bažnyčios bokšto apšaudė kpt. A.Kazanas su sūnum Igoriu Kazanu (1924–1943). Birželio 25 d. bolševikai Zarasuose vėl ėmė terorizuoti vietos gyventojus. Raudonąjį terorą nutraukė vokiečių kariuomenės daliniai, kurie be pasipriešinimo užėmė Zarasus 1941 m. birželio 26 d. Nesusipratimų tarp lietuvių sukilėlių ir vokiečių kariškių beveik nebuvo. Tik Antalieptėje birželio 30 d. vokiečiai nuginklavo vietos partizanų būrį⁸⁸.

Zarasų partizanų būriui (1941 m. liepos 2 d. pavadintam apsaugos batalionu) iš pradžių vadovavo lttn. V.Narbutas. Apsaugos būrių uždaviniai buvo šie: 1) saugoti gyventojų turtą ir gyvybę; 2) izoliuoti pavojingus esamai tvarkai asmenis; 3) likviduoti miškuose pasilikusius RA ir sovietinių aktyvistų būrius ir grupes; 4) saugoti svarbesnius pramonės objektus, kelius ir tiltus. Nuo 1941 m. liepos vidurio Zarasų apsaugos būriui (vėliau pavadintu Zarasų tautinės apsaugos rinktine) vadovavo kpt. E.Počebutas⁸⁹.

Zarasų apskrityje karo pradžioje veikė 26 (kitais duomenimis, 21) sukilėlių būriai⁹⁰. Aleksandravėlės (nors Aleksandravėlė buvo Rokiškio apskrityje, tačiau jos būrys buvo pavaldus Zarasų partizanų vadovybei) sukilėlių būryje (vadas Antanas Streikus) buvo 16 partizanų; Antalieptės (vadas Alfonsas Norkus) – 19 partizanų; Antazavės (vadas Pranas Vaitoška, vėliau ats. j. lttn. Antanas Kairevičius-Kairiūnas) – 21; Avilių (vadas Donatas Šukelis) – 11; Baibių (vadas ats. psk. Jonas Stulgys) – 12; Bajorų (vadas Stepas Steikūnas) – 14; Baltriškės (vadas ats. j. psk. Juozas Zavadskas) – 22; Degučių (vadas ats. psk. Petras Dūdėnas) – 22; Dusetų (vadas ats. j. psk. Jonas Lingė, vėliau j. lttn. Klemensas Žukauskas) – 20; Dūkšto (vadas ats. vrš. Petras Aidukas) – 18; Imbrado (vadas Stasys Bikulčius, vėliau Edvardas Stunžėnas) – 20; Kiviškių (Imbrado valsč., vadas Vladas Stunžėnas) – 10; Kumpuolių (Antazavės valsč., vadas ats. j. psk. Jonas Urvinis) – 8; Mukuolių (vadas Vincas Juškėnas) – 14; Pempių (Dusetų valsč., vadas ats. j. psk. Jonas Statulevičius) – 14; Raudinės (vadas ats. j. psk. Jonas Baravykas) – 19; Rimšės (vadas ats. vrš. Jonas Vasilevičius) – 18; Salako (vadas Kazys Ubonis, vėliau ats. psk. Justinas Preibys) – 53; Smalvų (vadas ats. j. psk. Kazys Stašiūnas) – 20; Stelmuzės (vadas ats. j. psk. Antanas Cicėnas) – 22; Suvieko (vadas Jurgis Pučinskas) – 19; Šalinėnų (Antalieptės valsč., vadas Petras Žemaitis) – 13; Šaulių (vadas ats. j. psk. Bronius Udras) – 15; Tabaro būrys

⁸⁸ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, p. 177–178; V.Indrašius, min. veik., p. 43.

⁸⁹ 1941 m. Birželio sukilimas: Dokumentų rinkinys, p. 178.

⁹⁰ V.Indrašius, min. str., p. 42; Zarasų apskrities būrių-partizanų sąrašas, – LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–14.

(vadas Petras Kuosa) – 14; Turmanto (vadas Antanas Streikus, vėliau Jonas Tvarijonavičius) – 17; Zarasų miesto (vadas ats. kpt. A.Kazanas) – 30⁹¹. Sprendžiant pagal partizanų būrių narių sąrašus, Zarasų apskrityje veikė ne mažiau kaip 450 partizanų.

Išvados. 1941 m. Birželio sukilimas Šiaurės rytų Lietuvoje (Švenčionių, Rokiškio ir Zarasų apskrityse) buvo itin intensyvus ir masiškas. 1941 m. birželio trėmimai ir karo pradžioje sovietų įvykdytos civilių gyventojų žudynės dar labiau sustiprino šio krašto žmonių neapykantą komunistiniam režimui ir norą keršyti okupantams bei kolaborantams. Paskutiniai sovietų kariuomenės daliniai iš Šiaurės rytų Lietuvos pasitraukė tik 1941 m. birželio pabaigoje. Dėl to sukilėlių veiksmai čia truko ilgiau ir buvo intensyvesni negu kituose Lietuvos regionuose (Sūduvoje, Vidurio Lietuvoje). Maždaug savaitę Šiaurės rytų Lietuvos sukilėliai turėjo veikti masinio Raudonosios armijos ir sovietinės valdžios pareigūnų traukimosi zonoje. Per šį regioną ėjo svarbiausi sovietų traukos keliai į rytus Daugpilio ir Polocko kryptimis. Kai kuriose šio krašto vietovėse sukilėlių būriai ėmė kurtis ir veikti 1941 m. birželio trėmimų metu, dar iki nacių–sovietų karo. Didžioji dalis sukilėlių būrių susikūrė ir pradėjo veikti pirmosiomis karo dienomis, kai iki vokiečių kariuomenės atžygiavimo buvo likę kelios dienos. Sukilėlių būrių organizatoriai ir nariai dažniausiai būdavo šauliai, Lietuvos kariuomenės karininkai ir puskarininkiai, policininkai, savivaldybių tarnautojai, mokytojai ir patriotiškai nusiteikę ūkininkai. Sukilimą ypač sustiprino iš Kauno radijo paskelbta žinia, kad sukurta Laikinoji vyriausybė ir atkurta Lietuvos nepriklausomybė. Sukilėlių ryžtą dar labiau sustiprino akivaizdūs sovietinės valdžios panikos ir pakrikimo požymiai (skubus raudonarmiečių, sovietinės valdžios pareigūnų ir šalininkų traukimas iš Lietuvos, dokumentų ir materialinių vertybių naikinimas ir grobimas ir pan.). Labai svarbus sukilimo pastiprinimas buvo RA 29-ojo teritorinio šaulių korpuso lietuvių karių masinis atsiskyrimas nuo besitraukiančios sovietų kariuomenės ir įsiliejimas į sukilėlių gretas. RA kariai lietuviai masiškai ir su ginklais pereidavo į sukilėlių pusę ir sudarydavo stambius kovinius vienetus – rinktines. Birželio sukilime Šiaurės rytų Lietuvoje (trijose apskrityse) galėjo dalyvauti apie 1500–2000 partizanų (įskaitant iš RA pasitraukusius lietuvių karius). Šiaurės rytų Lietuvos sukilėliai drąsiai stodavo į atvirą kovą su RA daliniais ir ginkluotais sovietinių pareigūnų

⁹¹ V.Indrašius, min. str., p. 42; LCVA, f. R-1106, ap. 2, b. 1, l. 1–14.

būriais, užimdavo valsčių centrus ir atkurdavo nepriklausomybės laikais veikusius valdžios organus. Kautynių metu žuvo arba buvo sužeista keli šimtai lietuvių sukilėlių. Sukilėliai padarė daug nuostolių RA daliniams ir besitraukiantiems sovietiniams aktyvistams. Vien tik į nelaisvę buvo paimta ir nuginkluota daugiau kaip tūkstantis raudonarmiečių. Apytikris nukautų ir sužeistų sovietų kareivių skaičius nėra žinomas, galima spėti, kad jis buvo ne mažesnis už sukilėlių nuostolius. Dar iki vokiečių kariuomenės atėjimo sukilėliai iš esmės išvadavo Šiaurės rytų Lietuvą iš sovietinės okupacijos ir kelioms dienoms perėmė valdžią į savo rankas. Ne dėl sukilėlių kaltės Lietuvai nepavyko atkurti valstybinės nepriklausomybės. Pašalintą sovietinę okupaciją pakeitė nauja – nacistinė okupacija.

Įteikta 2006 m. liepos mėn.

THE UPRISING OF JUNE 1941 IN NORTHEAST LITHUANIA

Arūnas Bubnys

Summary

The uprising of June 1941 in northeast Lithuania (the regions of Švenčioniai, Rokiškis, and Zarasai) was very intense and widespread. The deportations in June and the murders of civilian inhabitants carried out by the Soviets at the beginning of the war strengthened the hatred of the people in this area toward the Communist regime as well as their desire to take revenge on the occupiers and their collaborators. The last units of the Soviet army withdrew from northeast Lithuania only at the end of June 1941. For this reason, the uprising there lasted for a longer time and was more intense than in other regions of Lithuania (Sūduva, Middle Lithuania). For about a week its participants had to deal with the massive withdrawal of the Red Army and Soviet regime officials from northeast Lithuania. The most important Soviet departure routes in the direction of Daugavpils and Polock passed through this region. In some places in this area the preparations for the uprising began at the time of the June deportations before the start of the Nazi-Soviet war.

The main organizers and future participants in the uprising were the *šauliai*, members of the *Šaulių sąjunga* (Riflemen's Association), officers and non-commissioned officers of the Lithuanian army, policemen, local government officials, teachers and patriotically inclined farmers. In the first days of the war several days before the arrival of the German army they began their activities. An important

impulse was given by the news broadcast by Kaunas radio that the Provisional Government of Lithuania was being formed and Lithuania's independence was being restored. The clear panic and signs of collapse (the hasty withdrawal of Red Army troops, officials and supporters of the Soviet authorities from Lithuania, the destruction of documents and valuable property, confiscation, etc.) in the occupying authorities further strengthened the resolve of the uprising participants.

A very important incentive was the mass desertion of the Lithuanian troops from the Red Army (RA) 29 territorial corps and their merger into the ranks of the uprising. Lithuanian soldiers on a massive scale and with their weapons joined the uprising and formed major military units. About 1500–2000 partisans (including the Lithuanian soldiers withdrawing from the RA) participated in the June uprising in northeast Lithuania. They bravely stood in open combat against Red Army units and bands of armed Soviet officials, took over district centers and restored the authorities that had worked in the period of independence. During the battles several hundred Lithuanians were killed or wounded while inflicting heavy damage on the Red Army units and the departing Soviet activists. More than a thousand Red Army soldiers were imprisoned and disarmed. Before the arrival of the German army the uprising participants had essentially freed northeast Lithuania from the Soviet occupation and ruled the area for several days. Unfortunately, Lithuania failed to restore its independence. The Soviet occupation was replaced by the new Nazi occupation.

Arūnas Bubnys – humanitarinių mokslų daktaras.

Lietuvos istorijos institutas, XX amžiaus istorijos skyrius, Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108.

JONAS ALGIRDAS ANTANAITIS

1941 M. BIRŽELIO SUKILIMAS IR JO REIKŠMĖ LIETUVOS VALSTYBINGUMO RAIDAI

Straipsnyje apžvelgiamos Lietuvos valstybingumo nuo pirmosios sovietinės okupacijos iki šių dienų problemos. Įvertinama 1941 m. Birželio sukilimo reikšmė. Glaustai aptariamos krikščionybės skelbiamos vertybės, kurių pagrindu formavosi veržliausia žmonijos istorijoje visuomenė – Vakarų civilizacija. Lietuviai, priėmę krikščionybę, įsijungė į Vakarų civilizacijos erdvę, tačiau Lietuvos valstybingumo raidą slopino ne tik patirtos okupacijos (ypač paskutinioji – sovietinė), bet ir savų politikų klaidos, padarytos po nepriklausomybės atkūrimo: buvo ignoruojamos Lietuvos šviesuolių (dr. A.Maceinos ir kt.) valstybės kūrimo idėjos, kurių šaknys – Katalikų Bažnyčios socialinis mokymas. Analizuojama socialinė-politinė padėtis Vakarų Europoje ir mūsų galimybės integruotis į ES. Atkreipiamas dėmesys į Vakarų civilizacijos raidoje bręstančią vertybių revoliuciją, formuojančią naują Vakarų civilizacijos tarpsnį – žinių visuomenę, mokslo erą. Keliamas uždavinys Lietuvos valstybininkams suspėti į šį istorinį vyksmą. Nepaisant patirtų nesėkmių, Lietuva turi gerų šansų: visuomenė yra dinamiška, jaunimas veržiasi į mokslus. Šiandien Lietuvai svarbiausia – jaunimo apsisprendimas siekti vertybių, kuriomis grindžiama žmonijos pažanga. Tam turime gerą pavyzdį – 1941 m. sukilėlių ryžtą.

2006 m. birželio 23-iają minėjome Lietuvos tautos sukilimo 65-ąją sukaktį. Tada tauta pasipriešino okupantui ir nuplovė pažeminimą, kurį buvo patyrusi, kai Lietuvos vyriausybė be jokio pasipriešinimo leido Stalinui 1939 metų rudenį įkurti karines bazines, o 1940 metų birželį okupuoti visą Lietuvą. Vyriausybė ne tik nepasipriešino Lietuvos valstybingumo griovimui, bet ir nepaaiškino tautai, kas vyksta. Negana to, kariuomenės vadas generolas V.Vitkauskas iškilmingai sutiko ir sveikino okupacinę kariuomenę, Ministras pirmininkas A.Merkys įsakė suimti ir išduoti okupantui vidaus reikalų ministrą Kazį Skučą ir Saugumo departamento direktorių Augustiną Povilaitį, nors žinojo, kad jie niekuo nenusikalto. Sovietinė okupacija buvo netikėtas smūgis Lietuvos visuomenei, ji jautėsi išduota savos vyriausybės.

Tauta išliko nepalaužta – pradėjo reikštis aktyviausios patriotinės jėgos: jaunesnioji Lietuvos kariuomenės karininkija, Lietuvos šauliai ir jauni-

mas, susibūręs į visuomenines organizacijas. Iš jų veiksmingiausi buvo ateitininkai. Prie jų prisidėjo ir neorganizuotas jaunimas. Jaunųjų politikų ir karininkų iniciatyva 1940 m. spalio 9 d. Kaune buvo įsteigtas Lietuvos aktyvistų frontas (LAF) – politinė ir karinė organizacija, kurios siekiai, pasak vieno iš LAF'o kūrėjų Leono Prapuolenio, buvo suvienyti tautą ir rengtis pasinaudoti neišvengiamai artėjančiu karu tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, palankiu momentu pakelti tautą į sukilimą, jam vadovauti ir perimti atsikuriančios valstybės valdymą. Buvo įsteigti LAF'o štabai Vilniuje ir Kaune.

Vilniaus štabo vadovu tapo majoras Vytautas Bulvičius, aukštos erudicijos strategas, 1939–1940 m. dėstęs karinius mokslus Vytauto Didžiojo universitete, o sovietams okupavus Lietuvą perkeltas į Vilnių, į sovietinės kariuomenės lietuviškojo pulko štabą. V.Bulvičius į valstybingumo atkūrimo veiklą įtraukė ne vien kariškius, tarnavusius lietuviškuosiuose sovietinės kariuomenės daliniuose, bet ir civilinius tarnautojus, atstovavusius lietuvių administracijai Vilniuje. Kadangi Vilnius buvo tapęs Lietuvos sostine, tai ir LAF'o Vilniaus štabui buvo skirtas pagrindinis vaidmuo rengiant sukilimą ir organizuojant atkurtos valstybės valdymą. Vilniaus štabas parengė detalų sukilimo planą, kur numatė panaudoti Lietuvos kariuomenės likučius, įtrauktus į Raudonosios armijos 29-ąją teritorinį korpusą. Tačiau Vilniaus štabą sovietinis saugumas susekė ir iki 1941 m. birželio vidurio suėmė daugumą jo narių. Po pusės metų V.Bulvičius ir septyni štabo nariai buvo sušaudyti Gorkyje, kiti įkalinti ilgam laikui.

Tad pagrindinis uždavinys rengti sukilimą ir jam vadovauti atiteko Kauno štabui; jo steigėjas ir vadovas buvo tuometinis Studentų ateitininkų sąjungos pirmininkas Pilypas Žukauskas-Narutis. Dalyvavęs slaptoje moksleivių ateitininkų veikloje, jis buvo sukaupęs gerą pagrindininko patyrimą; studentų organizacijos jam buvo patikėjusios vadovauti Studentų koalicijai, kuri buvo savotiška opozicija valdžiai dar esant nepriklausomai Lietuvai. 1940 m. rudenį į šią koaliciją stėjo profesionalūs kariškiai, pašalinti ar patys pasitraukę iš kariuomenės ir atėję į universitetą. Nors į Kauno štabą įėjo įvairių pažiūrų žmonės, svarbiausią vaidmenį čia turėjo tie, kurie kritiškai vertino autokratinį prezidento Antano Smetonos režimą. Ryšius tarp Vilniaus ir Kauno štabų palaikė ekonomistas Leonas Prapuolenis, kuris buvo faktinis LAF'o politinis vadovas.

Lietuvos pasiuntinio Vokietijoje gen. štabo pulkininko Kazio Škirpos iniciatyva 1940 m. lapkričio 17 d. Berlyne buvo įsteigtas LAF'o vadovaujantis centras. Į jį įėjo daugiausia politiniai pabėgėliai, priklausę įvairioms

politinėms srovėms, o vienijo juos svarbiausias tikslas – „sutelkti visas aktyviausias tautos jėgas į LAF'ą už Tėvynės Lietuvos išlaisvinimą iš komunistinio sovietų jungo“. Tiesa, tų „aktyviausių jėgų“ Berlyne buvo tik keliolika žmonių. Iš LAF'o vadovaujančio centro Berlyne gaunama informacija buvo labai svarbi Lietuvoje veikusiam pagrindžiui. Tačiau šio centro kuriami planai ir programos buvo atitrūkę nuo tikrosios padėties Lietuvoje, todėl Lietuvos pagrindininkų siekiams ir veiklai neturėjo žymesnės įtakos.

Karas prasidėjo 1941 m. birželio 22 d. ankstų rytą. Po keleto valandų Žaliakalnyje, senelių prieglaudos pastate **LAF'o štabas priėmė sprendimą pradėti sukilimą**. Apie 15 val. lietuvių, rusų ir vokiečių kalbomis prabilo trumpabangė sukilėlių radijo stotis Aleksote. Pasak P.Naručio, „LAF'o radijas sukėlė ir pagreitino paniką NKVD ir komunistų viršūnėse“¹. Tos pačios dienos vakare sukilėliai be jokio pasipriešinimo užėmė ir pradėjo kontroliuoti strateginius Kauno miesto objektus: centrinę paštą su telefono ir telegrafo stotimi, radijo stotį ir radiofoną, prezidentūrą, elektrinę. Birželio 23-iosios pusę dešimtos ryto LAF'o štabo įgaliotinis Leonas Prapuolenis Lietuvos Laikinosios vyriausybės (LLV) vardu per Kauno radiją paskelbė:

Susidariusi Laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos vyriausybė šiuo skelbia atstatanti laisvą ir nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Žiauraus bolševizmo teroro iškankinta lietuvių tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais.

Po to buvo perskaitytas Lietuvos Laikinosios vyriausybės narių sąrašas, sugiedotas Lietuvos himnas. Šis pareiškimas ir kita informacija bei nurodymai buvo pakartoti keletą kartų. Buvo raginama:

Tautiečiai, saugokite visuomenės ir privatų turtą.

Darbininkai, organizuokite įmonių apsaugą.

Valstybės tarnautojai, saugokite savo įstaigas ir neišduokite jų dokumentų bei turto.

Lietuvos policininkai, savo gyvenamojoje vietovėje perimkite viešąjį saugumą į savo rankas.

Tauta su didžiuliu dvasios pakilimu sutiko šią ilgai lauktą žinią. Žmonės, daugiausia jaunimas, gausiai stojo į sukilėlių gretas. Ypač aktyviai

¹ P.Narutis, Tautos sukilimas, Oak Lawn, IL, USA, 1994, p. 314.

sukilėliai veikė Kauno mieste, siekdami apsaugoti tiltus ir kitus svarbius objektus, sustabdyti besiveržiančius į Šančius raudonarmiečius.

Sukilimo eigą istorikas dr. Sigitas Jегелеvičius apibūdina taip:

„Karo muziejaus bokšte 12 val. suplevėsavo Lietuvos trispalvė, vėliavos atsirado prie daugelio Kauno namų. Kauno radijo pranešimas buvo viešas signalas sukilti. Birželio 23-ioji laikoma sukilimo pradžia, nors daug kur sukilėlių veiksmai prasidėjo dar birželio 22-ąją. Birželio 23 d. popiečiu sukilimas prasidėjo Vilniuje. Pirmoji Trispalvė buvo iškelta prie Vilniaus universiteto. Vakarop miestas buvo sukilėlių rankose. Vilniuje dėl tautinės gyventojų sudėties sukilimas neįgavo tokių mastų kaip Kaune. Kariuomenėje sukilimas prasidėjo 22–23 dienomis, bet buvo gan stichiskas, nes areštuota daug lietuvių karininkų, o jų vietas užėmė rusai. Taip birželio 23 d. Lietuvoje prasidėjo visuotinė antisovietinė ginkluota akcija“².

Nors sukilimą rengė ir vykdė jaunimas, visa buvo atlikta labai profesionaliai, todėl šis sukilimas įeis į istoriją kaip viena sėkmingiausių tautos vadavimosi akcijų. Sukilimo sėkmę užtikrino:

- išlaikytas visiškas organizacijos slaptumas,
- staigūs veiksmai užimant strateginius objektus,
- veiksminga transporto arterijų ir strateginių objektų gynyba,
- priešui per sukilėlių užimtas ryšių priemones teikiama klaidinanti informacija.

Kaip kiekvienoje kovoje, Birželio sukilime neišvengta aukų: per keletą dienų sukilėlių žuvo daugiau nei per dvejus Nepriklausomybės kovų metus. Ar šios aukos nebuvo beprasmės? Į šį klausimą atsako dr. Arvydas Anušauskas, palygindamas, kiek kalinių išžudė besitraukiantys enkavedistai Lietuvos ir Ukrainos kalėjimuose. Jo nuomone, vien Kauno sukilėliai išsaugojo gyvybes beveik dviem tūkstančiams kalinių, o ir juos galėjo ištikti Telšių kalėjimo kalinių tragedija.

Pažymėtina, kad iš visų Sovietų Sąjungos okupuotų valstybių tik Lietuvoje buvo parengtas ir įvykdytas visos tautos sukilimas, kurio tikslas – atkurti nepriklausomą valstybę.

Galima teigti, kad sukilėliai užsibrėžtą pradinį tikslą pasiekė: paskelbtas nepriklausomybės atkūrimas, sudaryta Laikinoji vyriausybė, atkurta lietuvių administracija daugelyje vietovių anksčiau, nei į jas įžengė vokiečių kariuomenė. Tačiau galutinio tikslo nepavyko įgyvendinti. Vokietija

² S. Jегелеvičius, Birželio sukilimo brendimas ir jo prasmė, – 1941 m. Birželio sukilimas – tautos valios vykdymas, Kaunas: Atmintis, 2002, p. 85.

nepripažino LL Vyriausybės, visokiais būdais trukdė jai veikti, todėl po šešių savaičių ji buvo priversta savo veiklą suspenduoti. Didžioji dalis sukilimo vadovų įsitraukė į antinacinę rezistenciją, daugelį iš jų naciai įkalino ir sunaikino.

Ką Birželio sukilimas davė Lietuvos valstybei ir jos žmonėms? Glaustą atsakymą pateikia dr. Adolfas Damušis, LAF'o štabo narys, Laikinosios vyriausybės ministras: „Nors sukilimo sėkmė buvo trumpalaikė, bet jo reikšmė ir prasmė yra giliai įdiegta tautoje kaip tautos tvirtybės išraiška. 1941 metų Birželio sukilimas, nukreiptas prieš niekšybę, padėjo tautai atgauti pasitikėjimą savimi, išdegino žaizdą ir nuplovė gėdą. Gėda buvo apėmusi tautą, kai jos vadovai, nesuvokdami sovietų klastos, be pasipriešinimo prarado nepriklausomybę. Sukilėlių siekiai buvo taurūs, jiems nerūpėjo nei asmeninė nauda, nei praeities režimo atkūrimas, nei partinės varžybos, nei sąskaitų suvedinėjimas ir kerštas. Ginklas buvo pakeltas prieš moralinę ir fizinę vergiją, prieš sovietų melą pasauliui“³.

Nors sukilėliams nepavyko įtvirtinti nepriklausomybės, tačiau Birželio sukilimo poveikis Lietuvos ateičiai ir jos visuomenei buvo labai reikšmingas: žmonės suprato, kad jie patys turi spręsti savo valstybės reikalus. Buvo padėti tvirti valstybingumo ir pilietiškumo pagrindai. Valstybingumo siekis tapo neišsenkamu šaltiniu tolesnei ginkluotai ir neginkluotai rezistencijai, kuri per pusę šimto okupacijos metų išlaikė tautos laisvės troškimą ir atvedė ją į nepriklausomybę 1990 m. kovo 11-ąją.

Dar ir dabar, kai nuo Nepriklausomybės atkūrimo yra praėję 16 metų, galima išgirsti klausimus: ką mums duoda nepriklausoma Lietuvos valstybė? Ar ji padeda mūsų siekiams sukurti geresnį, prasmingesnį gyvenimą? Ieškodami atsakymų į šiuos klausimus, mėginkime atskleisti savo siekius ir kaip juos galime įgyvendinti, koks vaidmuo tenka mūsų visuomenei, taip pat ir valstybei.

Pateiksime glaustą apžvalgą, kas mes esame, kaip formavosi mūsų **išpažįstamos vertybės, kokioje aplinkoje gyvename**. Lietuviai, priėmę krikščionybę, įsijungė į Vakarų civilizacijos erdvę. Vakarų civilizacijos pagrindas – krikščionybės principai, būtent: visi žmonės, nepriklausomai nuo rasės, tautybės, socialinės padėties, lyties ir kitų skirtumų, yra lygūs

³ A.Damušis, Sukilimas – tautos tvirtybės išraiška, – 1941 m. Birželio sukilimas – tautos valios vykdymas, p. 11.

ir kiekvienas už savo poelgius yra atsakingas prieš Dievą – Aukščiausiąjį Teisėją. Krikščionybė pirmoji tai atskleidė žmonijai. Krikščionybė iškėlė žmogaus transcendentinę vertę, skelbdama jo antgamtiškumą ir sielos nemarumą. Jokia kita religija ar filosofijos sistema neparodė tikresnio kelio, kaip žmonėms gyventi bendruomenėje, ir neiškėlė aukštesnių idealų, įprasminančių žmogaus gyvenimą. Krikščionybės priesakas „mylėk savo artimą kaip pats save“ įpareigoja žmogų kurti gerį ir juo dalytis su kitais. Šis įpareigojimas yra viena iš svarbiausių paskatų iškilti veikliam ir kūrybingam gyvenimo būdui ir veržliai visuomenei, suvienijančiai skirtingų tautų ir rasių žmones.

Suprantama, kad krikščionybės išpažinėjai, siekdami įgyvendinti krikščioniškas vertybes, neišvengė klaidų. Istorijos raidoje šalia pozityvių idėjų, kaip taisyti tas klaidas, iškildavo reikalavimų iš viso atmesti krikščionybę ir jos skelbiamas vertybes. Tačiau nė vienas iš jų nepadėjo tobulinti visuomenės. XX amžiuje komunizmo ir fašizmo pastangos sukurti žemėje „rojų“, paneigus žmogaus transcendentinę vertę, baigėsi didžiule katastrofa, kuri paliko tragiškų padarinių ne vienos kartos gyvenime.

Nespėję atsikvošėti nuo išgyventų katastrofų, atsidūrėme naujų išbandymų – globalizacijos procesų – akivaizdoje. Globalizacijos ideologija, perėmusi iš krikščionybės visuotinumą principą, deja, atmetė svarbiausias vertybes, įprasminančias gyvenimą. Gyvenimas be prasmės, be tikslo – kelias į susinaikinimą. Susinaikinimo požymiai stipriai reiškiasi ir Lietuvos visuomenėje: pirmajame Europoje pagal savižudžių ir kalėjimų skaičių, vis giliau grimztame į alkoholizmo ir narkomanijos liūną, nebeskiriame ribos tarp gėrio ir blogio, nusikaltimai tampa gyvenimo norma ir t.t.

Krikščioniškųjų Vakarų globalizacijos procesai sukėlė atoveikį musulmoniškuose Rytuose. Šio atoveikio padarinys – islamiškasis fundamentalizmas, kuris fanatizmo mastais pranoksta tamsiausius žmonijos istorijos laikus, nes jo svarbiausias tikslas – sunaikinti „šėtono apsėstą“ Vakarų civilizaciją. Praėjusiame amžiuje svarbiausi pasaulio konfliktai vyko vienos, būtent Vakarų civilizacijos erdvėje, o XXI amžiuje iškyla pavojai dėl brėstančių konfliktų tarp skirtingų civilizacijų, tiksliau sakant, tarp patologinių jų atmainų – tarp islamiškojo fundamentalizmo ir vakarietiškos globalizacijos. Šių konfliktų padariniai nenuspėjami.

Natūraliai kyla klausimai, kokią poziciją užima Lietuva šioje situacijoje ir ką ji gali nuveikti, būdama tarp didžiųjų galybių nykštukas tiek teritorijos dydžiu, tiek ekonominiu ir kariniu potencialu. Daugelis mano, kad mažiesiems nedera kištis į didžiųjų reikalus, nes pirmiausia jie nukentės.

Tačiau Lietuvos jaunimas taip nemanė 1941 m. rengdamas sukilimą prieš sovietinius okupantus ir 1944 m. stodamas į partizaninę kovą prieš vieną iš didžiausių pasaulio galybių – sovietinę imperiją. Lietuvos jaunimas neapsiriko. Ateitis gebės įvertinti šį Lietuvos indėlį sutriuškinant blogio imperiją.

Istorijos faktai rodo, kad indėlio dydis į žmonijos pažangą nepriklauso nuo ji įnešusios tautos dydžio. Atidžiau panagrinėję pamatysime, kad balansas dažnai yra mažųjų naudai. Ryškiausias pavyzdys – maža žydų tauta. Jos pranašai skelbė, kad žydai yra Dievo išrinktoji tauta, iš kurios turi gimti žmonijos išganytojas. Prisiėmę išrinktosios tautos misiją, žydai įnešė vieną iš didžiausių indėlių į žmonijos pažangos raidą: krikščionybę, kilusi iš žydų tautos paveldo, suteikė žmogaus vertei naują sampratą, sukūrė dinamiškiausią visuomenę – Vakarų civilizaciją. Istorijos vadovėliuose minimos ir kitos tautos, konstruktyvių idėjų ir pažangos skleidėjos. Pavyzdžiui, greitai padėjo pagrindus šiuolaikiniam mokslui ir menui, romėnai išstobulino valstybės organizavimą, vikingai sukūrė prekybos ir komunikacijų sistemą, apimančią visą tuometinį pasaulį. Tos tautos nebuvę gausios, bet jų indėlis į civilizaciją – labai reikšmingas.

Savotiškas fenomenas buvo ir lietuvių tauta, kuri, siekdama išlaikyti savo paveldą, atlaikė teutonų ekspansiją iš Vakarų ir mongolų – iš Rytų. Viduramžių pabaigoje ji buvo sukūrusi vieną iš galingiausių Europos valstybių. Patekusi vergijon ji gebėjo ne kartą vėl prisikelti. Ypač įspūdinga buvo Sąjūdžio veikla, parodžiusi naują tautų išsivadavimo kelią. Ji Lietuvai atnešė ne tik nepriklausomybę, bet ir didžiulį politinį kapitalą.

Deja... **Sąjūdžio įgytu kapitalu Lietuvos politikai nesugebėjo pasinaudoti.** Šių eilučių autoriui teko garbė dalyvauti Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo proga 1990 m. kovo mėn. surengtame iškilmingame sambūryje, kuris vyko Čikagos lietuvių centre Market Parke. Be lietuvių, jame dalyvavo ir gausus būrys Lietuvos draugų, sveikinusių lietuvių ryžtą atkurti nepriklausomą valstybę. Vieno iš jų – Čikagos arkivyskupo kardinolo Josepho Bernardino pasakyti žodžiai buvo labai reikšmingi ir įsimintini: „Dievas Lietuvai suteikė didelę malonę – skleisti laisvės ir demokratijos šviesą Sovietų Sąjungos tautoms“. Šiuose žodžiuose slypi gili mintis, su kokiomis nuostatomis lietuviai turi įsijungti į pasaulio tautų bendriją: ne tik griauti blogio imperiją, bet ir prisidėti prie to, kad jos vietoje iškylančios valstybės įgytų žmonišką veidą. Tai misijai vykdyti nereikėjo ypatingų žygdarbių: užteko parodyti pavyzdį, kaip iš totalitarinės sistemos pereiti prie demokratijos. Nors visas pasaulis žavėjosi lietuvių pasirinkta strategija

griaunant sovietinės imperijos pamatus, tačiau savo valstybės atkūrimo reikaluose lietuviai galėjo rodyti tik neigiamą pavyzdį. Todėl baltarusiai, išvydę, kokią „laisvąją rinką“ kuria lietuviai, rinkosi Lukašenką. (Tik po trylikos metų prezidentas Valdas Adamkus, vienas iš minėto sambūrio dalyvių, ryžosi vykdyti Lietuvai skirtą misiją – talkino ukrainiečiams, pasirinkusiems demokratijos kelią.)

Modernios valstybės kūrimui lietuviai turėjo ir teorinius pagrindus, ir gerų pavyzdžių. Lietuvų fronto bičiulių 1955 m. JAV paskelbtoje studijoje – svarstymuose apie valstybės pagrindus „Į pilnutinę demokratiją“⁴ – pateikiami samprotavimai, kaip turi būti atkuriamą valstybė, kad ji veiksmingai tarnautų žmonėms, siekiantiems dvasinės ir materialinės gerovės. Šie samprotavimai atspindi daugelio Lietuvos šviesuolių mintis ir idėjas, suformuluotas filosofo dr. Antano Maceinos ir teisininko Vytauto Vaitiekūno. Jų teiginiais pasinaudojo ir kai kurie Atgimimo politikai, rengę valstybės atkūrimo ir valdymo programas. Deja, jų pastangos buvo užgožtos politinių demagogų. Panašiai buvo ignoruojama Vakarų Vokietijos politikų ir mokslininkų pagalba rengiant ekonomikos reformą. Buvo gaunama išsami informacija apie socialinės rinkos ekonomikos programą, kurią sukūrė Vokietijos krikščionys demokratai, remdamiesi savo mokslininkų darbais ir Katalikų Bažnyčios socialiniu mokymu. Šios programos įgyvendinimas 6-ojo dešimtmečio pradžioje padarė *vokiečių ekonomikos stebuklą*: nugalėtoji karo suniokotoji Vokietija per trumpą laiką tapo viena labiausiai klestinčių pasaulio šalių. Vokietijos patirtimi pasinaudojo daugelis valstybių, ieškodamos būdų, kaip spręsti socialines ir ekonomines problemas. Ir jos darė naujus „ekonomikos stebuklus“. Tai – Japonija, Taiwanas, Singapūras, Airija...

Tačiau tarp jų nerandame nei Lietuvos, nei kitų buvusio sovietinio bloko šalių. Kai vokiečiai sėkmingai vykdė ekonomikos reformą, šios šalys komunistinės propagandos buvo įtikintos, kad *vokiečių ekonomikos stebuklas* – ne vokiečių pastangų, o Maršalo plano sėkmė, todėl jos buvo nuteiktos ieškoti kitokių būdų reformoms. Žlugus mitui apie „šviesų komunizmo rytojų“, Rusijos ir Čekoslovakijos reformatoriai, verždamiesi į „kapitalizmo rytojų“, pasirinko vedlius iš *Čikagos ekonomikos mokyklos*. Šie pasiūlė tariamai patrauklų būdą, kaip iš „socialistinės“ ūkio sistemos

⁴ Į pilnutinę demokratiją. Svarstymai apie valstybės pagrindus, – Į *laisvę*, 1954–1955, Čikaga: LFB studijų biuras. Antroji laida – Į *laisvę* fondo Lietuvos filialas, 1992.

grįžti į „kapitalistinę“, būtent – daryti atvirkščiai, nei darė bolševikai, t.y. valstybės valdomą turtą išdalyti privatiems savininkams.

Šiuo būdu susižavėjo ir jį „tobulino“ Lietuvos ūkio reformatoriai. Kadangi privatizuotino turto didžioji dalis buvo sukurta sovietmečiu ir jis niekuomet nebuvo privačių savininkų nuosavybė, buvo nuspręsta šio turto 70 procentų išdalyti per investicinius čekius visiems pilnamečiams Lietuvos piliečiams. Tačiau prasidėjus čekinei privatizacijai, paaiškėjo, kad kuriamas ne „liaudies kapitalizmas“, bet „džiunglių ekonomika“. Prigijęs žargonas „prichvatizacija“ (iš rusų k. *prichvatit* – grobti) gana tiksliai nuskaidina šios reformos esmę.

Gruptynės dėl turto išsidalijimo sukėlė katastrofišką Lietuvos ūkio griūtį: nuo reformos pradžios iki lito įsitvirtinimo 1993 m. pabaigoje bendras vidaus produktas (BVP) sumažėjo 45 procentais (panašiai kaip Vokietijoje per visą karą ir pokarį). Katastrofos išvengta todėl, kad, atstatydinus Gedimino Vagnoriaus vyriausybę, buvo pasirašytas su Tarptautiniu valiutos fondu memorandumas, įpareigojantis sustabdyti dirbtinai didinamą infliaciją.

Minėtu laikotarpiu ūkio nuosmukis Lietuvoje buvo daug didesnis nei Latvijoje ir Estijoje, nors ten politinė situacija buvo kur kas sudėtingesnė dėl rusakalbių gyventojų dalies priešiško požiūrio į nepriklausomybę. Svarbiausia priežastis, dėl kurios taip nesisekė lietuviams, buvo ta, kad Lietuvos politikų sąmonę ir sąžinę buvo užgožusi griovimo ir „prichvatizavimo“ aistra. Jie neklausė nei blaivaus tautos šviesuolių, nei jos draugų balso, todėl greit užkibo ant masalo, kurį pakišo Lietuvos priešai. Pastarieji veikė labai gudriai ir klastingai, keršydamai už tai, kad lietuviai pirmieji ėmėsi griauti sovietinę imperiją, taigi ir už Birželio sukilimą.

Gobšumo apakintų politikų sukurpta „ekonomikos reforma“ ne tik sugriovė šalies ūkį, bet ir supriešino tautą. To supriešinimo padariniai išryškėjo visuose visuomeninio gyvenimo sektoriuose: socialiniame – didžiule nelygybe, ekonominiame – gamybinio potencialo iššvaistymu, kultūriniame – bejėgiškumu priešintis pseudokultūros antplūdžiui, politiniame – nepasitikėjimu valdžios institucijomis ir pačia valstybe. Iki šiol Lietuvos valstybė ir visuomenė negali atsipeikėti nuo šių padarinių.

Nors dėl savos valiutos įvedimo 1993 m. ir kitų priemonių ūkio griovimas buvo sustabdytas, o nuo 2001 m. atsidūrėme tarp šalių, pirmaujančių ekonomikos augimo tempais, vis dėlto 2005 metais dar nebuvo pasiekę 1989 metų BVP lygio. Nepaisant to, kad daliai gyventojų gyvenimo kokybė pagerėjo, keleriopai didesnė dalis gyvena skurdžiau nei sovietmečiu. Todėl

daugelis nuskurdėlių Lietuvos valstybės nelaiko vertybe. Į barikadas jie nesitelkia todėl, kad valdžia netrukdo jiems svaigintis alkoholiu ir kad daugelis gauna paramos iš giminaičių, uždarbiaujančių kitose šalyse. Tačiau emigracija – ne tas kelias, kuriuo eidami išsivaduosime iš skurdo vergijos. Atvirkščiai – veikliausių ir gabiausių žmonių praradimas Lietuvos ūkį gali sužlugdyti taip, kad jį išgelbėti nuo katastrofos nepajėgtų nei dabartinių politikų pastangos, nei Europos Sąjungos (ES) fondai, ypač jei jie būtų neracionaliai naudojami.

Kaip tinkamai panaudoti ES fondus, vaizdžiai pasako bendrovės „Fermentas“ mokslo direktorius, Partnerystės pažangos premijos laureatas profesorius Arvydas Janulaitis: „Svarbiausia – protai. Galiu pasakyti taip: dabar pasaulyje iškyla grumtynės dėl protų. Tad jeigu dabar nepasirūpinsi me *žinių visuomenės* kūrimu, neįstengsime sustabdyti emigracijos. Gabiausi žmonės emigruos, kadangi tėvynėje jie negalės tikėtis darbo ir atlygio, atitinkančio jų intelekto pajėgumą. Todėl dabar Lietuva sprendžia savo likimo klausimą: ar taps modernia žinių ekonomikos šalimi, ar liks sezoninio turizmo, migrantų ir korupcijos kamuojamu Europos užkampiu“⁵.

Pažvelkime, **kas vyko ir vyksta Europoje**, į kurią nukreiptos mūsų viltys. Iškilus grumtynėms dėl protų, formuojasi naujausias Vakarų civilizacijos raidos tarpsnis, kuris net neturi visuotinai priimto pavadinimo (*žinių visuomenė, žinių ekonomika, mokslo era* ir kt.). Šį procesą galima įvardyti kaip vertybių revoliuciją, kuri verčia prieš pusę tūkstančio metų susidariusią istorinę formaciją, įgavusią Naujųjų amžių pavadinimą. Šios formacijos pradžia siejama su pokyčiais tuometinėje Europos visuomenėje, iš kurių svarbiausias – didėjantis materialinės gerovės poreikis. Jį tenkinti ėmėsi veiklūs žmonės, nuvertę feodales santvarkas ir sukūrę valstybes, pajėgias grumtis ne tik dėl teritorijų, bet ir dėl gamtinių išteklių, dėl kapitalo, dėl rinkų. Grumtynės reikėsi įvairiais pavidalais: nuo apsitvėrimo muitų sienomis iki pasaulinių karų. Šios sistemos padarinys – Antrasis pasaulinis karas – kirto lemiamą smūgį pačiai sistemai, o „šaltasis karas“ galutinai ją pribagė. Nors grumtynės tebevyksta (šiuo metu dėl naftos, dėl įtakos sferų), tačiau ne jos lems trečiojo tūkstantmečio visuomenės raidą. Ją lems varžybos dėl intelekto produkcijos, dėl žmogaus kūrybinių galių realizavimo.

Ar šiose varžybose bus išryškintos ir įtvirtintos vertybės, lemiančios žmonijos pažangą? Ar besiformuojanti susivienijusios Europos visuomenė

⁵ Pokalbis su prof. A. Janulaičiu, – *Lietuvos rytas*, 2006, Nr. 58.

atliks savo misiją sėkmingai vadovauti Vakarų civilizacijos plėtrai? Pradžia padaryta: vienijasi Europa – Vakarų civilizacijos lopšys. Vis dėlto ir šiame vyksme kyla neigiamų reiškinių. Didžiausią nerimą kelia tai, kad rengiant ES Konstitucijos projektą, laimėjo globalizacijos šalininkai, iš kurių ryžtingiausiai veikė Prancūzijos politikai. Jie išreikalavo, kad Konstitucijos preambulėje nebūtų paminėta krikščionybė ir jos vertybės. Tačiau prancūzų visuomenė pasirodė esanti toliaregiškesnė: referendumu atmetė pateiktą Konstitucijos projektą. Tą patį padarė ir olandai. Reikia tikėtis, kad šių ir kitų šalių visuomenė pašalins tokius politikus, kurie ne tik nepaiso visuomenės siekių, bet ir nesuvokia, kas yra tikrasis žmonijos pažangos šaltinis.

Grįžkime prie situacijos Lietuvoje. Peržvelgę daugelio metų visuomenės nuomonės tyrimų rezultatus, matome, kad pasitikėjimą Vyriausybe reiškia vidutiniškai tik kas penktas apklausų dalyvis, Seimu – kas dešimtas, partijomis – kas dvidešimtas, o nepasitiki šiomis institucijomis absoliuti dauguma. Tokie neigiami vertinimai laikosi gana pastoviai, nors jau ne kartą keitėsi ir Vyriausybės, ir Seimo dauguma, ir valdančiųjų partijų spektras. Šią padėtį galėtume vaizdžiai apibūdinti perfrazuotu posakiu iš Šekspyro tragedijos *Hamletas*: „kažkas yra sutrūniję Lietuvos valstybėje“. Tas „kažkas“ – atkuriamos valstybės socialiniai ir ekonominiai pamatai, kurie buvo dedami iš praeties nostalgijos, nuvalkiotų liberalizmo tauškalų ir bolševikiško agresyvumo. Jais grindžiant valstybę, valdžia, o ypač jos skirstomi ES fondai, tapo pasipelnymo šaltiniu, iš kurio po kiekvienų rinkimų naujieji politikai ir jų bičiuliai vis įžūliau siekia sau naudos. Tiems politikams visai nerūpi Lietuvos ateitis ir jos vaidmuo kuriant tobulesnį pasaulį – žinių visuomenę. Prof. A. Janulaitis taip apibūdina jų veiklą: „Pamirštama, kokių tikslų siekiama ES pinigais... Iš JAV analitikų parengtos studijos matome, kad šalys, kurios nespės į žinių ekonomikos traukinį, bus kamuojamos korupcijos, masinės emigracijos, jose įsigalės klanai. Ar Lietuvoje tai jau nevyksta?“

Nors atsakymas į šį klausimą būtų teigiamas, bet negalima sakyti, kad padėtis Lietuvoje jau yra beviltiška. Nėra ji blogesnė nei ES senbuvėse. Šį teiginį galima paremti tokiais pavyzdžiais. 2006 metų pavasarį Prancūzijoje vykusios studentų ir jaunimo riaušės parodė, kad ir Prancūzijoje „kažkas yra sutrūniję“. Ten tas „kažkas“ – vyraujanti politinio elito ideologija. Nors amžių eigoje keitėsi tos ideologijos atspalviai ir skelbėjai (enciklopedininkai, jakobinai, liberalai, socialistai, globalistai), vis dėlto išliko nepakitęs svarbiausias jos bruožas – nepakantumas krikščionybei. Minėtos jaunimo riaušės gali būti preliudija į esminius pokyčius Prancūzijos visuomenėje. Tik neaišku, kaip Prancūzijos politikai bus išjudinti iš ideologinio sustaba-

rėjimo, kada tai įvyks ir kokių permainų sulauksime. Kitas pavyzdys – Vokietija. Čia krikščionybei priešiška ideologija ir jos antstatas – nacizmas patyrė ne tik fizinį, bet ir idėjinį sutriuškinimą. Todėl Vokietijos krikščionys demokratai galėjo netrukdomai vykdyti savo programą – daryti *vokiečių ekonomikos stebuklą*. Deja, apsvaigę nuo sėkmės, vokiečiai prarado veržlumą, įsivyravo stagnacija. Nors Berlyno sienos nugriovimas buvo didelis vokiečių laimėjimas, tačiau buvusioje VDR jiems nepavyko padaryti naujo ekonomikos stebuklo. Krikščionis demokratų pakeitę socialdemokratai ir „žalieji“ tęsė stagnacinę politiką. Mažai kas pasikeitė ir po pernykščių rinkimų: krikščionė demokratė Angela Merkel, tapusi kanclere, negavo mandato vykdyti jos partijos numatytas reformas, nes turi dalytis valdžia su socialdemokratais. Matyt, vokiečių politinį elitą tenkina dabartinė padėtis, užtikrinanti, kad Vokietija ilgai išliks ekonomiškai stipriausia ES narė. Panaši padėtis kaip Prancūzijoje ir Vokietijoje yra ir kitose ES senbuvėse: ir čia politikai rūpinasi daugiausia vienadieniais reikalais, ignoruodami bręstančius savo šalių visuomenės pokyčius.

Naujosios ES narės, tarp jų ir Lietuvai, tenka ne tik gydytis komunistinių režimų padarytas žaizdas, bet ir taisyti savų politikų klaidas. Todėl iki šiol šių šalių dalyvavimas ES veikloje daugiausia apsiribojo pastangomis išsiderėti didesnius paramos fondus, kad galėtų sumažinti socialinį ir ekonominį atsilikimą. Vis dėlto ES naujokės prieš senbuves turi ir pranašumų: jose gyvenimas mažiau sustabarėjęs, visuomenė daug imlesnė socialiniams ir politiniams pokyčiams, o svarbiausia – didesnė dalis jaunimo savo ateitį sieja su mokslo žiniomis: Lietuvoje, Lenkijoje, Vengrijoje aukštojo mokslo siekia du trečdaliai akademinio amžiaus jaunimo, o ES senbuvėse – apie pusę. Bręstančioje vertybių revoliucijoje mokslas ir mokslo žinios iškyla kaip svarbiausia vertybė. Tai supranta minėtų šalių jaunimas. Deja, mūsų politikai dar gyvena praeities iliuzijomis. Todėl nenuostabu, kad taip katastrofiškai yra smukęs pasitikėjimas ne tik dabartiniais politikais, bet ir politine infrastruktūra: beveik kas antras visuomenės nuomonės apklausų respondentas nurodo, kad nebalsuotų už jokią politinę partiją. Svarbiausia nepasitikėjimo partijomis priežastis yra ta, kad nė viena iš jų nėra orientuota į vertybes, kurios lemia mūsų ateities sėkmę.

Pradėję valstybės atkūrimą, turėjome tuoj pat apsispręsti, kokių vertybių mes siekiame ir kaip kuriama valstybė padės jas įgyvendinti. Jei to nepadarėme prieš 15 metų, privalome skubiai daryti dabar. Senovėje tautoms patekus į krizines situacijas iškildavo jų pranašai, kurie skelbdavo tikrąsias vertybes ir taip sutelkdavo žmones kovoti su ištikusiomis negandomis.

Mūsų laikais pranašų vaidmuo skirtas mokslininkams. Matyt, dėsninga, kad ir Lietuvos persitvarkymo sąjūdis gimė Lietuvos mokslų akademijoje. Dėsninga ir tai, kad Sąjūdis, išsprūdęs iš akademinės aplinkos, negebėjo atlikti savo misijos – sukurti valstybę, kuri padėtų tautai išsivaduoti iš nepilnavertiškumo jausmo ir įsijungti į XXI amžiaus kūrėjų gretas. Nepilnavertiškumas reiškiasi tuo, kad piliečiai, ypač jaunimas, savo valstybės nelaiko vertybe, todėl ir savo ateities nebesieja su ja. Todėl iškyla klausimas, ar ateinančioms kartoms bus reikalinga Lietuvos valstybė. Atsakymą į šį klausimą gali duoti tik dabartinis Lietuvos jaunimas savo apsisprendimu. Šis apsisprendimas turi būti aiškus, paremtas protu, jausmais ir tikėjimu.

Pirmiausia, politinių partijų ir valstybės programos turi būti orientuotos į ateities, bet ne į praeities vertybes.

Antra, jaunimas turi suvokti, kad Lietuvos valstybė yra vertybė, kurios niekas negali pakeisti, nes ji saugo ir puoselėja unikalią lietuvių kultūrą, kuri turi ne tik galias šaknis praeityje, bet savo veržlumu yra nukreipta ir į ateitį.

Trečia, asmenybė gali suklestėti ir atrasti gyvenimo prasmę tik toje kultūrinėje terpėje, kurioje ji brendo. Tiesa, galima daug pasiekti gyvenant ir svetimose šalyje, bet jausmai visuomet išliks Tėvynėje, nes ji yra vienintelė ir nepakeičiama.

Ketvirta, Lietuvos jaunimas, stodamas į kovą su tarpstančiu blogiu, gali remtis ankstesnių kartų jaunimo pavyzdžiu. Šią kovą yra pašventinęs didvyrių kraujas, pralietas kovose dėl amžinųjų idealų.

Mūsų 1941 metų Birželio sukilimo dalyvių ir liudytojų pareiga – iškelti šiuos idealus ir prisiminti tuos, kurie dėl jų aukojosi. Privalome daryti visa, kad dabartinis jaunimas šiais idealais grįstų savo gyvenimo prasmę.

Įteikta 2006 m. rugpjūčio mėn.

THE UPRISING OF JUNE 1941 AND ITS IMPORTANCE FOR THE DEVELOPMENT OF LITHUANIA'S STATE IDENTITY

Jonas Algirdas Antanaitis

Summary

The article reviews the problems of the formation of Lithuania's state identity from the first Soviet occupation until the present time. It evaluates the importance of the uprising of June 1941. There is a brief presentation of the declared values

of Christianity on the basis of which the most dynamic society in the history of man – Western civilization – was formed. Lithuanians accepted Christianity, integrated into Western civilization. However, not only the unfortunate occupations (especially the Soviet one) but also the mistakes made by the political figures after independence was restored by ignoring the ideas of Lithuania's enlightened persons (dr. Antanas Maceina and others) concerning the formation of the state which were rooted in the social teachings of the Catholic Church impeded the development of Lithuania's state identity. The social political situation in Western Europe and our opportunities to integrate into the European Union are analyzed. Attention is directed toward the revolution of values maturing in the development of Western civilization and forming a new phase in Western civilization – the news society, the era of science. Lithuanian statesmen face the challenge of joining these historical activities in time. Ignoring past failures, Lithuania has a good opportunity to do this; its society is dynamic, its youth is actively pursuing higher education. Today, it is very important for Lithuania that its youth should seek the values on which the progress of man is based. There is a good example for this – the determination of the participants in the uprising of 1941.

Jonas Algirdas Antanaitis – inžinierius.

Lietuvos 1941 m. birželio 22–28 d. sukilėlių sąjunga, Fabijoniškių g. 3–9, Vilnius, LT-07130.

P u b l i k a c i j o s

SEINŲ VYSKUPO KONSTANTO IRENĖJAUS LUBENSKIO NEIŠSIŪSTAS RAŠTAS POPIEŽIUI PIJUI IX DĖL VIENUOLYNŲ UŽDARYMO

Parengė Algimantas Katilius

Rusijos imperatoriaus Aleksandro II 1864 m. spalio 27/lapkričio 8 d. įsakas dėl vienuolynų Lenkijos Karalystėje buvo viena iš 1863 m. sukilimo malšinimo represinių priemonių. Šiuo įsaku paremtos vadinamosios 1864–1866 m. „vienuolynų reformos“ svarbiausias tikslas – ne vienuolinio gyvenimo pertvarkymas ar atnaujinimas, bet realus sudarymas prielaidų visiškam vienuolynų uždarymui ir vienuolių panaikinimui Lenkijos Karalystėje¹.

Tai sukėlė rūpesčių Lenkijos Karalystės vyskupams, kurie ne kartą tarpusavyje susirašinėjo, kaip spręsti iškilusius klausimus. Vyskupai rūpinosi sunkiomis vienuolių gyvenimo sąlygomis po vienuolynų uždarymo. Valdžios institucijoms reiškė protestus dėl vienuolynų uždarinėjimo ir sprendė su vienuoliais susijusius juridinius klausimus. Be to, vyskupai rinko informaciją popiežiui apie vienuolinio gyvenimo padėtį savo vyskupijose. Šių pastangų išraiška ir yra toliau skelbiamas Seinų (Augustavo) vyskupijos vyskupo Konstanto Irenėjaus Lubenskio (Konstanty Ireneusz Łubieński) raštas popiežiui Pijui IX dėl vienuolynų padėties Seinų (Augustavo) vyskupijoje. Dokumentas saugomas Varšuvos senųjų aktų archyvo (AGAD) fonde *Centralne władze wyznaniowe Królestwa Polskiego* (CWW), Nr. 227. Bylos pavadinimas: „Susirašinėjimas su Romos Dvaru dėl Imperatoriaus įsako apie Romos katalikų vienuolynus igyvendinimo“ (Переписка съ Римскимъ Дворомъ на счетъ приведения въ исполнение Высочайшаго о р.-католическихъ монастыряхъ). Byloje yra visų Lenkijos Karalystės vyskupų ir vyskupijų administratorių raštai popiežiui ir Varšuvos carinių valdininkų atsiliepimai apie raštuose pateikiamus duomenis. Kai kurie raštai net neišimti iš vokų, adresuotų popiežiui. Tai aiškiai rodo, kad Lenkijos Karalystės vyskupų raštai popiežiui nukeliavo tikrai iki Varšuvos.

¹ Plačiau žr.: P.Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin, 1984, p. 175–192.

Publikacijos įvade reikia plačiau paaiškinti, kaip civilinės valdžios pareigūnai atsakė į vysk. K.I.Lubensčio išsakytus argumentus dėl vienuolynų padėties Seinų vyskupijoje. Taip pat svarbu apžvelgti valdininkų reakciją platesniu kontekstu – koks buvo priimtas sprendimas dėl visų Lenkijos Karalystės vyskupų organizuoto kreipimosi į Šventąjį Tėvą. Šių klausimų aptarimas yra svarbus apskritai Rusijos imperijos ir Šventojo Sosto XIX a. septintojo dešimtmečio vidurio santykių istorijoje, kurie pasibaigė 1866 m. Vatikano ir Rusijos imperijos diplomatinių santykių nutraukimu².

Lenkijos Karalystės vyskupijų hierarchai 1864 m. gruodžio mėn. ir 1865 m. sausio mėn. parengė prašymus (raštus) Šventajam Tėvui. Plocko vyskupo Vincento Chościako Popielio prašymas datuotas ankstyviausia data (1864 12 10*); dviem dienomis vėliau (gruodžio 12 d.) savo raštą išsiuntė Varšuvos arkivyskupijos administratorius vyskupas nominatas Povilas Rzewuskis. 1864 m. gruodžio mėn. raštus parašė Palenkės vyskupas Benjamins Szymański (gruodžio 23) ir Sandomiežo vyskupas Juzefas Juszyński (gruodžio 30). 1865 m. sausio mėnesį raštus išsiuntė Kelcų–Krokuvos vyskupijos administratorius Motiejus Majerczakas (sausio 2), Liublino vyskupijos administratorius Kazimieras Sosnowskis (sausio 7/19), Seinų vyskupas K.I. Lubenskis (sausio 25 d.) ir Kujavijos–Kališo vyskupas M.J.Marszewskis (sausio 14/26). Raštai rašyti lotynų kalba ir kartu pateikti vertimai į lenkų kalbą. Svarbiausias visų vyskupų ir vyskupijų administratorių raštuose pateiktas argumentas, kad jie be popiežiaus žinios negali kanoniškai atlikti veiksmų, susijusių su vienuolynų uždarymu ar kitais dalykais. Popiežius turėtų jiems suteikti jurisdikciją vienuolynų reikalu. Vyskupijų hierarchų raštai pateko į Lenkijos Karalystės vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybinei komisijai. Daug kuo jų likimą lėmė šios Komisijos vyriausiojo (generalinio) direktoriaus kunigaikščio Vladimiro Čerkaskio nuomonė.

Seinų vysk. K.I.Lubenskis pridėta lydraštyje nurodė, kad siunčia savo prašymo originalą lotynų kalba ir pridėda vertimą lenkų kalba. Vyskupas prašo Lenkijos Karalystės vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybinei komisijai šį prašymą nusiųsti į Romą³. Prašymo pradžioje pažymi, kad jis stengėsi pagal visus reikalavimus rūpintis Seinų vyskupijos vienuoliais. Toliau nurodo 1864 m. spalio 27/lapkričio 8 d. imperatoriaus įsako neigiamą poveikį Lenkijos Karalystės vienuolynams ir apibūdina susidariusią

² Krikščionybės Lietuvoje istorija. Sudarytojas V.Ališauskas, Vilnius, 2006, p. 274.

* Čia ir kitur datos pateikiamos taip, kaip jos užrašytos dokumentuose.

³ Vysk. K.I.Lubensčio raštas Lenkijos Karalystės vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybinei komisijai, Nr.185, 1865 01 29, – AGAD, CWW, Nr. 227, l. 243.

naują vienuolynų padėtį Seinų vyskupijoje vykdant imperatoriaus įsaką. Pažymi, kad Seinų vyskupijoje palikti tik du etatiniai vyrų vienuolynai: Marijampolės marijonų ir Lomžos kapucinų. Kiti vienuolynai palikti laikinai veikti arba visai uždaryti. Vyskupas atvirai ir tiesiai apibūdina, kokius neigiamus padarinius sielovadai ir kitiems dalykams turi vienuolynų uždarymas. Seinų vyskupijoje buvo tik vienas moterų vienuolynas Lomžoje, jis paliktas prie nuolatos veikiančiųjų ir dėl to patyrė mažiau permainų. Vyskupas K.I.Lubenskius konstatuoja, kad po visų civilinės valdžios veiksmų už vienuolių gyvenimą Seinų vyskupijoje turi atsakyti vyskupas. Tokiais veiksmais pažeidžiama vienuolių egzempcijos privilegija. Kadangi kitos išeitios nėra, tad, pasitaręs su vienuolynų vyresniaisiais bei kitais asmenimis, vyskupas ir kreipiasi į Šventąjį Tėvą, kad jam būtų suteikta egzempcijos privilegija Seinų vyskupijoje ir duotas leidimas sėkmingai sutvarkyti vienuolių gyvenimą: „tiek dvasinį, tiek žemišką vienuolių turtą sergėti, tiek pasauliečių dvasininkų tarnystę pakeisti vienuolių paliktose bažnyčiose, tiek perimti jų pastatų valdymą, kad tarnautų Bažnyčios naudai ir kad neleistų nusavinti savųjų turtų“.

Savo atsakyme Vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybės komisijos vyriausiasis direktorius V.Čerkaskis pirmiausia pažymi, kad Seinų vyskupo K.I.Lubenskius rašte esą netinkamų teiginių⁴. Labiausiai užkliuvo vyskupo žodžiai „kiek skausmo man sukėlė“, kurie buvo pasakyti apie 1864 m. spalio 27/lapkričio 8 d. imperatoriaus įsaką dėl vienuolynų Lenkijos Karalystėje. Valdžios pareigūnams nepatiko vyskupo teiginiai, kad imperatoriaus įsakas prieštarauja „katalikų teisei“, nepadeda vienuolio pašaukimui, naudingas tik valdžiai ir turės liūdnų padarinių⁵.

Anot V.Čerkaskio, valdžia savo veiksmais siekė sutvarkyti vienuolių gyvenimą taip, kad jie atliktų savo luomui būdingas pareigas, sutvarkytų buitį, griežtai laikytųsi vienuolinio gyvenimo taisyklių. Visos šios priemonės jokių būdu „nežalingos vienuolio pašaukimui“ ir todėl jos negali būti pretekstas kokioms nors liūdnoms išvadoms. Toliau V.Čerkaskis pažymėjo, kad vyskupas, įsigilinęs į reikalo esmę, išbrauks minėtus teiginius ir lengvai ras kitokių pasakymų⁶.

Vysk. K.I.Lubenskius savo rašte prašė leidimo suderinti su Šventuoju Sostu vienuolynų turto nusavinimą. Į tai V.Čerkaskis atsakė, kad visas

⁴ Kunigaikščio V.Čerkaskio raštas Seinų vysk. K.I.Lubenskiui, Nr. 1051/4216, 1865 02 2/14, – Ten pat, l. 277. Raštas rašytas rusų ir lenkų kalbomis.

⁵ Ten pat, l. 278.

⁶ Ten pat.

vienuolynų turtas pagal caro įsaką perduotas valstybės įždo valdymui. Todėl kokio nors papildomo suderinimo nereikia ir vyskupui nėra reikalo prašyti Šventojo Sosto leidimo⁷.

Savo atsakymo pabaigoje V.Čerkaskis tiesiai pasako, – kadangi vyskupas K.I.Lubenskis turės atsiųsti kitą raštą, todėl turimas raštas nebus išsiųstas adresatui. Nepamirštama priminti, kad siųsdamas naują raštą vyskupas laikytusi formalumų. Originalas, kopija ir vertimas turi būti patvirtinti (pasirašyti) ir uždėtas antspaudas⁸.

Perskaičius visą Lenkijos Karalystės vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybės komisijos vyriausiojo direktoriaus V.Čerkaskio atsakymą Seinų vyskupui K.I.Lubenskiui, galima teigti, kad tai visiškai formalus atsirašinėjimas, reikalingas labiau taktiniais sumetimais. Iš atsakymo neaiški valdininkų pozicija: ar vyskupo raštas popiežiui bus išsiųstas, ar nebus. Kita vertus, tiesus atsakymas negalėjo būti duotas vienam vyskupui. Tai galėjo būti padaryta tik įvertinus visus Lenkijos Karalystės vyskupų ir vyskupijų administratorių prašymus popiežiui.

Iš pradžių kunigaikštis V.Čerkaskis Lenkijos Karalystės katalikų hierarchų pranešimuose popiežiui nieko bloga neižvelgė. Vienaime savo pranešime Lenkijos Karalystės vietininkui Teodorui Bergui jis visus hierarchų reikalavimus suskirstė į šešis punktus ir pateikė išvadą: „Aš manau, kad minėti prašymai neprieštaruja vyriausybės sumanymams (видамъ правительства) [ir] gali būti išsiųsti į Romą“⁹. Tačiau čia pat pridūrė, kad į Romą šiuos prašymus reikėtų siųsti tik tarpininkaujant Lenkijos Karalystės ministrui valstybės sekretoriui¹⁰.

Vadinasi, būtinas aukščiausiojo lygio suderinimas Sankt Peterburge. Šio klausimo svarstymas Sankt Peterburge teko Lenkijos Karalystės reikalų komitetui ir valstybės sekretoriui, kuriam vadovavo Lenkijos Karalystės ministras valstybės sekretorius. Lenkijos Karalystės reikalų komitetas, įsteigtas 1864 m. sausio mėn., buvo aukščiausiasis patariamasis organas prie Rusijos imperatoriaus atlikti pertvarkymams Lenkijos Karalystėje po 1863 m. sukilimo. Komiteto posėdžiams pirmininkaudavo pats imperatorius, o jam asmeniškai nedalyvaujant – Ministrų komiteto pirmininkas Pavelas Gagarinas. Nariai buvo Jo Imperatoriškosios Didenybės asmeninės

⁷ Ten pat, l. 279.

⁸ Ten pat, l. 280.

⁹ Kunigaikščio V.Čerkaskio pranešimas Lenkijos Karalystės vietininkui T.Bergui, Nr. 206/841, 1865 01 11/23, – Ten pat, CWW, Nr. 51, l. 5.

¹⁰ Ten pat, l. 6.

kanceliarijos II skyriaus viršininkas Viktoras Paninas, Valstybės tarybos Ekonomikos departamento pirmininkas Konstantinas Čevkinas, užsienio reikalų ministras Piotras Valujevas, valstybės turtų ministras Aleksandras Zelionyj (Зелёный) ir Valstybės tarybos narys, valstybės sekretorius Lenkijos Karalystės reikalams Nikolajus Miliutinas. Lenkijos Karalystės ministru valstybės sekretoriumi tuo metu buvo Valerijonas Platonovas (1809–1893), kurį savo atsiminimuose grafas Dmitrijus Miliutinas taip apibūdino: „Nors ir rusas pagal pavardę, bet vedęs lenkę, buvo prisisunkęs lenkų dvasios (пропитан был польским духом).“¹¹ Tačiau svarstomu klausimu V. Platonovo „lenkiška dvasia“ neturėjo jokios įtakos.

Iš vėlesnio Sankt Peterburgo ir Varšuvos valdininkų susirašinėjimo gerai matyti, kokios aplinkybės ir priežastys lėmė, kad Lenkijos Karalystės vyskupų ir vyskupijų administratorių prašymai popiežiui nebuvo išsiųsti.

Lenkijos Karalystės vietininkas Teodoras Bergas 1865 m. sausio 13/25 d. kreipėsi į Lenkijos Karalystės ministrą valstybės sekretorių V. Platonovą, kad būtų paaiškinta, ką daryti su Lenkijos Karalystės vyskupų prašymais popiežiui dėl vyriausybės priimtų nutarimų vienuolynų atžvilgiu. Imperatoriaus pavedimu klausimą svarstė Lenkijos Karalystės reikalų komitetas; dalyvavo ir kunigaikštis Aleksandras Gorčakovas¹².

Svarstymo metu valstybės vicekancleris pareiškė, – kol bus priimtas galutinis sprendimas, reikia išsiaiškinti, „kokiais reikalais gali būti leidžiami panašūs prašymai ir kokiais [reikalais] nereikėtų leisti vyskupams kreiptis į Apaštalų Sostą, būtinai reikia turėti visus duomenis apie anksčiau buvusius panašaus pobūdžio atvejus“¹³. Imperatorius 1865 m. sausio 26/vasario 7 d. patvirtino, kad, surinkus tokius duomenis ir suderinus su vidaus reikalų ministru bei Lenkijos Karalystės ministru valstybės sekretoriumi, pateikti vicekancleriui bendrą nuomonę galutiniam šio klausimo svarstymui Lenkijos Karalystės reikalų komitete¹⁴. T. Bergas ant gauto Lenkijos Karalystės ministro valstybės sekretoriaus V. Platonovo rašto užrašė rezoliuciją: „Kunigaikščiui Čerkaskiui, pranešimui ir vykdymui“¹⁵.

Kunigaikštis V. Čerkaskis parengė aplinkraščio projektą, kuris Lenkijos Karalystės vietininko T. Bergo vardu turėjo būti išsiuntinėtas vyskupams ir

¹¹ Д. А. Милютин, Воспоминания 1863–1864, Москва, 2003, p. 474.

¹² Lenkijos Karalystės ministro valstybės sekretoriaus V. Platonovo slapta raštas Lenkijos Karalystės vietininkui T. Bergui. Nr. 498. 1865 01 27/02 08, *ten pat*, l. 55.

¹³ *Ten pat*, l. 62.

¹⁴ *Ten pat*, l. 63, 66–67.

¹⁵ *Ten pat*, l. 54.

gubernatoriams¹⁶. Čia pakartojamas V.Platonovo rašte nurodytas sprendimas dėl Lenkijos Karalystės vyskupų prašymų popiežiui Pijui IX vienuolynų uždarymo reikalui. Toliau V.Čerkaskis rašo, kad Lenkijos Karalystės vietininkas, vadovaudamasis imperatoriaus suteiktais įgaliojimais, įsako: „Paskelbti visiems [Lenkijos] Karalystės katalikų vyskupams ir vyskupijų administratoriams, kad priimtų ir paskelbtų imperatoriaus įsakų bei paliepimų Karalystėje niekas negali svarstyti, o turi būti vykdomi visų Jo Imperatoriškosios Didenybės valdinių nepriekaištingai ir neatidėliotinai“¹⁷. Toliau nurodoma, kad vyskupai ir vyskupijų administratoriai negali skelbti jokių aplinkraščių ir ganytojiškų raštų be išankstinio suderinimo su Vidaus ir dvasinių reikalų vyriausybine komisija¹⁸. Lenkijos Karalystės vietininkas T.Bergas patvirtino kunigaikščio V.Čerkaskio atsiųstą aplinkraščio projektą užrašydamas „sutinku“¹⁹. Vadinas, šie griežti nurodymai turėjo pasiekti visus Lenkijos Karalystės hierarchus, taip pat ir Seinų vyskupą K.I.Lubenskį.

Lenkijos Karalystės vyskupų ir vyskupijų administratorių prašymų popiežiui Pijui IX likimas buvo išspręstas Sankt Peterburge. Tam prireikė beveik pusmečio. Vykdydami imperatoriaus 1865 m. sausio 26/vasario 7 d. nurodymą, trys aukšti pareigūnai (A.Gorčakovas, P.Valujevas ir V.Platonovas) parengė pažymą apie galimybę pasiųsti vyskupų prašymus popiežiui²⁰. Šią pažymą svarstė Lenkijos Karalystės reikalų komitetas; dalyvavo ir valstybės vicekancleris, ir Rusijos Stačiatikių Bažnyčios aukščiausiasis valstybės pareigūnas – Švenčiausiojo Sinodo oberprokuras²¹.

Komiteto svarstytoje pažymoje pirmiausia konstatuojama, kad Lenkijos Karalystės vyskupai prašo popiežių duoti tokius nurodymus, kurie tiesiogiai susiję su Rusijos imperatoriaus Aleksandro II 1864 m. spalio 27/lapkričio 8 d. įsaku dėl vienuolynų: „Vargu ar galima tikėtis, kad Romos Dvaras (Римский Дворъ) sutiktų pritarti prašymams, veikiau reikia spėti, kad šie prašymai būtų pretekstas kokiems nors protestams prieš mūsų [Rusijos] vyriausybės priimtas priemones“²². Toliau sakoma, kad nors „Romos Dvaras“ vyskupų prašymus patenkintų, bet ir tokiu atveju, Lenkijos

¹⁶ Kunigaikščio V.Čerkaskio pranešimas Lenkijos Karalystės vietininkui T.Bergui, Nr. 42, 1865 02 02/14, – Ten pat, l. 68–82.

¹⁷ Ten pat, l. 76.

¹⁸ Ten pat, l. 77.

¹⁹ Ten pat, l. 68.

²⁰ Lenkijos Karalystės ministro valstybės sekretoriaus V.Platonovo slaptas raštas Lenkijos Karalystės vietininkui T.Bergui, Nr. 581, 1865 08 11/23, – Ten pat, l. 87–88.

²¹ Ten pat, l. 88.

²² Ten pat.

Karalystės reikalų komiteto nuomone, vis tiek negalima jų siųsti Apaštalo Sostui. Kadangi nurodymai, dėl kurių vyskupai prašo popiežiaus leidimo vykdyti, jau patvirtinti Rusijos imperatoriaus, tai jų vykdymas „negali būti pavestas niekieno svarstymui ir patvirtinimui“²³.

Tame pačiame Lenkijos Karalystės reikalų komiteto posėdyje buvo svarstomas pažymoje aptartas klausimas dėl vienuolių sekuliarizacijos. Vyskupai popiežių prašė, kad jiems būtų suteikti įgaliojimai atleisti vienuolius nuo įžadų ir juos priskirti prie diecezinių kunigų. Komitetas pripažino, kad tai yra visiškai Katalikų Bažnyčios vidaus reikalas. Vyriausybė į šių reikalų sprendimą negali kištis, tuo reikalu būtų galima kreiptis į Romą²⁴. Tačiau toliau visai pagrįstai abejojama, kad popiežius galėtų suteikti prašomus įgaliojimus Lenkijos Karalystės vyskupams, nes pagal Katalikų Bažnyčios teisę atleidimas nuo vienuolinių įžadų priklauso Apaštalo Sosto kompetencijai ir niekada ši teisė neduodama vyskupams²⁵. Konstatavus šias aplinkybes ir tai, kad vyskupai įgaliojimų atleisti vienuolius nuo įžadų prašė kaip bendros priemonės, kylančios iš 1864 m. spalio 27/lapkričio 8 d. įsako dėl vienuolynų, Lenkijos Karalystės reikalų komitetas nusprendė, kad dabar nepatogu ir nėra reikalo siųsti prašymų šiuo klausimu į Romą²⁶. Be to, komitetas pabrėžė, kad Lenkijos Karalystės vyskupai ir vyskupijų administratoriai gali kreiptis su ypatingu prašymu į Apaštalo Sostą dėl kiekvieno vienuolio atleidimo nuo įžadų ir paskyrimo dieceziniams kuni-gais, kaip tai buvo daroma anksčiau²⁷.

Lenkijos Karalystės reikalų komitetas šiuos savo samprotavimus pateikė imperatoriaus nuožiūrai. Jo Imperatoriškoji Didenybė 1865 m. rugpjūčio 4/16 d. patvirtino, kad Lenkijos Karalystės vyskupų ir vyskupijų administratorių prašymų popiežiui dėl vienuolynų „negalima siųsti Romos Dvarui“ (не подлежат отправленію къ Римскому Двору)²⁸.

Reikia pasakyti, kad Lenkijos Karalystės vietininkas T.Bergas 1865 m. sausio 13/25 d. ir kovo 21/balandžio 3 d. ne visus prašymus buvo pasiuntęs į Sankt Peterburgą svarstymui. Nutarime nesiųsti prašymų popiežiui išvardyti tik penki vyskupai ir vyskupijų administratoriai: Varšuvos arkivyskupijos administratorius vyskupas nominatas Povilas Rzewuskis, Plocko

²³ Ten pat, l. 89.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Ten pat, l. 90.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat, l. 91

vyskupas Vincentas Chościakas Popielis, Kelcų–Krokvos vyskupijos administratorius Motiejus Majerczakas, Sandomiežo vyskupas Juzefas Juszyński, Kujavijos–Kališo vyskupas M.J.Marszewski²⁹. Nutarime neminimi: Palenkės vyskupas Benjaminas Szymański, Liublino vyskupijos administratorius Kazimieras Sosnowskis ir Seinų vyskupas K.I.Lubenskis. Tačiau tai nieko nereiškia, nes ir šių trijų hierarchų prašymai popiežiui nebuvo išsiųsti.

1865 m. rugpjūčio 14/26 d. T.Bergas užrašė rezoliuciją: „Perduota kunigaikščiui Čerkaskiui slaptam saugojimui bylose“³⁰. Taip Lenkijos Karalystės vyskupų ir vyskupijų administratorių prašymų popiežiui Pijui IX likimas buvo galutinai išspręstas.

Baigiant galima akcentuoti vieną mintį. Rusijos valdžios atstovai nieko bloga neižiūrėjo vyskupų prašymuose, kad popiežius suteiktų vienokius ar kitokius įgaliojimus dėl vienuolynų uždarymo ir vienuolių likimo. Tačiau tuo laiku Apaštalo Sostas griežtai stėjo prieš Rusijos imperijos vyriausybės vykdomą politiką Katalikų Bažnyčios atžvilgiu, todėl valdžia ir nesitikėjo, kad popiežius suteiks tokius įgaliojimus Lenkijos Karalystės vyskupams. Žinoma, čia mūsų aptartieji įvykiai dėl vienuolynų uždarymo yra tik nedidelis Rusijos ir Apaštalo Sosto santykių epizodas. Tie santykiaiėjo blogėjimo linkme ir baigėsi jų nutraukimu. Susidariusią situaciją gana taikliai apibūdino A.Kornilovas, kuris jau 1915 m. rašė: „Ši reforma [Katalikų Bažnyčios pertvarkymai Lenkijos Karalystėje po 1863 m. sukilimo] pasireiškė daugumos vienuolynų (moterų ir vyrų) uždarymu, bažnytinių turtų sekuliarizavimu ir dvasininkų prilyginimu tiems asmenims, kuriems buvo mokamas atlyginimas. Nepaisant to, dvasininkai ir asmeniškai buvo persekiojami karinės administracinės valdžios už dalyvavimą maište; dauguma vyskupų ir prelatų tuo metu buvo tremtyje Rusijos vidaus gubernijose. Visa tai vyriausybės priemonėms teikė kampanijos prieš katalikybę Lenkijoje bruožų, buvo lydimas beprasmiškų, bet iš esmės natūralių gandų apie ketinimus sunaikinti katalikų tikėjimą Lenkijoje, tapo popiežiaus Pijaus IX energingų pasisakymų priežastimi prieš Rusiją ir Miliutino reikalavimu (1866 m.) baigėsi konkordato su Vatikanu nutraukimu“³¹.

Skelbiama vysk. K.I.Lubenskio prašymo popiežiui Pijui IX lotyniško rankraščio faksimilė – kompiuterinis perrašas ir vertimas į lietuvių kalbą. Vertė Irena Katilienė.

²⁹ Ten pat.

³⁰ Ten pat, l. 87.

³¹ А.Корнилов, Русская политика в Польше со времени разделов до начала XX века, Петроград, 1915, p. 76.

Sanctissimo Domino Domino

Pio IX

*Divina Providentia Sacrosanctae Romanae et
Universalis Ecclesiae*

Pontifici Maximo
Romani

Beatissime Pater

Inter munera a Beatitudine Vestra
mihi demandata, a primordiis episcopatus mei sane nihil
praetermittendum duxi, quidquid ad profectum spirituum
institutorum religiosorum, intra fines dioeceseos meae, titulum
inferre poterat et quamvis quaedam illorum vi privile-
gii exemptionis jurisdictioni meae subtrahita inveniantur,
minime tamen illa reputari aliena paternae dilectioni
meae et pastoralis sollicitudini, quibus invitantibus etsi me-
cum Apostolo graecis et barbaris, sapientibus et insi-
pientibus,

presentibus debitorem agnoscam; imprimis tamen de iu-
 ctum me sentio pusillo illi gregi, quem Patri coelesti
 complacuit in sortem suam vocare. Cum vero diligen-
 tissime incumborem in prospicendo et disquirendo
 quo meliori modo sancita Sacrorum Canonum et Con-
 stitutionum Apostolicarum de vita et moribus Reli-
 giosorum pro modulo meourgerem, et quidquid ab eis
 humana fragilitate, temporumque injuria, recessum
 erat ad pristinum eorum tramitem accuratissime re-
 digere et instaurarem, nihilque mihi adeo exoptatum
 esset, quam videre executioni mandari saluberrimas et
 las sanctiones, quibus vita regularis refloueret et fruc-
 tificaret, facile. Beatitude Vestra perspicuum habe-
 bit quanto me dolore affecerit duritiam Augustissimi
 maiestatis Auctoritatis Cesareae et Regiae Majestatis sub die
 24 Octobris
 1820to annis prope elapsi prolatum, circa mo-
 nasteria catholica in Regno Poloniae, quo varia a
 Sacre Canonice prorsus aliena et liberali religiosae
 vocationis disciplinaeque adversa statuuntur sanianturque
 N

Vi nempe praefati deinde et subsequentium dispositio-
num in diocesi Sejuncti seu Augustoriniensi, monasteria viro-
rum sequentem variam sortem experta sunt: 1^a quaedam,
in statu ut ajunt posita, et ut perpetuo duratura ducen-
tur, 2^a aliis extra statum reuocatis, non nisi ad tempus da-
tum est retinere disciplinam regularem, quae 3^a de ceteris
is us nunc exulare coacta est.

Primi generis existunt duo monasteria videlicet:

- 1° Unum ordinis Beatissimae Virginis Mariae Immacu-
latae in oppido Maryampol, cujus religiosi Patres, Ma-
riani vulgo dicti, ibidem in amplissima parrocchia, curam
animarum exerunt: modo numerus regularium huius con-
ventus insigniter auctus est, clausis quippe omnibus mo-
nasteriis quae existerent in aliis Regni diocesis, omnes
hanc religionem profitentes huc translati sunt. —
- 2° alterum fratrum minorum ordinis S. Francisci Capuini-
corum in oppido Lomza, quod pariter numerosius
erant cetera quod patres fratresque ejusdem ordinis
de conventu Lublinensi clauso huc adducti sunt.

Secundi

Secundi generis tria sunt sequentia:

1. *Fratrū ordinis S. Francisci de observantia in oppido Tykocin.*
2. *Fratrū minorū ordinis S. Francisci strictioris observantiae in pago Smolany.*
3. *Fratrū ordinis B. V. M. Immaculatae vulgo Marianorum in pago Mirostun, a quibus etiam cura animarū in parocchia hujus loci sal amplā huius que geritur.*

Tertii denique generis duo dantur sequentia:

1. *Fratrū ordinis S. Francisci conventualium in oppido Staniski*
2. *Fratrū ordinis B. V. Mariae de monte Carmelo discalceatorum in pago Masov.*

quorum quodlibet tribus quatuorve religionis usilum praestabat, modo singulis utrobique peragendi cultus divini gratia remanentibus, ceteri aliorum in monasteria abacti sunt.

Tandem his prorsus similem sortiri subiit

Domus.

domus Congregationis Missionis S. Vincentii a Paulo in oppido Iykoen, cujus presbyteri praeter curam animarum exercitam in amplissima parrocchia uni duorum seminariorum hujus dioeceseos olim proculdaro utilissimosque fructus ferenti praerant. Quod tamen seminarium hisce novissimis temporibus cum propter incommensurabiles ex perturbationibus publicis exitura pertimescebantur, ante captam a me possessionem episcopatus, suspensum esset a Perillustri Vicario Capitulari et ob gravissimas moramque non ferentes occupationes meas hucusque restitui nequiret; hinc domus dicta tres solum presbyteros numerabat quorum duobus ad gerendam curam animarum relictis superior Loriciam missus est.

Monasterium virginum Deo sacratarum, cum unicum esset in diocesi mea ordinis videlicet: S. Benedicti in oppido Lomxia situm, subpelumque meae juris victioni, cui perpetuo duraturum in statu positum est, et nullo minore existeret innovationem quoad disciplinam subiit.

Præfatis vero legibus civilibus impedita auctoritate

ritate praetatorum regularium, subtrahitis omnibus con-
ventuum bonis temporalibus, in compensationem vero assi-
gnatis annuis pensionibus, locorum Ordinariis injungitur
administratio ac regimen tam quoad spiritualia quam
temporalia, ipsisque imponitur onus reddendi de his
omnibus rationem. — Quae ita cum regularium privile-
gio exemptionis minime conciliantur, negligi tamen
omittere absque notabili, imo gravissimo institutorum
religiosorum detrimento nequeunt. Perpendis maximi-
tatis incammodis, collatisque consiliis cum omnibus
religiosarum familiarum quos obvios habui praetatis
aliisque cum viris doctrina theologica et canonibus
peritis, necessarium esse duxi ad Beatitudinem Vestram
recursare ut humillime ad pedes Ipsius pro valitis
praemissis expositis, supplicium Benignitati Apostolicae
quatenus consideratis luctuosissimis circumstantiis digne-
tur mihi etiam in gaudentes privilegio exemptionis,
intra ambitum episcopatus Sejimensis, auctoritatem
conferre, neque munire erga ipsos jurisdictione
Delegati Sanctae Sedis Apostolicae facultatibus
que

que quibus ut talem me instructum esse oportet digno
 scilicet ^{tam} vilam monasticam efficaciter instaurandam, bonoque
 spirituali ac temporali religiosorum invigilandum, tum
 ad substituendum ministerium cleri saecularis in Ecclesia
 a regularibus doctis, tum ad capiendam possessionum
 ipsorum aedificationem ut interserviant usui ecclesiastico
 necnon ad assentiendum alienationi suorum bonorum.

Ne vero impedita praetatorum regularium
 auctoritate instituta religiosa totaliter pessum cum ma-
 ximo Ecclesiae detrimento eant, rite examinatis coram
 Domino cunctis examinandis, imprimis vero attente Lu-
 ris Panonica dispositione ut episcopi quasdam negotia
 reservata Sanctae Sedis Apostolicae propter difficultatem
 recursum, pro bono Ecclesiae, tanquam Delegati ejusdem
 Sanctae Sedis exequantur. Periculorum malorum peri-
 culorumque gratia, quae morae causare possent, invocato
 auxilio a Patre luminum munus Delegati Sanctae Se-
 dis Apostolicae erga religiosos, non audacter fidenterque
 usurpando, nec superbe et arroganter invadendo, sed inti-
 ma, summaque cunctis reverentia erga Beatilimum

Con. Gred. sess. 187. cap. 8. de Regular.

N

Vestram, Cujus consensu propter temporum
adjuncta legitime praesumendum mihi persuasum ha-
bui, regularibus praelatis non modo assentientibus
sed ut plurimum ultro efflagitantibus, auspiciatus
sum curare. Insuper peroratus sum de omnibus et
singulis in hac parte gestis meis coram Domino
Beatitudini Vestrae et Sanctae Sedis Apostolicae
cum eadem reverentia rationum reddere.

in Polonia

In hac ut animarum saluti vitae
que monasticae profectui conferant praesentis praesto-
tor attentione Sanctitalis Vestrae quam in his
oscula pedum Ejus humillime capisco.

Sejnis
die 25 Januarii
1865. 19.

humillimus servus et filius devotissimus

+ Constantius-Remigius
Episcopus Sejnuensis

|| [244] Sanctissimo Domino Domino Pio IX Divina Providentia Sacrosanctae Romanae et Universalis Ecclesiae Pontifici Maximo Romam³².

|| [245] Beatissime Pater

Inter munera a Beatitudine Vestra mihi demandata, a primordiis episcopatus mei sane nihil praeter mittendum duxi, quidquid ad profectum spiritualem institutorum religiosorum, intra fines dioeceseos meae sitorum conferre poterat et quamvis quaedam illorum vi privilegii exemptionis jurisdictioni meae subtracta inveniantur, minime tamen illa reputari aliena paternae dilectioni meae et pastoralis solitudini quibus incitantibus etsi me cum Apostolo graecis et barbaris, sapientibus et insipientibus || [246] pientibus debitorem agnoscam, imprimis tamen devinctum me sentio pusillo illi gregi, quem Patri coelesti complacuit in sortem suam vocare. Cum vero diligentissime incumberem in perpendendo et disquirendo quo meliori modo sancita Sacrorum Canonum et Constitutionum Apostolicarum de vita et moribus Religiosorum pro modulo meo urgerem, et quidquid ab eis humana fragilitate, temporumque injuria, recessum erat ad pristinum eorum tramitem accuratissime redigerem et instaurarem, nihilque mihi adeo exoptatum esset, quam videre executioni mandari saluberrimas illas sanctiones, quibus vita regularis refloresceret et fructificaret, facile. Beatitudo Vestra perspectum habebit quanto me dolore affecerit decretum Augustissima Auctoritate Cesareae et Regiae Majestatis, sub die 27 Octobris/ 8 Novembris anni proxime elapsi prolatum, circa monasteria catholica in Regno Poloniae, quo varia a Jure Canonico prorsus aliena et libertati religiosae vocationis disciplineque adversa statuuntur saniunturque Vi || [247] Vi nempe praefati decreti et subsequantium dispositionum in dioecesi Sejnensi seu Augustoviensi, monasteria virorum sequentem variam sortem experta sunt: 1. quaedam, in statu ut ajunt posita, et ut perpetuo duratura declarantur, 2° aliis extra statum recensitis, nonnisi ad tempus datum est retinere disciplinam regularem, quae 3° de caeteris [et] nunc exulare coacta est.

Primi generis existunt duo monasteria videlicet: 1° Unum ordinis Beatissimae Virginis Mariae Immaculatae in oppido Maryampol, cujus religiosi Patres, Mariani vulgo dicti, ibidem in amplissima paroecia curam

³² Vokas. Adresas užrašytas ant voko. Archyvinėje byloje vysk. K.I.Lubenskio raštas įdėtas voke.

animarum exercent: modo numerus regularium hujus conventus insigniter auctus est, clausis quippe omnibus monasteriis quae existebant in aliis Regni dioecesibus, omnes hanc religionem profitentes³³ huc translati sunt.

2° alterum fratrum minorum ordinis S. Francisci Capucinorum in oppido Łomża, quod pariter numerosius crasit exinde quod patres fratresque ejusdem ordinis de conventu Lublinensi clauso huc adducti sunt. Secundi || [248]

Secundi generis tria sunt sequentia:

1. Fratrum ordinis S. Francisci de observantia in oppido Tykocin.

2. Fratrum minorum ordinis S. Francisci strictioris observantiae in pago Smolany,

3. Fratrum ordinis B.V.M. Immaculatae vulgo Marianorum in pago Mirosław, a quibus etiam cura animarum in paroecia hujus loci sat ampla hucusque geritur.

Tertii denique generis duo dantur sequentia:

1. Fratrum ordinis S. Francisci conventualium in oppido Stawiski.

2° Fratrum ordinis B.V. Mariae de monte Carmelo discalceatorum in pago Wąsosz,

quorum quodlibet tribus quatuor re religiosis asilum praestabat, modo singulis utrobique peragendi cultus divini gratia remanentibus, caeteri aliorum in monasteria abacti sunt.

Tandem his prorsus similem sortem subiit domus || [249] domus Congregationis Missionis S. Vincenti a Paulo in oppido Tykocin, cujus presbyteri praeter curam animarum exercitam in amplissima paroecia uni duorum seminariorum hujus dioeceseos olim praeclaro utilissimosque fructus ferenti praeerant. Quod tamen Seminarium hisce novissimis temporibus cum propter incommoda quae ex perturbationibus publicis oritura pertimescebantur, ante captam a me possessionem episcopatus, suspensum esset a Perillustri Vicario Capitulari et ob gravissimas moramque non ferentes occupationes meas hucusque restitui nequirent, hinc domus dicta tres solum presbyteros numerabat quorum duobus ad gerendam curam animarum relictis superior Loviciam missus est.

Monasterium virginum Deo sacratarum, cum unicum esset in dioecesi mea ordinis videlicet: S. Benedicti in oppido Łomża situm, subjectumque meae jurisdictioni, ceu perpetuo duraturum in statu positum est, et multo minorem exinde innovationem quoad disciplinam subiit.

³³ Originale *profitentes*.

Praefatis vero legibus civilibus impedita autoritate ¶ [250] ritate praelatorum regularium, subtractis omnibus conventuum bonis temporalibus, in compensationem vero assignatis annuis pensionibus, locorum Ordinariis injungitur administratio ac regimen tam quoad spiritualia quam temporalia, ipsisque imponitur onus reddendi de his omnibus rationem. Quae etsi cum regularium privilegio exemptionis minime concilientur, negligi tamen omittive absque notabili, imo gravissimo institutorum religiosorum detrimento nequeunt. Perpensis mox recitatis incommodis, collatisque consiliis cum omnibus religiosarum familiarum quos obvios habui praelatis aliisque cum viris doctrina theologica et canonibus peritis, necessarium esse duxi ad Beatitudinem Vestram recurrere ut humillime ad pedes Ipsius provolutus praemissis expositis, supplicem Benignitati Apostolicae quatenus consideratis luctuosissimis circumstantiis dignetur mihi etiam in gaudentes privilegio exemptionis, intra ambitum episcopatus Sejnensis, auctoritatem conferre, meque munire erga ipsos jurisdictione Delegati Sancti Sedis Apostolicae, facultatibusque ¶ [251] que quibus ut talem me instructum esse oportere dignoscet, tum³⁴ ad vitam monasticam efficaciter instaurandam, bonoque spirituali ac temporali religiosorum invigilandum, tum ad substituendum ministerium cleri saecularis in Ecclesiis a regularibus derelictis, tum ad capiendam possessionem ipsorum aedificiorum ut inserviant usui ecclesiastico nec non ad assentiendum alienationi suorum bonorum.

Ne vero impedita praelatorum regularium autoritate instituta religiosa totaliter pessum cum maximo Ecclesiae detrimento eant, rite examinatis coram Domino cunctis examinandis, imprimis vero attenta Juris Canonici dispositione ut episcopi quadam negotia reservata Sanctae Sedis Apostolicae propter difficilem recursum, pro bono Ecclesiae, tanquam Delegati ejusdem Sanctae Sedis exequantur*, avertendorum malorum periculorumque gratia, quae mora causare posset invocato auxilio a Patre luminum munus Delegati Sanctae Sedis Apostolicae erga religiosos, non audacter fidenterque usurpando, nec superbe et arroganter invadendo, sed intima summaque mentis reverentia erga Beatitudinem V. ¶ [252] Vestram, Cujus consensum propter temporum adjuncta legitime praesumendum mihi persuasum habui, regularibus praelatis non modo assentientibus sed ut plurimum ultro efflagitantibus, auspicatus sum exercere. Quocirca para-

³⁴ Žodis parašytas virš eilutės.

* Con. Trid. Sess. XXV. cap. 8 de Regular.

tus sum de omnibus et singulis in hac parte gestis meis coram Domino Beatitudini Vestrae et Sanctae Sedis Apostolicae cum eadem reverentia rationem reddere.

Quae ut animarum saluti vitaeque monasticae profectui conferant praeprimis praestolor a benedictione Sanctitatis Vestrae quam inter oscula pedum Ejus humillime exposco.

In Polonia

Sejnis

Die 25 Januarii

1865 A.D.

Humillimus servus et filius devotissimus

†Constantius-Irenaeus

Ep[isco]pus Sejnensis (*parašas*)

VERTIMAS

Švenčiausiajam Tėvui Pijui IX dievišką Apvaizda Romos ir visos Švenčiausiosios [Katalikų] Bažnyčios vyriausiajam pontifikui į Romą

Šventasis Tėve,

tarp pareigų, Jūsų Šventenybės man pavestų, nuo pat mano vyskupa-
vimo pradžios tikrai nepadariau nieko, išskyrus tai, kas galėtų vienuolinių
institucijų, mano diecezijos ribose esančių, dvasinei gerovei pasitarnauti, net
ir tų, kurios atskyrimo [*exemptionis*] privilegijos galia iš mano jurisdikcijos
paimtos, bent jau nelaikau svetimomis mano tėviškai meilei ir ganytojiškam
rūpesčiui, dėl kurių palaikymo nors ir su apaštalu graikams ir barbarams,
išmintingiems ir neišmintingiems, skolininku prisipažįstu, tačiau pirmiausia
jaučiu, kad esu atsidavęs tai kaimenės mažumai, kurią dangiškajam Tėvui
patiko į savo tarnybą pašaukti. Kuo uoliausiai stengiausi pasverti ir atrasti,
kaip kuo geriau šventųjų kanonų ir apaštališkųjų konstitucijų nuostatas dėl
vienuolių gyvenimo ir papročių savo ruožtu išsaugoti ir kaip nors tai, kas nuo
jų dėl žmogiško laikinumo, laikų nepastovumo buvo atsitolinę, kuo tiksliau
į ankstesnį kelią siekiau sugrąžinti ir atstatyti, tad nieko daugiau netroškau, tik
matyti tas nuostatas geriausiai išlaikytas ir kad jų laikomasi, per kurias vienuo-
lijų gyvenimas iš naujo suklestėtų ir duotų vaisių, tad lengvai Jūsų Šventenybė
supras, kiek skausmo man sukėlė praėjusių metų spalio 27-os/ lapkričio 8-os

vyriausiosios imperatoriškosios galios ir karališkosios didenybės sprendimas dėl katalikų vienuolynų Lenkijos Karalystėje, kuriuo įvairios, kanonų teisei ir vienuolių laisvei bei pašaukimui ir disciplinai svetimos, nepalankios nuostatos įtvirtinamos, primetamos minėto sprendimo ir kitų potvarkių galia Seinų, arba Augustavo, diecezijoje vyrų vienuolynai patyrė tokią skirstymo tvarką: 1) kai kurie pripažinti etatiniais (įstatymiškais) ir paskelbti veiksiančiais visą laiką; 2) kitiems, paliktiems be šio statuso, laikinai leista laikytis vienuoliškos disciplinos, kuri 3) iš kitų [vienuolynų] dabar prievarta atimta.

Pirmosios kategorijos egzistuoja du vienuolynai: 1) vienas – Švenčiausiosios Nekaltai Pradėtosios Mergelės Marijos Marijampolės mieste, kurio vienuoliai tėvai, paprastai vadinami marijonais, ten pat didžiausioje parapijoje rūpinasi sielų ganymu; ką tik šio vienuolyno vienuolių ženkliai padaugėjo, nes uždarius visus vienuolynus, kurie veikė kitose karalystės diecezijose, visi šiai vienuolijai priklausantys čionai buvo perkelti.

2) kitas – Šv. Pranciškaus ordino mažesniųjų brolių kapucinų [vienuolynas] Lomžos mieste, kuris lygiai taip pat tapo gausesnis dėl to, kad to paties ordino tėvai ir broliai iš uždaryto Liublino vienuolyno čionai buvo atsiųsti.

Antrosios kategorijos yra šie: 1) Šv. Pranciškaus ordino brolių observantų Tikocino mieste.

2) Šv. Pranciškaus ordino mažesniųjų brolių griežtesnės observacijos Smalėnų kaime.

3) Švč. Nekaltai Pradėtosios Mergelės Marijos, paprastai marijonų, Mirosłavo kaime, kurie ir iki šiol rūpinasi šios vietovės sielomis gana didelėje parapijoje.

Trečiajai kategorijai šie du pateikiami:

1) Šv. Pranciškaus ordino brolių konventualų Staviškių mieste.

2) Švč. Mergelės Marijos iš Karmelio kalno ordino basųjų brolių Vanso [lenk. *Wąsosz*] kaime,

kurie trims iš keturių vienuolių atstojo prieglobstį, ką tik po vieną ir viename, ir kitame likus teikti dvasinius patarnavimus, kiti jų išsklaidyti po vienuolynus.

Galop panašaus likimo sulaukė ir Šv. Vincento Pauliečio misijos kongregacijos namai Tikocino mieste, kurių kunigai, be rūpinimosi sielomis didžiausioje parapijoje, sykiu vienai iš dviejų šios diecezijos seminarijų vadovavo, kitados puikius ir naudingiausius vaisius teikusiai. Tačiau ši seminarija, dabartiniais laikais būgštaujant, kad dėl viešų neramumų gali kilti rūpesčių, prieš man perimant vyskupo valdžią, kapitulos šviesiausiojo

vikaro buvo suspenduota ir dėl mano sunkiausių ir neatidėliotinių darbų iki šiol negalėjo būti atkurta, šie minėti namai turi tik tris kunigus, kurių dviem likus teikti dvasinius patarnavimus, vyresnysis išsiųstas į Lovičą [lenk. *Łowicz*].

Dievui pasišventusių mergelių vienuolynas, kadangi tik vienintelis buvo mano diecezijoje, būtent Šv. Benedikto regulos, esantis Lomžos mieste, priklausančias mano jurisdikcijai, lyg ir priskirtas nuolatos veikiančiųjų kategorijai, todėl jo disciplina patyrė kur kas mažesnes permainas (atnaujinimą).

Tad minėtais civiliniais įstatymais panaikinus vienuolijų vyresniųjų galią, atėmus visas vienuolynų valdas, o mainais paskyrus metines algas vietų ordinarams, ant jų užkraunamas vienuolynų administravimas ir valdžia, tiek dvasinė, tiek pasaulietinė, patiems užkraunama atsakomybės už juos našta. Ir nors tai mažiausiai turi bendro su vienuolijų egzempcijos privilegija, tačiau nebaudžiamai apleidus ir palikus padaroma didžiausia žala vienuolijoms. Todėl visa minėta pasvėrus ir pasitarus su visais vienuolijų vyresniaisiais, kurie buvo arti, bei kitais vyrais, išmanančiais teologijos ir kanonų mokslus, nutariau, kad būtina yra kreiptis į Jūsų Šventenybę ir nuolankiausiai prie Paties kojų puolęs ir išdėstęs, kas anksčiau pasakyta, melsčiau apaštališkosios malonės, kad šiomis skausmingiausiomis aplinkybėmis man būtų leista pasinaudoti egzempcijos privilegija Seinų vyskupijos ribose ir apginti, vadinasi, mano, kaip apaštališkojo Šventojo Sosto Delegato jurisdikcija tuos pačius, ir leidimais, kuriais man kaip tokiam būtų pripažinta tiek vienuolinį gyvenimą sėkmingiau atnaujinti, tiek dvasinį, tiek žemišką vienuolių turtą sergėti, tiek pasauliečių dvasininkų tarnystę pakeisti vienuolių paliktose bažnyčiose, tiek perimti jų pastatų valdymą, kad tarnautų Bažnyčios naudai ir kad neleistų nusavinti savųjų turtų.

Kad su vienuolijų vyresniųjų panaikinimu galutinai nesunykėtų vienuolijų institucijos su didžiausiu nuostoliu Bažnyčiai, Viešpaties akivaizdoje tinkamai pasvėręs viską, kas svarstyтина, pirmiausia kanonų teisės potvarkį, kad vyskupai kai kuriuos klausimus, paliktus Šventajam Apaštalų Sostui dėl nelengvo įveikimo, Bažnyčios gerovei, kaip to paties Šventojo Sosto delegatai, išspręstų*, kad užbėgtų už akių blogybėms ir pavojams, kurių atidėliojimą galima pateisinti nekviesta pagalba Šviesybių Tėvui Šventojo Apaštalų Sosto delegato pareiga, vadinasi, vienuolių atžvilgiu pradėjau nedrąsiai ir neryžtingai taikyti, ne išdidžiai ir neakiplėšiškai braudamasis, bet su nuoširdžia ir giliausia pagarba mintyse Jūsų Malonybei, kurio sutikimą, dėl laiko aplinkybių, kaip esu įsitikinęs, teisėtai, turėjau, vienuolių vyresniesiems ne tik pritariant, bet daugiausia savo valia reikalaujant,

pradėjau taikyti. Dėl to esu pasirengęs už visus ir kiekvieną šioje srityje mano veiksma Viešpaties, Jūsų Malonybės ir Apaštališkojo Šventojo Sosto akivaizdoje su visa pagarba atsiskaityti.

Kad tai prie sielų išganymo ir vienuolinio gyvenimo sėkmės prisidėtų, pirmiausia laukiau Jūsų Šventenybės palaiminimo, kurio meldžiu nuolankiausiai bučiuodamas Jūsų kojas.

Lenkijoje

Seinuose

25-ą sausio

1865 V[iešpaties] M[etais]

Nuolankiausias tarnas ir ištikimiausias sūnus

†Konstantas Irenėjus

Seinų vyskupas (*parašas*)

* Con Trid. Sess. XXV. Cap. 8 de Regular.

Recenzijos

Irena Makarczyk,

Tomasz Ujejski (1612–1689) biskup kijowski, prepozyt warmiński, jezuita, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie. Nr. 228, Olsztyn, 2005, 328 p.

Tomo Ujejskio, XVII a. Abiejų Tautų Respublikos Katalikų Bažnyčios hierarcho, jėzuitų vienuolio, gyvenimo ir veiklos istorija iki šiol skendėjo užmarštyje: jo gyvenimą aprašiusio Vilniaus universiteto profesoriaus jėzuito Jorto Brikcijaus (Briccius) 1706 m. Braneve atskira knygele išleistas tekstas *Vita venerabilis patris Thomae de Rupniew Ujejski* nėra lengvai prieinamas, o glaustose enciklopedinių leidinių biogramose pateikiami tik pagrindiniai biografijos faktai, kurie, beje, neretai, įvairuoja. Tad sveikintinas lenkų istorikės Irenos Makarczyk pasiryžimas užpildyti istoriografinę spragą monografija, skirta šiai daugeliu atžvilgiu intriguojančios biografijos asmenybei.

Gimęs tikėjimo požiūriu mišrioje – tėvo evangeliko reformato ir motinos katalikės – šeimoje, buvo krikštytas katalikų bažnyčioje, augo ir brendė katalikiškoje aplinkoje, nes tėvas, paveiktas Zebžidovskio maišto 1614 m., perėjo į katalikybę; tada jaunėliui sūnui Tomui, būsimajam katalikų vyskupui ir jėzuitų vienuoliui, tebuvo dveji. Tomas Ujejskis mokėsi Krokuvos akademijoje, studijavo teologiją Romoje. Brandžiausius gyvenimo metus nugyveno kaip diecezinis dvasininkas. Iš pat pradžių sėkmingai kilęs hierarchijos laiptais XVII a. 6-ojo dešimtmečio viduryje buvo išventintas Kijevo vyskupu. Kaip Katalikų Bažnyčios hierarchas, jis aktyviai reiškėsi to meto Abiejų Tautų Respublikos visuomeniniame ir politiniame gyvenime. Dar ankstyvojoje jaunystėje Ujejskis susižavėjo jėzuitais ir ketino savo gyvenimą susieti su šia vienuolija. Jaunystės siekius įgyvendino sulaukęs solidaus amžiaus – septintą dešimtį įpusėjęs atsisakė katalikų vyskupo mitros ir įstojo į jėzuitų vienuoliją. Su šiuo pasauliu atsisveikino turėdamas 77 metus ir jau būdamas jėzuitų vienuolis.

Pagrindinė čia aptariamos I. Makarczyk studijos dalis, be įvadinio ir pabaigos skirsnių, suskirstyta į 9 skyrius, kurių kiekvienas padalintas į smulkesnius poskyrius. Jau iš skyrių pavadinimų (*Kilmė ir jaunystė, Bažnytinės beneficijos, Antrojo karo su švedais išvakarėse ir karo metais, Kijevo vyskupijos vyskupas ordinaras, Abiejų Tautų Respublikos senatorius*, ir t.t.) galima spręsti, kad

tyrinėtoja biografinėms studijoms įprastą chronologinį medžiagos dėstymo būdą sumaniai naudoja pakaitomis su teminiu. Be to, Ujejskio biografija pristatoma ir pagrindinės šios aktyvios asmenybės veiklos kryptys analizuojamos siejant su plačiu to meto politinės ir visuomeninės raidos kontekstu.

Monografija išsiskiria išsamių nuorodų į pirminius šaltinius gausa. Įvadinėje studijos dalyje autorė nurodo panaudojusi medžiagą iš 13 Lenkijos archyvų, Vatikano archyvo ir Jėzuitų archyvo Romoje (p. 7). Pabrėžtina, jog autorė nuosekliai laikosi nuostatos teiginius argumentuoti ir vengti kategoriškų tvirtinimų. Peršasi prielaida, kad autorė sąmoningai vengia laisvesnės interpretacijos, ypač jeigu vienam ar kitam Ujejskio gyvenimo epizodui pagrįsti nėra išlikusių dokumentų. Antai studijų laikotarpiui aptarti autorei užteko dviejų nepilnų knygos puslapių (p. 16–17). Pažymėjusi, jog vaikystės ir jaunystės metų informacija yra itin šykšti, autorė lakoniškai nurodo, kur Ujejskis mokėsi, o klausimą dėl vienos ar kitos galimos mokymosi vietos palieka atvirą. Tačiau ten, kur archyvinių šaltinių pakanka, autorė leidžiasi į išsamesnį aptarimą dalykų, kurie nebūtinai su nagrinėjama tema tiesiogiai susiję. Pavyzdžiui, skyriuje „Kilmė ir jaunystė“ pateikiamas platus giminės istorijos aprašymas, aptariamos pagrindinės giminės genealoginio medžio šakos. Atkreipusi dėmesį, jog Ujejskių giminės šaknys yra Mažojoje Lenkijoje, Makarczyk nurodo, kad XVII a. Ujejskių buvo galima rasti ir Didžiojoje Lenkijoje, ir Prūsijoje, ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse (p. 11). Šaką, kuriai priklauso Tomas Ujejskis, autorė lokalizuoja kilus iš Limanovo Rupnevo apylinkių Sondecko (Naujojo Sončo) žemėje (p. 12).

Autorės manymu, iš vidutinių bajorų kilęs Tomas Ujejskis karjerą pradėjo tuomet savo luomo jaunuoliams įprastu būdu, t.y. grįžęs iš studijų Romoje (apie 1635 m.) pradėjo tarnauti vis aktyviau visuomeniniame gyvenime besireiškiančiam jaunam turtingam magnatui Jurgiui Osolinskiui, kuris Vladislovo IV valdymo metais tapo vienu pagrindinių karaliaus dvaro politikos formuotojų (p. 18). Iš Vladislovo IV Ujejskis gavo ir pirmąją beneficiją (Plocko kanoniją 1647 m.), kuri, pasak autorės, ir atvėrusi jam kelius į aukštesnes pareigybes. Kilniu būdu ir dalykiškumu atkreipęs į save dėmesį Ujejskis po kelerių metų buvo paskirtas karaliaus sekretoriumi, be kita ko, taip pat turėjo pareigą lydėti jį kelionėse. Ujejskis buvo prie karaliaus ir paskutinę jo gyvenimo valandą, kai grįždamas iš Vilniaus 1648 m. pavasarį Vladislovas IV sustojo savo numylėtoje Merkinėje, kur ir mirė (p. 20).

Autorė dėsto Ujejskio biografiją neskubriai vesdama skaitytoją jo gyvenimo vingiais, atskirus asmens biografijos momentus apipindama to meto istorinio konteksto realijomis. Pagrindinis Ujejskio pajamų šaltinis buvo beneficijos (*Beneficja kościelne*, p. 23–39). Prieš analizuodama, kada ir kaip Ujejskis vieną ar kitą beneficiją gavo (1647–1652 m. turėjo penkias, p. 39), autorė manė, jog būtina paaiškinti beneficijų vaidmenį Katalikų Bažnyčios istorijos raidoje, ir pateikė duomenų apskritai apie beneficijas ir jų rūšis (p. 23). Bendro pobūdžio informaciją apie vieną ar kitą reiškinį pateikiančių, vieną kitą sąvoką išsamiau paaiškinančių analogiškų intarpų monografijoje yra ne vienas. Antai, prieš nagrinėdama Ujejskio paskyrimo Kijevo vyskupijos ordinaru aplinkybes, autorė pateikė duomenų ir apie vyskupo statusą Katalikų Bažnyčioje, taip pat apie Kijevo vyskupiją ir jos padėtį XVII a. viduryje. Tokie iš pirmo žvilgsnio su nagrinėjama tema tiesiogiai tarsi nesusiję intarpai šią studiją daro prieinamą ir nuo Bažnyčios istorijos problematikos tolokai esančiam skaitytojui.

Ženklausius pėdsakus Ujejskis paliko Varmijos regione, kur rezidavo ir tapęs Kijevo vyskupu (1656 m.). Santūriai vertindama Ujejskio nuveiktus darbus Kijevo vyskupo soste (tenka sutikti su autore, jog tuo laikotarpiu galima kalbėti tikrai apie formalų vyskupijos egzistavimą, tad ordinaras iš tiesų neturėjo galimybių pasireikšti), autorė pagrįstai dėmesį sutelkė į Ujejskio, kaip Varmijos kapitulos kanauninko, vėliau šios kapitulos prepozito, veiklą ir parodė, kad Kijevo vyskupo titulas suteikė galimybę tiesiogiai prisidėti prie to meto valstybės valdymo einant Abiejų Tautų Respublikos senatoriaus pareigas (p. 77). Remdamasi šaltiniais, kurių daugumą į mokslinę apyvartą įtraukia pirmąkart, išsamiai išanalizavo Ujejskio veiklą kapituloje, atkreipdama dėmesį, kad kapitulos, neretai ir visos vyskupijos interesus jis gynė dažniausiai karaliaus dvare, Seimuose ir Senato tarybos posėdžiuose (p. 142–143). Autorė nutapė itin aktyvaus Ujejskio, kaip kapitulos prepozito, paveikslą. Dauguma jo iniciatyvų buvo sėkmingai realizuotos. Ujejskis puikiai sutarė ir su kapitula, nors, pasak autorės, tarp kanauninkų ir prelatų nestigo į konfliktus linkusių (p. 145). Pažymėtina, jog autorė pagrįstai manė, kad tikslinga atskleisti Ujejskio laikų kapitulos sudėtį (p. 124–133), tuo žymiai išplėsdama savo tyrimų panaudojimo galimybes.

Ujejskio apsisprendimą atsisakyti vyskupo mitros ir su tuo susijusių senatoriaus pareigų autorė linkusi aiškinti nuovargiu – būtent tokį argumentą pateikė pats Ujejskis laiškuose karaliui ir popiežiui, prašydamas atleisti jį iš vyskupo pareigų. Pasak autorės, Ujejskį vargino ne tiek ganytojo

pareigos, kiek senatoriaus, nes politiniu požiūriu tai buvo itin komplikotas laikotarpis (p. 224). Tačiau turint omeny, kad kone porą dešimtmečių Ujejskis puikiai su senatoriaus pareigomis tvarkėsi, toks pasirinkimas atrodo kiek netikėtas. Juolab kad buvo aišku, jog atsistatydinimo iš vyskupo pareigų procesas nebus trumpas, nes reikėjo gauti ir popiežiaus, ir karaliaus sutikimą. Ujejskio atveju procedūra užtruko porą metų – 1676 m. pavasarį popiežius Klemensas X patenkino Kijevo vyskupo prašymą (karalius sutikimą buvo davęs anksčiau) (p. 225–228). Siekdamas tinkamai pasirengti amžinajam gyvenimui Ujejskis apsisprendė pasitraukti iš viešosios tarnystės, atsisakė ir Varmijos kapitulos prepozito pareigų, ir, žinoma, su pareigomis susijusių beneficijų. Tačiau apdairiai pasirūpino, kad beneficijos atitektų giminaičiams. Studijos autorės manymu, akivaizdus Ujejskio nepotizmas verčia abejoti istoriografijoje vyraujančia nuomone apie jo šventumą. Ujejskis atsisakė diecezinio dvasininko gyvenimo, bet pasiėlgė kaip tipiškas to meto katalikų hierarchas, t.y. aprūpino turtais ir pareigybėmis savo giminaičius (p. 233).

Atleistas nuo turėtų išipareigojimų, septintą dešimtį įpusėjęs Ujejskis įstojo į jėzuitų vienuolijos noviciatą Vilniuje. Nuo Lenkijos jėzuitų provincijos 1608 m. atskirtai Lietuvos jėzuitų provincijai tuo metu priklausė ir Varmija. Tačiau kodėl Ujejskis keliavo į Vilnių, jeigu jėzuitų vienuolynas buvo ir Braneve, t.y. toje pačioje Varmijoje? O gal pasirinkimą nulėmė tai, kad kurį laiką Ujejskio nuodėmklausiu buvęs būsimasis Vilniaus akademijos rektorius jėzuitas Mykolas Mazowieckis 1676 m. kaip tik pradėjo vadovauti Vilniaus jėzuitų profesų namams? Autorė Ujejskio išvykimą į Vilnių, atrodo, vertina kaip savaimę suprantamą ir jo nekommentuoja. Amžinuosius įžadus Ujejskis davė Vilniaus profesų namuose 1678 m. vasarą (p. 246). Vilniuje Ujejskis praleido paskutinius dvylika savo gyvenimo metų, penketą metų ėjo Vilniaus profesų namų prepozito pareigas (p. 247). Mirė Vilniuje 1689 m. ir buvo palaidotas jėzuitams priklausiusios Šv. Ignoto bažnyčios požemiuose (p. 248). Praėjus šimtmečiui po mirties gerai išsilaikę balzamuoti palaikai buvo perkelti į Vilniaus universiteto Anatomijos kabinetą ir išbuvo ten iki 1825 m., kai tuomečio Lucko–Žytomyro vyskupo Kasparo Ciecichovskio rūpesčiu buvo pervežti į Žytomyrą (p. 249). Taigi dar XIX a. trečiojo dešimtmečio viduryje ne tik universiteto studentai, bet ir Anatomijos kabinetą aplankiusieji smalsesni vilniečiai galėjo apžiūrėti ir šio jėzuitų vienuolio palaikus. Vilniškasis Ujejskio biografijos etapas studijoje nagrinėjamas kur kas glausčiau, aptariamų įvykių kontekstas, lyginant su varmiškojo periodo analize, yra nepalyginamai siauresnis. Rašydama apie

Ujejskio gyvenimą Vilniuje, autorė pagrindinį dėmesį skyrė jo tuo metu palaikomiems ryšiams su Varmija. Tačiau ta aplinkybė, jog Ujejskiui buvo patikėtos prepozito pareigos, ne tik rodo jį turėjus šioms pareigoms užimti reikalingas kvalifikacijas, bet ir byloja apie tam tikrą įtaką to meto Vilniaus jėzuitams. Peršasi prielaida, kad Ujejskio veikla Vilniuje verta išsamesnės analizės. Vilniškąjį Ujejskio gyvenimo tarpsnį dokumentuoti ir išsamiau atskleisti šio iš Lenkijos Karalystės kilusio jėzuito vaidmenį visų pirma to meto Lietuvos jėzuitų vienuolijos istorijoje, matyt, galėtų padėti dar ir Lietuvos archyvai, juolab kad aptariamoms monografijos autorė juose nėra dirbusi.

Reikšminga studijos dalis yra priedai (*Dodatek źródłowy*, p. 283–326), kur tyrinėtoja publikuoja 39 dokumentus, saugomus Varmijos arkivyskupijos archyve Olštynė, Plocko vyskupijos archyve, Jėzuitų archyve Romoje (*Archivum Romanum Societatis Jesu*). Pagrindinę publikuojamų dokumentų dalį sudaro Ujejskio laišakai, trys iš jų rašyti iš Vilniaus (p. 321–324); du adresuoti Varmijos kapitulai, vienas – Andriui Zagurnai, kuris, kaip nurodo studijos autorė, tuomet buvo Dobromiejsko kapitulos kanauninkas ir ėjo vyskupo ekonomo pareigas (p. 245). Vilniaus jėzuitų plunksnai tikriausiai priklauso ir autorės publikuojamas trumpas Tomo Ujejskio gyvenimo aprašymas, rašytas vienuolijos konfratrų netrukus po jo mirties (p. 324–325). Akivaizdu, kad skelbiami dokumentai yra integrali studijos dalis, svariai ją papildanti, juolab kad autorė juos naudoja ne vienam savo teiginiui pagrįsti. Tačiau studijos išnašose nurodomos tikrai archyvų, kur šiuo metu saugomi publikuojami dokumentai, signatūros. Asmenvardžių rodyklė taip pat apima tikrai studijos tekstą. Žinoma, galima diskutuoti, ar tokio pobūdžio darbe skelbiamus šaltinius tikslinga vertinti kaip lygiavertę studijos dalį, tačiau pateiktuose dokumentuose esančių asmenvardžių įtraukimas į rodyklę neabejotinai būtų labai pravartus. Lygiai taip pat kaip ir atitinkama informacija nuorodose.

Irenos Makarczyk gerai dokumentuota, gausiai pirminiais šaltiniais pagrįsta monografija, siedama to meto politines ir bažnytines realijas su XVII a. Abiejų Tautų Respublikos senatoriaus, Katalikų Bažnyčios hierarcho, jėzuitų vienuolio Tomo Ujejskio gyvenimo ir veiklos aprašymu, reikia manyti, sulauks ir Lietuvos istorikų, ypač tų, kurie gilinasi į Lietuvos jėzuitų istorijos peripetijas, dėmesio.

Habil. dr. Aldona Prašmantaitė

MŪSŲ JUBILIATAI

KUNIGUI VACLOVUI ALIULIUI, MIC, – 85-eri

Paprastai manoma, kad norint pristatyti ir pagerbti jubiliatą gana išvardyti jo darbus ir už juos gautus pagerbimus. Tačiau esama žmonių, kurių darbų vardijimas skaitytojui/klausytojui virstų nepakeliama kankyne – „kiekgi galima... užteks...“ Kunigas Vaclovas Aliulis yra viena iš tokių asmenybių. Išsamus jo darbų darbelių katalogas užimtų ne vieną puslapį. Verčiau jau atsitraukti ir pažvelgti iš tolo – detalės gal ir nublanks, bet išryškės bendras veiklos vaizdas.

Verta paminėti istorines t. Vaclovo veiklos ribas. Jam teko dirbti dviejose epochose: priespaudos ir laisvės. Teko patirti ir tų abiejų epochų išmėginimus. Ne visi Bažnyčios ir kultūros žmonės išlaikė tuos okupacijos išmėginimus, kai kurie, jiems atsispyrę, sutriko sulaukę laisvės. Tėvas Vaclovas gebėjo išsaugoti orumą ir kūrybos dvasią komunistinės priespaudos laikais. Tuo metu jis stengėsi maksimaliai išnaudoti legalios raiškos erdvę – tai buvo nemenkas menas. Legali erdvė niekad nebuvo stabili. Ji čia prasiplėsdavo, čia susitraukdavo. Reikėjo būti budriam ir išradingam, kad pajustum atsi-randančias naujas galimybes ir jomis tučtuojau pasinaudotum. Kai kurie pašaukimo bičiuliai į tokią veiklą žvelgė labai atsargiai – ar tai nebus ko-laboravimas su priešu? Ypač daug nerimo kėlė *Katalikų kalendoriaus-žinyno* leidyba. Būgštauta, ar nebus daugiau žalos negu naudos? Negali žinoti, kaip būtų atsitikę, jei leidinio vyriausiasis redaktorius būtų buvęs kitas žmogus, bet Vaclovas Aliulis tyliai ir apdairiai augino almanachą tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai. Net ir šiandien čia rasi ir vertingos informacijos, ir svarių minčių. Laikas parodė, kad išmintingas legalios ir nelegalios veiklos derinimas Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje padėjo ne tik ištvirti persekiojimų metą, bet ir pasirengti darbui demokratinėje valstybėje.

Sovietų viešpatavimo laikais t. Vaclovas buvo vienas pagrindinių litur-gijos reformos Lietuvoje judintojų. Daugumos liturginių tekstų vertimai

buvo jo organizuoti, įkvėpti, redaguoti, rengti spaudai, kantriai laukti ir išlydėti iš spaustuovės. Teko dirbti ne tik organizacinį darbą – liturginių tekstų vertimui reikėjo parengti koncepciją. Europoje ir Amerikoje kun- kuliavo ir dar tebekunkuliuoja diskusijos dėl apeiginių knygų vertimo principų. Kiek senovines maldas reikia moderninti, pritaikyti šiuolaikinio žmogaus psichologijai? Kiek sekti lotynų retorika? Ar keisti įvaizdžius, at- ėjusius iš vergovinės ir feodalinės epochos? Galiausiai, kiek šiuolaikiška ir kiek kasdieniška gali būti pati vertimo kalba? Katalikai Lietuvoje negalėjo įsitraukti į tuos teorinius ginčus, sekti naujausių *pro* ir *contra*. Bet proble- mos buvo tos pačios, reikėjo rasti atsakymus, imtis konkrečių sprendimų. Rasti kelią tarp kraštutinumų. Nedidelei vertėjų grupei teko sunki ne tik intelektualinė, bet ir moralinė našta: teko susitaikyti su mintimi, kad kiekvienas pasirinkimas daugelio Bažnyčios žmonių bus pasitiktas kritiškai. Vieniems trūks modernumo ir radikalumo, kiti kaltins modernizmu ir liturgijos sulėkštinimu. Tad darbas tuometinėje Liturginėje komisijoje rei- kalavo ne tik kompetencijos, fanatiško kruopštumo, bet ir dvasios tvirtybės, ir nuolankumo. Tėvo Vaclovo vadovaujamo darbo vaisiai akivaizdūs – dar ir šiandien ant altorių tebegula tie patys su didele meile rengti *Mišiolai*.

Naujojo Testamento ir Mišių biblinių *Skaitinių* redagavimas ir rengi- mas spaudai jau plačiai aprašytas. Čia gana paminėti, kad tai buvo itin rūpestingai atliktas darbas. Redaktorius ne tik pats rodė Šventojo Rašto išmąymą ir tobulą kalbos jausmą, bet ir gebėjo pasitelkti kalbos kultūros profesionalus. Maža to, t. Vaclovas ryžosi sunkiam darbui – dar kartą, naujam leidimui, suredaguoti kun. Česlovo Kavaliausko *Naująjį Testamentą*, atsižvelgdamas į per keletą metų gautas gausias tiek dalykines, tiek stilisti- nes pastabas. Liturginiai leidiniai išsiskyrė ir sudėtingu maketu, skoningu apipavidalinimu. Visi, kurie susidurdavo su šiomis knygomis, šiek tiek sutrikdavo – pasirodo, į viešojo gyvenimo paribį nugrūsta Bažnyčia turi tokių leidybos profesionalų, kuriais didžiutęsi kiekviena leidykla. Kaip čia gali būti?

Nepriklausomybė ne vieną Lietuvos žmogų užgriuvo nepasirengusį. Mažai kas tikėjo, kad Sąjūdžio vedama tauta laimės laisvę taip greitai ir su palyginti mažomis aukomis. Katalikų Bažnyčia irgi pajuto naujų iššūkių svorį. Trūko visko – žmonių, idėjų, išteklių. Tėvas Vaclovas tapo katalikiš- kos spaudos globėju ir vadovu. Jis stojo vadovauti *Katalikų pasaulio* žur- nalui ir leidyklai. Palaikė ir drąsino *Naujojo Židinio* rengėjus. Besikurianti Biblijos draugija tiesiog natūraliai parūpo t. Vaclovui. Dar priespaudos laikais jis palaikė santykius su Jungtinių Biblijos draugijų atstovais. Dabar

jis galėjo mestis į Lietuvos Biblijos draugijos organizavimą. Ekumeninė dvasia, tolerancija ir puikus Šventojo Rašto pažinimas jį padarė idealiu Katalikų Bažnyčios atstovu Lietuvos Biblijos draugijoje.

Laisvoje pliuralistinėje visuomenėje katalikų balso niekada nebus per daug. Lietuvoje jo, tiesą sakant, akivaizdžiai per maža. Vienas svarbiausių šio balso atstovų Nepriklausomoje Lietuvoje tapo kun. Vaclovas Aliulis. Atviras sunkiems ir net skaudiems klausimams, kaip reta kas kalbantis (rašantis) aiškiai ir tiksliai, nepasipūtęs eruditas, subtilus stilistas, nebijantis šmaikštesnio ar sodresnio žodžio, jis tapo vienu geriausių Lietuvos žurnalistų.

Tėvas Vaclovas nėra lengvai apibūdinamas kaip žmogus. Nėra paprasta jį aprėpti ir kaip Bažnyčios ar kultūros darbininką. Šios padrikos jubiliejinės pastabos tėra pagarbos ženklas žmogui ir kunigui, kurio gyvenimą puošia dosni ir tarnaujanti meilė.

Vytautas Ališauskas

NEKROLOGAI

PROFESORĖ ANGELĖ VYŠNIAUSKAITĖ (1919–2006)

Vos prieš keletą mėnesių palydėję į Amžinybę šviesaus atminimo profesorių Vacį Milių, etnologai nespėjo apmąstyti nuostolių ir atsiradusių spragų savo tyrinėjimų baruose, o 2006 m. liepos 9-ąją jų padangę aptemdė nauja neganda: sulaukusi 87 metų mirė viena iškiliausių lietuvių tradicinės kultūros tyrinėtojų, neabejotinai populiariausia visuomenėje etnologė, habilituota daktarė, VDU profesorė, Lietuvių katalikų mokslo akademijos akademikė, valstybinės Jono Basanavičiaus premijos laureatė Angelė Vyšniauskaitė. Visiems profesorę pažinojusiems sunku buvo išgirsti šią netektį skelbiančią žinią, nes ir pastaraisiais metais ji buvo aktyvi ne tik mokslinėje, bet ir visuomeninėje veikloje, dar pavasarį visi ją matė darbingą ir gerai nusiteikusią.

Enciklopedijose ir Profesorės darbų bibliografijose keliolika eilučių taupiai pateikiami duomenys apie jos biografiją ir darbus neatspindi nei sudėtingo šios mokslininkės gyvenimo, nei jos atliktų darbų tikrosios vertės. Tebus man atlaidus skaitytojas dėl kokio galimo netikslumo, nes nueitą beveik devynių dešimtmečių ryškios asmenybės kelią nuosekliai ir nesuklydus surikiuoti būtų nelengvas uždavinys ir jos atminimui skirtame rašinyje. Nors A. Vyšniauskaitė savo studijas pradėjo ne kaip etnologė, tačiau humanitariniai dalykai gana anksti atsiskleidė kaip jos pašaukimas. Tam veikiausiai reikšmės turėjo vaikystės aplinka – dabartiniame Prienų rajone prigludęs Profesorės gimtasis Skriaudžių bažnytkaimis niekada nestokojo šviesių, kultūrinei veiklai atsidėjusių žmonių. Nebuvo tamsuoliai ir būsimosios etnologės tėvai ūkininkai. Pažiūrų, vertybinių orientacijų ir estetinių skonių brandai neabejotinai reikšmės turėjo ir vaikystėje bei ankstyvoje jaunystėje ją ugdytųjų mokyklos: Sintautų pradinė, Šakių „Žiburio“ ir Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijos. Pastarąją baigusi, 1939 m. įstojo į Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą studijuoti literatūros. Antrojo pasaulinio karo metais universitetą perkėlus į Vilnių, studijas tęsė sostinėje. Gyvenant toliau nuo tėvų ir artimų

giminaičių, nepažįstamame mieste, be to, karo sąlygomis, opus tapo pragyvenimo klausimas, todėl darbšti studentė dar studijuodama pradėjo dirbti Vilniaus vaikų namuose auklėtoja. 1943 m. nacistams uždarius universitetą, studijas jame tęsė nelegaliai, V.Mykolaičio-Putino vadovaujama parašė ir apgynė diplominį darbą „Gamtos prada V.Krėvės kūryboje“. Gavo VDU Didžiuoju antspaudu patvirtintą diplomą.

Tačiau sunkiausi išbandymai buvo prieš akis: grįžusi sovietinė valdžia turimo diplomo nepripažino. A.Vyšniauskaitė keletą metų dirbo leidykloje, o nuo 1948 m. pradėjo dirbti Mokslų akademijos Istorijos institute. Bet čia, vėlgi, dėl nepripažįstamo diplomo jokių mokslo darbuotojos pareigų negalėjo užimti, turėjo tenkintis redaktorės bibliografės pareigomis. Norint patvirtinti turimą kvalifikaciją, reikėjo įgyti sovietinį aukštojo mokslo diplomą. Teko Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute perlaikyti apie 40 įvairių disciplinų egzaminus, o po to eksterneu laikyti valstybinius. Pagaliau įveikusi visas kliūtis ir tapusi moksline bendradarbe, pasinėrė į lietuvių šeimos tyrinėjimus. A.Vyšniauskaitė buvo antroji po V.Miliaus lietuvių tradicinės kultūros tyrinėtoja, sovietiniu laikotarpiu įgijusi etnologijos srityje mokslinį laipsnį – 1955 m. Maskvoje apgynė kandidatinę disertaciją tema „Lietuvių kolūkiečių šeimos buitis“. Jame maždaug pusė apimties skirta lietuvių tradicinei šeimai, jos švenčių apeigoms ir papročiams. Vertinant šios iškilios etnologės nueitą mokslinį kelią, nedvejojant galima sakyti, kad nuo 1948 iki 1993 metų dirbdama Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriuje, padarė tiek, kiek tikrai ne kiekvienas pajėgtų padaryti. Ji yra 11 monografijų autorė ir bendraautorė, daugiau kaip 700 įvairių mokslinių bei mokslo populiarinimo publikacijų autorė, daugybės mokslo veikalų atsakingoji redaktorė, sudarytoja, recenzentė.

A.Vyšniauskaitės mokslinio akiračio platumą labiausiai patvirtina svarbiausių jos mokslinių darbų įvairovė. 1962 m. jos kandidatinės disertacijos pagrindu parengtas darbas „Lietuvos valstiečių šeimos buitis“ buvo paskelbtas SSRS MA N.Miklucho-Maklajaus instituto „Darbų“ 77-ame tome, o 1965 m. tas pats darbas išverstas į anglų kalbą ir išspausdintas JAV leidinyje „Soviet Anthropology and Archeology“. Ji yra 1964 m. išėjusio veikalo „Lietuvių etnografijos bruožai“ dvasinės kultūros dalies autorė. Tais pačiais metais „Pasaulio tautų“ serijoje rusų kalba išspausdinta jos studija „Lietuviai“, 1967 m. pasirodė monografija „Lietuvių šeimos tradicijos“, 1977 m. – „Valstiečių linininkystė ir transportas“ (kartu su J.Laniauskaite), 1981 m. – „Šiuolaikinis Suvalkijos kaimas“ (kartu su I.Butkevičiumi, V.Kulikauskiene, M.Miliuviene), 1985 m. – „Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas“ (kartu su I.But-

kevičiumi, V.Kulikauskiene, M.Miliuviene), 1993 m. – „Mūsų metai ir šventės“, 1994 m. – „Lietuviai istorijos šaltiniuose“, 1995 m. – „Lietuvių šeima ir papročiai“ (kartu su P.Kalniumi ir R.Paukštyte), 1999 m. – „Lietuvio namai“. Kartu su V.Miliumi A.Vyšniauskaitei teko didžiausias darbo krūvis rengiant spaudai „Pabaltijo istorinio etnografinio atlaso“ 1-ojo tomo lietuviškąją dalį (išėjo 1985 m.).

Plačiau A.Vyšniauskaitės mokslinius interesus rodo ir tai, kad atkūrus Lietuvos valstybę, kai Lietuvos etnologai įgijo teisę be Maskvos palaiminimo spręsti, kas gali tapti habilituotu daktaru ir teisę Vilniuje ginti ir pasitvirtinti visas disertacijas, Profesorei teko net dvejoti, iš kurios temos jai ginti habilitacinį darbą. Buvo pajėgi tai padaryti ne iš vienos kurios srities: lietuvių šeimos istorijos, šeimos tradicijų ir papročių, kalendorinių papročių, materialinės kultūros, lietuvių etnologijos istoriografijos. Pasirinko linininkystės papročius ir inventorių, nes tai veikiausiai buvo jai brangi tema, kaip sunkios vaikystės prisiminimas.

Profesorė beveik dvidešimt metų vadovavo Etnologijos padaliniui Lietuvos istorijos institute, buvo keliolikos mokslo daktarų disertacijų vadovė, kelių mokslinių leidinių redkolegijų narė, Vilniaus miesto savivaldybės Pavadinimų suteikimo komisijos narė, dokumentinių filmų „Senovės kupiškėnų vestuvės“, „Vakar ir visados“, „Žolės šaknys“ bei Lietuvos nacionalinio muziejaus konsultantė. Sunku nesuklystant išvardyti visuomenines organizacijas ir sambūrius, kurių veikloje Profesorė aktyviai reikėsi. Beneryškesiausia pėdsaką ji paliko Kraštotyros, Lietuvai pagražinti, Tėviškės pažinimo, „Ethos“ draugijų, Karaliaus Mindaugo kolegijų veikloje. Jos nuopelnus mokslui Lietuvos valstybė įvertino Gedimino IV laipsnio ordinu.

Reikia didesnio aiškumo ir pasitaikančioms jos mokslinės veiklos sovietmečių interpretacijoms, nes kaip tik tuo metu, kai ji vadovavo Etnografijos skyriui, atskirus jos darbus gana griežtai kritikavo kai kurie lietuvių išeivijos atstovai. Kad buvo užsipuolama neįsigilinus į esamą padėtį, galime spręsti ir pagal tai, jog po to, kai A.Vyšniauskaitė jau nevadovavo Etnografijos skyriui, jo veikla dar mažiau tenkino išeivijos lūkesčius. Ir vadovai čia buvo niekuo dėti: skyriaus mokslinę kryptį formavo ne skyrių vedėjai, o juo labiau – ne moksliniai bendradarbiai. Tuo pat metu iš kitos pusės, jau Lietuvoje, šios etnologės mokslinė karjera buvo varžoma dėl nepakankamo lojalumo valdžiai ir abejotinų pažiūrų. Kai net ir šiandien kai kuriems humanitarams knieti suniekinti sovietmečių dirbusių etnologų darbus, yra proga priminti, kad tuo metu A.Vyšniauskaitė ir jos vadovaujami etnologai (kaip, beje, ir kiti humanitarai) turėjo labai nedidelį

pasirinkimą. Jie galėjo eiti į tam tikrus kompromisus ir tuo pasinaudoję surinkti ir užfiksuoti daugybę į nebūtį pasitraukiančių mūsų tradicinės kultūros reiškinių, išleisti turinčių išliekamąją vertę mokslo darbų. Jie taip ir padarė. Bet jie galėjo kompromisų nedaryti, marksizmo „klasikais“ nesiremti, jų necituoti, ir būtų buvę išvaikyti, o etnologijos „mokslą“ tokiu atveju būtų „vystęs“ koks nors vienas žmogelis tuometiniame Socialistinės visuomenės istorijos skyriuje, kaip tai buvo padaryta Estijoje. Todėl nebus per drąsu pasakyti, kad ne vienas kuris atskiras mokslinis veikalas ir netgi ne jų visuma, o Etnografijos skyriaus išsaugojimas kritišku laikotarpiu yra ryškiausias švietalas profesorės A. Vyšniauskaitės mokslinėje biografijoje.

1993 m. „Liaudies kultūros“ žurnalo ketvirtajame numeryje, pristatydamas visuomenei jau habilituotą daktarę Angelę Vyšniauskaite, žurnalistas L. Giedraitis rašė: „Etninės kultūros „neprietelių“ mūsų Lietuva niekada nestokojo, ir etnografo darbas visada buvo artimas pasiaukojimui... Mokslinės tiriamosios medžiagos, pakankamos habilituoto daktaro laipsniui įgyti, būta jau prieš 10–15 metų, bet autorei tebuvo primenama: „Dirbk ir tylėk“. Darbščiam žmogui tai, pasirodo, laiminga užuomina. „Aš ir dirbau, – sako, – dirbau ir nieko neprašiau...“

Galbūt Profesorė, suvokdama Sūduvos krašto žmonių priedermę būti ištikimiesiems aušrininkų ir varpininkų idealams, prasidėjus chruščioviniam „atlydžiui“ viena iš pirmųjų pakėlė balsą prieš buvusio Vilniaus krašto lenkinimą. 1957 m. kartu su Vaciu Miliumi ekspedicijoje surinkę daug faktų apie lietuviškų mokyklų naikinimą konkrečiose Vilniaus krašto vietovėse ir surašę tai raštu įteikė tuometiniam Lietuvos MA viceprezidentui J. Žiugždai, kuris savo ruožtu šiuos duomenis perdavė sovietinės Lietuvos švietimo ministrui M. Gedvilui. Yra žinoma, kad A. Vyšniauskaitės, V. Miliaus bei Lietuvių kalbos ir literatūros instituto mokslinių bendradarbių surinktais duomenimis apie nepagrįstą lietuviškų mokyklų uždarinėjimą Vilniaus krašte pasinaudojo ir rašytojas A. Žukauskas-Vienuoelis, 1956 m. LTSR Aukščiausiosios tarybos sesijoje pasakęs visą Lietuvą sudrebinusią kaltinamąją kalbą dėl Vilnijos lenkinimo. Valdžia buvo priversta reaguoti, lenkinimas tuo metu buvo kiek pristabdytas.

Gyvenimas Angelei Vyšniauskaitei nepašykštėjo įvairių sunkių išbandymų. Nestokodama idealizmo, pati patyrė nemažai vargo ir skriaudų, tačiau visi žinojo, kad sunkiais atvejais galima ja pasiremti. Net užkopusi į mokslo Olimpą, netapo arogantiška ir abejinga kitų reikalams. Ši pražilusią garbanų ir jaunatviškos šypsenos puošiamą moteris, kalbėjusi gražia prieniškių šnektos gaida, iki paskutinės savo gyvenimo dienos išlaikė

šviesų, labai šviesų protą, didelę kantrybę ir asmeninį kuklumą. Visi, kurie bendravo su Profesore, yra jautę jos skatinamąjį ir padrašinamąjį žodį. Todėl ne prievolę atlikdami, bet jausdami didelę pagarbą, gausiai susirinkę etnokultūrininkai palydėjo Profesorę į smėlio kalnelį jos gimtuosiuose Skriaudžiuose. Skaisčiai šviečiant vasarvidžio saulei ir dūzgiant nesuskaičiuojamai bičių bendruomenei prie iškasto kapo kerojančiose liepose, atrodė, kad visa gamta išlydi ją į Amžinybę. Gal toks saulėtas ir šviesus išėjimas skirtas tik tiems, kurie žemiškojoje būtyje turėjo tvirtą tikėjimą Dievo malone, šviesos ir gėrio pergale. Tokią mes regėjome Profesorę Angelę, tokia ji išliks ir mūsų visų ją pažinusiųjų atmintyje.

Petras Kalnius

HABIL. DR. KAZYS ĖRINGIS
(1921–2006)

2006 m. lapkričio 21 d. iš gyvenimo į amžinybę išėjo Lietuvai, mokslui ir visuomenei daug nusipelnęs habilituotas daktaras Kazys Ėringis.

Kazys Ėringis gimė 1921 m. balandžio 16 d. Švainikų kaime, Panevėžio apskrityje. Mokėsi to kaimo pradinėje mokykloje. 1937–1939 m. – Joniškėlio žemės ūkio mokykloje. Ją baigęs dirbo tėvų ūkyje. Karo metais, sovietams vėl okupavus Lietuvą, jis buvo mobilizuotas į jų kariuomenę. 1945 m. pasibaigus karui, paleistas iš kariuomenės. Įstojo į Kauno aukštesniąją technikos mokyklą. Vėliau, iki 1948 metų, mokslą tęsė Belvederio pieno pramonės technikume. Jį pabaigęs įstojo į Lietuvos žemės ūkio akademiją, kurioje 1953 m. įgijo diplomuoto agronomo kvalifikaciją.

Dirbdamas Lietuvos žemdirbystės ir dirvožemio institute, pasirinko pieninkystės specializaciją. 1957 m. už mokslinį darbą apie kultūrines ganyklas durpynuose Leningrade jam buvo suteiktas mokslų kandidato (dabar – daktaro) laipsnis. Nuo 1958 m. Kazys Ėringis Botanikos instituto Floros ir geobotanikos sektoriaus vyresnysis mokslinis bendradarbis. 1968 m. už monografiją „Lietuvos ilgalaikės kultūrinės ganyklos“ Leningrade jam buvo suteiktas daktaro (dabar – habilituoto daktaro) mokslinis laipsnis. Tais pačiais metais su kitais parengė Lietuvos kraštovaizdžių ir jų estetinių išteklių žemėlapi, kuris ūkio parodoje Maskvoje buvo įvertintas bronzos medaliu. Botanikos instituto mokslinė taryba jam suteikė profesoriaus vardą.

1972 m. Kazys Ėringis viešai pakritikavo Sovietų Sąjungos penkmečio planą. Už tai sulaukė daug nemalonumų. Kurį laiką net buvo uždrausta spausdinti jo mokslinius straipsnius.

Jo pastangomis 1961 m. Botanikos institute įkurtoji Kraštovaizdžio ekologijos problemų tyrimų grupė 1974 m. buvo reorganizuota į Kraštovaizdžio ekologijos laboratoriją, kurios vadovu pasiliko Kazys Ėringis. Toje laboratorijoje buvo parengta upelių slėniuose įrengtų tvenkinių koncepcija. 1979 m. ūkio pasiekimų parodoje Maskvoje ji buvo įvertinta aukso medaliu, kuris įteiktas tos koncepcijos vadovui Kaziui Ėringiui.

Nuo 1976 m. Kazys Ėringis – Tarptautinės geografo sąjungos tikrasis narys. Jis vienas iš Lietuvos gamtosaugos pagrindinių kūrėjų. Sukūrė kraštovaizdžio ekologinių tyrimų ir estetinio vertinimo mokslinę kryptį. Buvo daugelio melioracijos projektų ekologijos ekspertas. Už principingumą, nepataikavimą ir nenuolaidžiavimą sprendžiant gamtos apsaugos problemas turėjo ir priešininkų, kurie mėgino jam visai kenkti. Vis dėlto jis aktyviai dalyvavo rengiant programą „Žmogus ir biosfera“, kurioje dalyvavo įvairių sričių mokslininkai. Su jais jis palaikė glaudžius ryšius, ne kartą buvo vienas iš tos programos darbų organizatorių. 1981 m. jam už mokslinę veiklą buvo suteiktas Lietuvos nusipelnusio mokslo veikėjo garbės vardas. Tačiau dėl tais metais Kazio Ėringio gyvenime įvykusio staigaus lūžio tas garbės vardas nebuvo patvirtintas.

Kazys Ėringis, būdamas karštas Lietuvos patriotas ir savo širdyje jausdamas užslėptą širdgėlą dėl tebesitęsiančios Lietuvos okupacijos, manė, kad jeigu jis patektų į Vakarų pasaulį, galėtų būti Lietuvai naudingesnis, nes ten galėtų įsitraukti į jos laisvinimo bylą. 1981 m. išvykęs į XIII tarptautinį botanikų kongresą Australijoje, Seišelių salų JAV ambasadoje pasiprašė politinio prieglobsčio. Atvykęs į Ameriką ėmėsi plačios visuomeninės politinės veiklos. Dirbo Čikagos lituanistikos pedagoginiame institute. Buvo Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) narys, to komiteto Komisijos sovietų padarytiems Lietuvai nuostoliams skaičiuoti narys, Ryšių su Lietuva komisijos narys, Krikščionių demokratų partijos vykdomojo komiteto narys, Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys. Jis daug rašė į lietuvių išeivių spaudą, sakydavo kalbas įvairiuose lietuvių renginiuose, dalyvaudavo „Amerikos balso“ radijo laidose. Visur kalbėdavo apie padėtį Lietuvoje, skleisdavo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo idėjas.

1993 m. Kazys Ėringis sugrįžo į jau laisvą ir nepriklausomą Lietuvą. Toliau tęsė darbą Botanikos instituto Kraštovaizdžio ekologijos laboratorijoje. Nuo 1995 m. jis to instituto konsultantas. Lietuvoje toliau tęsė

visuomeninę veiklą. Iki 1997 m. jis buvo Lietuvos krikščionių demokratų partijos tarybos narys, 1996–1997 m. – valdybos narys. Kazys Ėringis taip pat buvo vienas iš popiežiaus Leono XIII paramos fondo steigėjų ir valdybos pirmininkas, Jungtinių Tautų Lietuvos asociacijos Ekologijos komisijos pirmininkas, Karaliaus Mindaugo kolegijos narys. Lietuvos Respublikos dekretu jis buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Riterio kryžiumi.

Kazys Ėringis mokslinėje ir kitoje spaudoje paskelbė daugiau kaip 260 publikacijų. Jis penkių monografijų autorius. Viena jų – „Lietuvos kariuomenės tragedija“. Vadovavo aštuonių mokslo daktarų rengimui, iš kurių keturi tapo habilituotais mokslo daktarais, du – profesoriais, mokslo institucijų vadovais.

Kazys Ėringis buvo uolus katalikas. Jis visada ir visur pasižymėjo dideliu pareigingumu, stropumu ir sąžiningumu. Buvo labai paprastas ir kuklus, dėmesingas ir paslaugus visiems, kuriems galėjo kuo nors padėti.

Vytautas Skuodis

KRONIKA

PASAULINĖS GYDYTOJŲ KATALIKŲ FEDERACIJOS (FIAMC) XXII KONGRESAS

Šių metų gegužės 11–14 dienomis Barselonoje įvyko XXII pasaulinės gydytojų katalikų federacijos asociacijų kongresas. Jame dalyvavo šios organizacijos nariai iš penkių žemynų, jie atstovavo 78 šalims. Lietuvai atstovavo keturi asmenys. Kongresas vyko Barselonos konferencijų centre. Oficialios kalbos buvo prancūzų, anglų, ispanų ir katalonų. Vienoje auditorijoje buvo įrengta koplyčia pastoviai Švč. Sakramento adoracijai. Kongreso tema: „Skurdo iššūkiai medicinai globalizacijos eroje“. Be pagrindinių posėdžių, didžiojoje konferencijų centro salėje vyko ir simpoziumai įvairiais klausimais: natūralus vaisingumo reguliavimas, psichologas katalikas, gyvybės medis, emocinis-lytinis auklėjimas ir natūralus šeimos planavimas bei kt.

Ižanginės sesijos pradžioje organizacinio komiteto pirmininkas Katalonijos gydytojų katalikų asociacijos prezidentas dr. J. M. Simonas pasveikino kongreso dalyvius, arkivyskupas L. M. Sistachas sukalbėjo gydytojo kataliko maldą. Sveikinimo žodžius tarė Popiežiškosios tarybos pastoracinės pagalbos sveikatos apsaugos darbuotojams sekretorius J. L. Redrado, Šventojo Sosto nuncijus Ispanijai M. M. de Castro.

Kongresą atidarė FIAMC dvasios tėvas M. Calipari. Po to kalbėjo FIAMC prezidentas prof. G. L. Džilis, pranešimo tema – „Pasaulinės gydytojų katalikų federacijos asociacijų 40-ties metų sukaktis“, kuriame nušvietė šios organizacijos uždavinius, nuveiktus darbus ir ateities perspektyvas.

Kongreso atidaromąją kalbą pasakė Popiežiškosios tarybos teisei ir taikai kardinolas R. Martino: „Globalizacija, skurdas ir Katalikų Bažnyčios misija“. Baigęs kalbą, kardinolas už aktyvią ir nepriekaištingą veiklą apdovanojo FIAMC prezidentą G. L. Džilį Šventojo Sosto medaliu.

Po pertraukos prasidėjo kongreso darbas. Pirmosios sesijos tema – „Sveikatos apsaugos prieinamumas: vargingiausiųjų teisės, teisingumo

problema". Posėdžiui vadovavo dr. F.Garcia-Faria, prof. L.L.Mačiūnas, dr. C.Carranza, dr. Kh. Meng. Pagrindinį pranešimą skaitė FIAMC Bombėjaus bioetikos instituto tyrimų koordinatorius dr.S.Fernandas.

Pranešėjas pabrėžė, kad globalizacija galinti teikti ir gėrį, ir blogį. Jei globalizacija paremta socialiniu teisingumu, ji gali neindustrializuotame pasaulyje pastūmėti ekonomiką į jos liberalizavimą. Tačiau jei žmogaus orumas, jo teisės ir pats teisingumas yra ignoruojami, tada ji gali vesti šalį į privilegijų ir skurdo pasaulį. Globalizacija yra procesas, kuris keičia žmogaus veiklą daugelyje sričių: politikoje, ekonomikoje, socialiniame bei kultūriniame gyvenime. Tad ar gali globalizacija pašalinti pasaulyje skurdą? Pasaulio bankas nustatė, kad pusė iš šešių milijardų žmonių yra vargšai, o iš jų 1,1 milijardo (šeštadalis žmonijos) gyvena ekstremaliame skurde. Daugiausiai vargšų yra Azijoje (Indijoje – 250 milijonų), Afrikoje pusė jos gyventojų gyvena skurde. Daugiau nei 8 milijonai gyventojų miršta dėl skurdo.

Pagrindinis klausimas: kaip mes galime plėtoti globalinę ekonomiką, paremtą žmogaus orumo, jo teisių, teisingumo, jo gyvybės gerbimu? Klausimas apie teisingumą sveikatos apsaugos srityje yra vienas pagrindinių biomedicinoje. Čia turi būti remiamasi ilgalaikė tradicija ir būtinumu suvokti katalikiškąją moralę pagal Vatikano II Susirinkimo nutarimus ir popiežių enciklikas. Oficialiai Katalikų Bažnyčia pripažįsta visų žmonių teisę į medicinos pagalbą. Enciklikoje „Pacem in terris“ popiežius Jonas XXIII skelbia, kad „kiekvienas žmogus turi teisę į gyvybę, kūno neliečiamumą ir į priemones, kurios yra būtinos palaikyti gyvybę: maistą, aprangą, pastogę, poilsį, medicininę pagalbą ir socialinį aprūpinimą“. Enciklikoje „Populorum progressio“ popiežius Jonas Paulius II visa tai patvirtino.

Pranešėjas kelia klausimą: kuo remiantis gali būti užtikrinta teisė į sveikatos apsaugą kiekvienam žmogui ir ar turi teisę į ją ligoniai ir kenčiantieji dėl negalios? Pasaulinės sveikatos apsaugos konstitucijos preambulėje nurodoma, kad sveikatos apsauga yra kiekvieno žmogaus, nepriklausomai nuo jo rasės, religijos, politinių įsitikinimų, ekonominės ir socialinės padėties, viena pagrindinių teisių. Pranešėjas pabrėžė, kad teisė į sveikatos apsaugą kyla iš žmogaus orumo. Kiekvieno žmogaus orumas turi būti gerbiamas – net ir labiausiai pažeidžiamų asmenų: vargšų, etinių mažumų, neįgaliųjų ir kt.

Besivystančiose šalyse sveikatos apsaugos krizė yra viena didžiausių mūsų laikų žmonijos tragedijų. Šeši milijonai kasmet miršta nuo ligų epidemijų: tuberkuliozės, AIDS, maliarijos, taip pat negalinčiųjų gauti medicininės pagalbos. Daugumoje šių šalių gyventojai negali gauti pakankamai

maisto ir geriamojo vandens. Didelį vaidmenį, sprendžiant medicininės pagalbos reikalus, atlieka privati medicinos praktika. Labiausiai pasaulyje išplėtota privati sveikatos apsaugos sistema yra Indijoje. Pranešėjas nurodė, kad, norint pagerinti sveikatos apsaugos efektyvumą, būtinas finansinis solidarumas. Gera sveikatos apsauga lemia ekonomikos plėtotę, todėl ji turi būti efektyvi. Tą rodo gyventojų amžiaus pailgėjimas, kūdikių mirštumumo sumažinimas, sanitarinių sąlygų gerinimas, aprūpinimas vandeniu, pakankamas biudžeto skiriamų lėšų kiekis. Teikiama medicininė pagalba turi būti geros kokybės. Tai sumažina klaidas, kurių pastaruoju metu gausėja. Be to, sveikatos apsauga turi būti prieinama visiems gyventojams: miestiečiams ir kaimiečiams. Besivystančiose šalyse moterys yra prastės sveikatos: labiau pavargusios, anemiškos, blogiau maitinasi, labiau kenčia nuo parazitinių ir lėtinių ligų, negu vyrai. Kas šešto moteriškos lyties kūdikio mirtis Indijoje, Bangladeše, Pakistane įvyksta dėl nesirūpinimo juo. Pavyzdžiui, Indijoje per metus miršta 3 milijonai mergaičių.

Pasibaigus sesijai, vakare dalyvavome Barselonos miesto tarybos priėmimo, kurio meras pasveikino kongreso dalyvius ir supažindino su miesto plėtotos perspektyva.

Gegužės 12 d. po rytmetinių šv. Mišių buvo tęsiamas kongreso darbas. Supažindinta su kiekvieno žemyno FIAMC padalinio veikla, po pietų buvo kalbama apie psichologinius skurdo aspektus. Tuo pat metu vyko ir Europos gydytojų katalikų asociacijų valdybos posėdis, kur buvo svarstomi organizaciniai klausimai. Nutarta, kad 2008 m. rugsėjo 11–14 d. Gdanske įvyks XI FEAMC kongresas. Jo programa ir tema bus pranešta valdybos posėdyje rudenį Romoje. Kitoje salėje buvo skaitomi pranešimai (iš viso 31). Čia pranešimą „Iššūkiai Hipokrato priesaikai globalizacijos eroje Lietuvoje“ skaitė prof. Leonas Laimutis Mačiūnas (bendrautorės – I. Aleksiūnienė, J. Mačiūnaitė, I. Mačiūnienė, V. Šimelionienė). Pasibaigus posėdžiams ir pertraukų metu buvo domimasi stendiniais pranešimais; vienas buvo ir iš Lietuvos: „Iššūkiai negimusiai žmogaus gyvybei Lietuvoje“ (doc. A. Šaulauskienė, J. Tartilienė, G. Žilinskienė). Buvo išsamī ekspozicija su videofilmu apie Turino drobulę, pateikti išsamūs moksliniai jos tyrimai.

Gegužės 13 d. po šv. Mišių buvo kalbama apie distancinį medicinos mokymą; nurodoma to mokymo nauda ir rizikos. Be to, pranešimuose buvo analizuojama AIDS problema, šios ligos paplitimas, profilaktinės priemonės, jų efektyvumas. Buvo kalbama apie žmogaus gyvybės orumą ir jos apsaugą ne tik gydytojų katalikų, bet ir gydytojų, išpažįstančių kitas religijas, veikloje.

Po pietų vyko FIAMC valdybos posėdis; jame savo darbo atskaitą pateikė prezidentas, viceprezidentas, generalinis sekretorius ir išdininkas. Buvo priimti nauji, pakeisti pagal Šventojo Sosto kanonus, įstatai (juos turės patvirtinti Šventasis Sostas). Buvo išrinkta ketveriems metams nauja vadovybė, jos prezidentu, Šventojo Sosto pritarimu, išrinktas dr. Jose Maria Simonas (Barselona), viceprezidentu – dr. Johnas Lee (Singapūras), generaliniu sekretoriumi – dr. Salvino Leone (Palermas), išdininku – dr. Francisco D.Herrera (Santjagas), dvasios vadu – mons. Maurizio Calipari (Roma). XXIII FIAMC kongresas įvyks 2010 m. Afrikoje.

Gegužės 14 d. buvo kalbama apie misijų mediciną, susijusią su taikos ir evangelizacijos iniciatyvomis. Paminėtas dr. Albertas Šveiceris, kaip vienas iš humanizmo ir taikos pionierių misijų veikloje. Buvo svarstoma apie ligas, susijusias su skurdu, apie pagalbą benamiams, remiantis Berlyno patirtimi, apie medicinos mokslinių tyrimų etiką. Po posėdžių buvo priimtose dvi rezoliucijos, jas pateikiame toliau. Po to visi vyko į Barselonos katedrą iškilmingai kongreso uždarymo liturgijai; jai vadovavo Šventojo Sosto sveikatos apsaugos darbuotojų pastoracinės tarybos sekretorius mons. J.L.Redrado. Po šv. Mišių apsilankėme Pia Almolina muziejaus parodoje: „Solidarumas ir labdara Barselonos bažnyčioje, istorija ir dabartinė patirtis“.

Gydytojų katalikų asociacijų pasaulinės federacijos XXII kongreso, įvykusio 2006 m. gegužės 11–14 d. Barselonoje ir atstovavusio 78 šalims bei sprendusio temą „Gydytojai katalikai, globalizacija ir skurdas“, priėjo tokias išvadas:

1. Dabartinė tarptautinė santvarka verčia visus gyventojus pajusti skurdą bei vargą, o tai yra neteisėta ir prieštarauja Dievo valiai.
2. Mes, gydytojai katalikai, atmetame tas globalizacijos atmainas, kurios, naudodamos gamtinius šalies išteklius ir išnaudodamos tam nepasirengusius žmones, stabdo tos šalies ekonomikos plėtrą. Mes taip pat atmetame kai kuriose šalyse esamą praktiką naudoti pigią darbo jėgą.
3. Atmetame tas Vakarų medicinos kryptis, kurios remia „pageidavimų mediciną“, nes dauguma pasaulio gyventojų dėl didelio motinų ir kūdikių mirštamumo bei ligų, trumpinančių gyvenimo trukmę, yra pasmerkti likti be pagrindinės sveikatos apsaugos pagalbos.
4. Smerkiame tarptautinių organizacijų daromą įtaką, kad būtų praktikuojama neetinė reprodukcinė sveikata: abortas, kontracepcija, sterilizacija.
5. Pritariame tai globalizacijos atmainai, kuri remia teigiamas dvasines vertybes – pagarbą gyvybei ir solidarumą tarp žmonių, klasių ir šalių. Tai laužo kraštutinius barjerus ir leidžia įgyvendinti tikrą sveikatos pagalbą.

6. Suvokiame, kad daugelis besivystančių šalių pripažįsta kultūros, šeimos vertybes bei pagarbą žmogaus gyvybei, o tai yra priimtina ir Vakarų kultūrai.

7. FIAMC ketina bendradarbiauti su tarptautinėmis organizacijomis per nuotolį teikiamomis mokymo, sveikatos ugdymo programomis, kurios galėtų padėti teigiamai globalizacijos eigai, užtikrinančiai teisingumą tarp tautų.

8. Norime ir toliau daryti įtaką tarptautinėms organizacijoms, kad jos nuoširdžiai gerbtų žmogaus teises.

Gydytojų, įvairių krikščioniškųjų tikybių dalyvių, susirinkusių į XXII kongresą, priimta bendra deklaracija, susijusi su žmogaus orumo, jo gyvybės, sveikatos ir medicinos klausimais:

„Mes, gydytojai krikščionys, suprasdami žmogaus gyvybės prasmę ir vertę, kurią pripažįsta krikščioniškoji tradicija, suvokiame šiuo metu kylančius pasikėsinimus į ją. Todėl norime, kad šis laiškas, išreiškiantis pagarbą žmogaus gyvybei ir jos orumui, galėtų būti pateiktas visuomenei, ypač sveikatos apsaugos profesionalams. Mes norėtume, padedami visų geros valios žmonių, platinti gyvybės kultūrą ir pateikti ją prieš augančią mirties kultūrą. Mes, kaip gydytojai krikščionys, išipareigojame nuosekliai veikti savo profesijoje, vadovaudamiesi tokiais principais ir nuorodomis:

1. Dievas – Visatos Kūrėjas ir žmonijos Tėvas, rodęs savo meilę per savo Sūnų Jėzų Kristų, sukūrė vyrą ir moterį pagal savo panašumą.

2. Žmogus, kaip subjektas, yra visos žmogaus veiklos centras. Todėl žmonės niekada neturi būti gydomi kaip daiktai ir iš to siekiama gauti naudos.

3. Žmogaus gyvybė jos fizine prasme yra žmogaus gėrio pagrindas. Todėl, ją gydant, negalima piktnaudžiauti jokių medicininiu veiksmu.

4. Žmogus nuo prasidėjimo momento iki natūralios mirties privalo turėti neabejotinai pripažintas pagrindines teises, tarp jų teisę gyventi būtina ir teisiškai ginti.

5. Sveikata, kaip kiekvieno žmogaus palankaus vystymosi sąlyga, yra gėris, dėl to ją reikia remti ir ginti. Tad kiekvienas žmogus be jokios diskriminacijos turi teisę gauti atitinkamą medicininę pagalbą. Mes turime šią teisę ginti ir remti ją itin atkakliai, ypač kai trūksta gyvybei palaikyti būtinų pagrindinių sąlygų.

6. Liga ir kančia, rodydamos sunkią ligonio padėtį, skatina žmonių ieškoti gilesnės prasmės, kuri gali būti visiškai suprasta turint galvoje Kris-

taus, prisiimančio visą žmogaus kančią, Jo Prisikėlimo paslaptį. Gydytojas, stebėdamas kenčiantįjį ir panaudodamas visas savo žinias, privalo visada jam rodyti tikrą gailestį.

7. Mirtis yra paskutinis žemiškojo gyvenimo žingsnis ir jo natūrali baigtis. Tačiau ji netaria paskutinio žodžio žmogaus būtyje: ji atveria duris žmogaus egzistencijos aukščiausiai būklei – amžinajam gyvenimui. Tais atvejais, kai medicinos mokslas nepasiūlo realaus efektyvaus gydymo, tuomet ramiai priimti mirtį kaip natūralią gyvenimo baigtį. Nėra moralinės teisės tyčia sukelti ar pagreitinti mirtį nekaltam žmogui.“

Prof. habil. dr. Leonas Laimutis Mačiūnas
LKMA medicinos skyriaus pirmininkas

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

- Abrasovas 145
Adamkus V. 178
Adomaitis Jonas 153
Adomaitis-Šernas Juozas 91
Aidukas P. 166
Aleksnavičius P. 158
Aleksandras I, car. 90
Aleksandras II, imp. 187, 192
Aleksandras, did. kunig. 20, 27
Aleksynas K. 75
Aleksiūnienė I. 233
Ališauskas V. 188, 221
Aliulis V., kun., MIC 3, 4, 6, 219, 221
Alšauskis K., kun. 35, 38, 41
Ambrazevičius-Brazaitis J. 110, 136, 137
Ambrozaitis K. 111, 116
Andrius, vysk. 10
Antanaitis J.A. 3, 4, 6, 106, 116, 171, 183, 184
Anušauskas A. 154, 165, 174
Aramavičiūtė V. 2
Arbušauskaitė A. 51
Astrauskas V. 102
Avižonis P. 91

Bagdonas J. 161, 162
Bagdonas V. 161
Bagdonavičius S. 116
Balčiūnas A. 160
Baleišis B. 116
Balys J. 75, 76
Baranauskas 159
Barauskas A. 159
Baravykas J. 166
Bareišis P. 146
Bartkevičius F. 150
Basanavičius J. 75, 223
Bastys P. 48
Beckeris U. 72
Beliūnas 159
Bendinskas A. 116
Bendžius A. 83
Benediktas, šv. 209
Bergas T. 190–194
Bernardinas J., kard. 177

Bieliauskas Petras 151
Bieliauskas Pranas 47
Bikulčius S. 166
Biliūnas A. 153
Bimba J. 152
Biržys A. 154
Biržiška M. 83
Bitaravičius V. 150
Biuchneris K. 90, 91
Biziulevičius S. 88
Błaszczyk G. 2
Blaževičius P. 77
Blažys V. 147, 153
Blieka A. 160
Bloznelis M. 3, 4, 6, 106, 107, 114, 120
Bluzmanas P. 101, 102
Bondarevas G. 52
Bonifacas IX, pop. 9, 12, 13, 28–30
Boruta J. 116
Boruta J., SJ, vysk. 2
Brandas, kard. 21, 22
Brandišauskas V. 118, 120, 142
Brazaitis J. 113, 120
Briedelis A. 116
Brikcijus (Briccius) J., SJ 213
Brizgys V., vysk. 45
Bubnys A. 3, 4, 6, 106, 141, 168, 169
Buckus P. 90
Būčys P. 33
Bulovas J. 83
Bulvičius V. 107–110, 126, 172
Bumelis V. 102, 103
von Bunge F.G. 13
Burauskaitė O. 57
Busilas A. 99
Busius P. 153
Butkevičius F. 92, 93
Butkevičius I. 224
Butrimas J. 15

Calipari M., mons. 231, 234
Carranza C. 232
de Castro M.M. 231
Charuzinas 40

- Chmieliauskas J. 165
 Cicėnas A. 166
 Cicėnas J. 75
 Cicėnas K. 147
 Ciecichovskis K., vysk. 216
 Cijūnaitienė O. 153
 Cijūnaitis A. 153
 Cijūnaitis J. 153
 Ciolneris (Zöllner) K. 12
 Čeitys J. 156
 Čepinskis V. 92, 93, 99
 Čerkaskis V. 188–192, 194
 Černiauskas A. 154
 Černiauskienė L. 102
 Česaitis I. 47
 Čevkinas K. 191
 Dagilis J. 47, 49
 Dagys J. 101, 102
 Dambrauskas P., kun. 49
 Dambrava P. 163
 Damušis A. 109, 110, 112, 113, 116, 120, 136, 137, 175
 Danilovičius (Daniłowicz) I. 21, 25
 Danyš J. 48
 Darius S. 62, 67
 Daubaras J. 164
 Daukšas K. 99
 Deksnys P. 156, 159
 Deveikis J. 152
 Dieckmann C. 46
 Dirmeikis 137
 Dlugošas J. 19
 Dobrogostas, vysk. 10
 Dobrovolskas J. 145
 Dogelis P. 36, 41
 Domeika I. 87
 Drabina J. 13, 18
 Dranginis P. 148
 Drunga F. 153
 Drunga K. 120
 Drupas S. 150
 Dubonis M. 149
 Dūdėnas P. 166
 Dundulis B. 17, 23
 Dženkaitis 114
 Džilis G.L. 231
 Ekdahlis S. 23
 Ėringis K. 6, 227–229
 Etingerys J. 95, 96, 98
 Ezioranskis 97
 Favez J.C. 46
 Ferdinandas, vysk. 16, 24
 Fernandas S. 232
 Fišmanas J.A. 59
 Fonbergas I. 87–90, 92
 Forsteris J.G.A. 84
 Fridrichas 19
 Gabrėnas A. 100
 Gabriusevičius P. 165
 Gach P. 187
 Gagarinas P. 190
 Gaidys A. 33, 34, 41
 Gailienė D. 2
 Gaižutis K. 152
 Garcia-Faria F. 232
 Gasiulis A. 152
 Gaušas A. 134
 Gavulis P. 150
 Gedygaudas J. 24
 Gedvilas M. 165, 226
 Geertz C. 72
 Giedraitis L. 226
 Gimžauskas 47
 Gineitis A. 102, 103
 Girėnas S. 62, 67
 Gimius J. 63, 64
 Girnius K. 2
 Gladkovas P. 154
 Glemža A. 100, 102
 Globys K. 147
 Gorčakovas A. 191, 192
 Graebe 128
 Griazevas 39
 Gričius J. 147
 Grigalevičius P. 153
 Grigaliūnas D. 153
 Grigalius XI, pop. 11
 Grigaravičius A. 33, 41
 Grygielis J. 23
 Grigonis J. 83
 Grikinis J. 163
 Grinius K. 50
 Grunskis E. 154
 Guzevičius A. 133
 Gwynne M. 72
 Haleckis O. 25, 26
 Heimanas R. 87
 Heywood C. 73
 Herrera F.D. 234
 Hicks D. 72
 Hitleris A. 111

- Idas P. 160
 Idzelis A. 111, 120
 Yla S. 77
 Ilčiukas P. 159
 Indrašius V. 144, 162–164, 166, 167
 Ingelevičius V. 46
 Ingen Chuzas (Ingen-Housz) 85
 Ivanovas 159
 Ivanovskis A. 52
 Ivinskis L. 90, 91
 Ivinskis Z. 23

 Jablonskis K. 83
 Jackūnas 152
 Jakutis B. 150
 Janavičius I. 116
 Janickis J. 99
 Jankauskas 47
 Jankauskienė R.D. 84, 87, 92
 Jankus M. 93
 Janulaitis A. 102, 103, 180, 181
 Januševičius P., kun. 36
 Jasaitis A. 102
 Jaseliūnas E. 124
 Jatulis P. 14
 Jaudegis A. 116
 Jėgelevičius S. 3, 4, 6, 106, 121, 125, 136, 138, 139, 174
 Jekaterina II, imp. 90
 Jevsiejus 165
 Jėzus Kristus 21, 22, 25, 45, 235
 Jodelė P. 92–94
 Jogailla Vladislovas, kar. 9, 10, 12–19, 21–26, 28–30
 Jokūbas, vysk. 16
 Jonas Paulius II, pop. 232
 Jonas XXIII, pop. 9, 13, 15, 28–30, 232
 Jonas, arkivysk. 10
 Jovaiša L. 2
 Jucevičius 111, 116
 Jučas M. 3–5, 9, 26, 29, 30
 Jungingenas K. 13
 Juodagalvis J. 150
 Juodakis P. 92, 93, 99
 Juodka B. 100, 102, 103
 Jurevičius A. 2
 Jurevičius V. 145
 Jurginis J. 83
 Jurkštas P. 116
 Juszyński J., vysk. 188, 194
 Juška A. 48
 Juškėnas V. 166

 Kačergius V. 147, 152
 Kadziauskas V. 103

 Kairevičius-Kairiūnas A. 163, 166
 Kairiūkštytė N. 51
 Kajackas A. 72
 Kajevskis V. 165
 Kaknevičius J. 116
 Kalendra K. 149
 Kaliskis E. 47
 Kalnius P. 3–5, 57, 69, 225, 227
 Kalpokas K. 160, 161
 Kalpokas V. 160
 Kanopkaitė S. 2–5, 83, 100–102, 105
 Kapėnas A. 155, 156
 Kapočius F., kun. 49
 Karaliūnas A. 155
 Karevičius P., arkivysk. 47
 Kaributas 19
 Karla J. 164
 Karoblis G. 2
 Karpavičius A. 160
 Katilienė I. 194
 Katilius A. 2–4, 6, 187
 Katinas J. 48
 Kavaliauskas Č., kun. 220
 Kavaliauskas J. 150
 Kavolis M. 36, 41
 Kazanas A. 162, 166, 167
 Kazanas I. 166
 Kazėnas K. 150
 Kazickas J. 109
 Kazimieras, kar. 11
 Kazimirskis 150
 Kenstavičius D. 47
 Kerkovičius A., kun. 52
 Kiesylis (Kesylys) J. 162
 Kimtienė D.O. 84, 87, 92
 Kirlys J. 157
 Kirvelienė V. 100
 Kiškis S. 45
 Klausas K. 86
 Kleistas 111
 Klemensas VI, pop. 11
 Klemensas X, pop. 216
 Kleras 44
 Knezys S. 106
 Končius I. 46, 47, 49, 53
 Kontrimas B. 112, 116
 Korybutowicz Z. 23
 Kornilovas A. 194
 Kosciuska T. 90
 Kosolapovas S. 165
 Kovšovas N. 165
 Kozlovas A. 159
 Krahel T. 2
 Krėvė-Mickevičius V. 74, 224
 Krištanavičius B. 49

- Krivelevičius J. 159
 Krukauskienė E. 64
 Kubilius J. 83
 Kučinskienė Z. 102
 Kudaba J. 88
 Kulakauskas A. 106
 Kulikauskienė V. 224, 225
 Kulys J. 102, 103
 Kuosa P. 167
 Kupčinskas J. 100
 Kurkietis M. 158
 Kurpis J. 147–150
 Kviklys B. 155
- Landsbergis-Žemkalnis V. 110, 136, 137
 Laniauskaitė J. 224
 Lapašinskas J. 159
 Lapėnas A. 147
 Laplasas (Laplace) P. 85
 Lasockis M. 26
 Lašas L. 102, 103
 Lašas V. 99–101
 Lašinskas 151
 Laukaitytė R. 3–5, 43, 54, 55
 Laumianskis H. 36
 Laurinavičius V. 102, 103
 Lavuazjė (Lavoisier) A.L. 85
 Lee J. 234
 Lejeris E., kun. 47
 Leleika P. 162, 163
 Leonas XIII, pop. 31, 33–35, 41, 42, 229
 Leone S. 234
 Lewicki A. 11
 Ličkus P. 147
 Liekis A. 155, 164, 165
 Lingė J. 166
 Linkaitis J. 116
 Lipštas P. 90, 91
 Liutermoza M. 95, 96
 Liutkevičius J. 47
 Lubenskis K.I., vysk. 3, 4, 6, 187–190, 192, 194, 204
 Lučinskas G. 129
 Lukašenka 178
 Lukenskis 159
 Lukoševičius L. 102, 103, 113
- Maceina A. 171, 178, 184
 Mackevičius M. 136, 137
 Mačionis Z. 83–85, 87–89, 99
 Mačiulis-Maironis J. 40
 Mačiūnaitė J. 233
 Mačiūnas L.L. 6, 232, 233, 236
 Mačiūnienė I. 233
 Majerczakas M. 188, 194
- Makarczyk I. 6, 213, 214, 217
 Makauskas B. 57
 Malachovskis A. 100, 102
 Malečinska (Maleczyńska) E. 23
 Mališka I. 116
 Maračinskas J. 158, 159
 Marašincas 164
 Marcinkevičienė N. 76
 Marčiukaitis A. 116
 Marszewski M.J., vysk. 188, 194
 Martynas V, pop. 9–11, 13–16, 18, 20, 22, 23, 27–30
 Martino R., kard. 231
 Masiliūnas J. 110
 Matijošaitis S. 98
 Matulaitis J. 33
 Matulionis J. 110, 136
 Matulis J. 99
 Matusas J. 127
 Matusevičius S. 152
 Matuzevičius K. 150
 Mazowieckis M. 216
 Mažeika A. 163
 Mažeika J. 155
 Mažeika R. 2
 Meištavičius A. 40
 Mendelejevas D. 92
 Meng Kh. 232
 Merkel A. 182
 Merkevičius 153
 Merkienė I.R. 2, 73, 75
 Merkys A. 100–102, 171
 Meškauskas J. 110
 Mieleška V., kun. 49
 Mielūnas J. 160
 Mikalauskaitė D. 101, 102
 Mykolaitis-Putinas V. 224
 Mikšys J. 160
 Mikuckis A. 158
 Milaševičius O. 150
 Milius V. 223–226
 Miliutinas N. 191, 194
 Miliuvienė M. 224, 225
 Milvydas J. 111, 116
 Mindaugas, kar. 12
 Mironas P. 161
 Mironas R. 161
 Misiūnas J. 163
 Miškinis A. 164
 Motiejus, vysk. 11
 Muralis V. 157
- Nairys J. 164
 Nakutis A. 158
 Napoleonas 86

- Narbutas V. 162, 166
 Narutis-Žukauskas P. 108, 109, 111, 112, 114,
 116, 120, 172, 173
 Nasevičius V. 109–111
 Naudžiūnas A. 111, 116
 Naujokas M. 46, 110
 Navikevičius J. 150
 Neitmannas K. 23
 Nikolajus I, car. 88, 90
 Nikolajus II, car. 34
 Nivinskas R. 102, 103
 Norkus A. 166
 Novickis A. 136, 137

 Olšauskas K. 31–42
 Osolinskis J. 214

 Padalis (Padolskas) P. 109, 110, 136
 Padegimas B. 101
 Pajaujis Jonas 111, 116, 137
 Pajaujis Juozas 110, 136, 137
 Pakštas A. 107
 Palacky F. 18, 21
 Paleckis J. 165
 Paliulionis M., vysk. 32, 36, 40
 Palivonas B. 160
 Palivonas P. 161
 Paninas V. 191
 Pankratjevas P., kun. 52
 Parulis J. 152
 Pašilyš I. 165
 Paukštytė-Šaknienė R. 3–5, 71, 73–80, 82, 225
 Pavelas I, car. 90
 Petkūnas M. 155
 Petkus V. 134
 Petniūnas J. 165
 Petras, vysk. 10
 Petrauskas E. 150–152, 159
 Petravičius P. 164
 Petrovas J. 165
 Pijus IX, pop. 3, 4, 6, 187, 192, 194, 204, 207
 Pijus XII, pop. 50
 Piliponis A. 153
 Pilvelis A. 150
 Pyragius 137
 Piročkinas A. 83
 Platonovas V. 191, 192
 Pleiskys (Plieskys) 151
 Počebutas E. 162, 166
 Podlaski K., žr. Skaradzinskis B.
 Popielis (Popiel-Chościak) V., vysk. 188, 194
 Povilaitis A. 171
 Pozdniakovas N. 165
 Prapuolenis J. 107, 116
 Prapuolenis L. 109–113, 116, 137, 172, 173

 Praškevičius A. 102
 Prašmantaitė A. 3, 4, 6, 217
 Preibys J. 162, 166
 Prystlis (Pristley) Dž. 85
 Prochaska A. 10, 23
 Pročkys P. 157
 Proncė 37, 41
 Pruskus V. 31, 32, 41
 Pučinskas J. 166
 Pukienė V. 3–5, 31, 36, 37, 41, 42
 Puknys J. 147
 Pumputis J. 154
 Pupeikis B. 161
 Pupelis G. 160
 Purėnas A. 92, 93
 Putrimas A. 100

 Rabikauskas P., SJ 9–11, 15
 Rabinavičius 96, 97
 Raczynski F. 17
 Radzevičius V. 133
 Raginis V. 147
 Ramanauskas K. 161
 Ramonas A., kun. 2
 Rasteikienė L. 100
 Raštikis S. 136, 137
 Raukšta P. 154
 Razminas 47
 Razumas V. 103
 Redrado J.L., mons. 231, 234
 Reinys M., arkivysk. 50
 Rekošas M. 33, 35, 96, 97
 Rentelnas A. 51
 Reviakinas P. 39
 Rimka A. 94
 Rimkevičius T.S. 49
 Rudokas J. 111, 112, 116
 Rukšėnas A. 148–150
 Ruokis V. 92, 93, 98
 von Rusdorfas P. 18, 23
 Rutkauskienė R. 160
 Rzewuskis P., vysk. 188, 193

 Sabaliauskas T. 159
 Sadauskas P. 49, 102
 Saladžius P. 134
 Samsonas A. 151
 Sapienskis M. 24
 Sapožnikovas G. 52
 Sartorijus J. 84
 Sasnauskas I. 150
 Sauka L. 75
 Saulius J. 47
 Savoniakaitė V. 73
 Seibutis K. 159

- Seymour-Smith C. 72
 Severinas (Biržiška) V. 35, 38, 41
 Sidaravičius B. 101
 Simonas J.M. 231, 234
 Sistachas L.M., vysk. 231
 Skaradzinskis B. (Podlaski K.) 57, 58
 Skipitis R. 110, 136, 137
 Skruodys J. 155
 Skučas K. 171
 Skuodis V. 229
 Skurauskas P. 129–131
 Skvireckas J., arkivysk. 45, 47
 Slančiauskas M. 75
 Slavinskas B. 162
 Smetona A. 107, 137, 172
 Smilgys P., kun. 2
 Sniadeckis A. 84–88, 90, 92
 Sniečkus A. 133, 165
 Snieška P. 147, 152
 Sosiūras H.B. 85
 Sosnowskis K. 188, 194
 Staigys P. 156
 Stalinas 171
 Stanevičius 137
 Stanionytė-Zujienė G. 46
 Staniulis P. 146
 Stankelis P. 147
 Stankevičius M. 99
 Stankevičius V. 164
 Stankūnas J. 49
 Stasiukaitis B. 110, 111, 116
 Stasiulionis J. 163
 Stasiulionis P. 163
 Stašauskaitė S. 101, 102
 Stašiūnas K. 166
 Statkus V. 110
 Statulevičius J. 166
 Staugaitis J., vysk. 45
 Stavrovskis A. 53
 Steikūnas S. 166
 Stirnėlskis G. 152
 Stokna V. 150
 Stolypinas P. 40
 Stonis V. 111, 113, 116
 Stravinskienė V. 58
 Streikus Albinas 161
 Streikus Antanas 161, 163, 164, 166, 167
 Streikus Arūnas 2
 Streikus J. 161
 Striužas V. 144, 146–153
 Stulgys J. 166
 Stunžėnas E. 166
 Subačius V. 2
 Sukauskas B. 160
 Sulkowska-Kuraś I. 11
 Sutkaitis S. 160
 Svilas B. 147
 Szymański B., vysk. 188, 194
 Šafranecas J. 17
 Šaknys Ž.B. 73
 Šalčius J. 35, 41, 47
 Šapalas A. 111, 116
 Šapkauskas L. 154
 Šatas R. 111, 112, 116
 Šaulauskienė A. 233
 Šaulys K., prel. 33, 47, 48, 50
 Šedys J. 160
 Šekspyras 181
 Šesnakas E. 90, 91
 Šiaulys B. 100
 Šidlauskas A. 83
 Šimelionienė V. 233
 Šimkus J. 92, 93, 99
 Šimulėnas K. 157
 Škirpa K. 107, 109, 110, 120, 121, 125–132,
 135–137, 139, 145, 172
 Šlepetyš J. 136, 137, 148
 Šležas A. 148
 Šliūpas J. 90, 91
 Šmidtas 35
 Šnapštys J., kun. 40
 Šopauskas J. 100
 Šukelis D. 166
 Šulčius N. 160
 Šuvalas J. 33
 Šuvalas M. 35, 96, 97
 Šveiceris A. 234
 Šveikauskas B., kun. 155
 Švogžlys A. 152
 Talkačiauskas S. 152
 Tamošiūnas V. 102
 Tarka K. 58
 Tartilas J. 148
 Tartilienė J. 233
 Tauklis J. 165
 Taunys 137
 Theiner A. 11
 Tyla A. 2, 145
 Tilmanas 35–37, 39
 Toleikis A. 46, 102, 103
 Trinkūnienė I. 64
 Tromba (Trąba) M., kun. 9, 22
 Turauskas P., kun. 35, 39–41
 Tvarijonavičius J. 167
 Ubonis K. 166
 Udras B. 166
 Ujejski T., vysk. 3, 4, 6, 213–217

- Ulys A. 77
 Ulozas A. 148, 150
 Uogelė L. 150
 Urbonas S. 146
 Urbonas VI, pop. 9, 10, 28, 29
 Urbonavičius S. 148
 Urmonas A. 147
 Urvinis J. 164, 166
 Uždavinyš G. 2

 Vabolis A. 155
 Vaclovas IV, imp. 12, 16
 Vagnorius G. 179
 Vagonis A. 102
 Vaiciukonis A. 152
 Vainauskas J. 110
 Vainauskas P. 136
 Vaišutis N. 47
 Vaitiekūnas V. 136, 178
 Vaitkevičius B. 45, 46, 49
 Vaitkevičius L. 155
 Vaitkus J. 158
 Vaitkus M., kun. 32, 41
 Vaitonis A. 164
 Vaitoška P. 166
 Valevičius A. 2
 Valiulis J. 111, 116
 Valujevas P. 191, 192
 Vanagaitis P. 116
 Variakojis P. 47
 Varnas A. 36, 41
 Vartibavičius P. 159
 Vasalauskas L. 163
 Vasilevičius J. 166
 Vasiliauskas M. 36
 Vėbra J. 113, 116
 Veikutis K. 147
 Veizė E. 23
 Vencius K. 136, 137
 Verikas K. 150
 Veriovkinas P. 33, 35, 39
 Veršėkėnas J. 149
 Vėsa V. 102
 Vileišis P. 91
 Vileišis V. 111, 116
 Vilius 137
 Virbickas L. 47
 Vyšniauskaitė A. 6, 223–226
 Vytautas Aleksandras, did. kunig. 9, 29
 Vytautas, did. kunig. 5, 9–30
 Vitkauskas V. 171
 Vitkus B. 110, 136
 Vladimirovas L. 83
 Vladislovas IV 27, 214
 Voigt J. 12

 Vokietaitis A. 46
 Voldemaras A. 129, 137

 Weise E. 16, 23

 Zagurna A., kan. 217
 Zavadskas J. 165, 166
 Zebžidovskis 213
 Zemlickas G. 46
 Zeno A. 18, 20
 Zigmantas Vroclavas, imp. 15–18, 23, 28
 Zigmantas, imp. 9, 16, 19, 21, 24, 26, 27, 29
 Zinkevičius Z. 2
 Zizas R. 46

 Žaldokas A. 153
 Žaltauskaitė V. 32, 42
 Želigovskis 98
 Želnys B. 151
 Žemaitis B. 162
 Žemaitis P. 162, 166
 Žygimantas Kaributaitis 19, 22, 26
 Žygimantas, did. kunig. 19, 20, 22, 30
 Žiliberas Ž.E. 84
 Žilinskas T.F. 36
 Žilinskienė G. 233
 Žiugžda J. 83, 226
 Žukas J. 155
 Žukauskas A. 226
 Žukauskas K. 162, 166
 Žukauskas-Narutis P. 116, 172
 Žuromskas K. 153
 Žvikevičius A. 153

 Березина Т.А. 76
 Ганцкая О.А. 76
 Грацианская Н.Н. 76
 Кожановский А.Н. 76
 Корнилов А. 194
 Любарт М.К. 76
 Милютин Д.А. 191
 Остроух И.Г. 76
 Решина М.И. 76
 Сорокина Е.А. 76
 Ставровский А. 52
 Устинова М.Я. 76

ATMENA AUTORIAMS

Lietuvių katalikų mokslo akademija įvairių mokslo sričių specialistus telkia į bendriją, kuri akademinio lygio svarsto pasaulėžiūriškai aktualius klausimus. Akademija savo narių, o išimtiniais atvejais – ir kitų autorių darbus, atitinkančius LKMA tikslus ir rūpinamas sritis, publikuoja „LKMA metraštyje“. Tokiais išimtiniais atvejais laikomi LKMA surengtų konferencijų bei seminarų kviestinių pranešėjų straipsniai bei krikščioniškosios akademinės minties plėtrai svarbi medžiaga.

„Metraštyje“ pirmiausia skelbiami mokslo darbai ir šaltiniai, susiję su krikščionybės, katalikybės, Bažnyčios, jos suformuotos kultūros praeitimi ir dabartimi Lietuvoje bei pasaulyje. Aprėpiamam teminiam laukui priskiriamos ir publikacijos, kuriose orientuojamasi į medicinos, ekologijos, technologinės plėtos fundamentaliųjų bei taikomųjų problemų analizę, reikšmingą krikščioniškos etikos ir krikščioniškos antropologijos taikymo bei plėtojimo požiūriu. „Metraštyje“ taip pat spausdinamos minėtos tematikos recenzijos, apžvalgos, LKMA veiklos kronika.

„LKMA metraščio“ redakcinė kolegija laikosi požiūrio, kad autoriai, ypač humanitarinių ir socialinių mokslų atstovai, neturi būti formaliais reikalavimais varžomi renkantys jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos ištirtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su atsakinguoju sekretoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007* failai *.docx pateikiami išsaugoti *.doc formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg, *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su atsakinguoju sekretoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemos, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemais ir atskiroje komentarų padalioje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą, taip pat tekstologinis aparatas bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademiniuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, nuo 2007 m. „LKMA Metraštis“ laikysis toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Citata žymima tik vienu žymėjimu: arba kabutėmis, arba kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučiu, pvz., *A a a „b b b“*. Tik

tuomet, kai sakiny s prasideda ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „A a a, a a a.“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpu tarp eilučių; esant reikalui renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide, pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose.

1.3. Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., 1861 *m.*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., XVI *a.*; laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnis be tarpelių, pvz., 1815–1831 *m.*; VI–XX *a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., (1900) arba (1579–1832).

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Išnašos ženklas (skaičius, žvaigždutė, raidė) tekste dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“², ---^a. Išskeltinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma ištisinė išnašų numeracija.

5. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbių leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys gali būti transliteruojami į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

5.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tuo atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

5.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta, leidykla ar leidėjas (senųjų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

5.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu.

5.4. Kai autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose po slapyvardžio; skyrybos ženklų neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

Meškus [Justinas Staugaitis], *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvarausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

6. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

7. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antrą ir kitus kartus nurodomas santrumpa *Idem*.

8. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s.l.], be metų – [s.a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

9. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją, jis ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a.–XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

10. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po pavadinimo; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, Rinktiniai straipsniai, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: LKMA, 2002, p. 59.

11. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vanda Aramavičiūtė, *op. cit.*, p. 26.

Ibid., p. 29.

11.1. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš kitų leidinių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame tekstas spausdintas. Cituojamo teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in*; nurodant periodinį leidinį santrumpa *in*: nerašoma, leidinio pavadinimas rašomas kursyvu:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *LKMA metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas Sirutavičius, (Lietuvių atgimimo istorijos studijos, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

12. Kai rengiant tekstą šaltinių bei literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal pateiktąsias bibliografinio aprašo taisykles išskyrus tai, jog literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nerašomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, *LKMA metraštis*, t. 25, Vilnius, 2005, p. 77–96.

13. Drauge su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

14. Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas.

15. Visus „LKMA metraščio“ straipsnius anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėn. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventuala laiku publikavimo, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas „LKMA metraščio“ elektroninėje versijoje interneto svetainėje www.lkma.lt bei prieinamas per asocijuotas duomenų bazines.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negrąžinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su „Metraščio“ dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į atsakingąjį sekretorių.

Redakcinės kolegijos ir atsakingojo sekretoriaus adresas: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Pilies 8, Vilnius, LT-01123; el. paštas: contacts@lkma.lt; tel. (+370-5) 2122491.

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XXIX

Spaudai parengė J.Kardelytė, L.Sidarienė

Leido ir maketavo „Katalikų akademijos“ leidykla, Pilies 8, Vilnius

SL 1902. 15,5 sp. l. Tiražas 200 egz. Užsak. 158

Spaudė UAB „Rotas“, Pylimo 42, Vilnius

Kaina sutartinė